

PREŠOVSKÁ UNIVERZITA V PREŠOVE
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
Opera Facultatis 3/2021

**17. ŠTUDENTSKÁ VEDECKÁ
A UMELECKÁ KONFERENCIA FF PU**

Zborník príspevkov

Editor
Alena Kačmárová

Prešov
2021

17. študentská vedecká a umelecká konferencia FF PU. Zborník príspevkov

17. študentská vedecká a umelecká konferencia FF PU sa konala pod záštitou dekanky FF PU prof. PhDr. Beáty Balogovej, PhD, MBA dňa 13.5.2021.

Vydavateľstvo Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, edícia Opera Facultatis

Garantka edície: prof. PhDr. Beáta Balogová, PhD., MBA

Redakčná rada: prof. PaedDr. Alena Kačmárová, PhD., doc. Mgr. Michal Bočák, PhD., Mgr. Martin Blaho, PhD., Ing. Monika Pavlovičová

Editorka: prof. PaedDr. Alena Kačmárová, PhD.

Recenzenti:

Mgr. Lenka Bandurová, PhD. (IEUK)

Prof. PhDr. Magdaléna Bilá, PhD. (IPT)

Mgr. Monika Bizoňová, PhD. (IH)

Mgr. Martina Bodnárová, PhD. (ISMŠ)

Mgr. Maroš Buday, PhD. (IPT)

Mgr. Michal Cirner, PhD. (IPOL)

Dr. h. c. prof. PhDr. Rudolf Dupkala, CSc. (IF)

Doc. Mgr. et Mgr. Ján Gavura, PhD. (ISMŠ)

PhDr. Miroslava Gavurová, PhD. (IAA)

PhDr. Mgr. Martin Hamadej, PhD. (IESP)

Prof. PaedDr. Alena Kačmárová, PhD. (IPT)

Doc. PhDr. Valerij Kupko, CSc. (IRU)

Mgr. Peter Kyslan, PhD. (IF)

Mgr. Adela Lešková-Blahová, PhD. (IEB)

Mgr. Jana Lukáčová, PhD. (IPS)

Mgr. Jozef Mergeš, PhD. (ISMŠ)

Mgr. Lenka Regrutová, PhD. (ISMŠ)

Mgr. et Mgr. Soňa Rešovská, PhD. (ISMŠ)

Prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc. (ISMŠ)

Prof. PhDr. Marta Součková, PhD. (ISMŠ)

Doc. Mgr. Pavol Sucharek, PhD. (IF)

Mgr. Lenka Šafranová, PhD. (ISMŠ)

Mgr. Lucia Šteflová, PhD. (IH)

Doc. Mgr. Ingrida Vaňková, PhD. (IPT)

PhDr. Matúš Žac, PhD. (IPOL)

Technický redaktor: prof. PaedDr. Alena Kačmárová, PhD., Katarina Sobotová Marinovová

Počet strán: 176 (305 NS)

Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove, 2021

Publikácia bola vydaná elektronicky v Digitálnej knižnici UK PU:

<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kacmarova11>

Za jazykovú stránku rukopisov zodpovedajú autori.

© Alena Kačmárová, a kol., 2021

© Prešovská univerzita v Prešove, 2021

ISBN 978-80-555-2859-5

EAN 9788055528595

OBSAH

I. FILOLÓGIA (lingvistika, literatúra, prekladateľstvo)	5
1 VNÍMANIE MASKULINIZÁCIE A POUŽÍVANIE VŠEOBECNÉHO MUŽSKÉHO RODU V SÚČASNOM SLOVENSKOM JAZYKU	6
Miriám Kišeľáková	
2 VZŤAH VÝCHODOSLOVENSKEJ NÁREČOVEJ VARIETY A SPISOVNEJ VARIETY V JAZYKOVOM VEDOMÍ STREDOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV BARDEJOVA	17
Kristína Simková	
3 NIKOLAJ GOGOL Z UKRAJINSKÉHO POHĽADU	24
Yuliia Domyshche	
4 ÚCHVATNÝ PROTIHRÁČ. NÁČRT LITERÁRNOVEDNEJ RECEPCIE POETIZMU V SKUPINE DAV	33
Martin Makara	
5 VÝRAZ FUCK A JEHO PREKLADOVÉ EKVIVALENTY V ANGLICKO- SLOVENSKOM PARALELNOM KORPUSE	38
Viktória Tomková	
6 BOOKSTAGRAMOVÁ REFLEXIA ODDYCHOVEJ LITERATÚRY PRE ŽENY (POKUS O DEFINÍCIU „ŽENSKÉHO BOOKSTAGRAMU“)	46
Simona Vranková	
II. FILOZOFIA (filozofia, etika a bioetika, estetika)	53
7 ROVESNÍCKA MEDIÁCIA. KONFLIKTY MEDZI RÓMSKYMÍ A NERÓMSKYMÍ ŽIAKMI V ŠKOLSKOM PROSTREDÍ	54
Mária Dolinská	
8 PODMIENKA HOSPITALITY A PROBLÉM MULTIKULTURALIZMU	61
Andrea Miškocová	
9 UMELECKÝ STATUS PRAVDIVOSTI GOYOVHO SATURNA AKO MOCENSKÉHO MONŠTRA	68
Natália Prostredná	
10 ODKAZ A. N. RADIŠČEVA A JEHO LITERÁRNO-FILOZOFICKÉHO DIELA	77
Natália Tarnóczyová	
11 ATRAKTÍVNOSŤ FILOZOFIE VO VEREJNOM PRIESTORE	84
Dominik Valeš	
III. MEDIÁLNE ŠTÚDIÁ A UMENIE	91
12 SYNTÉZA KULTÚRNEHO PRIESTORU HIP HOPU A BASKETBALU	92
Patrik Liščinský	
13 PRÍTOMNOSŤ ŽÁNRU DISKO V SÚČASNEJ TANEČNEJ PRODUKCII POPULÁRNEJ KULTÚRY	100
Kristína Oravcová	
14 SUBKULTÚRA METALU NA SLOVENSKU A JEJ REFLEXIA V MEDIÁLNO M PROSTREDÍ	108
Barbora Petrášová	

IV. HISTÓRIA (slovenské dejiny, svetové dejiny)	117
15 DEMOGRAFICKÉ A NÁBOŽENSKÉ POMERY V OBCI DUBOVICA DO ROKU 1921	118
Katarína Oslovičová	
16 LITERÁRNO-HISTORICKÉ PRAMENE VZŤAHUJÚCE SA NA DEJINY TURECKEJ OKUPÁCIE V UHORSKU.....	130
Klaudia Sokolová	
V. POLITOLÓGIA	140
17 FENOMÉN NEZÁVISLÝCH KANDIDÁTOV, NEZÁVISLÍ KANDIDÁTI NA SLOVENSKU	141
Michal Semančík	
VI. SOCIÁLNE A PSYCHOLOGICKÉ VEDY	152
18 VEDOMOSTI O KLIMATICKÝCH ZMENÁCH, DÔVERA V SEBA, ORGANIZÁCIE A VEDU AKO PREDIKTORY EKOLOGICKEJ ÚZKOSTI	153
Patrícia Gajdošociová	
19 VÝZNAM ŠKOLSKEJ SOCIÁLNEJ PRÁCE A IMPLIKÁCIA EKOLOGICKÝCH PERSPEKTÍV PRI RIEŠENÍ ZÁŠKOLÁCTVA	164
Nikola Juhásová	

I. FILOLÓGIA

(lingvistika, literatúra, prekladateľstvo)

1 VNÍMANIE MASKULINIZÁCIE A POUŽÍVANIE VŠEOBECNÉHO MUŽSKÉHO RODU V SÚČASNOM SLOVENSKOM JAZYKU

Miriám Kišeľáková

Študijný odbor: Pedagogické vedy

Študijný program: Učiteľstvo slovenského jazyka a literatúry

Stupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 1.

Konzultant: prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc.

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá problematikou vnímania a používania všeobecného mužského rodu v súčasnom slovenskom jazyku. Výskum bol realizovaný s cieľom zistiť postoje vybranej vzorky používateľov a používateľiek slovenského jazyka k propriálnej príponke -ová a k uprednostňovaniu podstatných mien v mužskom rode vo verejnom priestore. Výsledky výskumu poukazujú na vysoký záujem o túto problematiku a reflektujú stále prevládajúci stereotyp v pozitívnom vnímaní uprednostňovania generického maskulína.

Kľúčové slová

sociolingvistika, rod, rodová citlivosť, generické maskulínium, rodové stereotypy

1 Úvod

Problematika rodových aspektov sa v posledných desaťročiach stala centrom rôznych psychologických a filozofických zameraných výskumov, ktoré súvisia aj s používaním súčasného slovenského jazyka. Evidujeme niekoľko tendencií vnímania pojmov, ako sú rod (*gender*) a pohlavie (*sex*), rodové stereotypy, rodová citlivosť a mnoho ďalších, ktoré tvoria centrum danej problematiky. Významu pojmov *rod* a *pohlavie* a jeho bližšej špecifikácii s jazykovou – najmä feministickou – rovinou sa venuje aj Mariana Szapuová v štúdiu *Kategória rodu vo feministickom diskurze* (1998), z ktorej sme vychádzali. V tomto kontexte do hry vstupuje aj jazyk, ktorý na pozadí používaných lexikálnych prostriedkov odráža postoj používateľov a používateľiek slovenského jazyka k nastolenej téme.

Vychádzajúc z niekoľkých štúdií, a to *Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka* (Cviková, Juráňová a kol. 2014), *Menný rod ako koncept odkazovania na sociálny status osoby* (pozri *Personálna a sociálna deiza v slovenčine* (Urbancová 2019), *Rodovo citlivý jazyk v školskej praxi* (Luptáková), *Jazyk ako zrkadlo sociálneho postavenia muža a ženy* (Sokolová 1998) a *K rozšíreniu možností úpravy ženských priezvisk v slovenčine*. (Sokolová 2007) sme dospeli k záveru, že polemika o používaní prevažne generického maskulína v kontexte pomenovania jednotlivých profesií zahrňujúcich ženy (ako príklad uvádzame pomenovanie učiteľa, ktoré naďalej pomenúva väčšiu časť žien vyskytujúcich sa v tomto profesijnom zameraní) nie je dodnes jednoznačná a medzi používateľmi a používateľkami slovenského jazyka prevláda skôr konzervatívny a stereotypný postoj.

V tejto súvislosti možno hovoriť aj o rodovo citlivom jazyku, ktorý apeluje na zviditeľňovanie žien v profesiách, avšak podľa Cvikovej a Juráňovej sa na toto „v každodennej pracovnej realite často zabúda“ (Cviková – Juráňová 2014, s. 19). Východiskom nášho uvažovania je tak spomenutý citát, ktorý predostiera ďalšie možnosti v kontexte reflexie a ponúka širšie spektrum otázok a odpovedí, o ktoré sme sa následne opierali. Realizovaný výskum má za cieľ reflektovať súčasnú situáciu v sociolingvistickej oblasti a preukázať vnímanie a postoje používateľov a používateľiek slovenského jazyka vo veci generického maskulína. Stanovili sme si tri hypotézy, v ktorých sme predpokladali, že: a) väčšina používateľov a používateľiek slovenského jazyka negatívne reaguje na situáciu, keď ženy používajú mužskú podobu slovenského priezviska (Kováčová → Kováč); b) postoje k

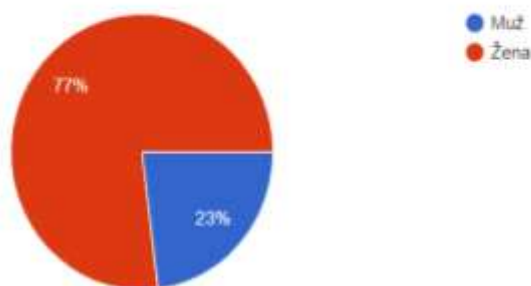
používaniu prevažne generického maskulina v kontexte pomenovaní jednotlivých profesií zahrňujúcich ženy (ako príklad uvádzame pomenovanie *učitelia*, ktoré naďalej pomenúva väčšiu časť žien vyskytujúcich sa v tomto profesijnom zameraní) nie sú dodnes jednoznačné; c) medzi používateľmi a používateľkami slovenského jazyka prevláda skôr konzervatívny a stereotypný postoj k týmto skutočnostiam.

2 Vyhodnotenie dotazníkového výskumu

Výskum bol realizovaný prostredníctvom metódy anonymného dotazníka s cieľom získať od širšej verejnosti reprezentovanej vybranou vzorkou prehľad názorov o používaní generického maskulina a postojov k nemu. Výskum trval týždeň¹ a distribuovaný bol prostredníctvom sociálnych médií (Facebook). Zapojilo sa doň celkovo 612 respondentov a respondentiek (porov. graf 1), z čoho bolo 471 žien (77 %) a 141 mužov (23 %). Vekové rozhranie uvedenej vzorky bolo 18 – 51 rokov, z čoho najväčšiu časť (76,8 %) tvorili respondenti a respondentky vo veku 19 – 25 rokov.

1. Vaše pohlavie.

612 odpovedí

Graf 1 Vyhodnotenie údajov k otázke č. 1

Výskum sledoval sociálny status a najvyššie dosiahnuté vzdelanie oslovených (cieľom bolo reflektovať postoje respondentov a respondentiek s ohľadom na ich aktuálne pôsobenie vo verejnom priestore a zistiť mieru vzdelania pôsobiacu na sledovanú problematiku, lebo sme predpokladali, že tieto sociálne kategórie – status a vzdelanie – budú mať vplyv na zistené výsledky), z čoho sme zistili nasledujúce: najväčšiu zložku predstavovali žiaci/-čky, študenti/-ky (68,6 %), menšie percentuálne zastúpenie predstavovali zamestnaní/-é (25 %), zvyšné percentuálne zastúpenie (6,4 %) predstavovali matky na materskej dovolenke, nezamestnaní a iní. Čo sa týka vzdelania, najväčšie percentuálne zastúpenie predstavovali tí, ktorí ukončili stredoškolské vzdelanie s maturitou (51,3 %), takmer o polovicu menej tí, ktorí ukončili vysokoškolské vzdelanie I. stupňa (27,9 %), vysokoškolské vzdelanie II. stupňa predstavovalo (17 %) a najmenšiu zložku tvorili tí, ktorí ukončili vysokoškolské vzdelanie III. stupňa (1,6 %). Na základe uvedeného reflektujeme rôznorodú, t. j. nehomogénnu zložku pozostávajúcu zo širšieho spektra ľudí (žiaci/-čky, študenti/-ky, zamestnaní/-é, dôchodcovia/-kyne).

V dotazníku bolo uvedených 15 anonymných otázok, z čoho prvé štyri boli orientované na zisťovanie demografických údajov výskumnej vzorky (*pohlavie, vek, status a najvyššie dosiahnuté vzdelanie*). Zvyšných jedenásť otázok bolo zameraných na zistenie postojov a vnímania používania všeobecného mužského rodu vo verejnom priestore. Dve otázky mali

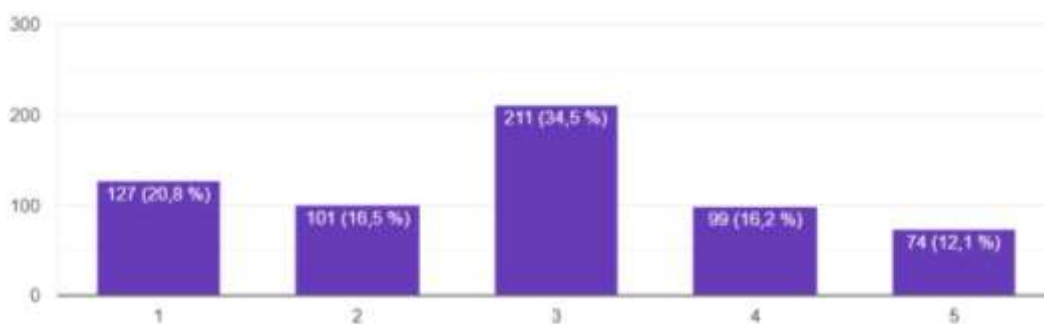
¹ Výskum bol realizovaný od 8. apríla 2021 do 16. apríla 2021.

otvorený charakter a detailnejšie sledovali postoj k otázke dotýkajúcej sa problematiky ženských priezvisk s príponou *-ová*².

Otázka č. 5 (porov. graf 2) sa zameriava na vnímanie slovenského priezviska ženy bez prípony *-ová*. Z celkového počtu respondentov a respondentiek odpovedalo 221 (34,5 %), že *sa im to páči, aj nepáči* (3), z čoho bolo 174 žien a 47 mužov. Odpoveď *veľmi sa mi to páči* (1) uviedlo 127 (20,8 %) opýtaných, z čoho bolo 103 žien a 24 mužov; *páči sa mi to* (2) uviedlo 101 (16,5 %) opýtaných; *nepáči sa mi to* (4) uviedlo 99 (16,2 %) opýtaných a *vôbec sa mi to nepáči* (5) uviedlo 74 (12,1 %), z čoho bolo 49 žien a 25 mužov.

5. Ako vnímate slovenské priezvisko ženy bez prípony *-ová*?

612 odpovedí

Graf 2 Vyhodnotenie údajov k otázke č. 5

Otázka č. 6 sleduje, či by si respondentky nechali slovenské priezvisko s *-ová* alebo by, naopak, svoje slovenské priezvisko zmenili a odstránili príponu *-ová*. Z celkového počtu opýtaných až 285 (47,9 %) žien odpovedalo *nie*. Odpoveď *áno* uviedlo 178 (29,9 %) žien a odpoveď *neviem* uviedlo 132 (22,2 %) mužov a žien. Z uvedeného možno predpokladať, že väčšia časť opýtaných žien preferuje tradičný spôsob používania slovenského priezviska (t. j. uprednostňuje prechýľovanie ženských priezvisk).

V dotazníku sa nachádzajú dve otvorené otázky č. 7 a č. 8 zameriavajúce sa na odôvodnenie, prečo si respondentky (prípadne aj respondenti) vybrali v otázke č. 6 *áno* alebo *nie*. Respondentky a respondenti, ktorí najčastejšie odpovedali *áno* – *prijali by slovenské priezvisko bez prípony -ová*, uvádzali najčastejšie takéto odpovede (kvôli zachovaniu autenticity ponechávame text v jeho pôvodnom znení):

R₁: „Pretože *ová* mi príde akoby ma ten dotýčný muž vlastnil“

R₂: „Znelo by zaujímavo“

R₃: „Jednoducho niektoré mužské priezviská bez *-ová* znejú a aj vyzerajú lepšie“

R₄: „Je to všeobecne tak zaužívané vo svete a nekaterizuje.“

R₅: „Znie to lepšie a z internacionálnych dôvodov je to lepšie uchopiteľné a použiteľné. Pre umelcov a ľudí pôsobiacich v internacionálnych prostredí je to možno aj pochopiteľné“

R₆: „Príde mi to zbytočne, ani pri podpise nepoužívam koncovku *-ová*“

R₇: „Pretože sme jedna z mála krajín, ktorá používa túto príponu, ktorá mimochodom vyznieva sexisticky.“

R₈: „Prilepovanie *"ová"* napr. k anglickým (alebo hocijakým iným) ženským priezviskám je nezmyselná ale najmä neprávna zmena mena... Je to ponižujúce a odporné.“

² V súvislosti s charakterom výskumu a nastolenými otázkami považujeme za dôležité spomenúť špecifikum otázok, t. j. nie všetky otázky boli orientované na percipientov (mužov). Tieto otázky neboli označené ako povinné (*).

- R₉: „Nikde vo svete nemajú ženy príponu ku priezvisku, teda neviem o tom, že by mali. Až tak mi nevádi, ale nemusela by byť.“
 R₁₀: „Znie to lepšie a nie sú problémy v medzinárodných oblastiach pri prekladoch, na letisku, atď.“

Respondentky a respondenti, ktorí najčastejšie odpovedali *nie – neprijali by slovenské priezvisko bez prípony -ová*, uvádzali najčastejšie takéto odpovede:

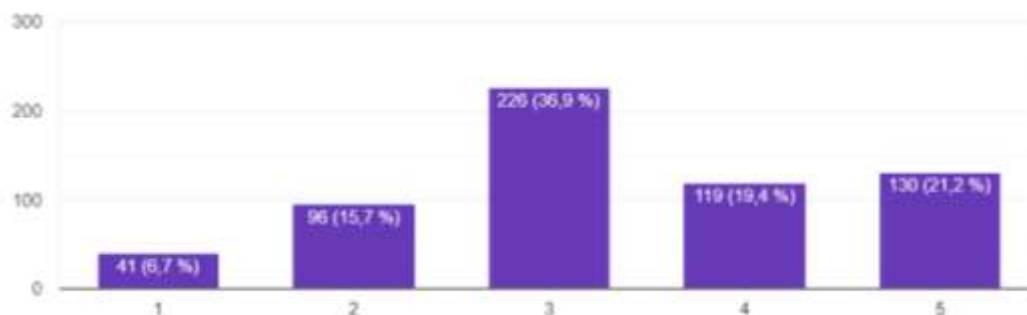
- R₁: „Keďže bývam na Slovensku, malo by byť aj moje priezvisko poslovenčené.“
 R₂: „Prechýľovanie ženských priezvisk patrí k prirodzenej súčasť slovenčiny a je to pravidlo, ktoré je stanovené aj v kodifikačnej príručke a malo by sa dodržiavať.“
 R₃: „Pri slovenských priezviskách by skôr išlo o výnimku ako pravidlo a preto by to znelo zvláštne a pre verejnosť by to bolo zbytočne máťuce. Pri zahraničných priezviskách ženského rodu mi naopak príde zvláštne pridávať príponu -ová. To všetko ale závisí na výslovnosti daného priezviska.“
 R₄: „Je to takto zauzivateľ a lepšie to znie takto ‚naco meniť čo funguje dobre‘“
 R₅: „Na určenie pohlavia napr. pred pracovným stretnutím“
 R₆: „Nehodí sa mi to a nepáči sa mi to. Raz sa mi stalo v čakárni u lekára, že pani mala priezvisko bez ová a sestrička zakričala pán ten a ten. Bolo to trochu komické.“
 R₇: „Príde mi to vznesenejšia ako tie americké štýly priezvisk.“
 R₈: „Nevnímam to ako maskulinizáciu ani ako dôsledok rodovej nerovnosti, ale ako tradíciu, ktorá len na papieri potvrdzuje, že sa dvaja stávajú rodinou. Priezvisko muža za menom jeho ženy malo odjakživa znamenať, že ju muž berie pod svoje ochranné krídla a bude sa o ňu starať, lebo k nemu patrí.“
 R₉: „Je to tradičné. Nepáči sa mi, že ľudia sa chcú silou mocou podobať západu. Vnímam to v priezviskách aj v konverzácii, keď ľudia používajú anglické slova v slovenskom kontexte a ešte k nim pridávajú prípony ako by boli slovenské. Zachovajte si to svoje a Neničme to prehnaným chcením podobaniu sa iným.“
 R₁₀: „Slovenský jazyk je plný rodov, je potreba zachovať jazyk v takej forme akej sa používa a používal, nesterilizovať ho do neutrálnej formy. Nevytvárajte problémy tam kde nie sú.“

Z vyššie uvedených výpovedí možno konštatovať, že spoločnosť sa polarizuje na dve skupiny. V prvej sú tí, ktorí sú podľa údajov z dotazníka striktne za tradičnosť a akúkoľvek zmenu prechýľovania ženských priezvisk považujú za zbytočnú či obťažujúcu. Druhá skupina podľa údajov z dotazníka najčastejšie uviedla v kontexte slovenského priezviska bez prípony -ová modernosť, funkčnosť v úzkom kontexte so zahraničím, či dokonca ako sklon odpútať sa zo stereotypov chápujúcich tento fenomén ako podriadenie sa mužskému pohlaviu. Obe polarizujúce zložky sú v silnom kontraste a reflektujú prístup respondentov a respondentiek aj v súčasnosti skôr ako konzervatívny, stereotypný.

Otázka č. 9 (porov. graf 3) sa sústreďuje na postoj opýtaných vo vzťahu k používaniu výlučne substantív v mužskom rode vo verejnom priestore (napr. *učiteľ/lekár/farmaceut* a pod.). Až 226 (36,9 %) opýtaných uviedlo, že s týmto používaním *aj súhlasia, aj nesúhlasia*, 130 (21,2 %) opýtaných uviedlo, že s tým *vôbec nesúhlasia* a 119 (19,4 %) opýtaných uviedlo *nesúhlasím*. Odpoveď *určite súhlasím* uviedlo iba 41 (6,7 %) opýtaných a *súhlasím* uviedlo 96 (15,7 %) opýtaných. Z uvedeného vyplýva, že vyššiu percentuálnu zložku tvoria práve záporne hodnotiace políčka, čím sa ukazuje tendencia odkláňať sa od používania výlučne generického maskulína a zároveň sa ukazuje aj tendencia prikláňať sa k uvádzaniu substantív ženského rodu.

9. Aký je Váš postoj k uvedeniu výlučne podstatného mena v mužskom rode vo verejnom priestore? (napr. učiteľ/lekár/farmaceut, atď.)

612 odpovedí

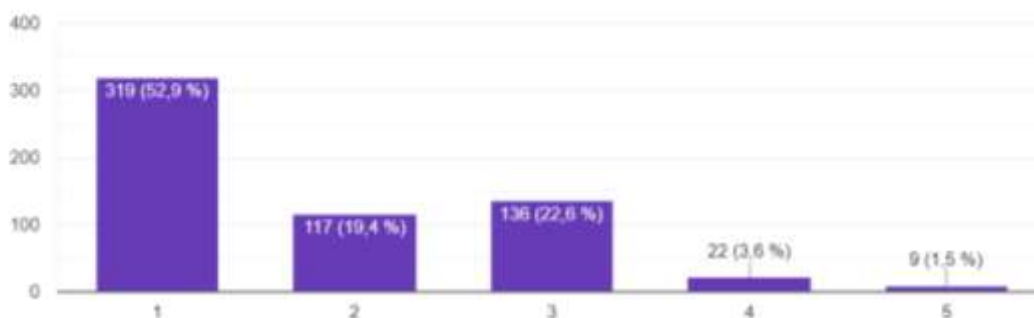
Graf 3 Vyhodnotenie údajov k otázke č. 9

V otázke č. 10, ktorá istým spôsobom nadväzuje na otázku č. 9, sme mali za cieľ poukázať na situáciu, ktorá je vo verejnej komunikácii stále aktuálna. Na základe vyššie uvedených odpovedí sme predpokladali, že respondentky budú odpovedať najmä so záporným akcentom. Aj napriek tomu, že sa takmer nesúhlasí s používaním výlučne substantív v mužskom rode vo verejnej (hlavne pracovnej) komunikačnej sfére, až 485 (80,8 %) respondentiek uviedlo, že by reagovali na pracovnú ponuku, v ktorej by bolo uvedené iba substantívum v mužskom rode. Na takúto pracovnú ponuku by nereagovalo iba 43 (7,2 %) opýtaných a odpoveď *neviem* uviedlo 72 (12 %) opýtaných.

Otázka č. 11 (porov. graf 4) zisťuje, či by respondenti a respondentky prijali, ak by boli v ponuke pracovných pozícií uvedené aj substantíva ženského rodu. Na základe výsledkov sa ukazuje, že až 319 (52,9 %) opýtaných by to *veľmi ocenilo*, 117 (19,4 %) by to *trošku ocenilo*, 136 (22,6 %) sa prikláňa k možnosti, že by to *ocenilo, ale zároveň aj neocenilo*, a iba 22 (3,6 %) a 9 (1,5 %) opýtaných by to *neocenilo* alebo *neocenilo vôbec*.

11. Ocenili by ste, keby v ponuke pracovných profesií bolo uvedené aj podstatné meno v ženskom rode? (napr. učiteľ/-ka, atď.)

603 odpovedí

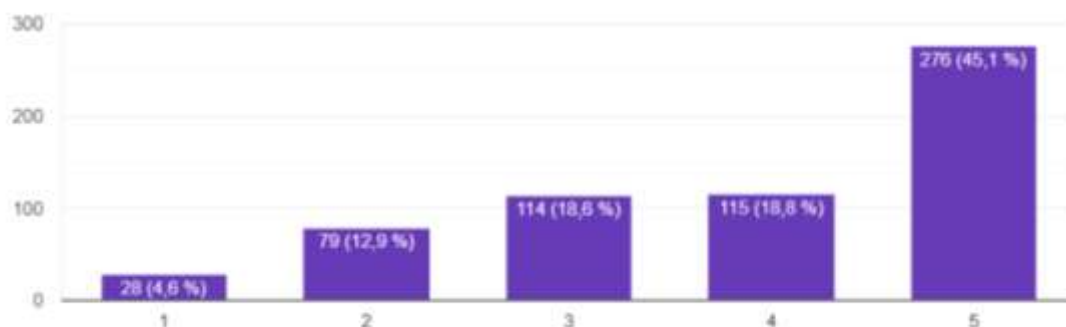
Graf 4 Vyhodnotenie údajov k otázke č. 11

Otázka č. 12 (porov. graf 5) skúma postoje respondentov a respondentiek vo vzťahu k uvedeniu výlučne substantív mužského rodu zahrňujúc mužov aj ženy (napr. *milí lekári/milí učitelia/vážený respondenti*). Ukazuje sa, že takéto oslovenie *veľmi prekáža* iba 28 (4,6 %) opýtaným. V odpovedi *mierneho prekážania* je táto miera vyššia, až 79 (12,9 %). 114 (18,6 %) opýtaným to *ani neprekáža, ani prekáža*, 115 (18,8 %) opýtaným to *skoro neprekáža* a 276 (45,1 %) opýtaným to *vôbec neprekáža*. V tomto kontexte možno uvažovať nad výrazným

protipólom a odporovaním si, pretože z posledných dvoch otázok vyplýva, že veľké percento opýtaných by prijalo konštruovanie inzerátov s ohľadom na ženskú časť populácie, na druhej strane takmer rovnako vysoké percento opýtaných uviedlo, že im vôbec neprekáža používanie generického maskulína v oslovení zahrňujúcom mužov i ženy.

12. Ak sa v oslovení žien a mužov použije pomenovanie "milí lekári" / "milí učitelia" / "vážení respondenti" a iné, aký je Váš postoj?

612 odpovedí

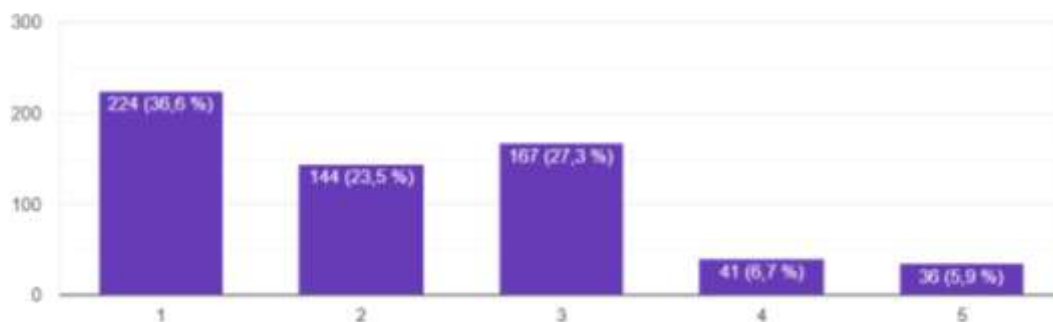
Graf 5 Vyhodnotenie údajov k otázke č. 12

Z otázky č. 13 skúmajúcej vnímanie používania generického maskulína vo sfére médií (napr. *milí televízni diváci*) vyplynulo, že až 230 (37,6 %) opýtaných túto skutočnosť *vôbec nevníma*; 96 (15,7 %) opýtaných ju *nevníma takmer vôbec*, 112 (18,3 %) opýtaných sa *neprikláňa ani k vnímaniu, ani k nevnímaniu*. Naopak, túto tendenciu používania generického maskulína v oslovení *vníma* až 116 (19 %) opýtaných a *úplne ju vníma* 58 (9,5 %) opýtaných.

V otázke č. 14 (porov. graf 6) nás zaujímalo, či respondenti a respondentky považujú za serióznejšie používanie substantív ženského rodu a mužského rodu v oslovení vo verejnom priestore. Z prieskumu vyplýva, že až 224 (36,6 %) opýtaných túto skutočnosť považuje za veľmi serióznu, a teda uviedli odpoveď *určite áno*. 114 (23,5 %) opýtaných uviedlo, že to *považuje za seriózne* a 167 (27,3 %) opýtaných označilo odpoveď *aj áno, aj nie*. Len veľmi malé percento opýtaných 41 (6,7 %) uviedlo, že *nepovažujú za seriózne*, ak by v pomenovaní vo verejnom priestore boli uvedené substantíva aj ženského, aj mužského rodu. 36 (5,9 %) opýtaných uviedlo odpoveď *určite nie*.

14. Je podľa vás serióznejšie, ak vo verejnom priestore v oslovení uvedieme podstatné mená mužského aj ženského rodu?

612 odpovedí

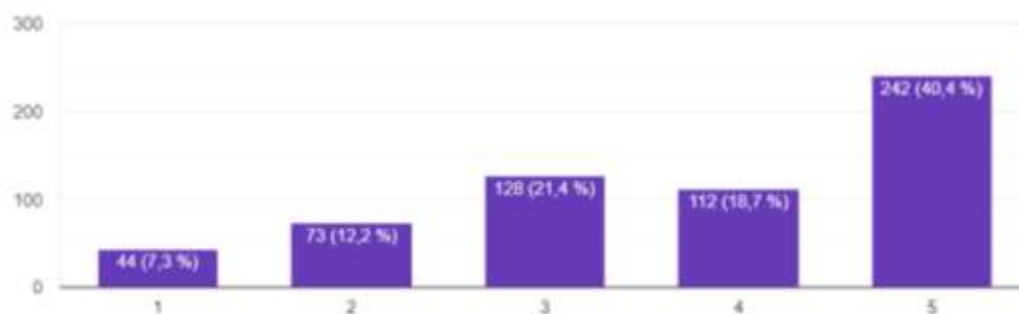

Graf 6 Vyhodnotenie údajov k otázke č. 14

V poslednej otázke č. 15 (porov. graf 7) sme mali za cieľ zistiť, či respondentky považujú za prekážku fakt, ak ich prostredníctvom listu iný subjekt osloví generickým maskulínom (napr. *vážený občan*). Predpokladali sme, že väčšina respondentiek uvedie odpoveď *veľmi mi to prekáža*. Naše hypotézy sa na základe analýzy nepotvrdili. Len veľmi malé percento opýtaných – 44 (7,3 %) uviedlo odpoveď *veľmi mi to prekáža*. 73 (12,2 %) opýtaných uviedlo odpoveď *trochu mi to prekáža*. 128 (21,4 %) uviedlo *aj áno, aj nie*. O niečo menej opýtaných 112 (18,7 %) uviedlo, že im táto skutočnosť *neprekáža takmer vôbec*. Až 242 (40,4 %) opýtaných uviedlo odpoveď *vôbec mi to neprekáža*.

15. Je pre vás prekážkou, ak vás niekto osloví podstatným menom mužského rodu v liste adresovanom vám? (napr. *vážený občan*)

599 odpovedí

Graf 7 Vyhodnotenie údajov k otázke č. 15

Záver

V rámci sociolingvistiky bolo doposiaľ skúmaných niekoľko problémov v oblasti rodového jazyka, v súvislosti s ktorými sa otvára mnoho ďalších otázok kriticko-reflexívneho charakteru. V nami realizovanom výskume sa ukázalo, že táto problematika patrí k tým otázkam, ktoré stoja v centre záujmu slovenskej spoločnosti, najmä mladých ľudí. Zároveň sa ukazuje polarita medzi vnímaním tradičného a moderného, ktorá poukazuje na to, že slovenská spoločnosť je vo svojej podstate naďalej priklonená k tradičnému prechýľovaniu priezvisk ženského rodu. S tým súvisí otázka, prečo sa uvažuje nad príponou *-ová* ako nad spôsobom sexistického aspektu vzhľadom na vzťah medzi mužom a ženou.

Z výskumu ďalej vyplýva, že väčšia časť opýtaných, najmä teda ženy, nevnímajú prevahu generického maskulína v pracovnej oblasti ako problém, avšak z postojového hľadiska by privítali, ak by sa do popredia dostali aj substantíva ženského rodu. Naša hypotéza, ktorou sme predpokladali tradičnosť a konzervatívnosť vo vnímaní používania generického maskulína, sa potvrdila. Je však nutné dodať, že určitým spôsobom sa predsa len predpokladané postoje menia a zvyšuje sa záujem o progresívne chápané vyrovnávanie používania substantív oboch rodov.

Záveru nášho výskumu naznačujú, že pre respondentov sa nezdá prijateľné, aby sa v jazyku odrazila prílišná feminizácia, ale skôr aby sa našla miera používania substantív oboch rodov, ktorá by vyhovovala tak komunikačnej situácii, ako aj kultúrnym tradíciám používania slovenčiny.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- CVIKOVÁ, J., J. JURÁŇOVÁ a kol., 2014. Analýza významu a možností používania rodovo vyváženého jazyka [online]. Bratislava. [cit. 2021-5-27] Dostupné z: http://www.ruzovymodrysvet.sk/chillout5_items/1/6/0/1/1601_5755f0.pdf
- LUPTÁKOVÁ, V. Rodovo citlivý jazyk v školskej praxi. [online]. [cit. 2021-5-27]. Dostupné z: [file:///D:/Downloads/10_luptakova_viera%20\(1\).pdf](file:///D:/Downloads/10_luptakova_viera%20(1).pdf)
- SOKOLOVÁ, M., 1998. Jazyk ako zrkadlo sociálneho postavenia muža a ženy (na príklade slovenčiny). In: *Sociálna práca – ľudské práva – vzdelanie dospelých*. Zborník referátov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Prešov. 24. – 25. 11. 1998. Zborník referátov. Zost. A. Tokárová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 1998, s. 436-447.
- SOKOLOVA, M., 2007. K rozšíreniu možností úpravy ženských priezvisk v slovenčine. In: *Slovenská reč*. Roč. 72, č. 5, s. 283-287. Dostupné z: <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/2007/5/sr2007-5.pdf>
- SZAPUOVÁ, M., 1998. Kategória rodu vo feministickom diskurze. In: *Aspekt*, 1998, 1, s. 32-38. [online]. [cit. 2021-11-4]. Dostupné z: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/oc/crs/Publikacie/Studie/szapuova-kategoria_rodu.pdf
- URBANCOVÁ, L., 2019. Menný rod ako koncept odkazovania na sociálny status osoby. In: *Personálna a sociálna deixa v slovenčine*. Prešov: FF PU. s. 211-226. ISBN 978-80-555-2308-8.

Príloha

Vnímanie maskulinizácie a používanie všeobecného mužského rodu v súčasnom slovenskom jazyku.

Vážený respondent, vážená respondentka,

chcela by som Vás poprosiť o vyplnenie niekoľkých otázok realizovaných za účelom získania dát k problematike vnímania maskulinizácie a používania všeobecného mužského rodu v súčasnom slovenskom jazyku. Dotazník je anonymný a slúži iba na výskumné účely. Vopred Vám ďakujem za spoluprácu.

*Required

1. Vaše pohlavie. *

- ☐ Muž
- ☐ Žena

2. Váš vek. *

- ☐ 18 a menej
- ☐ 19 - 25
- ☐ 26 - 30
- ☐ 31 - 40
- ☐ 41 - 50
- ☐ 51 a viac

4. Vaše najvyššie dosiahnuté vzdelanie. *

- ☐ Stredoškolské bez maturity
- ☐ Stredoškolské s maturitou
- ☐ Vysokoškolské I. stupňa (Bc.)
- ☐ Vysokoškolské II. stupňa (Mgr., Ing., JUDr., atď.)
- ☐ Vysokoškolské III. stupňa (PhD., doc., atď.)
- ☐ Other:

5. Ako vnímate slovenské priezvisko ženy bez prípony -ová? *

1   2   3   4   5

Veľmi sa mi to páči   ☐   ☐   ☐   ☐   ☐   Vôbec sa mi to nepáči

6. Ak by ste sa mali rozhodnúť, nechali/prijali by ste vaše slovenské priezvisko bez prípony -ová?

- ☐ Áno
- ☐ Nie
- ☐ Neviem

7. Ak ste v predchádzajúcej odpovedi uviedli "áno", napíšte, prečo ste sa tak

3. Váš status. *

- ☐ Žiak/-čka, študent/-ka
- ☐ Zamestnaný/á
- ☐ Poberateľ/-ka dôchodku
- ☐ Bez zamestnania
- ☐ Other:

8. Ak by ste mohli byť verejnou osobou, ktorá by mala prístup k verejným priestorom? (napr. učiteľ/lekár/farmaceut, atď.) *

1   2   3   4   5

Veľmi súhlasím   ☐   ☐   ☐   ☐   ☐   Vôbec nesúhlasím

10. Reagovali by ste na pracovnú ponuku, ak by bolo uvedené iba podstatné meno v mužskom rode, ale v náplni práce by išlo o prácu vhodnú aj pre ženy? (napr. advokát, administratívny pracovník, atď.)

- ☐ Áno
- ☐ Nie
- ☐ Neviem

11. Ocenili by ste, keby v ponuke pracovných profesií bolo uvedené aj podstatné meno v ženskom rode? (napr. učiteľ/-ka, atď.)

	1	2	3	4	5	
Určite áno	☐	☐	☐	☐	☐	Určite nie

12. Ak sa v oslovení žien a mužov použije pomenovanie "milí lekári" / "milí učitelia" / "vážení respondenti" a iné, aký je Váš postoj? *

	1	2	3	4	5	
Veľmi mi to prekáža	☐	☐	☐	☐	☐	Vôbec mi to neprekáža

13. Vnímate v súčasnom slovenskom jazyku (v beletrii, v televízii, v médiách, atď.) prevahu podstatných mien mužského rodu v súvislosti s oslovením? (napr. milí televízni diváci, milí občania, atď.) *

	1	2	3	4	5	
Veľmi to vnímam	☐	☐	☐	☐	☐	Vôbec to nevnímam

14. Je podľa vás serióznejšie, ak vo verejnom priestore v oslovení uvedieme podstatné mená mužského aj ženského rodu? *

	1	2	3	4	5	
Určite áno	☐	☐	☐	☐	☐	Určite nie

15. Je pre vás prekážkou, ak vás niekto osloví podstatným menom mužského rodu v liste adresovanom vám? (napr. vážený občan)

	1	2	3	4	5	
Veľmi mi to prekáža	☐	☐	☐	☐	☐	Vôbec mi to neprekáža

2 VZŤAH VÝCHODOSLOVENSKEJ NÁREČOVEJ VARIETY A SPISOVNEJ VARIETY V JAZYKOVOM VEDOMÍ STREDOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV BARDEJOVA

Kristína Simková

Študijný odbor: Filológia

Študijný program: Slovenský jazyk a literatúra (SJLM)

Stupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 1.

Konzultant: doc. PhDr. Peter Karpinský, PhD.

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na vzťah východoslovenskej nárečovej variety a spisovnej variety v meste Bardejov medzi študentmi stredných škôl. Nárečia sú jednou z foriem národného jazyka, pričom v dejinách boli významným činiteľom, keďže slúžili ako prostriedok bežnej hovorenej komunikácie. Diferencia jednotlivých nárečí sa spája s rozvojom slovenského národa za istých historických i kultúrno-spoločenských predpokladov. Miera uplatňovania dialektu bola relatívne stála. Zjavné zmeny vo fungovaní nárečia nastali po štandardizácii slovenského jazyka a predovšetkým po získaní statusu štátneho jazyka. Dôsledkom zmien začal dialekt ustupovať z verejných sfér a uplatňoval sa v súkromných komunikáciách a neoficiálnom prostredí. V súčasnosti sa predpokladá, že väčšina obyvateľov Slovenska ovláda spisovnú a štandardnú varietu alebo s ňou prichádza do každodenného kontaktu. Koexistenciou rôznych foriem jazyka súčasne vo vedomí používateľov dochádza k prepínaniu variet, čo má za následok interferenčné zmeny vo všetkých jazykových rovinách. Najvýraznejšie zmeny sa prejavujú najmä v lexikálnej rovine, pretože v bežnej komunikácii sa nárečové výrazy zvyknú nahrádzať spisovnými ekvivalentmi. Napriek tomu, že veľa lexém je už na ústupe, nárečie je naďalej prítomné v rôznych odvetviach spoločenského života, no v odlišnej miere. Cieľom nášho výskumu bolo na základe dotazníkových odpovedí predstaviť úroveň znalostí šarišských výrazov stredoškolských študentov v meste Bardejov. Výskumnej vzorke (100 respondentov z gymnázia a hotelovej akadémie) bol predložený dotazník s prekladovými úlohami. Ako ukázal náš dotazníkový výskum, v súčasnosti na úroveň poznania nárečových lexém v meste Bardejov medzi mladými ľuďmi výrazne pôsobí tendencia používania spisovného jazyka a nivelizačný tlak na podobu nárečia.

Kľúčové slová

Spisovný jazyk. Šarišské nárečie. Dialektológia. Socioligvistický výskum. Bardejov

Úvod

Neoddeliteľnou súčasťou národného jazyka sú nárečia. Zaraďujeme ich medzi nespisovné útvary. To znamená, že nepodliehajú kodifikácii. „Vznikali dlhodobým spontánnym historickým vývinom a neboli vedome objektom regulačných zásahov. Na formovanie ich podoby teda prirodzene vplývali vonkajšie spoločenské i vnútorné jazykové faktory” (Múcsková 2012, s. 11). Musíme súhlasiť s Krajčovičom, (1988, s. 185), že nárečia „charakterizuje ich menšia stylistická diferencovanosť a nemajú celonárodnú platnosť.” Nárečia v minulosti slúžili ako dorozumievací prostriedok v spoločnosti. Slovenský spisovný jazyk sa z vývinového hľadiska opiera o nárečový základ. Rozdiely medzi jednotlivými dialektmi a spisovným jazykom sú rôzne. Zatiaľ čo na strednom Slovensku a vo východnej časti západného Slovenska sú odlišnosti menšie, na zvyšnom území ide o väčšie odlišnosti od spisovného jazyka. Spisovná slovenčina je považovaná za prirodzené a živé pokračovanie nárečia vo vyššej – celonárodnej sfére, je pokladaná za pokrok všeobecného rozvoja a vzostup spoločenského prostredia (Štolc 1994).

V minulosti, keď na území Slovenska plnil status úradného jazyka cudzí jazyk (latinčina, čeština, poľština, nemčina a maďarčina), slúžilo nárečie ako prostriedok bežnej

komunikácie obyvateľstva. Ako uvádza Buffa (1986, s. 4) „naše nárečia boli pomerne stabilným a na vidieku úplne prevládajúcim dorozumievacím prostriedkom”. Po prvej svetovej vojne, keď dochádza k štandardizácii slovenského jazyka a po nadobudnutí statusu štátneho jazyka, nárečie začína ustupovať najmä z úradného prostredia. Podľa Múcskovej (2012, s. 13) „viditeľné zmeny nastávajú po druhej svetovej vojne, keď sa uplatňovanie nárečia začína komunikačne obmedzovať a ustupovať zo sfér úradnej a neskôr v rozličnej miere aj bežnej verejnej komunikácie. Tento proces vyvrcholí tým, že nárečia začínajú fungovať vo svojej modifikovanej podobe interdialektov.”

V súčasnej dobe sa markantne zmenil spôsob života. Ľudia sú súčasťou rozličných komunikačných prostredí, v ktorých používanie nárečia nepostačuje. Mladá generácia si dáva záležať na vzdelaní a prichádza do kontaktu s masovými komunikačnými prostriedkami (rozhlas, televízia, internet...). Ovládanie spisovného jazyka sa považuje za nevyhnutnosť u toho, kto chce prosperovať v zamestnaní či v spoločenskom živote, preto vzrastá záujem o dôkladné poznanie spisovného jazyka (Buffa 1986). Tieto zmeny sa týkajú aj lexikálnej roviny v nárečí. Za nárečovú lexiku považujeme všetky lexikálne prvky, ktoré sú charakteristické pre rečový prejav tých ľudí, ktorých každodenné dorozumievanie sa uskutočňuje predovšetkým v nárečí (Buffa 1979). Dnes sa však rozsah lexiky nárečia postupne redukuje. „S novými vecami prichádzajú aj nové slová a so zánikom starých predmetov a javov postupne zanikajú aj ich pomenovania” (Buffa 1979, s. 353). Tieto zmeny sú spôsobené najmä vplyvom spisovného jazyka hlavne u mladšej generácie. Súhlasíme s Buffom (1984, s. 95), že „spomínané nahrádzanie starších názvov novšími sa, prirodzene, nedeje naraz v celom rozsahu a u každého používateľa nárečia v rovnakej miere, lebo je to jav živý a postupne prebiehajúci v závislosti od mnohých vonkajších okolností.” V súčasnosti paralelne existujú staršie i mladšie pomenovania, pričom mladší ľudia preferujú tie mladšie, po starších pomenovaniach spravidla siahajú so štylistickým (humorným) zámerom (Buffa 1966).

Nadalej však dochádza k vzájomnému vzťahu medzi spisovným jazykom a nárečiami, pretože kontakt medzi týmito dvoma útvarmi je živý a nadalej úzky. Avšak uplatňujú sa v komunikácii obmedzenej na súkromné a neoficiálne prostredie. „Zainteresovanie obyvateľov na verejnom živote a na jeho vedení umožňuje značný príliv nárečových prvkov do spisovného úzu (Štolc 1994, s. 20). Na druhej strane tento pohyb nastáva aj opačne, zo spisovného jazyka prenikajú prvky do nárečia. Tieto nové prvky sa týkajú najmä života verejného, spoločenského či toho profesijného. Jazyková realita je výsledkom vzájomného pôsobenia týchto zložiek. Preto v súčasnej komunikácii sa forma nárečia výrazne odlišuje od tej pôvodnej a jej variantný charakter je výsledkom interferenčných jazykových zmien (Múcsková 2012).

Pri delení slovenských nárečí sa berie do úvahy jazykové hľadisko, historicko-politické, prípadne aj územnosprávne členenie v Uhorsku, na základe ktorého boli vytvorené tzv. stolice. „Pomenovanie základných slovenských nárečových areálov sa väčšinou zhoduje s názvami bývalých uhorských stolíc” (Múcsková 2012, s. 12). Okrem toho, že používatelia nárečia boli úzko prepojení s panstvom zemepanských rodín, čo do značnej miery obmedzovalo ich styk s obyvateľmi iných stolíc, tak ďalším dôležitým aspektom je geografický faktor, pretože hranice nárečových areálov zohľadňujú povodia riek či úpätia pohorí (Múcsková 2012). Niekedy sa nárečie jednej dediny úplne odlišuje od nárečia okolitých dedín. Inokedy zase nájdeme mnoho spoločných znakov, čím sa jednotlivé obce spájajú do väčších celkov. Hranice medzi jednotlivými regiónmi či areálmi bývajú menej výrazné. Niektoré znaky, charakteristické pre jednu oblasť, môžu presahovať aj do iných oblastí. Toto vzájomné miešanie vytvára zložitú a pestrú škálu slovenských nárečí (Krajčovič 1988).

1 Jazyk mesta a dediny – teoretické východiská

Aby sme si dokázali urobiť čo najplastickejší obraz o našom národnom jazyku, je priam potrebný aj prieskum mestskej reči. Jazykovú situáciu na Slovensku nemôžeme úplne poznať,

ak nemáme dostatočné vedomie o jazykovej situácii v mestách. Najvýznamnejšími procesmi sú industrializácia a urbanizácia, ktoré cez jazykovú komunikáciu výrazne ovplyvňujú aj jazykovú situáciu krajiny (Ondrejovič 2008). V súvislosti s hospodárskym i kultúrnym rozvojom spoločnosti dochádza aj k rozvoju a používaniu spisovného jazyka. Ten sa dostáva do takých oblastí života, v ktorých si to v minulosti podmienky nevyžadovali. V súčasnosti sa spisovný jazyk týka každého používateľa v súkromnom i verejnom styku, pretože vzniká mnoho príležitostí hovoriť oficiálne a spisovne (Muránsky 1978).

Pri každodennej komunikácii je prítomná značná časť používateľov, to však niekedy spôsobuje prenos nespisovných prvkov do oficiálnych prejavov, v ktorých je potrebné využívať kodifikovanú formu národného jazyka. Ako uvádza Muránsky (1978, s. 319), „interferencia spisovných a nespisovných prvkov sa vo väčšej miere prejavuje v ústnych nepripravených prejavoch.” Najväčším pôvodcom tohto vzájomného prenikania je nedostatočné poznanie noriem spisovného jazyka a najmä vplyv miestnych nárečí a iných nespisovných noriem (Muránsky 1978). Predpokladá sa, že spisovný jazyk sa v mestách vyskytuje väčšmi ako na dedine. Podľa Ondrejoviča (2008) súhrne však môžeme hovoriť o živom vzťahu medzi nárečím a spisovným jazykom.

Sociolingvistickému výskumu sa venovalo mnoho jazykovedcov. „Medzi základné ciele sociolingvistického výskumu u nás patrí prieskum jazykového vedomia prestížnych skupín jazykových používateľov, prepracovanie nových pohľadov na jazyk ako sociálny fenomén, prieskum jazykovej situácie vo vybraných regiónoch Slovenska” (Slančová – Sokolová 1997, s. 213). Ako uvádza Ondrejovič (2008, s. 34) vo svojich sociolingvistických etudách „takýto výskum môžeme považovať za hodnotný prínos, pretože nám dovoľuje spoznať fungovanie jazyka v bežnej komunikačnej sfére.”

V 60. rokoch väčšina sociolingvistických výskumov na území východného Slovenska kladie dôraz „na analýzu zvukovej a gramatickej roviny, nie lexikálnej” (Slančová – Sokolová 1997, s. 214). Prostredníctvom dotazníkovej metódy sa skúmali predovšetkým morfológické javy. Ako sme už spomínali, dôležitou súčasťou zmien v stavbe nárečia je interferencia. Tá sa podľa Gabriely Múcskovej prejavuje predovšetkým v lexikálnej rovine jazyka³:

- zánikom nárečových jednotiek z oblasti ľudovej kultúry
- zánikom špecifickej nárečovej slovotvorby
- jednosmerným rozširovaním slovnej zásoby zo spisovného jazyka
- nahrádzaním nárečovej lexiky ekvivalentmi zo štandardnej variety

V bežnej komunikácii sa zvyknú používať spisovné výrazy, napriek tomu, že existuje aj nárečový ekvivalent. Ten sa stáva príznakovým z dôvodu výskytu nárečia so spisovným jazykom, a preto býva nahradený rozšírenejším spisovným ekvivalentom. V prípade takého prevzatia nedochádza k úplnej adaptácii, preto tieto jednotky prispievajú svojou slovotvornou a tvarotvornou štruktúrou k narúšaniu nárečovej normy, hlavne z fonologického a morfológického hľadiska (Múcsková 2012).

2 Bardejov

Mesto Bardejov leží na severovýchode Slovenska. Rozkladá sa po oboch stranách rieky Topľa v západnej časti Nízkych Beskýd a Ondavskej vrchoviny. Je prirodzeným kultúrno-spoločenským i hospodárskym centrom Horného Šariša. Je to významné mesto, ktoré vzniklo už v období stredoveku. Prvá písomná zmienka pochádza z roku 1241, ide o zápis z Ipatijevskej kroniky. Bardejov ležal na dôležitej obchodnej ceste medzi Baltským a Čiernym morom. Roku 1376 bol povýšený na slobodné kráľovské mesto. V meste sa nachádzala humanistická škola

---

³ MÚCSKOVÁ, G., K. MUŽIKOVÁ a V. WAMBACH. Praktická dialektológia (vysokoškolská príručka na nárečovú interpretáciu), 2012.

pod vedením rektora Leonarda Stöckela, ktorá mala významné postavenie v rámci celého Uhorska. Vďaka nemu sa stala centrom kultúry a vzdelanosti, taktiež aj náboženského života. Stöckel vydal Zákony bardejovskej školy, ktoré sa považujú za najstarší pedagogický dokument na Slovensku. Významnú úlohu v tom čase zohrávala aj Gutgeselova tlačiareň, v ktorej bol vytlačený aj Katechizmus Martina Luthera v roku 1581. V 17. storočí začal Bardejov postupne upadať. Problémy spôsobila morová epidémia a taktiež požiar, ktorý zničil takmer celé mesto. Neskôr v 19. storočí sa začal rozvíjať priemysel, aj to len v malom rozsahu. Slabý priemysel a málo vyspelé poľnohospodárstvo spôsobili masívnu vlnu vysťahovalectva. Zmena nastala až po druhej svetovej vojne, keď bol zaznamenaný rozvoj priemyslu aj školstva (Guttek, Lalková a kol. 1997). Dominantami mesta sú bezpochyby historické pamiatky, vďaka ktorým sa mesto Bardejov v roku 2000 zapísalo do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO (Holent 2011).

3 Analýza dotazníkov

Cieľom daného príspevku je predstaviť mieru používania šarišského nárečia a úroveň znalostí šarišských výrazov stredoškolských študentov v meste Bardejov. Jazyk je utváraný a používaný ľuďmi, život slov je zodpovedajúcim odrazom spoločnosti, preto sme v našom výskume zamerali pozornosť na lexikálnu rovinu šarišského nárečia, teda na úroveň poznania nárečových lexém v meste Bardejov. Ako výskumnú vzorku sme si zvolili študentov 3. ročníka Gymnázia Leonarda Stöckela (72 študentov) a študentov Hotelovej akadémie Jána Andraščíka v Bardejove (28 študentov). Súhrne všetkých študentov bolo 100, z toho 37 študentov uviedlo, že bývajú v meste Bardejov, 1 pochádza z mesta Svidník. V našom dotazníku 1 respondent neuviedol miesto svojho bydliska. Zvyšných 61 opýtaných pochádza z mestských častí Bardejova a dedín okresov Bardejov, Svidník a Stará Ľubovňa, pričom 1 respondent neuviedol názov obce, v ktorej býva.

Dotazník bol zložený predovšetkým z úloh s prekladovými otázkami. Jednotlivé slová sme čerpali zo Slovníka šarišských nárečí od Ferdinanda Buffu (2004), pričom sme sa zamerali najmä na slová z oblasti Bardejova.

3.1 Prvá úloha

Prvá úloha bola zložená z nárečových slov a slovných spojení, ktoré bolo potrebné preložiť do spisovnej slovenčiny. Na zisťovanie znalostí sme sa snažili vybrať výrazy, ktoré sú súčasťou bežného života ľudí. Predpokladali sme, že úroveň poznatkov bude do značnej miery obmedzená na charakteristické výrazy šarišského nárečia. Za takéto výrazy považujeme *bajusi* a *draha*. Pri zostavovaní dotazníka sme počítali aj s výskytom interferenčných javov, preto sme doň zaradili slová, pri ktorých budeme sledovať prítomnosť ekvivalentov zo štandardnej variety, ktoré svojou štruktúrou narušajú nárečovú normu.

- ancug – oblek
- bajusi – fúzy
- bugel'ar – peňaženka
- draha – cesta
- hokerľik – malá stolička
- hrižaca diňa – melón
- strimovac – zdržiavať
- tarlo – strúhadlo
- trapi – schody
- židl'ik – pohár

Naš predpoklad sa ukázal ako správny. Z výsledkov dotazníka je zrejmé, že respondenti mali najmenší problém s prekladom slova *draha*, pretože správne určilo význam 96 %

študentov. Podobne aj slovo *bajusi* správne identifikovalo 93 % opýtaných. Výrazné komplikácie im nespôsobovali ani slová ako *strimovac* 78 %, *bugel'ar* 64 % a *ancug* 62 %. Menej ako 50 % respondentov vedelo určiť význam slovám a slovným spojeniam *hrižaca diňa* 39 %, *hoker'lik* 32 %, *tarlo* 30 % a rovnaký počet percent má aj *žid'lik* 30 %. Podľa výsledkov študentom najväčší problém spôsobovalo slovo *trapi*. Len 5 % vedelo identifikovať dané slovo. Drvivú väčšinu skúmanej vzorky tvorili gymnazisti, no správne určiť význam slova *trapi* vedeli predovšetkým študenti hotelovej akadémie.

Niektorí respondenti vo svojich dotazníkoch ponúkli rozličné preklady jednotlivých slov. Študenti uvádzali rozmanité významy najmä pri slovách, ktoré správne vedelo preložiť menej ako 50 % opýtaných. Kameň úrazu predstavovali slová *hoker'lik* a *žid'lik*, pretože ako vysvitlo z dotazníkových odpovedí, viacero respondentov si pomýlilo významy týchto dvoch šarišských výrazov. 12 % opýtaných preložilo *hoker'lik* slovami pohár, hrnček, hrniec i nádoba. V prípade slova *žid'lik* 17 % respondentov uviedlo nesprávne významy stolička alebo stolík. 3 % opýtaných preložilo *žid'lik* aj ako vidličku. Chybné preklady uvádzali aj k slovu *tarlo*, kde sa objavili slová *tanier*, *ohrievač*, *sitko* a *škrabka*. Šarišský výraz *trapi* 5 % respondentov preložilo ako verbum trápiť, 2 % uviedli nesprávny preklad nechty a pazúry. Pomocou týchto nesprávnych prekladov môžeme pozorovať značný vplyv spisovného jazyka na respondentov. Pri výrazoch *hoker'lik* a *žid'lik* môžeme uvažovať o zastarávaní (a možno aj postupnom zániku) nárečového prvku. Vo všeobecnosti však môžeme konštatovať ústup bežných nárečových výrazov a ich nahrádzanie spisovnými ekvivalentmi.

3.2 Druhá úloha

V druhej úlohe sme vyžadovali od respondentov, aby preložili jednotlivé slová zo spisovného jazyka do šarišského nárečia. Podobne ako v prvej úlohe aj tu sme využili výrazy z každodenného života. Predpokladáme, že tento typ prekladu bude pre respondentov obtiažnejší. Opäť sa domnievame, že úroveň znalostí bude obmedzená na charakteristické výrazy šarišského nárečia, akými sú napríklad *auto* a *izba*. Aj v tomto prípade svoju pozornosť sme zameriavali na výskyt interferenčných javov prostredníctvom slov *pečiatka*, *omietka* a *zapnúť*.

- auto – motor
- desiata – merind'a
- izba – chiža
- kabát – gerok, mantel'
- omietka – vakufka
- mravec – mračka, murvanka
- pečiatka – štempel'
- plech na pečenie – tepša
- reťaz – lancuch
- zapnúť – zakapčac

Podľa výsledkov môžeme konštatovať, že preklad zo spisovného jazyka do nárečia robil študentom väčší problém ako preklad, ktorý zahrňovala prvá úloha, čo môžeme pokladať za následok pasívnej znalosti nárečia. Správny nárečový ekvivalent k slovu *auto* uviedlo 84 % respondentov, taktiež aj slovo *izba* správne preložilo 81 % respondentov. Pri preklade slovného spojenia *plech na pečenie* bolo úspešných 51 % respondentov, 35 % študentov správne uviedlo šarišský výraz pre *reťaz* a 21 % určilo správny výraz pre *kabát*. V prípade slova *kabát* sa trikrát objavil, podľa Slovníka šarišských nárečí, zastaraný výraz pre dlhý zimný kabát – *mantel'*. Slovo *mravec* preložilo správne 15 % študentov, no 3 respondenti uviedli aj výraz *murianka*, ktorý je charakteristický skôr pre oblasť Stredného Šariša. Nárečový výraz pre *desiatu* uviedlo správne 11 % opýtaných. Pri určovaní nárečových ekvivalentov ostatných slov sa im až tak

dobre nedarilo. Najväčšie problémy spôsobovali slová *pečiatka*, *omietka* a *zapnúť*. Správny ekvivalent pri týchto slovách dokázalo určiť len 10 študentov, z toho drvivá väčšina (8) uviedla, že býva na dedine.

Výskyt interferenčného javu bol súčasťou nášho predpokladu. Pri slovách *desiata*, *omietka*, *pečiatka* a *zapnúť* sa v dotazníkoch často objavovali odpovede *dzešata*, *omitka*, *pečatka* a *zapnuc*. Ide o jav, ktorým dochádza k nahrádzaniu nárečovej lexiky ekvivalentmi zo štandardnej variety, pričom nedochádza k úplnej adaptácii a tieto slová následne svojou slovotvornou a tvarotvornou štruktúrou prispievajú k narúšaniu nárečovej aj spisovnej normy. Môžeme teda konštatovať, že náš predpoklad bol správny.

3.3 Sumár

Súhrne pri vyhodnocovaní dotazníka môžeme konštatovať, že naše očakávania a predpoklady boli naplnené. Úroveň vedomostí jednotlivých úloh v dotazníku bola do značnej miery ovplyvnená charakteristickými výrazmi šarišského nárečia, napríklad *draha* a *bajusi* či v prípade opačného prekladu *auto* a *izba*. Pri identifikácii ostatných slov mali respondenti menšie problémy, no v niektorých prípadoch išlo o problémy v značnom rozsahu. Keďže sme predpokladali výskyt interferenčných javov, tak nás vo veľkej miere neprekvapila prítomnosť odpovedí ako *omitka*, *dzešata* či *pečatka*. Je zjavné, že väčšina respondentov nemá znalosti o správnych šarišských ekvivalentoch.

Okrem riešení jednotlivých úloh v dotazníku zameraných najmä na lexikálnu rovinu sme našu pozornosť zamerali aj na faktory, na základe ktorých sme zostavili porovnanie. Faktor, ktorý sme si vybrali na porovnanie priemernej percentuálnej úspešnosti, je miesto bydliska opýtaných. Naším cieľom bolo zistiť, či viac nárečových prvkov ovládajú respondenti z dedín alebo respondenti bývajúci v meste. Priemerná percentuálna úspešnosť študentov, ktorí bývajú na dedine, predstavovala 47,10 %. Napriek tomu, že v dotazníkových odpovediach ako miesto bydliska dominovala dedina, ani mestskí obyvatelia nezaostávali, ich priemerná percentuálna úspešnosť predstavovala 45,21 %. Tieto výsledky môžeme použiť ako východisko ku konštatovaniu, že šarišské nárečie u mladej generácie je poznačené nivelizačným tlakom a používaním spisovného jazyka ako v mestskom prostredí, tak aj na dedine.

Sumárne na základe praktických úloh môžeme konštatovať, že z hľadiska priemernej percentuálnej úspešnosti ani jeden respondent nepoznal viac ako polovicu výrazov v dotazníku. Okrem nárečových výrazov môžeme badať nižšiu úroveň vedomostí o reáliách príznačných pre minulé obdobie života. Dotazníkové odpovede poukázali aj na to, že šarišské nárečie je vytláčané nielen z mestského prostredia, ale aj z prostredia dediny. Ako preukázal náš dotazníkový výskum, v súčasnosti na úroveň poznania nárečových lexém v meste Bardejov medzi mladými ľuďmi výrazne pôsobí tendencia používania spisovného jazyka a nivelizačný tlak na nárečie.

Záver

Jadrom predkladaného príspevku je dialektologicko-sociolingvistický výskum. Cieľom nášho výskumu bolo na základe dotazníkových odpovedí predstaviť úroveň vedomostí šarišských výrazov stredoškolských študentov v Bardejove. Výskumnej vzorke (100 respondentov z gymnázia a hotelovej akadémie) sme predložili dotazník s otázkami a úlohami zameranými na preklad slov a slovných spojení. Na základe analýzy dotazníkových odpovedí môžeme konštatovať, že úroveň poznania šarišského nárečia medzi mladými ľuďmi je ešte stále relatívne vysoká, avšak prostredníctvom daných dotazníkov vidíme, že znalosti sú do značnej miery obmedzené na charakteristické šarišské výrazy. Vďaka viditeľnému výskytu interferenčných javov môžeme konštatovať aj výrazný vplyv spisovného jazyka na podobu šarišského nárečia v meste Bardejov.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BUFFA, F., 1966. Zastarané a zastarávajúce prvky v severošarišskom nárečí. In: *Jazykovedný časopis*. [online]. Roč. 17, 1966, č. 2, s. 139-147. [cit. 2020-4-20]. Dostupné z: https://www.juls.savba.sk/ediela/jc/1966/2/JC_1966_2_LQ.pdf
- BUFFA, F., 1979. O rozsahu nárečovej lexiky. In: *Slovenská reč* [online]. Roč. 44, 1, č. 6, s. 352-356. [cit. 2020-4-20]. Dostupné z: <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1979/6/sr1979-6-lq.pdf>
- BUFFA, F., 1984. O nahrádzaní starších nárečových slov novšími. In: *Slovenská reč*. [online]. Roč. 49, 1984, č. 2, s. 91-96. [cit. 2020-4-20]. Dostupné z: <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1984/2/sr1984-2-lq.pdf>
- BUFFA, F., 1986. O súčasných zmenách v slovenských nárečiach. In: *Slovenská reč*. [online]. Roč. 51, 1986, č. 1, s. 3-10. [cit. 2020-4-20]. Dostupné z: <https://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1986/1/sr1986-1-lq.pdf>
- BUFFA, F., 2004. *Slovník šarišských nárečí*. Prešov: Náuka. ISBN 80-89038-33-6.
- GUTEK, F. a J. LALKOVÁ a kol., 1997. Bardejov a okolie. Bardejov: Ars Monument. ISBN 80-901-1748-1.
- HOLENT, P., 2011. Bardejov. Bardejov: Fotopress. ISBN 978-8-096-89723-0.
- KRAJČOVIČ, R., 1988. *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. ISBN 067-481-88.
- MURÁNSKY, J., 1978. Osobitosti hovorenej podoby spisovnej slovenčiny v Bardejove. In: I. MICHNOVIČ, eds. *Nové obzory 20: spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, s. 319-336. ISBN 83-029-7802.
- MÚCSKOVÁ, G., K. MUZIKOVÁ a V. WAMBACH, 2012. *Praktická dialektológia (vysokoškolská príručka na nárečovú interpretáciu)*. Wien: Facultas Verlags- & Buchhandels AG Wien. ISBN 978-3-200-02560-8.
- ONDREJOVIČ, S., 2008. *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. ISBN 978-80-224-0994-0.
- SLANČOVÁ, D. a M. SOKOLOVÁ, 1997. Výsledky a perspektívy sociolingvistického výskumu prešovských vysokoškolákov. In: S. ONDREJOVIČ, eds. *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca 3*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, s. 213-224. ISBN 80-224-0514-0.
- ŠTOLC, J., 1994. *Slovenská dialektológia*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV. ISBN 80-224-0036-X.

3 NIKOLAJ GOGOL' Z UKRAJINSKÉHO POHLĎADU

Yuliia Domyshe

Študijný odbor: Pedagogické vedy

Študijný program: učiteľstvo anglického jazyka a literatúry a ukrajinského jazyka a literatúry

Stupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 2.

Konzultant: PhDr. Adriana Amir, PhD.

Abstrakt

Cieľom tohto príspevku je priblížiť Nikolaja Vasilieviča Gogoľa z iného pohľadu. Pôjde o ukrajinské hľadisko. Väčšina literárnych kritikov a vedcov meno spisovateľa nezvykne dávať do kontextu ukrajinskej literatúry. Príspevok venuje pozornosť aj problematike cenzúry a jej dopadu na Gogoľa a jeho tvorbu. Ako materiál nám v tomto výskume poslúžili diela, pri ktorých čerpal spisovateľ námety z ukrajinského folklóru a z bezprostrednej životnej skúsenosti, keď žil na území dnešnej Ukrajiny, ktorá bola v tomto čase pod kontrolou Ruskej ríše. Bolo to obdobie po likvidácii Záporožskej Siče, čo pre Ukrajincov znamenalo úplnú stratu autonómie. Príspevok sa v prvej kapitole zaoberá špecifikou osobnosti Nikolaja Gogoľa, jeho kozáckym pôvodom a taktiež problematikou voľby jazyka pre literárne stvárnenie. Druhá kapitola sa venuje recepcii Gogoľa zo strany ukrajinských literárnych vedcov a či ho považujú za predstaviteľa ukrajinskej literatúry. V tretej kapitole analyzujeme vplyv cenzúry na jeho prácu *Taras Bulba*, respektíve aj procesom prekladu.

Kľúčové slová

Gogol', ukrajinská literatúra, cenzúra, zákazy ukrajinčiny

Úvod

Nikolaj Vasilievič je jedným z najvýznamnejších predstaviteľov svetovej literatúry ukrajinského pôvodu. Jeho diela sú preložené do mnohých jazykov vrátane slovenčiny a ukrajinčiny. Poznajú ho najmä vďaka implementácii mystických prvkov, špecifickému humoru a irónii. Aká bola jeho osobnosť? Prečo písal po rusky, keď bol Ukrajincom a aký to malo dopad vo všeobecnosti? Meno Nikolaja Gogoľa sa v prvom rade asocuje s ruskou literatúrou. Radi by sme poukázali aj na iný vektor interpretácie tejto axiomy a zamerať sa na to, čo ho ovplyvnilo najmä na začiatku jeho spisovateľskej cesty.

Cieľom tohto príspevku je prezentovať Nikolaja Vasilieviča Gogoľa z iného stanoviska, teda z hľadiska ukrajinských čitateľov, vedcov, kritikov a spisovateľov, jeho krajanov. Kladieme si tiež otázku, nakoľko sú si Ukrajinci vedomí špecifik východiskového textu diela *Taras Bulba* a jeho dvoch úplne odlišných vydání. K zničeniu prvého vydania a vzniku druhého sa pričínila vtedajšia ruská cenzúra. Metodológia výskumu pozostáva z analýzy prekladov novely *Taras Bulba* do slovenčiny a ukrajinčiny a taktiež skúmaním záverečných prác dostupných na webovej stránke centrálného registra záverečných a kvalifikačných prác Slovenskej republiky. Naším úsilím je akcentovať ukrajinskú stránku Gogoľa a poukázať aj na túto časť jeho osobnosti a tvorby.

1 Tajomná osobnosť Gogoľa

Nikolaj Vasilievič sa narodil v 1809 roku v dedine Velyky Soročynci, v regióne Poltava na Ukrajine. Avšak pár rokov pred jeho narodením (v roku 1775) bola zlikvidovaná Záporožská Sič⁴. Ukrajina, ktorej dovtedy v istej forme obmedzenej autonómie vládli kozácki vodcovia,

⁴ Záporožská Sič – kozácka pevnosť na ostrove Chortycja, vládla tam istá forma demokracie. Vodcovia kozákov – hajtmani boli volení pomocou hlasovania.

úplne stratila svoju autonómiu a stala sa súčasťou Ruskej ríše. Táto zložitá politická situácia nepochybne ovplyvnila mnohé rozhodnutia a charakter vtedajších intelektuálov.

Prvým zaujímavým faktom je, že jeho materinský jazyk bol ukrajinský. Samotný Gogol' považoval ukrajinčinu za „svoj jazyk“, čo spomínal v korešpondencii s Maksymovyčom⁵. (Semenčenko 2009). Svoje prvé diela písal v ukrajinskom jazyku, čo bolo spomenuté v ďalšej korešpondencii, hoci jeho rukopisy sa stratili (Semenčenko 2009). Druhý fakt jeho biografie je to, že Gogol'ov rod a pôvod bol ukrajinský. Vedec a historik Kostiučuk tvrdí, že Nikolaj Gogol' (ukr. Микола Гоголь, Микола Гоголь) má šľachtický ukrajinský pôvod: „Po matke (rodenej Kosyarovskej) bol potomkom hajtmána (kozáckeho vodcu) Mazepu⁶, a prostredníctvom svojej babičky Tatiany Lyzogubovej bol príbuzný aj s rodinami Doroshenkových⁷ a Skoropadských⁸“ (Kostiučuk 2009, vlastný preklad). Podľa rodinných legiend do rodu Gogol'a patrila Ostap Gogol' (ukr. Остап Гоголь), úradujúci hajtmán Pravobrežnej Ukrajiny⁹ (Smolii 2004). Domnievame sa, že uvedené fakty nie sú až tak známe, preto ich na tomto mieste uvádzame.

Napriek možným očakávaniam, že by si mohol zvoliť ukrajinčinu, ako jeho súčasník, významný ukrajinský spisovateľ Taras Ševčenko¹⁰, Gogol' si vybral inú cestu a písal po rusky. Jeho vedomý výber jazyka, v ktorom tvoril mu pomohol realizovať sny a stať sa známym spisovateľom v cárskom Rusku. Dovoľme si tvrdiť, že táto cesta predstavovala ľahší spôsob, ako sa stať slávnym a uznávaným. Jeho diela sa tak odvtedy stali majetkom ruskej literatúry. Jeho prózy však nepochybne majú ukrajinskú dušu a obsahujú ukrajinské reálie. Na to, aby sme mohli lepšie pochopiť N. Gogol'a, je potrebné sa pozrieť na jeho vlastnosti ako človeka. Ukrajinský vedec Oleksa Semenčenko (2009, vlastný preklad) takto interpretuje Gogol'ov prístup:

Obr. 1 Ostap Gogol' (? – 1679) a Nikolaj Gogol'(1809 – 1852)

Vtedy to bolo tak, že všetko, čo seriózni autori písali, písali v ruštine. Aj Ševčenko¹¹. Ukrajinské témy boli populárne. Ruská elita v Petrohrade vnímala ukrajinské komédie ako súčasť ruskej literatúry. Ale keď ukrajinskí spisovatelia začali písať diela na vážnejšiu tematiku (nevoľníctvo, kritika cárskeho režimu), nastalo prenasledovanie a útlak. Taras Ševčenko kvôli tomu prežil 10 rokov vo vyhnanstve. V tom čase Gogol' trávil čas v Európe,

⁵ Mychajlo Maksymovyč – ukrajinský vedec-encyklopedista, spisovateľ, novinár, prekladateľ, pedagóg, člen korešpondent Peterburskej Akadémie Vied od roku 1871.

⁶ Ivan Mazepa – jeden z najvýznamnejších hajtmánov záporožského vojska (1687 – 1709).

⁷ Petro Dorošenko – hajtmán záporožského vojska (1665 – 1676).

⁸ Ivan Skoropadský – hajtmán Ľavobrežnej Ukrajiny (1708 – 1722).

⁹ Pravobrežná Ukrajina – (ukr. Правобережна Україна) je historický názov územia na pravej strane rieky Dneper.

¹⁰ Taras Ševčenko (1814 – 1861) – ukrajinský spisovateľ a maliar, zakladateľ modernej ukrajinskej literatúry, rovesník Gogol'a (1809 – 1852).

putoval po svätých miestach, cár ho podporoval. Gogol' bol v zásade kariérista. To je to, čo tieto význačné osobnosti zásadne odlišuje.

Pri percepcii spisovateľa a jeho práce je potrebné zaoberať sa dejinami príslušného obdobia, spoločensko-politickou situáciou. Preskúmať, nakoľko dobová atmosféra a okolnosti ovplyvnili proces tvorby jeho majstrovských diel. Pohľad na historický kontext v tomto prípade pomôže lepšie pochopiť, prečo si Gogol' zvolil cestu ruského spisovateľa.

Politický a sociálno-ekonomický život kozáckej Ukrajiny v 18. storočí by sa dal charakterizovať ako integrácia do Ruského impéria a postupná izolácia od zvyšku Európy. Ukrajina však zostávala územím, na ktorom sa nové osvietenécké, umelecké a literárne idey šírili prevažne zo strednej Európy, cez poľskú prizmu až na juh Ruska (Amir 2019, s. 2).

Bolo to obdobie konca romantizmu a začiatku realizmu, obdobie formovania identity a rôznych národov a rovnako aj ukrajinského. Prehĺbil sa záujem o folklór, historické piesne a legendy, čo vplývalo na rozvoj sebedovedomia národa. V podmienkach násilného obmedzovania a potláčania ľudských práv a slobôd v priebehu viac ako sto rokov, od konca 18. do konca 19. storočia boli možnosti plnohodnotného rozvoja literatúry veľmi chabé. Ruské impérium násilnou integráciou ničilo kultúru Ukrajincov, vo vzdelávacích inštitúciách sa jazykom výučby stal ruský jazyk: „Od 1765 sa všetky predmety v Kyjevo-Mohyl'anskej Akadémii¹² vyučovali v ruštine - predtým to bola latinčina, cirkevná slovančina a gréčtina“ (Amir 2019, s.2). Nespočetne veľa zákazov sa týkalo aj ukrajinského jazyka a tlače, ktoré boli uplatnené ešte pred narodením Gogol'a a aj počas jeho života. Na tomto mieste uvedieme na ilustráciu niektoré zo zákazov z 18. a 19. storočia:

1720 – dekrét cára Petra I. zakazujúci tlač kníh v ukrajinskom jazyku a odstraňovanie ukrajinských textov z cirkevných kníh.

1729 – cár Peter II nariaďuje prepísať z ukrajinského na ruský jazyk všetky vládne nariadenia.

1765 – výnos Kataríny II., ktorý zakazuje výučbu v ukrajinčine v Kyjevo-Mohyl'anskej akadémii.

1769 – zákaz synody RPC (Ruská pravoslávna cirkev) tlačiť a používať ukrajinský šlabikár

1775 – zničenie Záporožskej Siči a zatvorenie ukrajinských škôl v kozáckych úradoch pluku.

1804 – zvláštnym kráľovským dekrétom boli zakázané všetky školy v ukrajinskom jazyku, čo viedlo k úplnej degradácii ukrajinského obyvateľstva.

1832 – reorganizácia školstva na Pravobrežnej Ukrajine¹³ na všeobecnom imperiálnom základe s prekladom do ruštiny.

1847 – porážka Cyrilo-Methodského bratstva¹⁴ a zintenzívnenie brutálneho prenasledovania ukrajinského jazyka a kultúry, zákaz najlepších diel Ševčenka, Kuliša¹⁵, Kostomarov¹⁶ a ďalších.

Osud Ševčenka, s ktorým Ukrajinci ho podvedome porovnávajú, bol veľmi ťažký a nespravodlivý. Avšak je potrebné upozorniť na to, že Gogol' nebol výnimočným prípadom

¹² Kyjevo-Mohyl'anská Akadémia – známa vysoká škola na území Ukrajiny, ktorá vznikla v roku 1632.

¹³ Pravobrežná Ukrajina – (ukr. Правобережна Україна) je historický názov územia na pravej strane rieky Dneper (Amir 2019).

¹⁴ V 40. rokoch vznikla tajná politická organizácia Cyrilo-Methodské bratstvo (1846 – 1847), medzi jej členov patrila stredná aj zbedačená vidiecka šľachta, a aj úradníci. Hlavnou úlohou bratstva bolo vytvorenie zväzu Slovanov, šírenie osvety a vzdelania medzi ľuďmi, jeho členovia sa usilovali o zmenu existujúceho stavu na princípe spravodlivosti, rovnosti, slobody a bratstva (Amir 2019).

¹⁵ Pantelejmon Kuliš (1819 – 1897) – ukr.historik, spisovateľ, jazykovedec a kritik, súčasník a kamarát Tarasa Ševčenka (1814 – 1861).

¹⁶ Mykola Kostomarov (1817-1885) - ukr.historik, spisovateľ, kritik, spoluzakladateľ Cyrilo-Methodského bratstva.

v ukrajinskej literature. „Gogoľovo obdobie je obdobím ukrajinskej literatúry, keď bola práve v období svojho zrodu, rodila sa z rôznych jazykov. Viacjazyčnosť alebo rôznajazyčnosť sa pomaly stávala minulosťou. Ukrajinské literárne dedičstvo je zachované v latinčine, gréčtine, staroslovienčine, poľštine, v starodávnom literárnom ukrajinskom jazyku, ktorý je rovnako „mŕtvy“ ako staroslovienčina. Taká bola vtedajšia realita...“ (Yaremenko 2019, s. 580, vlastný preklad) Popri Gogoľovi poznáme aj iných známych spisovateľov, ktorí majú tiež ukrajinský pôvod: Fiodor Dostojevskij, Vladimír Majakovskij, Anna Achmatovová-Gorenková (ukr. Horenko) Všetci spomínaní, však na rozdiel od Gogoľa nepísali o Ukrajine až v takej miere a nečerpali z jej kultúrneho dedičstva.

2 Názory ukrajinských bádateľov a literárnych kritikov

Sám T. Ševčenko Gogoľa považoval za génia, jeho diela propagovalo mnoho verejných činiteľov a prekladalo ho veľa ukrajinských spisovateľov. Avšak nie všetci ukrajinskí umelci zároveň vyjadrili N. Gogoľovi obdiv – a preto bol význam jeho diela pre ukrajinskú literatúru vnímaný odlišne. V tejto kapitole budú uvedené názory niektorých ukrajinských vedcov na dielo Gogoľa a, ako ich ovplyvnilo čítanie jeho diel.

Popredný ukrajinský historik Mykola Kostomarov tvrdil, že Gogoľove diela (konkrétne zbierka poviedok *Večery na dedine neďaleko Dikaňky* a *Taras Bul'ba*) ho priviedli k aktívnejšiemu záujmu o Ukrajinu a ukrajinské otázky. (Tomenko 2009, vlastný preklad). A ďalší predstaviteľ Jevhen Malaňuk¹⁷ v článku „Malorosijstvo“ predstavil špecifický negatívny typ «Malorusa» (myslí tým Ukrajincov, ktorí sa hanbia za to, že sú Ukrajincami a radšej sa k tomu nepriznávajú – navonok hovoria po rusky a vlastne nevedia dobre ani po rusky a koniec koncov ani po ukrajinsky. Sú to takí „malí Rusi-Malorusi“). „Gogoľ patrí do ruského kánonu a jeho diela ponúkajú materiál na štúdium rozkladu národnej psychiky až do jej prerodu na maloruské hnutie. Cesta, ktorú si vybral Gogoľ sa nepochybne odrazila na jeho psychike. Neskôr si propagandisticky začal pliesť termíny Rus – ako odkaz na Kyjevskú Rus a Rusko“ (Tomenko 2009, vlastný preklad).

V ruskom prostredí nastala obdobná situácia. Niektorí ho považovali za klasiku ruskej prózy, iní ho kritizovali a hovorili ako o „nepriateľovi ľudu“, ktorý „by mal byť v putách vyhnaný na Sibír“ (Tomenko 2009). Môžeme predpokladať, že jedným z dôvodov bolo to, že pochádzal z Ukrajiny a niektorí z nich ho zrejme vnímali ako cudzinca, ktorý majstrovsky identifikoval nedostatky dobovej ruskej spoločnosti a poriadkov tejto krajiny a stal jej kritikom a ironickým divákom. Z toho dôvodu je pochopiteľné, že otázka „komu patrí Gogoľ?“ bude rezonovať ešte dlho.

Väčšina ukrajinských kritikov a spisovateľov nepopiera, že Gogoľova próza je naozaj výnimočná. Gogoľ sa pre nich stal prameňom poznatkov o ukrajinskej histórii, tradíciách, zvykoch. Inšpiroval iných spisovateľov opierať sa o kultúrne dedičstvo.

3 Jazykové reštrikcie a tvorba N.V. Gogoľa

3.1 Dve vydania *Tarasa Bul'bu*

Vyššie spomenuté zákazy ukrajinčiny v cárskom Rusku ovplyvnili celkový vývin ukrajinskej literatúry. Každý, kto písal po ukrajinsky bol pod prísnu kontrolou. Aj napriek tomu, že Gogoľ písal v ruštine, cenzúra zasiahla aj jeho dielo. Dôvodom bolo, že si dovoľil sa zaoberať históriou Ukrajiny a jej nedávnou kozáckou minulosťou. Takže v tomto prípade hlavným „kameňom úrazu“ je známa historická novela *Taras Bul'ba* a jeho výchovná a vlastenecká orientácia, ktorá predstavuje hrozbu pre ukrajinských čitateľov.

---

¹⁷ Jevhen Malaňuk (1897 – 1968) – ukr. Євген Маланюк., básnik, lit. vedec a kritik, predstaviteľ Pražskej školy.

Historická novela Taras Bul'ba opisuje ukrajinské dejiny obdobia Ruiny¹⁸ a Gogol' sa hlavne sústredil na vojnových konfliktoch s Poľským kráľovstvom. Napriek tomu, že ide o ukrajinsko-poľské dejiny, v novele sa stále spomína Rusko. Najznámejšia verzia tejto knihy obsahuje výrazy, ktoré podsúvajú Ukrajincom a ďalším čitateľom myšlienky o „spoločnej kultúre (Ukrajiny) s Ruskom“, o „zjednotenej Ruskej krajine“, čo v skutočnosti znamená plnú asimiláciu. Môžeme si priblížiť aj ďalší citát: “Gogol'ovu historickú povesť Taras Bul'ba môžeme považovať za jedno z najväčších, najkrajších a najprekladanejších diel ruskej literatúry 19. storočia. ... Dôležitú úlohu zohrali preklady tejto povesti v Poľsku, pretože “nastavovali zrkadlo” poľsko-ukrajinskému konfliktu zo 16. – 17. storočia. (Habánková 2011, s. 12) Autorka vníma Gogol'a ako Rusa, ktorý pozoruje ukrajinský konflikt (tu nepoužila spojenie poľsko-ruský) a neskôr to potvrdzuje pomocou parafrázy citát kritičky A. Lisickej : „...opísanie Ukrajiny umeleckým perom Rusa”. Na príklade analýzy týchto fragmentov vidíme, aký efekt a rozdielnu interpretáciu spôsobila druhá redakcia.

Slovných spojení „ruská viera“, „ruská krajina“ nájdeme v texte veľa, ide o druhú redakciu z roku 1842, ktorá bola napísaná pod tlakom cenzúry. Podľa nám dostupných informácií prvé vydanie v zbierke *Myrhorod* z roku 1835 je komplikované najst' v tlačenej podobe, na rozdiel od druhého vydania. Jedna z kníh prvej edície (originál) sa nachádza v Múzeu Gogol'a na Ukrajine, v Poltavskej oblasti, v rodinnom sídle v dedine Hohol'ovo (Vasylivka) (Galimov 2019). Druhé vydanie je vydané tlačou, ale možno ho nájsť aj na internete (N. V. Gogol'. Zbierka umeleckých diel v piatich zväzkoch. Zväzok druhý.“ Vydavateľstva Akadémie Vied ZSSR, 1951 rok//rus. Н. В. Гоголь. Собрание художественных произведений в пяти томах. Том второй. М., Издательство Академии наук СССР 1951; Gogol' 1951).

Druhé vydanie je predmetom záujmu bádateľov, napríklad prekladateľa Kaľnyčenkovi zdôraznili, že druhá redakcia obsahuje prvky judaofóbie, polonofóbie a ukrajinofóbie. (2) Ďalší ukrajinský kritik a redaktor Ivan Malkovyč (2019, vlastný preklad) vysvetlil výrazný rozdiel medzi dvoma vydaniaми *Tarasa Bul'bu* takto: „V 1. vydaní, malo dielo výrazne ukrajinské zameranie, spomína sa v ňom vojenská škola na Ukrajine a neustála potreba sa brániť proti trom¹⁹ rôznym národom...Tieto vety samozrejme absentujú v 2. vydaní, v ktorom bolo pomenovanie „Ukrajina“ nahradené „Juhom Ruska“.“ Táto veta sa nenachádza v druhej edícii práve kvôli ruskej koncepcii jednoty slovanských národov v rámci Ruskej ríše, ktorú sa cenzúra snažila propagovať pomocou tejto práce. Za povšimnutie stojí fakt, že Gogol' mal veľmi solídne poznatky z histórie a pripravoval sa na napísanie štvorzväzkovej práce o ukrajinských dejinách (Mankovecký 2016, s. 9), takže spomínanie „troch národov“ by nemalo čitateľov prekvapiť. V nasledujúcom citáte Malkovyč tvrdí, že „Napríklad, v 1.vydaní *Tarasa Bul'bu* z roku 1835, Gogol' nikde nehovorí o „ruskej zemi“, „ruskom duchu“, „ruskej pravoslávnej viere“ a vôbec nepoužíva slová „ruský, Ruský, ruská. Iba raz sa spomína slovo „ruský“: ako to vidíme v tomto citáte „... *pec, ktorá sa rozložila na pol izby, ako tučná ruská obchodníčka.*“ („...*печь, разъехавшаяся на полкомнаты, как толстая русская купчиха*“)“ (Malkovyč 2019, vlastný preklad). Na potvrdenie a porovnanie tohto záveru sme zostavili tabuľku (Tab.1), ktorá obsahuje adjektíva *ruský/á/é* a *ukrajinský*, taktiež substantívum *Ukrajina*, a pridali sme k tomu historický názov *Malorusko*²⁰ a jeho adjektívum *maloruský/á/é*.

Podľa výsledkov výskumu, v prvom vydaní boli adjektíva *ruský/á/é* použité štyrikrát, a v druhom 24 krát. Adjektívum *ukrajinský* sa nenachádza v žiadnom vydaní, hoci názov

¹⁸ Ruina (ukr. Rujina) – obdobie ukrajinskej histórie druhej polovice 17. storočia. Bolo poznamenané rozpadom štátnosti, všeobecným úpadkom a krvavými vojnami o moc. Taktiež pod pojmom Ruina sa najčastejšie chápe obdobie od smrti hajtmána Bohdana Chmelnického (1657) po začiatok hajtmanstva Ivana Mazepu (1687).

¹⁹ Ide o susedné krajiny, ktoré neustále sa snažili zmocniť sa ukrajinských území. Poľsko, Rusko a Osmanská ríša.

²⁰ Pomenovanie, ktorým Rusi označovali časť územia súčasnej Ukrajiny, ktoré sa nachádzalo pod ich kontrolou.

Ukrajina sa v rôznom znení používa. Prvé vydanie obsahuje slovo „Украина“ (ruský preklad Ukrajina) deväťkrát, a druhé pomenovanie „Україна“ (Ukrajna) trinásťkrát. Prevažne to bolo v kontexte „лучшими русскими витязями на Украине“ (najlepší ruskí hrdinovia na Ukrajine) (Gogol' 1967, Kapitola VIII). Pozoruhodné sú dva varianty znenia pomenovania Ukrajina v ruskom jazyku. Pri bližšom výskume sme dospeli k záveru, že tlmočnicke slovníky ukrajinského, slovenského a ruského jazyka neobsahujú slovo Ukrajina. Rešeršom sme dospeli k výsledkom, že slovo Украина, sa vyskytuje len v malom počte článkov a prác. Prvé dva články sa nachádzajú na webe *ru.wikipedia.org* a na *ru.wiktionary.org*, tieto weby sa nevyznačujú spoľahlivosťou, preto s nimi ďalej nepracujeme.

Slová	Prvé vydanie (1835)	Druhé vydanie (1842)
„ruský/á/ě“	4	24
„ukrajinský“	-	-
„Украина“ (ruský preklad Ukrajina)	9	-
„Україна“ (Ukrajna)	-	13
„malorusi“ „maloruský“	2	2
„Malorusko“	2	-

Tabuľka 1. Používanie slov v 1. a 2. vydaní T. Buľbu Gogol'a.

Nasledujúcim zdrojom informácií sa stala záverečná práca, kde sa jej autorka Habánková N. (2011, s. 43) zaoberala prekladom Tarasa Buľbu, a kde čitateľom vysvetľuje, že „Україна“ je vo vysvetlivkách básnická podoba spisovného slova Ukrajina – spisovne „Украина“, hoci nebol presne uvedený zdroj vysvetliviek. S týmto názorom nemôžeme súhlasiť. Podľa nám dostupných informácií za básnickú podobu spisovného slova *Ukrajina* môžeme skôr považovať slovo *Vkrajina*, ktoré sa používa v poézii:

1. Báseň „Závet“ Tarasa Ševčenko: „Keď ja zomriem, zahrabte ma, /Bratia, na mohyle, /Prostred stepi širo-šírej, /V Ukrajine milej“(preklad Július Kokavec) / transliterácia z ukrajinského originálu „Jak umru to pochovajte mene na mohyli, Sered stepu šyrokoho **na** Vkraini mylij“ (Як умру, то поховайте / Мене на могилі / Серед степу широкого / На Вкраїні милій).

2. Historická ľudová pieseň „Oj Moroze, Morozenku“: „Ach, Mraze, Mraze, Mrazenku, Ty si slávny kozák! / Pre teba, Mrázenku, / Celá Vkraina plače“ (vlastný preklad, ukr. „Ой, Морозе, Морозенку,/Ой, да Ти славний козаچه!/ За тобою, Морозенку,/Вся Вкраїна плаче.“)

Podľa literárnych zdrojov (diela ruských spisovateľov), slovo Ukrajina v znení *Ukrajna* používajú väčšinou ruskí spisovatelia:

1. Historická poéma „Poltava“ Alexandra Puškina: Nezapno Karol sa otočil / A presunul vojnu na Ukrajnu. (vl. preklad, rus. Незапно Карл поворотил // И перенёс войну в Украину.)

2. „Predák“ Ivana Turgeneva: „Čitateľ, poznáte tie malé šľachtické panstvá, ktoré pred dvadsiatimi piatimi alebo tridsiatimi rokmi oplývali našou veľkoruskou Ukrajnou?“ (vl. preklad, rus. „Читатель, знакомы ли тебе те небольшие дворянские усадьбы, которыми двадцать пять — тридцать лет тому назад изобиловала наша великорусская Украина?“)

Termíny „malorusi“ a „maloruský“ sa používa dvakrát v druhom vydaní a termíny „malorusi“, „maloruský“, „Malorusko“ štyrikrát v prvom. Kritici tohto názoru môžu oponovať,

že druhé dielo je dlhšie, a preto je logické, že určité slová sa tam používajú častejšie. V tomto prípade však ide o úmyselnú zámenu pojmov v istom kontexte.

Zmeny v redakciách sa vzťahujú aj na ďalšie diela Gogol'a zo zbierky „Večery na dedine neďaleko Dikaňky“. V 1. vydaní z roku 1831 boli pomerne radikálne vyhlásenia adresované Rusom. Ukrajina v tom vydaní vyzerala ako samostatná jednotka, oddelená od Ruska, to znamená, že Rusom hovoril o Ukrajine. A o rok neskôr, v 2. vydaní už zmenil prístup. Ako je možné, že si to v 1. vydaní dovolil? Nuž, chcel sa zapáčiť ukrajinskému grófovi, ktorý pochádzal z Dikaňky a stál na čele ruského úradu. Lichotenie vláde a jej predstaviteľom bolo aj v minulosti bežnou praxou. V roku 1831, po poľskom povstaní už musel Gogol' zaujať protipoľský postoj. Preto vznikli 2 verzie tohto diela, ktoré priamo súviseli s aktuálnou ideológiou“ (Semenchenko 2009, vlastný preklad).

Dospeli sme k záveru, že dve redakcie sú zásadne odlišné. Hlavný rozdiel spočíva v tom, že prvá verzia je viac ukrajinoцентристická a druhá má skôr ukrajinoфобны charakter, k čomu sme dospeli skúmaním frekvencie používania slov: *ruský*, *Ukrajina*, *Ukraina*. Predpokladáme, že aj dve znenia spisovného názvu Ukrajina poukazujú na to, že v prvom vydaní Gogol' preložil do ruštiny názov Ukrajina, a v druhom ponúkol ruskú variáciu, ktorá podoba na nesprávne počuté slovo.*²¹

3.2 Význam diela *Taras Bul'ba* v ukrajinskom kontexte

V nasledujúcej podkapitole skúmame pohľad Ukrajinco v a do úvahy berieme aj kontext modernej doby, v ktorej Ukrajina stále bojuje o slobodu.

V ukrajinskom jazyku existuje viac ako 10 vydaných prekladov tohto diela. (Habánková 2011, s. 11). Bežní Ukrajinci väčšinou ani netušia o špecifike tohto diela. Napríklad v roku 2009 bol uskutočnený prieskum týkajúci sa spisovateľa N. Gogol'a, otázka sa týkala témy či jeho osoba spája Ukrajinu s Ruskom. Výsledky sú nasledovné (Solonyna 2009, vlastný preklad): „72 % obyvateľov Ukrajiny je presvedčených, že postava Gogol'a „určite spája“ alebo „skôr spája“ (aut. tu sú úvodzovky ako citát z prieskumneho dotazníka) Ukrajinu a Rusko. A takmer 60 % respondentov je presvedčených, že Ukrajina a Rusko by mali spoločne osláviť jeho výročie“. Na Ukrajine sa tvorba N. Gogol'a donedávna študovala iba v rámci predmetu svetová literatúra. Až v roku 2018 študenti dostali možnosť zoznámiť sa s jeho dielom *Taras Bul'ba* v rámci nového programu²² z ukrajinskej literatúry pre 9. ročník. Predpokladáme, že vznikla požiadavka spoločnosti, aby bol Gogol' vnímaný ako predstaviteľ ukrajinskej literatúry píšúci po rusky. Žiaci môžu študovať jeho tvorbu v ukrajinskom preklade.

Z vyššie uvedených štatistík a informácií je zrejmé, že ukrajinskí čitatelia vôbec nevedia o prvom vydaní, o cenzúre a dejinných okolnostiach. Inak by zrejme neuvádzali, že Gogol' spája ich krajinu s cudzím štátom, ktorý už nejaký čas v histórii nad nimi vládol, a nárokuje si na výlučné právo vlastníť kultúru a intelektuálne zdroje. Práve kvôli uvedeným faktom je dôležité Gogol'a študovať, nekompetentnosť v naznačených faktoch sa môže stať nebezpečnou. Preto by som chcela zdôrazniť, že vedci a učitelia sa musia zamerať nielen na otázku: „Čí je Gogol'?“ alebo komu patrí, ale hlavne na problematiku vplyvu Gogol'ovho diela na literatúru a v tomto kontexte aj na čitateľov.

3.3 Preklad diela *Taras Bul'ba*

Napriek malému množstvu súčasných prekladov jeho diel, stojí za povšimnutie zbierka Gogol'ových *Ukrajinských poviedok* (Gogol' 2019). Táto kniha môže byť užitočná pre študentov aj učiteľov a predstaví dopad cenzúry na dielo. V tejto knihe ukrajinský vydavateľ Ivan Malkovič použil preklad Mykoly Sadovského (ide o vydanie roku 1842) a pri redigovaní

²¹ *Niekedy môže ísť o nesprávnu výslovnosť: [UkrAina], ktorú i poslucháč vyloží ako [UkrAjna].

²² (aut.) Týka sa študijných programov ukrajinských škôl.

sa opiera o vydanie z roku 1835. Napríklad „Повсякчасна необхідність боронити узграниччя від трьох різнохарактерних націй надавала якогось вільного, широкого розмаху їхнім подвигам і виховала впертість духу» Táto veta je neprítomná v druhom vydaní, preto ju autor dodal.

Na otázku, čo Malkovyča inšpirovalo preložiť Gogoľa do ukrajinčiny odpovedal: „Vždy mi vadili tieto nekonečné moskovské Gogol'ove,, čierievičky²³“ a iné zmrzačené slová a frázy. A až, keď som čítal „Vianoce“, ²⁴Gogol' zavibroval, rozsvietil sa mi celou svojou očarujúcou genialitou. Všetko sa zharmonizovalo. Gogol' akoby sa vrátil domov a rozprával svoje slávne príbehy pre najbližší kruh, kde nikomu netreba nič vysvetľovať“ (Malkovyč 2019, str. 605, vlastný preklad).

Dielo Gogoľa sú unikátne aj z pohľadu prekladu. Obsahujú také množstvo ukrajinských slov, že v zbierke *Večery na dedine neďaleko Dykaňky* Gogol' musiel uviesť zoznam vysvetliviek, ktoré boli neznáme ruskému čitateľovi, spolu ich bolo 57. *Taras Bul'ba* nie je výnimkou, hoci tu ukrajinsko-ruský slovník už pridali vydavatelia (Gogol' 1967). Slovník obsahuje nielen archaizmy, historizmy a frazeologizmy z ukrajinského jazyka, ale aj slová, ktoré sa používajú doposiaľ. Toto predstavuje veľkú výzvu pre prekladateľov a vyžaduje znalosti ukrajinského a ruského jazyka. Ukrajinský prekladateľ Semenčenko potvrdil, že v prípade Gogoľa ide o zvláštny fenomén, „... že človek žijúci v Petrohrade vystupuje akoby v ruskej literatúre, ale píše o kultúre, ktorá je úplne iná, ale zároveň je to jeho rodná kultúra, ktorá mnohých prekladateľov mátie“ (Semenčenko 2009, vlastný preklad). V tomto kontexte opäť stojí za pozornosť spomenúť bakalársku prácu N. Habánekovej z roku 2011 „N. V. Gogol' v slovenských prekladoch (povešť *Taras Bul'ba*)“, kde autorka skúmala preklad Tarasa Bul'by do slovenčiny aj pár kapitol venovala špecifike prekladu ukrajinských slov a ľudovej frazeológie v jeho novele.

Na záver, môžeme povedať, že vydanie roku 1835 ovplyvnilo proces prekladu do ukrajinčiny a jeho najnovším výsledkom stala Zbierka povístej Gogoľa (2019), v ktorom *Taras Bul'ba* bol očistený od cenzúrneho tlaku.

Záver

Naším výskumom sme potvrdili, nakoľko je nutné a potrebné študovať Gogoľa aj z pohľadu ukrajinského kontextu. Je to príležitosť nanovo odhaliť známeho spisovateľa z inej strany. Z metodického hľadiska je to príhodný príklad, ako môžu žiaci na príklade analýzy a interpretácie jeho životnej cesty preskúmať a lepšie pochopiť túto etapu v ukrajinských dejinách. Zložité kultúrne, spoločenské a historické okolnosti, ktoré ovplyvnili jazykovú voľbu umelca. Budú schopní porozumieť jeho tvorbe nielen v kontexte svetovej, ale aj ukrajinskej literatúry. Osobitná pozornosť by sa mala venovať tým dielam, ktoré sú už roky pod vplyvom cenzúry a dodnes vyvolávajú rôzne debaty. Na zreteľ treba brať, že pri skúmaní Gogoľa veľmi dôležitú úlohu zohrávajú politické udalosti, historické fakty, a to aký význam im dáme.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

AMIR, A., 2019. Ukrajina od Hryhorija Skovorodu po Ivana Franka. Hľadanie identity v podmienkach spoločensko-politického útaku. In: *Transformácie národných literatúr a kultúr v stredoeurópskom kontexte (1780 – 1890) [print]: zborník príspevkov z*

²³ Čierievičky (ukr. черевички/čerevyčky, rus. čierievičky, slov. topánočky) – (aut.) redaktor Malkovyč poukazuje na množstvo ukrajinských slov, ktoré použil Gogol' v svojich dielach („čierievičky“ sú z poviedky *Noc pred Vianocami* zo slávneho cyklu *Večery na dedine neďaleko Dykaňky*) a na to, že pre Ukrajincov, ktoré čítajú originál textu to znie veľmi zvláštne.

²⁴ Ide o „*Noc pred Vianocami*“ v preklade ukrajinského prekladateľa a básnika Maksyma Ryl'ského (1895 – 1964).

- medzinárodného vedeckého seminára. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, s. 7-24. ISBN 978-80-555-2246-3.
- GALIMOV, A., 2019. *Poklady národa. Ukrajina. Návrat svojej histórie* - Tretí film./min.15. [online]. [cit. 2021-05-12]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=SuP4eFEJhJE>
- GOGOL, N., 2019. *Ukrajinské poviedky*. Kyiv: Ababahalamaha. ISBN 978-617-585-0800.
- GOGOL, N., 2019. Taras Bul'ba. In: *Ukrajinské poviedky*. Kyiv: Ababahalamaha, s. 425. ISBN 978-617-585-0800.
- GOGOL, N., 1951. Taras Bul'ba. In: *N. V. Gogol. Zbierka umeleckých diel v piatich zväzkoch*. Zväzok 2. Moskva, Vydavateľstvo Akadémie vied ZSSR. [online]. [cit. 2021-05-12]. Dostupné z: http://az.lib.ru/g/gogolx_n_w/text_0380.shtml
- GOGOL, N., 1967. Taras Bul'ba. In: *Zbierka diel N.V. Gogola v siedmich zväzkoch*. vydavateľstvo "Úmelecká literatúra", Moskva. [online]. [cit. 2021-05-12]. Dostupné z: http://az.lib.ru/g/gogolx_n_w/text_0040.shtml
- KALNYCHENKO, O., N. KALNYCHENKO, 2012. *Taras Bulba v ukrajinskom oblečení*. Preklad a formovanie národného povedomia./ Тарас Бульба в українських шатах. Переклад та формування національної свідомості. [online]. [cit. 2021-05-12]. Dostupné z: <http://web.archive.org/web/20180428163551/http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6275/2/Kalnichenko.pdf>
- KOSTIUK, B., 2009. Kozacký pôvod Gogoľa: nový pohľad na spisovateľa. /«Козацьке коріння Гоголя»: новий погляд на письменника. In: *Radio Free*. [online]. [cit. 2021-05-12]. Dostupné z: <https://www.radiosvoboda.org/a/1565597.html>
- NABOKA, M., N. SHERSTIUK, 2009. Živá duša Nikolaja Gogoľa./ Жива душа Миколи Гоголя. In: *Radio Free*. [online]. [cit. 2021-05-12]. Dostupné z: <https://www.radiosvoboda.org/a/1566148.html>
- MANKOVECKÝ, R., 2016. *Nikolaj Vasilievič Gogol. Hráči*. Slovenské komorné divadlo Martin. [online]. [cit. 2021-05-12]. Dostupné z: https://www.skdmartin.sk/files/pdf/1535-bulletin_hraci5.pdf
- MALKOVYČ, I., 2019. Od redaktora: par namietok čo sa týka prekladu Tarasa Bul'bu./ Від редактора: декілька зауваг щодо перекладу «Тараса Бульби». Kyiv. Ababahalamaha. In: *Ukrajinské poviedky*. Kyiv: Ababahalamaha, s. 599. ISBN 978-617-585-0800.
- SEMENCHENKO, O., 2009. Interactive Gogol. In: *BBC Ukraine*. [online]. [cit. 2021-05-12]. Dostupné z: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2009/03/printable/090321_gogol_interactive_is
- SMOLII, V., V. TOMAZOV, 2004. *Hohol'-Janovský*. Encyklopédia dejín Ukrajiny: T. 2: G - D / Redkol.: V. A. Smolii (predseda) a ďalší. Národná akadémia vied Ukrajiny. Ústav dejín Ukrajiny. Vydavateľstvo "Naukova Dumka", Kyiv. ISBN 966-00-0632-2. [online]. [cit. 2021-05-12]. Dostupné z: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Gogoli_Yanovski
- SOLONYNA, Y., 2009. Diela Gogoľa a podvodne kamene „spoločnej kultúry“./ Творчість Гоголя і підводні камені «спільної культури». In: *Radio Free*. [online]. [cit. 2021-05-12]. Dostupné z: <https://www.radiosvoboda.org/a/1516851.html>
- TOMENKO, M., 2009. Ukrajinský romantik Nikolaj Gogol'./ Український романтик Микола Гоголь. In: *Radio Free*. [online]. [cit. 2021-05-12]. Dostupné z: <https://www.radiosvoboda.org/a/1565064.html>
- YAREMENKO, V., 2019. Gogolivské obdobie v ukrajinskej literatúry./ Гоголівський період української літератури. In: *Ukrajinské poviedky*. Kyiv: Ababahalamaha, s. 593. ISBN 978-617-585-0800.

4 ÚCHVATNÝ PROTIHRÁČ. NÁČRT LITERÁRNOVEDNEJ RECEPCIE POETIZMU V SKUPINE DAV

Martin Makara

Študiálny odbor: Filológia

Štupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 2.

Študiálny program: slovenský jazyk a literatúra

Konzultant: doc. Mgr. Pavol Markovič, PhD.

Abstrakt

Štúdia sa zaoberá spôsobmi, akými ľavicové zoskupenie davistov literárnokriticky a literárnoteoreticky v 20. až 30. rokoch dvadsiateho storočia recipovalo poetizmus ako rozvinutie českej proletárskej literatúry. Práca si všima všeobecné predpoklady interakcie medzi českou a slovenskou literatúrou, osobitne potom v jej ľavicovom krídle, chronologicky mapuje reakcie na prejavy poetizmu, končí analýzou objektívnych aj subjektívnych príčin teoretického neprijatia poetizmu v slovenskej (proletárskej) literatúre. Výsledkom štúdie je konštatovanie, že navzdory tomuto teoretickému neprijatiu poetizmus pôsobil stimulatívne voči davistickej beletristickej tvorbe a výrazne napomohol odlíšeniu sa, vyprofilovaniu sa slovenskej proletárskej literatúry. Davistická polemika s poetizmom našla svoj ohlas aj v českom prostredí a spätne tým predmetný umelecký smer ovplyvnila.

Kľúčové slová

avantgarda, DAV, medzivojnová literatúra, poetizmus

Úvod

Medzivojnové obdobie je z hľadiska literárnych dejín príznačné zvýšenou umeleckou, organizačnou a personálnou interakciou medzi slovenskou a českou literatúrou. Jej predpokladom bola nová koexistencia oboch kultúr v spoločnom štátoprávnom rámci a vytrvalé úsilie o ich integráciu do spoločného československého národného celku. V prípade česko - slovenskej proletárskej a neskôr socialistickej literatúry bol však tento kontakt mimoriadne intenzívny a blízky predovšetkým preto, že česká literatúra (a intelektuálne prostredie všeobecne) pôsobila na mladých slovenských ľavicových literátov od ich prvých študentských tvorivých výbojov v raných 20. rokoch až po zaujatie popredných pozícií v zápase o demokratický a antifašistický charakter československej kultúry v období neskorých 30. rokov. Staršia generácia českých sociálne orientovaných spisovateľov podávala členom Voľného združenia študentov-socialistov zo Slovenska ideovo-estetickú štafetu v období, keď im ju doma nemal kto odovzdať; v polemikách so svojimi rovesníkmi spoza Moravy si mladí marxisti brúsili svoje kritické ostrie, ktoré obracali voči všetkému (čo i len domnelo) spiatočnickému a obmedzenému; napokon i vo vlastných davistických radoch sa český a slovenský element prestupoval tak prirodzene (a vôbec nie zriedkavo aj v rámci jednotlivých davistov), že prax československej jednoty im azda bola vlastnejšia než jej teoretickým hlásateľom.

V tomto kontexte mal pre slovenskú ľavicovú literárnu avantgardu zvláštne postavenie poetizmus, pôvodný umelecký smer českej proletárskej literatúry, ktorý davistov so striedavou intenzitou sprevádzal po celú dobu ich medzivojnového pôsobenia: Nezvalovej *Pantomime* (1924) je venovaná programová kritika v celkom prvom čísle DAVu, poetika poetizmu predstavuje ťažko preklenuteľné napätie medzi teóriou a umeleckou tvorbou davistov a „nezvalovská clowneria“ (Sokolík 1971, s. 90) sa na prelome 20. a 30. rokov stáva jedným z najťažších obvinení, aké v ľavicovej kritike môže padnúť. Postoj k poetizmu bol diferencovaný vnútri skupiny aj naprieč časom, vyznačoval sa nápadnou protirečivosťou a neustálou otvorenosťou v zmysle hľadania uspokojivého riešenia pomeru k nemu. Až do

ustanovenia pojmu socialistického realizmu a nástupu surrealizmu a nadrealizmu pôsobil poetizmus v slovenskej proletárskej literatúre súčasne ako vytrvalá inšpirácia, hodnotové meradlo, brúsny kameň kritiky aj odpudivý pól tvorby hlásiacej sa k marxistickým princípom.²⁵

1 České podnety pre vznik slovenskej proletárskej literatúry a prvotné vymedzenie sa davistov voči poetizmu

Počiatky ambivalentného pôsobenia poetizmu na mladých slovenských ľavicových literátov možno vystopovať až do roku 1922, kedy sa v Prahe formuje Voľné združenie študentov-socialistov zo Slovenska a zároveň tam o pár mesiacov neskôr vychádza revolučný zborník *Devětsil* (1922) rovnomenného umeleckého zväzu. Hoci táto kolektívna publikácia bola osnovaná ešte na programovej báze nového proletárskeho umenia, nachádzame v nej už indicie budúcej umeleckej praxe aj teórie poetizmu. Manifestačné vystúpenie *Devětsilu* zaiste vyvolalo nielen záujem politicky-ideovo spriaznených študentov zo Slovenska, ale aj prispelo k ich neskoršiemu rozhodnutiu založiť si vlastnú literárno-kultúrnu revue, ktorá do literárnych dejín vstúpila pod ikonickým názvom DAV. Ešte väčšími než kolektív *Devětsilu* však na davistov vplýval v ranej fáze ich verejného pôsobenia Jirí Wolker. Navzdory tomu, že sám bol členom tohto umeleckého zväzu, sa Wolkrovo dielo reprezentujúce proletársku poéziu po jeho smrti začalo stavať do opozície voči poetizmu, ako to robí aj Eduard Urx v článku *Básnik o básnikovi* z r. 1925: „Wolker chtěl však především být proletářským básníkem, a proto se snažil o dokonalost, o exaktnost, byl proti hédonistické a hračkářské poezii Devětsilu. Pro epičnost obětoval formovost, libou hru slov a asociálních kvalit. V tom je onen rozpor mezi Wolkrem a Devětsilem, který šel cestou právě opačnou“ (1962, s. 61). Práve toto iniciačné pôsobenie – nielen *Devětsilu*, ale českej pokrokovej inteligencie a umeleckých avantgárd vôbec – možno vnímať ako prameň tvorivej inšpirácie aj skorého diferenciačného vymedzenia sa davistov voči avantgardnému krídlu socialistickej literatúry, ako ho v 20. rokoch reprezentoval poetizmus.

Keď koncom roka 1924 vychádza prvé číslo periodickej revue pre umenie, kritiku, politiku, filozofiu a literatúru DAV²⁶, jeho literárnokritický obsah tvoria okrem recenznej rubriky zameranej na časopisy aj dve samostatné kritiky: jedna z pera X10 (Daniela Okáliho) sa venuje *Svätej Johanke* G. B. Shawa, pod druhou je podpísaný M. C. Biss (Eduard Urx) a nesie názov podľa predmetnej knihy: *Pantomima*. Eduard Urx v tomto texte (1961, s. 115 - 118) uznáva plnosť krásy Nezvalovej poézie, ktorá oplýva „bohatstvom fantázie a prepychom formy“, zároveň však zbierku kritizuje pre jej „anarchizmus a anachronizmus“ spočívajúci v plytkosti jej napĺňania sociálnej funkcie umenia. Ani uchvátenie tvorbou, „ktorá je ľahká ako pena, vzdušná ako flór a prelietavá ako motýl“ netlmí prísne hodnotenie kritika, podľa ktorého múza poetistov „nevie nič o všednom dni, je to láskavá a usmievavá Múza nedele, barov, clownských atrakcií, nezmyslov“. Práve vágna spätosť s empiricky zakúšanou skutočnosťou proletariátu a emocionálny aj tematický eskapizmus sa stali ústrednými výhradami nielen Eduarda Urxa voči *Pantomime*, ale aj davistov voči poetizmu vôbec²⁷: „V tom je i tragika, neboť Devětsil nemá naděje, že se poezie jeho členů stane majetkem širokých mas národa;

²⁵ Vyhranený postoj k poetizmu sa neobmedzoval len na marxistickú kritiku. Český katolícky časopis *Rozmach* uverejnil 1. februára 1925 recenziu na prvé číslo DAVu, ktorá bola voči proletárskej revue prekvapivo ústretová. Príčinou je zrejme polemický postoj k „nejmodnejšiemu alkoholu mladých – ožralému barovému a cirkusovému poetizmu“ (Drug 1965, s. 141), ktorý autor recenzie odčítal z Urxovej kritiky Nezvalovej *Pantomimy*.

²⁶ Už toto prvé číslo DAVu sa stretáva s kritikou nielen od konzervatívno-meštiackych kruhov, ale aj od spriaznených umelcov. V ľavicovom *Pásme* (1925, č. 11-12) sa DAVu vyčíta „blud proletkultnej poézie“, jeho názov sa tu odvodzuje od „dáviť sa“ a obecné sa prvé číslo hodnotí ako „dobře myslené, avšak zle urobené“ (Plevza 1965, s. 40).

²⁷ Je príznačné, že 1. marca 1925 Peter Jilemnický E. Urxovi napísal: „Zhodli sme sa na tom všetci, že Tvoja *Pantomima* v Dave I je skvostná, že ju posudzujem z takého stanoviska, na aké sa nepostavil ani jeden z kritikov, ktorí o nej písali. Máš bystrý postreh, jasný vid, povieš to tak pekne... že až no...“ (Drug 1962, s. 48).

omezena na úzký okruh estétů, kavárenské společnosti, na skleníky, akvária a vitríny, znamená jemný kvítek, jenž neobstojí – při vši své kráse a noblese – před vichřicí sociálních bojů dneška“ (1962, s. 61). Svoju polemickú pozíciu voči poetizmu tu Eduard Urx spresňuje a v posledných citovaných slovách naznačuje aj pochybnosť o jeho životnosti; tá však bola v čase publikovania článku skôr kritikovým želaním než podloženým vývojovým predpokladom.²⁸

2 Problémy prenikania poetizmu do slovenskej literatúry a prehodnocovanie postoja k nemu

Skutočnosť, že poetizmus spočiatku nebol v slovenskej literature teoreticky prijatý a v jej histórii by sme len márne hľadali „čistokrvne“ poetistickú zbierku (najbližšie k nej sa dostal Novomeského *Romboid*, 1932), mala okrem subjektívnych aj svoje objektívne príčiny. Jednou z nich bola aj okolnosť, že „[e]šte ani v poslednom čase neexistovala na Slovensku čisto mestská kultúra. [...] Preto sú dejiny slovenskej literatúry úzko späté so slovenskou dedinou, s jej životom a rozvojom. Takmer všetci slovenskí spisovatelia buď pochádzali z dediny, alebo ich predkovia boli roľníci,“ ako v roku 1930 konštatoval V. Clementis (1977, s. 121). Poetizmus orientovaný na moderné civilizačné fenomény, dobové technologické výdobytky a metropolitnú populárnu zábavu na Slovensku v 20. rokoch ešte nemal predpoklady svojho umeleckého ani spoločenského ukotvenia. Opodstatnene sa tiež možno domnievať, že výraznejšiu úlohu pri rezistencii voči poetizmu zohral vývinový stav slovenskej literatúry v čase medzinárodného nástupu avantgárd, zvlášť potom od r. 1924. Mladá proletárska spisba si na Slovensku musela sama prerážať vlastnú cestu, nakoľko jej chýbal predvoj, ktorý v staršej generácii literátov (J. Hořejší, S. K. Neumann, I. Olbracht a iní) nachádzala česká revolučne naladená umelecká mládež. Výraznejšia konzervatívna a nacionalistická orientácia slovenskej inteligencie udržiavala davistov v neustálej ostražitosti a vedomí nevyhnutnej jednoty. To, že narušenie jej krehkosti môže mať závažné politické dôsledky (ako ukázal *Manifest siedmich*²⁹, boľševizácia KSČ po jej V. zjazde a následný prepád vo volebnom výsledku), mohlo byť jednou z príčin, že hoci rozdelenie davistov na zástancov proletárskej, neskôr socialisticko-realistickej línie (P. Jilemnický, F. Král, D. Okáli, J. Poničan) a avantgardnej línie (L. Novomeský, E. Urx, neskôr druhá generácia davistov) bolo latentne prítomné už v 20. rokoch, otvorenejšie sa mohlo rozvinúť až v nasledujúcom desaťročí. Poetizmus ako typický reprezentant avantgardnej línie bol medzi davistami v 20. rokoch vnímaný synonymne s rizikom frakcionárstva v marxisticky osnovanej literatúre, ktorá si pod náporom ideologickej opozície, ekonomických ťažkostí, personálnych výpadkov aj cenzúrneho tlaku musela najprv vydobýť svoje právo o existenciu, aby vôbec mohla zápasíť o ambicióznejšie ciele.

Už na prelome 20. a 30. rokov ale začína časť prispievateľov DAVu svoj ostro odmietavý postoj k poetizmu prehodnocovať a prestupovať na ústretovejšie pozície: Ladislav Novomeský v r. 1931 za zásady pomeru k poetistom označil „súdržskú kritiku a súdržskú spoluprácu“ (1970a, s. 94) a v približne rovnakom období Eduard Urx prekonáva predchádzajúce hodnotenia poetizmu, kladie ho nad „proletársky naturalizmus“ a zdôrazňuje svoj negatívny postoj k priamemu ideologizovaniu a politizovaniu v literatúre a umení (Drug 1976, s. 215). Aj Vladimír Clementis na začiatku 30. rokov podmieňoval ďalšiu diskusiu

²⁸ Podobne ako Eduard Urx prorokuje zánik poetizmu aj Ladislav Novomeský, hoci väčšmi berie do úvahy aj umelecké, nielen spoločenské hľadisko. „Zvestujeme smrť poetizmu. Apollinaire zomrel. Nech žije Majakovskij!“ píše 29. marca 1925 v *Pravde chudoby* (1970a, s. 32).

²⁹ *Manifest siedmich* bol protestom siedmich českých ľavicových spisovateľov proti boľševizácii KSČ po jej V. zjazde v r. 1929. Signatári (J. Hora, M. Majerová, H. Malířová, S. K. Neumann, I. Olbracht, J. Seifert, V. Vančura) boli následne z KSČ vylúčení aj navzdory tomu, že v tom čase už predstavovali významné authority proletárskej literatúry a veteránov komunistického hnutia. Protimanifest *Zásadné stanovisko k prejaviu „siedmich“* podpísali viacerí avantgardne orientovaní marxistickí literáti, o. i. J. Fučík, V. Nezval, K. Teige či B. Václavěk, spomedzi davistov svoje podpisy pripojili V. Clementis a L. Novomeský.

o novej vlne proletárskeho umenia rozpracovaním stanoviska k estetike a filozofii poetizmu (Drug 1967, s. 82). Príčin tejto revízie je viacero: jednou je tzv. „generačná diskusia“, ktorá na prelome desaťročí prebiehala v československej ľavicovo orientovanej literatúre, ďalej ide o vplyv Konferencie proletárskych revolučných spisovateľov v Charkove z r. 1930, zmenu pôsobísk davistov a ich individuálny intelektuálny vývoj, stabilizáciu a posilňovanie pozícií proletárskej tvorby v kontexte (česko)slovenskej literatúry či stagnáciu poetizmu a počiatky jeho vplývania do surrealizmu. Nielen umelecký, ale aj spoločenský vývoj sa uberal smerom k rozširovaniu, nie zužovaniu platformy socialistického umenia: sektárstvo a fragmentarizácia síl sa v 30. rokoch rýchlo ukázali ako vážne riziká tvárou v tvár rastúceho nebezpečenstva fašizmu (Šmatlák 1977, s. 188). Hoci ešte v r. 1931 na diskusnom večere prípravného výboru Zväzu revolučných a proletárskych spisovateľov v Prahe došlo k jednomyselnej zhode, že „je neobyčajným omylom pokladať český poetizmus za marxistickú ideológiu v odbore umenia a kultúry,“ a Daniel Okáli v recenziách kníh svojich kolegov *Romboid* Ladislava Novomeského a *Večerné svetlá* Jána Poničana (obe 1932) ostro odsúdil ich poetistické tendencie³⁰, už sa neopakovali expresívne výčitky voči „romantickým a chorobným individuám“ (Truhlář 1969, s. 40), ako svojho času označil Eduard Urx poetistov, a prijatie nastupujúceho surrealizmu a nadrealizmu sa už deje v podstatne vľúdnejšej atmosfére, hoci zďaleka nie hladko a neproblematicky.

Záver

Umelecké a ideologické hodnotenie sú v marxistickej kritike spojenými nádobami³¹. Nie je preto prekvapivé, že davisti poetizmus – „feérii barvitých slov voníciach dálkou, exotismem, láskou a radostí, bezrozumovstí“ (Urx 1962, s. 64) – hodnotili ako ideologický variant „malomeštiackeho ‘bohémstva’ či subjektivismu“ (Šmatlák 1984, s. 47). Neznamená to ale, že by k hodnoteniu poetistickej tvorby pristupovali príkro jednostranne, že by nevníмали jej prednosti a hodnoty. Eduard Urx si na Nezvalovom a Teigeho estetickom programe cenil „smyslovo nedeformovaného vzťahu k svetu, rozvíjení a zjemňování senzibility a jeho adekvátnosti dynamice poválečného života“ (1962, s. 147) a taktiež si bol vedomý poetistického vkladu do rozvoja básnickej obraznosti (Šerlaimovová - Bogdanov 1977, s. 114), avšak neustále upozorňoval na riziko samoučelného formalizmu, čistého lyrizmu a obsahovej prázdnoty tvorby, ktorá sa deklarovala za alternatívu k proletárskej spisbe.

Orientácia poetistov na šťastie, ktorá pramenila z proletárskej túžby po zmene sveta, bola v konflikte s davistickým úsilím o celostné zachytenie života a ohláša sa v nej vnútorný spor ľavicovo orientovanej literatúry (známy aj z iných kontextov) o tom, či sa má kritická angažovanosť v umení manifestovať explicitne prostredníctvom zachytenia „totality života“, alebo sa má, naopak, vyjadrovať implicitne tým, že bude exponovať jednostrannosť, neúplnosť či pretržitosť (teda deformáciu) životnej skúsenosti. Oba prístupy vychádzajú z dialektického vnímania umeleckej tvorby aj jej látkových prameňov, avšak využívajú inú gnozeologickú stratégiu. Nazdávame sa, že prostredníctvom tohto interpretačného kľúča možno vnímať aj vzájomné výhrady poetistickej a proletárskej literatúry v užšom význame slova. V podobnom zmysle si dôležitý prínos predmetnej polemiky všima Stanislav Šmatlák (1977, s. 168): upozorňuje, že davistické vnímanie sociálnej podmienenosti krásy vyústilo po konfrontácii s poetistickou tvorbou do poznania, čo rozvoj krásy obmedzuje, teda do naplnenia ideologickej intencie ľavicovo orientovanej literatúry. Navzdory tomu, že slovenskí socialistickí literáti nedokázali poetizmus plne prijať pre jeho ponímanie umenia ako hry s felicitologickým

³⁰ Váha tejto kritiky bola zaiste oslabená aj tým, že vzápätí vydaný Okáliho debut *Ozvena krvi a zápasov* (1932) sa vyznačoval presne tými istými poetistickými tendenciami ako ním kritizované knihy.

³¹ Najmä v raných fázach literárnokritickej činnosti davistov je ale namieste hovoriť skôr o proto-marxistickej kritike (alebo marxistickej proto-kritike), pretože marxistické hodnotenie literatúry sa tu ešte aplikuje len v tézach, nie prostredníctvom vlastných marxistických axiologických či estetických kritérií.

poslaním, „orientáciu na civilizačné fenomény, evokáciu veľkomestskej zábavy prostredníctvom cirkusov a lunaparkov atď.“ (Tomčík 1987, s. 145), podarilo sa im ho viac či menej zámerne integrovať nielen do vlastnej tvorby³², ale zvlášť v neskoršom období ho dokázali aj teoreticky akceptovať do prúdu socialistickej literatúry.

Napokon si možno položiť otázku: čo utváralo latentnú príťažlivosť poetizmu pre davistov, keď mu práve v čase najtvrdšieho teoretického, kritického a publicistického odporu vo svojich básňach a poviedkach najviac podliehali? V odpovedi sa paradoxne zhodujú autori, ktorí mali k poetizmu najústretovejší, resp. najvyhranenejší vzťah: L. Novomeský a Ján Poničan. Unavení z neustálych bojov, sociálnych problémov a fungovania ako „homo politicus“ nachádzali v poetizme „to, čo tomuto životu chýbalo: krásu iných polôh života a krásu v inej polohe. Ostatne, čo iného je básnický pohľad než zápas o všestranné obsiahnutie toho, čo je, s tým, čo má byť; skutočnosti i sna; faktov i úmyslov, ako ten fakt napraviť i zmeniť, doplniť jeho manká“ (Novomeský 1970b, s. 229). Poetizmus bol davistom vyjadrením túžby po krajšom a úplnejšom svete presne tak, ako ho Vítězslav Nezval a Karel Teige zamýšľali; davisti ho však neprijali ako cieľovú destináciu, ale ako výzvu k hľadaniu vlastnej cesty, ako túto túžbu naplniť. Možno len hádať, akým by bol DAV, ak by nebolo poetizmu; možno sa len nádejať, že stopa niekoľkých študentov-socialistov zo Slovenska v jeho histórii neostane zabudnutá.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- DRUG, Š., 1962. *Edo Urx*. Bratislava: Osveta.
- DRUG, Š., 1965. *DAV a davisti*. Bratislava: Obzor.
- DRUG, Š., 1967. *Vladimír Clementis*. Bratislava: Obzor.
- DRUG, Š., 1976. *Od robotníckej poézie k DAVu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- NOVOMESKÝ, L., 1970a. *Manifesty a protesty*. Bratislava: Epocha.
- NOVOMESKÝ, L., 1970b. *Slávnosť istoty*. Bratislava: Epocha.
- PLEVZA, V., 1965. *Davisti v revolučnom hnutí*. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.
- SOKOLÍK, V., 1971. *Peter Jilemnický. Novinár a redaktor komunistických novín a časopisov*. Bratislava: Obzor.
- ŠERLAIMOVOVÁ, S. A. – J. V. BOGDANOV, 1977. *Formovanie marxistickej literárnej kritiky v Československu*. Bratislava: Pravda.
- ŠMATLÁK, S., 1977. *Program a tvorba*. Bratislava: Tatran.
- ŠMATLÁK, S., 1984 *Laco Novomeský*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- TOMČÍK, M., 1987. Kontrapunkty slovenskej socialistickej poézie s ostatnými básnickými prúdmi v rokoch 1897 – 1924. In: B. Truhlář, ed. *Predpoklady vzniku slovenskej socialistickej literatúry*. Bratislava: Veda, s. 96-148.
- TRUHLÁŘ, B., 1969. *Urx, Jilemnický, Jašík. Tri portréty*. Bratislava: Epocha.
- URX, E., 1961. *Básnik v zástupe*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- URX, E., 1962. *V prvých řadách*. Praha: Československý spisovatel.

³² Vplyv poetizmu možno identifikovať nielen v prevažnej časti Urxovej poviedkovej tvorby, ale aj v Jilemnického kratších prozaických útvaroch z 20. rokov (napr. v poviedke *Muzika*, 1924), v Novomeského zbierkach (najvýraznejšie *Romboid*, 1932), Poničanových poetických dielach *Večerné svetlá* (1932) a *Divný Janko* (1942), Okáliho knihe básní *Ozvena krvi a zápasov* (1932) či Kráľových zbierkach *Balt* (1931) a *Pohládnice* (1936). Z beletristicky činných davistov sa tak vplyvu poetizmu na časť svojej tvorby nevyhol nikto.

5 VÝRAZ FUCK A JEHO PREKLADOVÉ EKVIVALENTY V ANGLICKO-SLOVENSKOM PARALELNOM KORPUSE

Viktória Tomková

Študijný odbor: Filológia

Študijný program: anglický jazyk a kultúra – slovenský jazyk a kultúra so zameraním na prekladateľstvo a tlmočníctvo

Stupeň, forma, ročník štúdia: Bc., denná, 3.

Konzultant: doc. Mgr. Martina Ivanová, PhD.

Abstrakt

Cieľom príspevku je priblíženie prekladových ekvivalentov výrazu *fuck* v anglicko-slovenskom paralelnom korpuse prostredníctvom ich podrobnejšej analýzy. Uvádzame najčastejšie prekladové ekvivalenty anglického výrazu *fuck* na základe materiálu paralelného korpusu, mieru expresivity (negatívneho expresívneho príznaku) a slovnodruhovú zastúpenie pri jednotlivých ekvivalentoch. Osobitnú pozornosť venujeme výrazom *fuck*, *fucked* a *fucking*; pri každom z nich sú následne spracované štatistické údaje týkajúce sa najfrekventovanejších prekladových ekvivalentov daného vulgarizmu a tiež najčastejšie zvolených prekladateľských postupov pri preklade jednotlivých výrazov. Príspevok podáva obraz frekvenčného zastúpenia jednotlivých prekladových ekvivalentov a uplatnených prekladateľských postupov, dokladuje mnohopočetnú variantnosť prekladových ekvivalentov z viacerých hľadísk. Výsledkom práce je potvrdenie predpokladu, že sa pri preklade týchto výrazov v najvyššej miere uplatnil doslovný preklad one-to-one, teda preklad významu so zohľadnením daného kontextu v zdrojovom jazyku, ďalej ekvivalencia (v prípade frazém) a vynechanie vulgarizmu.

Kľúčové slová

Vulgarizmus. Tabuizovaná lexika. Prekladateľské postupy. Paralelný korpus. Prekladový ekvivalent.

Úvod

Vulgarizmy či tabuizovaná lexika vo všeobecnosti predstavujú neodmysliteľnú súčasť hovorenej a písanej reči súčasnej modernej spoločnosti. Na rozdiel od minulosti, keď sa o tejto problematike neuvažovalo nahlas, resp. sa jej venovalo veľmi málo pozornosti, sa postupom času práve táto časť jazyka stala predmetom zvýšeného záujmu bádateľov. V každom prípade je táto súčasť lexikónu slovenského národného jazyka považovaná za nejednoznačnú, no zato veľmi zaujímavú. V dôsledku globalizácie a hegemonie anglického jazyka sa neustále mení aj tabuizovaná lexika v každom jazyku. Rovnako je tomu aj v prípade slovenského jazyka. Avšak jednotlivé kultúry sa líšia rozmanitosťou toho, čo považujú za spoločensky akceptovateľné. Medzi najvýznamnejšie moderné a globálne vulgarizmy však bezprostredne patrí anglický výraz *fuck*. Častokrát však môžu práve vulgarizmy predstavovať problém pri procese prekladu, pretože v cieľovej kultúre nemusia mať vždy ekvivalent. Keďže voľba postupu pri preklade takejto lexiky je na samotnom prekladateľovi a predstavuje individuálnu záležitosť, zaujímalo nás aké metódy sa v prípade prekladu do slovenského jazyka využívajú najčastejšie.

1 Teoretické východiská

1.1 Vymedzenie vulgarizmov

Vulgarizmy sú veľmi blízke pejoratívam, avšak nemožno ich považovať za totožné. Hranica medzi nimi je ale dosť plynulá, najmä čo sa týka nadávok či slov pomenúvajúcich fyziologické javy, ktoré súvisia s človekom (Považaj 1988).

Dolník (2003) radí vulgarizmy a hrubé slová za hranicu nižších hovorových slov. Krátky slovník slovenského jazyka (1997) definuje vulgarizmy či hrubé slová ako „slová vyjadrujúce citový postoj ku skutočnosti spôsobom, ktorý sa hodnotí ako spoločensky

neprimeraný či neslušný, napr. *pankhart*, *drístat'* alebo pochádzajúce z oblasti spoločenského tabu (*pajzel*)“, pričom ešte konštatuje, že „tieto výrazy stoja na okraji spisovného jazyka a často siahajú i zaň“ (Dolník 2003, s. 189).

Dolník (2003) ďalej uvádza, že sa s takýmito výrazmi spája istá individuálna vyjadrovacia potreba či potreba mravnej regulácie sociálnej interakcie, a teda aj jazykovej komunikácie. Individuálna vyjadrovacia potreba sa do týchto slov premieta vo forme katarznej funkcie v zmysle „pocitu úľavy po zbavení sa niečoho ťaživého“, ako to uvádza KSSJ (2003). Katarzia je však v rozpore s „mravnosťou sociálnej interakcie, a teda s kultúrnosťou jazykovej komunikácie“ (Dolník 2003, s. 189-190). Hrubé a vulgárne lexikálne výrazy tak Dolník (2003) považuje za najnižšiu vrstvu hovorových lexikálnych prostriedkov, pričom osobitným príznakom týchto jednotiek je *iritačnosť*. Príznak iritačnosti sa podľa Dolníka (2003) môže chápať v troch aspektoch:

- a) ako osobitné podráždenie hovoriaceho – prejav katarznej funkcie výrazov,
- b) osobitný príznak apelovej funkcie jazykových výrazov – podráždenie adresáta, na ktorého sa daný vulgarizmus či hrubé slovo vzťahuje,
- c) podráždenie komunikantov porušením etickej normy jazykovej komunikácie a tiež sociálnej interakcie – predstavuje etickú provokáciu a obsahuje funkčný príznak, ktorého súčasťou je katarzná funkcia, tieto výrazy sú motivované iritačnou funkciou.

Vulgarizmy, resp. tabuizované slová možno podľa Dolníka (2003) zaradiť spoločne so slangovými výrazmi, argotizmami či nárečovou lexikou za hranicu štandardných slov nízkej úrovne, ktoré sa súhrnne označujú pojmom *subštandardné* lexikálne jednotky. Na základe výkladu o štandardných slovách je možné rozdeliť lexikálnu zásobu celonárodného jazyka na spisovnú lexiku, nespisovnú lexiku a subštandardnú lexiku, ktorej súčasťou sú vulgarizmy (tabuizované slová), slang, argot a nárečová lexika.

Maričová a Slančová (2000) okrem tabuizovaných slov označujú vulgarizmy za obscénne slová, profánnu lexiku, háklivé slová či štvorpísmenkové, resp. štvorcové „square“ slová, keďže väčšina anglických vulgarizmov sa skladá práve zo štyroch písmen. Jelínek a Vepřek (2017) v NESČ síce uvádzajú podobnú definíciu, akú ponúka Dolník, avšak vulgarizmus vnímajú ako jeden z prostriedkov verbálnej agresie, a to buď priamo – nadávanie, preklínanie, urážanie a pod., alebo nepriamo – „neslušný“ variant neutrálneho pomenovania. Vulgarizmy tak Jelínek a Vepřek (2017, online) rozdeľujú na výrazy:

- a) súvisiace s ľudskými genitáliami či sexuálnym aktom (*mrdat'*),
- b) urážajúce ženu alebo jej sexuálne správanie (*kurva*),
- c) súvisiace s vylučovaním (*hovno*),
- d) označujúce pôvodne toaletu (*hajzel*),
- e) označujúce podľa zvierat, vrátane fiktívnych (*vól*),
- f) označujúce podľa odumretých častí rastlín (*peň*),
- g) majúce pôvod v náboženstve (*krucifix*),
- h) rasistické alebo odkazujúce na iné národy (*tatár*),
- i) šovinistické (*židák*),
- j) označujúce zástancov negatívne vnímaných či amorálnych názorov (*bolševik*),
- k) označujúce telesné alebo duševné poruchy (*idiot*),
- l) súvisiace s výraznými vzhľadovými črtami (*plešivec*),
- m) súvisiace so zvláštnou negatívne vnímanou vlastnosťou (*smrad'och*),
- n) neologizmy (*riřolez*) – do tejto skupiny slovník zahŕňa aj okazionalizmy, teda príležitostné slová.

V textovej časti *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (2006, s. 38) sa konštatuje, že vulgarizmy patria spolu s hrubými slovami do oblasti tzv. tabuizovanej lexiky. Tabuizovanú lexiku tvoria pomenovania označujúce spoločensky a kultúrne neprimerané postoje komunikujúcich – sú to všetko expresívne vyjadrenia s negatívnym príznakom. Pri delimitácii

vulgarizmov a hrubých slov sa v slovníku postupuje takto: „Na najvyššom tabuizovanom stupni stoja vulgarizmy (skratka vulg.), slová, slovné spojenia, frazémy, ktoré pomenúvajú sexuálne orgány, názvy intímnych častí tela, sexuálne činnosti, ako aj oblasť vylučovania, napr. *čurák*, *dosrať sa*. Kvalifikátorom hrubé slová (skratka hrub.) sa označujú spoločensky neprimerané, neslušné pomenovania, kliatby a nadávky, napr. *buzerant*, *cundra*, *basom*.“

1.2 Postupy pri preklade tabuizovanej lexiky

Vinay a Dabernet vo svojom rozdelení prekladateľských postupov z roku 1958 rozlišujú *priamy* alebo *doslovný preklad* (direct or literal translation) a *nepriamy preklad* (oblique translation). Obe však majú svoje vlastné podkategórie. K priamemu prekladu sa zaraďujú *výpožičky*, *kalkovanie* a *doslovný preklad*. K nepriamemu prekladu sa zaraďuje *transpozícia*, *modulácia*, *ekvivalencia* a *adaptácia*.

Pre určité vulgarizmy, resp. tabuizované slová sa ekvivalent v cieľovom jazyku nenachádza. Je to preto, že tabuizované slová sú pre jednotlivé kultúry špecifické. Ak teda neexistuje ekvivalent a použije sa doslovný preklad, môže to pre cieľového čitateľa vyznieť neprirodzene. Doslovný preklad bez zohľadnenia istých kultúrnych a pragmatických faktorov by v tomto prípade bol nevalidný a nepresný postup (Torres-Cuenca 2016). Torres-Cuenca (2016) spomína päť postupov prekladu tabuizovaných slov. Patrí medzi ne: *doslovný preklad*, *vynechanie*, *zjemnenie výrazu*, *zmena vulgarizmu* a *transpozícia*. Doslovný preklad spočíva v použití formálneho ekvivalentu tabuizovaného slova v cieľovom jazyku. V prípade vynechania sa tabuizované slovo vynechá, a teda v cieľovom texte prítomné nie je. Napríklad ak slangové alebo tabuizované slovo má v danom texte funkciu výplnkového slova, často sa zámerne vynechá, pretože zásadne neovplyvňuje pochopenie deja. Zjemňovanie výrazu spočíva v preložení tabuizovaného slova neutrálnejším či „mäkším“ slovom. Pri zámene vulgarizmu sa vulgarizmus zamení iným vulgarizmom, pričom sa jeho tabuizovaná zložka zachováva. Pri transpozícii výrazu sa gramatická kategória slova alebo vety v cieľovom jazyku mení, a teda význam nie je ani vynechaný, ani zjemnený, ale zostáva rovnaký.

2 Metodológia

Pod pojmom *paralelný korpus* sa rozumie korpus rovnakých textov v dvoch alebo viacerých rôznych jazykoch, ktoré sú spárované na úrovni viet. McEnery a Xiao (2007, s. 2) vo svojej štúdii uvádzajú, že ide o korpus, ktorý obsahuje „zdrojové texty a ich preklady“. Rozlišujú tiež dvojjazyčné a viacjazyčné korpusy, ktoré môžu byť jednosmerné (napr. iba z čínštiny do angličtiny), obojsmerné (napr. zdrojový text v čínštine a jeho anglický preklad a naopak) alebo viacsmerové (napr. rovnaký text s anglickou, nemeckou a francúzskou verziou prekladu). Výhodou paralelného typu korpusu je, že nám umožňuje sledovať výstavbu či konvencie cudzieho jazyka, porovnávať či skúmať jednotlivé slová, dedukovať ich význam a pod. Je preto značnou pomôckou v prekladateľskej aj pedagogickej oblasti.

V práci sme pracovali s najnovšou verziou Slovensko-anglického paralelného korpusu – par-sken-4.0, ktorá je sprístupnená od roku 2015 a obsahuje 556 mil. tokenov, konkrétne 261 mil. v slovenskej časti a 295 mil. v anglickej časti. Tento typ korpusu je zložený z dvoch častí, a to podkorpusu beletrie a podkorpusu voľne dostupných textov. Obsahom tohto korpusu sú vzájomné preklady z oboch jazykov, teda texty v slovenskom jazyku preložené do anglického jazyka a opačne, pričom sú texty automaticky zarovnané po vetách.

Za plné zachovanie miery negatívneho príznaku sme považovali prípady, keď lexikografické zdroje klasifikovali prekladový ekvivalent ako vulgarizmus, teda aj výraz v origináli, aj prekladový ekvivalent mali rovnakú mieru expresivity, resp. miera negatívneho expresívneho príznaku bola rovnaká (napr. *That's for my sister, you fuck.* = *To máš za moju sestru, ty chuj.*). Za čiastočné zachovanie miery negatívneho príznaku sme považovali prípady, keď miera expresivity bola v preklade nižšia, napr. išlo o hrubé slovo, výraznejšie oslabenie

expresivity možno predpokladať v prípadoch, keď sa ako prekladový ekvivalent zvolilo pejoratívum, hovorové expresívum a pod., teda v preklade nešlo o vulgarizmus (napr. *Who the fuck are you?* = *Doboha, kto ste?*). Prípady, keď sa negatívny príznak vulgarizmu v preklade vytratil, resp. došlo k neutralizácii prekladového ekvivalentu (napr. *"Aw, who gives a fuck," another of them said.* = „Čo tam po tom,“ *prehodil d'alší.*), sme považovali za také, v ktorých sa miera negatívneho príznaku nezachovala vôbec.

Uviedli sme najfrekventovanejšie (vyskytujúce sa 9-krát), aj menej frekventované (vyskytujúce sa 7 a menejkrát) prekladové ekvivalenty anglického výrazu *fuck*, ktoré sme následne detailnejšie opísali, pričom sme si zároveň všimli zmeny oproti originálu. Na záver sme, okrem priblíženia zmien v prekladových ekvivalentoch, vyhodnotili aj najčastejšie použité prekladateľské postupy. Keďže nám vysoká frekvenčná distribúcia (konkrétne 6433-krát) neumožňuje manuálnu kontrolu každého prekladového ekvivalentu (vzhľadom na fakt, že v paralelnom korpuse sú spárované vety, nie prekladové ekvivalenty), rozhodli sme sa analyzovať len prvých 100 prekladových ekvivalentov. Funkcia jednoduchého hľadania nám však umožnila nájsť aj texty s gramatickým tvarom *fucked* a *fucking*. Z dôvodu najnižšej frekvencie výskytu gramatického tvaru *fucked* (celkovo 4-krát), sme sa ho v našom výskume rozhodli zaradiť ku gramatickému tvaru *fuck*. Výskum sme teda rozdelili na dve časti, konkrétne na skúmaný výraz *fuck* a *fucking*.

3 Zistenia

3.1 Prekladové ekvivalenty výrazu *fuck* a ich analýza

V nasledujúcich tabuľkách uvádzame prekladové ekvivalenty výrazu *fuck* od najfrekventovanejších po najmenej frekventované a tiež najčastejšie použité prekladateľské postupy. V tejto časti sme dokopy analyzovali 56 prípadov, z toho v 4 prípadoch došlo k vynechaniu, resp. nepreloženiu vulgarizmu, teda tabuľka uvádza analýzu 52 prípadov (Tab. 1 a 2).

Prekladové ekvivalenty od najfrekventovanejšieho po najmenej frekventované	Frekvencia
<i>srať</i> (napr. <i>fuck something/someone up</i> = posrať niečo vo význame „pokaziť niečo, rušivo zapôsobiť na niečo“; <i>fuck with something/someone</i> = srať sa do niečoho/niekoho vo význame „plieť sa do niekoho, niečoho, miešať sa do niečoho, starať sa do niečoho“)	9x
<i>doriti</i> (napr. <i>fuck</i> = <i>doriti</i> vo význame zahrešenia vyjadrujúceho zlosť, hnev či rozhorčenie)	7x
<i>ísť/páliť/poslať do riti</i> (napr. <i>fuck off</i> = <i>chod' do riti</i> vo význame zahrešenia vyjadrujúceho zlosť, hnev, rozhorčenie)	4x
<i>doboha, došlaka, chuj, kurva, dať niekomu, rozdať si to, doparoma, pretrkať, kašľať na niečo/niekoho</i> (napr. <i>fuck the dog</i> = <i>pretrkať</i> vo význame „mrhať čas“)	2x
<i>strčiť sa, prefiknúť, nech to čert vezme, čo tam po tom, kurvafix, jebnúť niekoho, somár, ísť sa pást, magor, pretiahnuť niekoho, zabírať do niekoho, lajno, vyzývavý, zobák</i> (napr. <i>fuck with somebody</i> = <i>zabírať do niekoho</i> vo význame „zapárať, neúčinne zasahovať“)	1x

Tabuľka 1 Frekvencia prekladových ekvivalentov výrazu *fuck* (Zdroj: vlastné spracovanie)

Najčastejšie zvolené prekladateľské postupy	Frekvencia
ekvivalencia (napr. „ <i>He told me to fuck off.</i> “ = „ <i>Poslal ma do riti.</i> “)	27x
doslovný preklad one-to-one (napr. " <i>Fuck.</i> " = „ <i>Doparoma.</i> “)	23x
vynechanie/nepreloženie výrazu (napr. " <i>Now get the fuck out of my car.</i> " = „ <i>A teraz vypadnite z môjho auta.</i> “)	4x
transpozícia (napr. <i>the fuck off part</i> = <i>chod' do riti</i> , zmena slovné ho druhu z adjektíva na substantívum)	2x

Tabuľka 2 Frekvencia prekladateľských postupov pri výraze fuck (Zdroj: vlastné spracovanie)

Osobitnou záležitosťou bolo nepreloženie daného vulgarizmu. Išlo o 4 konkrétne prípady:

1. The idea of spilling everything to Sadie came to me one night as I lay awake listening to a drunken argument next door: you did, I didn't, you did, I didn't, fuck you. = Jednej noci, keď som počúval opitú hádku od susedov (bola si tam, nebola, bola si tam, nebola), mi dokonca zišlo na um, že Sadie pôjdem všetko povedať.
2. "Now get the fuck out of my car." = „A teraz vypadnite z môjho auta.“
3. "Get the fuck out of here, both of you." = „Obaja sa zoberte a padajte preč.“
4. Yeah, and it's guys like him who are most likely to fuck up their women. = Hej, chlapi ako on najčastejšie odkráľujú svoje ženy.

V týchto prípadoch bolo zvolené nepreloženie, vynechanie vulgarizmu, resp. použitie expresívneho výrazu namiesto jednotky so statusom vulgarizmu, čím sa potenciálne znížila expresivita danej výpovede. Na základe tohto tvrdenia môžeme prípadne uvažovať aj o „ochudobnení“ cieľového čitateľa o tento expresívny príznak. Na druhej strane však prekladatelia aspoň čiastočne zachovali expresivitu východiskových výrazov použitím expresívnych slovies *padať* (niekam), *vypadnúť* (odniekiaľ).

3.2 Prekladové ekvivalenty výrazu *fucked* a ich analýza

Celkovo sme analyzovali 5 prípadov, z toho 4 prípady obsahovali slovné spojenie *fucked up* a 1 prípad obsahoval výraz *booze-fucked*. Slovné spojenie *fucked up* sa nachádzalo v týchto prípadoch:

1. *fucked up family* = *švihnutá rodina*
2. *fucked-up getaway* = *nepodarený útek*
3. *But if he sees you fucked up . . . aw, but you ain't fucked up enough quite yet.* = *Ale ak vás uvidí dobitého . . . ach, no ešte stále nie ste dosť dobitý.*
4. *It was so abysmally fucked up not to know.* = *Došľaka, ako to, že sa neviem rozpomätať?*

V prvom prípade v origináli ide o adjektívum, čo zostalo v preklade zachované. Ako prekladový ekvivalent sa uplatnilo adjektívum *švihnutý*. SSJ (2004) tento prekladový ekvivalent klasifikuje ako hovorové pejoratívum v zmysle duševne chorej osoby. Môžeme teda konštatovať zachovanie negatívneho expresívneho príznaku v preklade, aj keď miera expresivity je v prekladovom ekvivalente menšia, nejde totiž o vulgarizmus ani o hrubé slovo.

Pri druhom prípade sa v pozícii prekladového ekvivalentu objavilo adjektívum *nepodarený*. V tomto prípade môžeme okrem potencionálneho zjemnenia vulgarizmu uvažovať aj o jeho neutralizácii. KSSJ (2003) totiž tento výraz nekvalifikuje ako expresívne slovo.

V treťom prípade voľbou prekladového ekvivalentu nedošlo k zmene slovného druhu (v tomto prípade ide o adjektívum), avšak môžeme uvažovať o neutralizácii vulgarizmu v origináli. Toto tvrdenie potvrdzuje aj SSSJ (2006), ktorý výraz *dobitý* nezaraďuje k expresívnym slovám. V tomto kontexte sa pod slovným spojením v origináli rozumie človek, ktorý je fyzicky – bitím, úderom, pádom a pod. veľmi poranený.

Vo štvrtom prípade je slovné spojenie v origináli použité ako adjektívum. V preklade však môžeme vidieť zmenu oproti originálu, keďže sa zmenila celá konštrukcia vety vrátane

slovného druhu, pretože prekladovým ekvivalentom je interjekcia *došľaka*. Ako prekladateľský postup bola v tomto prípade zvolená transpozícia, ktorá okrem iných zmien, spočíva aj v zmene gramatickej štruktúry v prípade, že sa daný výraz či slovné spojenie v cieľovom jazyku a kultúre nevyskytuje alebo nie je známe. V neposlednom rade môžeme poznamenať, že sa negatívny expresívny príznak (aj keď nie úplne) zachoval, keďže SSSJ (2006) tento výraz neklasifikuje ako vyslovene hrubé slovo alebo vulgarizmus, avšak uvádza, že ide o zahrešenie spojené s negatívnou emóciou ako hnev, zlosť a pod.

V jednom prípade išlo o výraz *booze-fucked*:

The only one who seems to suspect something's off is the Yellow Card Man, and he's too booze-fucked to know what he's feeling. = *Jediný, kto má možno nejaké podozrenie, je muž so žltou kartou, a ten od chľastu ani nevie, čo to vlastne tuší.*

V tomto prípade môžeme takisto uvažovať o transpozícii, pretože v origináli je slovné spojenie použité ako adjektívum a v preklade sa uplatňuje substantívum *chľast*. Z tohto dôvodu ide o transpozíciu, pričom sa negatívny expresívny príznak v preklade zachoval, výraz *chľast* sa v slovníku charakterizuje ako hrubé slovo (porov. SSSJ 2011).

3.3 Prekladové ekvivalenty výrazu *fucking* a ich analýza

V nasledujúcich tabuľkách uvádzame prekladové ekvivalenty výrazu *fucking* od najfrekvencovanejších po najmenej frekvencované a tiež najčastejšie použité prekladateľské postupy. V tejto časti sme dokopy analyzovali 39 prípadov (Tab. 4), z toho v 11 prípadoch došlo k vynechaniu, resp. nepreloženiu vulgarizmu, teda tabuľka 3 uvádza analýzu 28 prípadov.

Prekladové ekvivalenty od najfrekvencovanejšieho po najmenej frekvencované	Frekvencia
<i>poondiaty</i> (napr. <i>fucking asshole</i> = <i>poondiaty smilník</i> vo význame „naničhodný, mizerný človek“)	4x
<i>prekliaty</i> (napr. <i>fucking thing</i> = <i>prekliata (záležitosť)</i> vo význame „naničhodný, zlý, zatratený“)	3x
<i>kurevsky, sprostý, skurvený, posratý</i> (napr. <i>fucking peculiar</i> = <i>kurevsky (čudné)</i> vo význame „s prekročením bežnej miery intenzity, veľmi, mimoriadne“)	2x
<i>doboha, strčiť niečo, prisámbohu, hnusobstvo, hovadsky, fakt, naťahovať sa, špinavý, dočerta, prašivý, dofrasa, idiotský, dopekla</i> (napr. <i>fucking thing</i> = <i>hnusobstvo</i> vo význame „niečo veľmi hnusné, odporné, hnusoba“)	1x

Tabuľka 3 Frekvencia prekladových ekvivalentov výrazu *fucking* (Zdroj: vlastné spracovanie)

Najčastejšie zvolené prekladateľské postupy	Frekvencia
doslovný preklad one-to-one (napr. <i>fucking broom</i> = <i>idiotská metla</i>)	22x
vynechanie/nepreloženie výrazu (napr. <i>Jesus Fucking Crist</i> = <i>Kristepane</i>)	11x
transpozícia (napr. <i>"That's a fucking lie!"</i> = „ <i>Dofrasa, to je lož!</i> “)	5x
ekvivalencia (napr. <i>"Been fucking any warm chicken-holes lately?"</i> = „ <i>Strčili ste si ho v poslednom čase do nejakej teplej slepačej diery?</i> “ – odkazuje sa na pohlavný úd)	1x

Tabuľka 4 Frekvencia prekladateľských postupov pri výraze *fucking* (Zdroj: vlastné spracovanie)

Osobitnou záležitosťou bolo aj pri tomto anglickom výraze nepreloženie, resp. vynechanie daného vulgarizmu v origináli. Konkrétne sme sa s nepreložením výrazu *fucking* v našom výskume stretli 11-krát. Išlo o tieto prípady:

1. None of your fucking business. = A čo vás do toho?

2. The gameday I let him on my field with that thing will be the day I put a Kennedy sticker on my fucking Dodge. = V deň, keď ho pustím s tým bazmekom na zápas, si už môžem rovno dať na svoj dodge volebnú nálepku Kennedyho .
3. I thought you were fucking dead! = Myslel som, že si mŕtva!
4. This time you predict the exact fucking round. = Dokonca ste si tipli aj kolo, v ktorom sa to ukončí!
5. Kennedy's coming in ten days, and I can't even remember that old guy's fucking name. = O desať dní príde Kennedy a ja si neviem vybaviť ani meno tohto starého chlapa.
6. Not just a sniper; a fucking backshooter. = Nebol to len ostreľovač, páliť od chrbta.
7. I can't fucking believe this. = Nemôžem tomu uveriť.
8. This was too fucking much to deal with. = Bolo toho na ňu už priveľa.
9. You fucking bastard. = Ty sviniar.
10. Clear as a fucking bell. = To si píšete.
11. Jesus Fucking Crist, Bill, you fucking killed her! = Kristepane, Bill, vy ste ju zabili!

Vo všetkých prípadoch môžeme, podobne ako pri výraze *fuck* v predošlej podkapitole, uvažovať o „ochudobnení“ prekladového ekvivalentu o negatívny expresívny príznak, čo v konečnom dôsledku ovplyvňuje aj čitateľov celkový dojem z danej výpovede, pretože z dôvodu vynechania daného vulgarizmu nemá možnosť poznať autorov citový vzťah k danej skutočnosti.

Zhrnutie výskumu a jeho prínos

Výskum dokázal, že v časti skúmaného materiálu *fuck* z hľadiska slovnodruhového zastúpenia mali najvyššiu frekvenciu verbá (konkrétne 22-krát), druhú najvyššiu interjekcie (13-krát), tretiu frazeologizmy (10-krát), štvrtú substantíva (7-krát) a najnižšiu frekvenciu mali adverbá (1-krát). V 44 prípadoch išlo o prenesený význam, v 7 prípadoch o neprenesený a v 1 prípade daný výraz lexikografické zdroje nespracovávali. Z hľadiska expresivity mali najväčšie zastúpenie výrazy s oslabeným negatívnym expresívnym príznakom, t. j. expresívne slová, hovorové expresíva, subštandardné výrazy (celkovo 25-krát), za nimi nasledovali hrubé slová (16-krát), ďalej vulgarizmy (8-krát), pejoratíva (2-krát) a v 1 prípade výraz nemal nijaký expresívny príznak.

Pri skúmanom výraze *fucked* mali z hľadiska slovnodruhového zastúpenia najvyššiu frekvenciu adjektíva (3-krát). Interjekcie a substantíva boli z hľadiska frekvencie na rovnakej pozícii, a to 1-krát. Vo všetkých 5 prekladových ekvivalentoch išlo o neprenesený význam. Z hľadiska expresivity v 2 prípadoch išlo o neutralizáciu vulgarizmu, teda prekladový ekvivalent nemal expresívny príznak, a vo zvyšných ekvivalentoch išlo o rovnaké zastúpenie pejoratív, hrubých slov a hovorových expresív (v pomere 1 : 1 : 1).

V časti skúmaného výrazu *fucking* nám analýza dokázala, že z hľadiska slovnodruhového zastúpenia mali najvyššiu frekvenciu adjektíva (konkrétne išlo o 16 prekladových ekvivalentov), druhú najvyššiu frekvenciu mali interjekcie (5-krát), tretiu adverbá (3-krát) a na štvrtej pozícii sa v rovnakom pomere (1 : 1 : 1 : 1) nachádzali frazeologizmy, verbá, substantíva a partikuly. Z hľadiska významu išlo v rovnakom pomere (14 : 14) o prenesený a neprenesený význam. Z aspektu miery expresivity mali najväčšie zastúpenie výrazy s oslabeným negatívnym expresívnym príznakom (17 prípadov), ďalej hrubé slová (5-krát), pejoratíva (3-krát), vulgarizmy (2-krát) a v 1 prípade išlo o prekladový ekvivalent bez expresívneho príznaku.

Zámer tejto práce spočíva v tom, že okrem podania obrazu frekvenčného zastúpenia jednotlivých prekladových ekvivalentov a uplatnených prekladateľských postupov dokladuje mnohopočetnú variantnosť prekladových ekvivalentov z viacerých vyššie spomenutých hľadísk. V neposlednom rade môžeme konštatovať, že práca v praxi potvrdzuje tvrdenia

o preklade tabuizovaných slov uvedené v teoretickej časti, teda že sa pri preklade týchto výrazov v najvyššej miere uplatnil doslovný preklad one-to-one, teda preklad významu so zohľadnením daného kontextu v zdrojovom jazyku, ďalej ekvivalencia (v prípade frazém) a vynechanie vulgarizmu.

Pozoruhodným faktom je, že nedávne štúdie hodnotenia miery urážlivosti nadávok v anglických médiách dospeli k záveru, že používanie slova *fuck* zaznamenalo v posledných rokoch veľký pokles z hľadiska miery urážlivosti, ktorý postupne smeruje až k neutrálnosti. Je zrejmé, že slovo *fuck* má dnes v anglo-americkej kultúre menej odkazov na sexuálnu aktivitu a z prísneho tabu sa tak stáva omnoho viac spoločensky akceptovateľným, čo sa však o slovenskej kultúre, ktorá je omnoho citlivejšia na používanie vulgarizmov, povedať nedá (Vatvedt Fjeld a kol. 2019).

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- DOLNÍK, J., 2003. *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského. ISBN 80-223-1733-0.
- JELÍNEK, M. a VEPŘEK, J. 2017: Vulgarismus. In: *Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online]. [cit. 2021-3-12]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/VULGARISMUS>
- MARIČOVÁ, D. a D. SLANČOVÁ, 2000. Vulgarizmy v súčasnej (mestskej) komunikácii. In: *Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca*. 5. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda. s. 194-202.
- MCENERY, A. a R. XIAO, 2007. *Parallel and comparable corpora: What are they up to?* Dostupné z: https://eprints.lancs.ac.uk/id/eprint/59/1/corpora_and_translation.pdf
- POVAŽAJ, M., 1988. O pejoratívnych slovách. In: *Kultúra slova*. Roč. 22, č. 9, s. 301-308. [online]. [cit. 2021-3-12]. ISSN 0023-5202. Dostupné z: <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/1988/9/ks1988-9.lq.pdf>
- Slovenský národný korpus – par-sken-fic-4.0-en. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. [online]. [cit. 2021-3-12]. Dostupné z: <http://korpus.juls.savba.sk>. <https://slovník.juls.savba.sk/>
- TORRES-CUENCA, A., 2016. *On the translation of taboo words in an English-Spanish corpus of film subtitles*. Spain: UJAEN.
- VATVEDT FJELD, R., E. KRISTIANSEN, M. RATHJE, V. OSKARSSON, N. KONSTANINOVSKAIA, I. GILL a kol., 2019. The worldwide use and meaning of the f-word. In: *Intercultural Pragmatics*. Roč. 16, č. 1, s. 85-111. [online]. [cit. 2021-3-12]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1515/ip-2019-0004>
- VINAY, J. P. a J. DARBELNET, 1995. *Comparative stylistics of French and English: a methodology for translation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. ISBN 90-272-1610-X.

6 BOOKSTAGRAMOVÁ REFLEXIA ODDYCHOVEJ LITERATÚRY PRE ŽENY (POKUS O DEFINÍCIU „ŽENSKÉHO BOOKSTAGRAMU“)

Simona Vranková

Študijný odbor: Filológia

Študijný program: anglický jazyk a kultúra – slovenský jazyk a kultúra so zameraním na prekladateľstvo a tlmočníctvo

Stupeň, forma, ročník štúdia: Bc., denná, 3.

Konzultant: Mgr. Mária Klapáková, PhD.

Abstrakt

V príspevku sa venujeme fanúšikovskej recenzistike v instagramovom online prostredí, pričom sa žánrovo zameriavame výlučne na slovenské prekladové diela oddychovej literatúry pre ženy. Cieľom práce je zistiť aktuálny stav fanúšikovskej recenzistiky súčasnej ženskej literatúry na bookstagrame, ktorá sa v posledných rokoch stala dôležitou súčasťou amatérskej kritiky, avšak v našom odbornom kontexte značne absentovala. Vychádzame primárne z pojmov fanúšikovská kritika (Búry, 2019) a amatérski bookstagrameri (Ráková, 2019), pričom si uvedomujeme, že skúmaná oblasť podlieha prevažne neodbornému vyjadrovaniu a laickej kritike zo strany recenzentov. Vychádzali sme z pojmov ako literárna kritika, kritika prekladu, populárna literatúra, literatúra pre ženy a z termínu bookstagram. Aby sme zistili aktuálny stav ženskej recenzistiky na bookstagrame, na základe vopred stanovených požiadaviek, ako je preferencia čítania súčasnej ženskej literatúry, popularita účtu, systematickosť tvorby, používaný jazyk a vlastné zaužívané postupy, sme vybrali osem recenzentiek z online bookstagramového prostredia na zodpovedanie dotazníkového výskumu. Keďže tvorbu daných respondentiek sledujeme dlhodobo, ich pohľad na danú problematiku považujeme pre náš výskum za reprezentatívny. Zamerali sme sa primárne na zámer písania bookstagramových recenzií, na jeho charakteristické znaky či kritéria hodnotenia, ďalej na prekladový aspekt, prínos diskusnej plochy či vizuálnu stránku. Na základe odpovedí sme vymedzili typické znaky ženského bookstagramu a definíciu daného pojmu, ktorý sa doteraz používal výlučne v čitateľskej online komunite.

Kľúčové slová: Literárna kritika. Kritika prekladu. Fanúšikovská kritika. Populárna literatúra. Literatúra pre ženy. Recenzia. Bookstagram.

Úvod

Od roku 2010, keď Instagram vznikol, stal sa jednou z najpopulárnejších a najpoužívanějších sietí na svete. Odvodením od tejto sociálnej platformy vznikol tzv. *bookstagram*, ktorý sa venuje instagramovým postom zameraným výlučne na knihy. Je to sociálna sieť pre milovníkov kníh aj na sprostredkovanie svojich názorov a dojmov z čítania. Na základe žánru diskutovanej literatúry sa môžu vyskytovať rôzne tematické skupiny bookstagramu. V centre našej pozornosti je ženský instagram, t. j. sociálne prostredie pre čitateľky romantickej literatúry. Existuje niekoľko pokusov zadefinovať diskurz sociálnych sietí (porov. Antolov, 2019), avšak ženský bookstagram zatiaľ nie je zadefinovaný v zmysle typických črt. Na základe laického pozorovania zisťujeme, že bookstagram nadobudol konvencionalizovanú štruktúru, ktorú pravidelní návštevníci prijali, avšak systematický prístup k jeho zadefinovaniu chýba. Cieľom predmetného výskumu je ponúknuť definíciu ženského bookstagramu ako nový typ recenzie na základe stanovených kritérií. Kritériá vychádzajú z výsledkov dotazníkového prieskumu.

1 Metodológia

V práci sa venujeme spracovaniu dotazníkového výskumu. Dotazník pozostával z trinástich otvorených otázok, pričom od respondentiek očakávame odpovede, ktoré využijeme

na analýzu danej problematiky. Respondentkami boli profily *bookstagram_simona*, *breathless_books*, *jedna_zenska*, *kniznaromanticka*, *kristy.books*, *luckylady.stories*, *mirka_cita*, *shades.of.rebecca*, ktoré sme vybrali na základe vopred stanovených požiadaviek ako je preferencia čítania súčasnej ženskej literatúry (primárne v našom kontexte) a popularita účtu (respondentky mali približne 1000 – 2500 sledovateľov, jedna z nich, pôsobiaca vo Veľkej Británii, ich má 60 000), čo považujeme za relevantný údaj. Tvorbu daných respondentiek sledujeme dlhodobo a ich texty či pohľad na danú problematiku považujeme za reprezentatívne pre náš výskum. V dnešnej bookstagramovej komunite je pojem „ženský bookstagram“ ustálený a bežne používaný a charakterizuje profil, ktorý sa primárne sústreďuje na recenzistiku súčasnej ženskej literatúry, pričom jeho tvorcom je dominantne ženské pohlavie. Pri tvorbe otázok sme sa zamerali primárne na zámer písania bookstagramových recenzií, na jeho charakteristické znaky či kritéria hodnotenia, ďalej na prekladový aspekt, prínos diskusnej plochy či vizuálnu stránku. Na základe odpovedí sme vymedzili typické znaky ženského bookstagramu a definíciu daného pojmu, ktorý sa doteraz používal výlučne v čitateľskej online komunite.

2 Prvotná definícia „ženského bookstagramu“

Podľa odpovedí respondentiek sme typické znaky ženského bookstagramu vyčlenili do troch hlavných kategórií a niekoľkých podkategórií:

1. zámer recenzie
2. formálna stránka postu
  - a. vizuál
  - b. štruktúra recenzie
  - c. kritéria hodnotenia
  - d. prekladový aspekt
  - e. diskusia
3. propagácia

(1) Hlavným zámerom písania bookstagramových recenzií je zdieľanie dojmov, pocitov a názorov z čítania a následná komunikácia pomocou recenzií s inými čitateľmi a prípadným publikom. Slovenské ženské bookstagramy poväčšine vznikajú na popud už existujúcich profilov, od ktorých sa inšpirujú, preberajú trendy. Recenzie poväčšine slúžia ako čitateľský denník, pričom ide najmä o písanie pre vlastné potešenie, avšak pri väčšom počte sledovateľov už ide aj o knižné odporúčanie a snahu knihu hodnotiť objektívnejšie. Ženský bookstagram je charakteristický aj svojou komunitnosťou, slúži ako tzv. „čitateľský klub“ alebo aj ako „výkladná skriňa“, ktorá ponúka náhľad na aktuálne tituly ženskej literatúry. Je to priestor a aj miesto, kde sa recenzenti stretávajú, komunikujú, vymieňajú si svoje čitateľské dojmy a postrehy, pričom si tak v danom žánri zároveň rozširujú svoj čitateľský obzor. Knižné recenzie majú skôr pozitívny alebo neutrálny charakter, pričom negatívne hodnotenia sú menej preferované či obľúbené, keďže bookstagramer svoje hodnotenia v určitej miere prispôbuje aj svojmu publiku. Typickým znakom takýchto fanúšikovských recenzií je dominantne orientácia na sentimentálneho čitateľa. Vychádzame z termínu sentimentálny čitateľ, ktorý v typológii čítania definoval J. Števček (1977). Bookstagram a jeho spravovanie je zároveň aj profesionálnou, organizovanú činnosťou, či už ide o vopred plánované fotografie alebo knižné príspevky. Nakoniec, aj samotný bookstagramer by mal pôsobiť profesionálne, čo spočíva v absencii zverejňovania svojho súkromia na knižnom profile.

(2a) V rámci formy sme vyčlenili samostatnú kategóriu, ktorá na platforme Instagramu zohráva azda najdôležitejšiu rolu, a tou je vizuálna stránka profilu. Fotografia postu zároveň slúži ako prvý kontakt medzi recenzentom a publikom. Základom dobrého bookstagramera je snaha o zladenie feedu, pričom sa pokúša používať na fotografie rovnaký efekt alebo filter, aby profil celkovo pôsobil uceleným a príjemným dojmom. Spojenie „zladený feed“ používame v

zhode s jazykom komunity a ide o vizuálnu jednotnosť uverejnených fotografií. Časté je „ladenie“ aj podľa ročných období či osobných vkusových preferencií, avšak konštantným prvkom fotografií je prítomnosť „typických“ rekvizít, ktoré slúžia na vyvolanie príjemnej knižnej atmosféry. Medzi typické rekvizity, ktoré sú prítomným prvkom na fotografiách sú okuliare, deka, sveter, šálka kávy alebo čaju, kvety či ďalšie knihy, ktoré len podčiarkujú kvantitu vlastnených kníh. Okrem používaných rekvizít je charakteristická aj „prítomnosť ľudského aspektu“, najčastejšie ide o anonymného modela/modelku, ktorý knihu drží alebo s ňou pózuje v prostredí, ktoré je pre dej charakteristické. Okrem týchto aspektov je dôležitá aj samotná kvalita fotografií, cez ktoré sa taktiež docieľuje profesionalita daného bookstagramu.

(2b) Bookstagramové recenzie sú charakteristické svojím kratším rozsahom, ktorý je prispôbený danej platforme. Počet znakov v poste je kvôli platforme značne obmedzený (do cca 2200 znakov), preto recenzenti tento priestor využívajú najmä na objasnenie najdôležitejších aspektov (napr. dojem, dej, protagonisti). Kompozícia recenzie je takpovediac daná, zaužívaná a najčastejšie obsahuje meno autora, názov prečítaného diela, anotáciu, ktorú recenzenti buď preberajú z knihy, alebo si ju sformulujú podľa vlastných preferencií, a najdôležitejšiu a zároveň najväčšiu časť tvorí samotné hodnotenie knihy. Táto štruktúra sa medzi recenzentmi používa ako tzv. model, ale každý recenzent si jej kompozíciu môže prispôbiť podľa vlastného vkusu. Recenzie často obsahujú aj hashtagy, vďaka ktorým sú recenzie ľahko prepojitelné a spätne dohľadateľné. Najčastejšie hashtagy majú formu #autor #dielo #vydavateľstvo a pod. Jazyková zložka príspevkov je však často neuspokojivá, keďže recenzenti nevenujú dostatočnú pozornosť vlastnému napísanému textu, a preto sú recenzie neraz plné pravopisných, stylistických i faktografických chýb. Aj samotné dotazníkové odpovede majú nedostatočnú jazykovú úpravu, čo môže byť spôsobené rýchlosťou písania, samotným virtuálnym priestorom, v ktorom sa na spätnú jazykovú korektúru nekladie dôraz.

(2c) Recenzenti si pri písaní svojich recenzií najčastejšie všímajú autorský štýl písania a dej príbehu, či v ňom nachádzajú invenčnosť a dynamiku, ďalej zápletku, pričom posudzujú, či je „modelová“ alebo či autor prišiel s niečím originálnym. Na opis štýlu a deja sa využívajú lexémy ako „pútavosť“, „plynulosť“, „čtivosť“, „svižnosť“, „únavnosť“ a pod. Najväčšia pozornosť v rámci deja sa venuje najmä ústrednej dvojici postáv (ak ide o milostný trojuholník, tak trojici, avšak v recenziách sa preferuje používanie termínu zamilovaný trojuholník) a ich vzájomnej „chémie“, dynamickosti ich vzťahu a aj to, či sa v príbehu strieda narátorský aspekt, teda ženský a mužský pohľad. Pri hodnotení je však najčastejší ukazovateľ dobrej knihy emocionálny aspekt či intenzita príbehu, teda aké pocity kniha vyvolala a zanechala v čitateľovi. Z týchto hľadísk následne vzniká celkový dojem z knihy a udelenie hodnotenia, zväčša vo forme počtu udelených hviezdíček. Okrem spomenutých príbehových prvkov sa v hodnoteniach často objavuje aj zmienka o vizuálnej stránke knihy, teda či je obálka dostatočne pútavá vzhľadom na dej, spomína sa aj zalomenie textu či typ väzby. Najčastejšie sa však referuje na nedostatočnú redakčnú úpravu pri tvorbe jazykovej korektnosti textu.

(2d) Z dôvodu preferencie najmä slovenských a českých prekladov si recenzentky v procese čítania len príležitostne všímajú aj prekladový aspekt (najmä erotických scén), avšak v recenziách sa o ňom primárne nevyjadrujú. Spomenú ho len v prípade, ak sa im zdajú prekladové ekvivalenty neprirodzené. Napríklad slovné spojenia soap opera a wedding shower preložené ako mydlová opera a svadobná sprcha, či cupcake preložený ako kapkejk (slovné spojenia uvádzame z dotazníkov od respondentiek). V domácej produkcii sa pravá kritika prekladu neobjavuje, keďže ide o „nadstavbu“, ktorá je pre modelového čitateľa redundantná a nepodstatná, avšak môžeme spomenúť špecifický prípad bilingválnej bookstagramerky *breathless_books*, ktorá sa tejto aktivite občasne venuje v rámci inej školskej aktivity.

(2e) Významnou zložkou po zverejnení recenzného príspevku je následná diskusia pod príspevkom vo forme komentárov. Okrem diskusie pod príspevkom sa často komunikácia „presúva“ do instagramého directu, ktorý slúži na posielanie súkromných správ. Publikum

pováčšine hodnotí fotografiu recenzovanej knihy alebo vyjadrujú svoj súhlas či nesúhlas s názorom daného recenzenta. Za účelom zvýšenia popularity svojho účtu si recenzenti často vynucujú diskusiu, ktorej zámerom je cielená interakcia s publikom, keďže kvantita komentárov je pre potencionálne spolupráce dôležitá. Diskusná plocha sa okrem vyššie uvedených dôvodov využíva aj ako priestor pre autorov samotných kníh na vyjadrenie spätnej väzby a poďakovania za názor na prečítanú knihu.

(3) Propagačný aspekt tvorí dnes už významnú zložku bookstagramu, ktorý figuruje taktiež ako relevantná forma influencingu. Termín influencing možno podľa slovníkovej definície charakterizovať ako stav, ktorý dokáže ovplyvniť alebo zmeniť to, ako sa niekto alebo niečo správa, myslí alebo vyvíja (Dictionary Cambridge). Bookstagrameri okrem Instagramu využívajú na publikovanie svojich recenzií aj iné platformy, na Slovensku ide najčastejšie o stránky vydavateľstiev ako Martinus, Panta Rhei a Bux, ale aj medzinárodné čitateľské platformy ako Goodreads, Booxy, Amazon či BookBub. Častým zámerom písania recenzií je získanie spolupráce s vydavateľstvami alebo s autormi samovydavateľmi. Silnou propagačnou stratégiou je označovanie pomocou hashtagov, ktoré umožňujú jednoduchú prepojitelnosť medzi recenzentom a autorom propagovaného produktu. Bookstagramové recenzie dnes už neslúžia len na propagáciu, ale aj ako dôležitá spätná väzba pre vydavateľstvá, ktorá disponuje tlakom na prípadnú dotlač vypredaného titulu alebo vytvára nátlak na preklad kníh preferovaných autorov. V neposlednom rade bookstagramová propagácia funguje aj ako prezentácia aktuálnej populárnej, teda trendovej tvorby v rámci daného žánru.

Záver

Na základe zisteného sme dospeli k definícii pojmu ženského bookstagramu, ktorý sa doteraz používal výlučne v čitateľskej online komunite. Možno ho definovať nasledovne:

Ženský bookstagram je (knižný) instagramový profil, ktorý sa špecializuje na amatérsku recenzistiku súčasnej (prekladovej) ženskej populárnej literatúry. Recenzie slúžia primárne ako „čitateľský denník“ a nástroj komunikácie s čitateľom či publikom (hashtagy, diskusia), s narastajúcim počtom sledovateľov sa profil stáva aj prostriedkom cielenej propagácie (napr. vydavateľstva, autora). Formálne recenzie pozostávajú zo štylizovanej fotografie a textu s kratším rozsahom, daným platformou. Zámerom recenzie je zhodnotiť knihu na základe celkového (emocionálneho) dojmu a udeliť hodnotenie, najčastejšie v podobe počtu bodov, hviezdíčiek.

Touto definíciou sme sa snažili preniesť daný pojem do odborného kontextu, keďže doteraz figuroval výlučne v čitateľskej online komunite. Týmto počínom sme sa pokúsili prispieť do diskusie o problematike, ktorá sa aj u nás postupne rozbieha a ktorá doteraz nebola bližšie skúmaná.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

ANTOLOV, D., 2019. *Sociálne siete a kyberšikana: rigorózna práca*. Nitra: Univerzita

Konštantína Filozofa v Nitre. [online]. Dostupné z: <https://opac.crzp.sk/?fn=detail>

IBiblioForm&sid=56521031C266C9A2A73C01001945&seo=CRZP-detail-kniha

BÚRY, J., 2019. Kritika ako masová zábava (formy a obsahy kritiky na internete). In: *K teoretickým a praktickým aspektom slovenskej literárnej kritiky po roku 2000*, Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Prešov 30. november 2018) Ed. M. Součková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2019. s. 19-27.

Influencing, 2021. In: *Cambridge dictionary*. [online]. [cit. 2021-04-27]. Dostupné z:

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/influence?q=influencing>

RÁCOVÁ, V., 2019. Blogosféra a knižný trh. In: *K teoretickým a praktickým aspektom slovenskej literárnej kritiky po roku 2000*, Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Prešov 30. november 2018) Ed. M. Součková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2019. s. 211-221.

ŠTEVČEK, J., 1977. Pokus o typológiu čítania. In: *Estetika a literatúra*. Bratislava: Tatran, s. 77-83.

VRANKOVÁ, S., 2021. *Súčasná podoba prekladovej recenzistiky v online prostredí: bakalárska práca*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. [online]. Dostupné z: <https://opac.crzp.sk/?fn=detailBiblioForm&sid=C5B0443D08DFEDB23D090F49A386&seo=CRZP-detail-kniha>

PRÍLOHA

Vyhodnotenie dotazníkového výskumu

1. Čo vás inšpirovalo k založeniu bookstagramového profilu?

Pri odpovediach sa značná časť respondentiek zhodla, že bookstagramový profil si založili najmä z dôvodu, že už sledovali iné účty zamerané na knihy, pričom ich zámerom bolo predovšetkým zdieľať svoje pocity z čítania s cieľným publikom, alebo aj preto, že z osobného účtu nemohli komentovať príspevky či sa zúčastňovať v knižných súťažiach. Zvyšné respondentky odpovedali, že profil si založili, aby mohli komunikovať o knihách s inými ľuďmi, alebo preto, že ich inšpirovala láska k čítaniu a chceli mať svoje prečítané knihy na jednom mieste, pričom jedna z respondentiek odpovedala, že už pred založením bookstagramového profilu viedla fan page o knihách, a tak to presunula na bookstagram.

2. Ako by ste charakterizovali bookstagram? Aké sú podľa vás jeho najdôležitejšie znaky?

Respondentky charakterizovali bookstagram ako komunitu čitateľov, ktorých spája láska ku knihám a zároveň je to miesto, kde môžu nájsť tipy na nové a zaujímavé knihy. Zároveň je to aj knižný profil, teda priestor, na ktorom sa čitatelia stretávajú a delia o svoje zážitky a myšlienky z čítania, či už pozitívne alebo negatívne. Medzi najdôležitejšie znaky patrí snaha o objektívnosť (v zmysle nehodnotiť knihu len negatívne, ak sa čitateľovi nepáči, ale snažiť sa vyzdvihnúť aj nejaké pozítiva), profesionalita a zodpovednosť (najmä pri knižných spoluprákach s vydavateľstvami, pričom sa očakáva vyšší dôraz na vyjadrovanie a vystupovanie na sociálnych sieťach), avšak najlepším znakom sú dobre spracované recenzie, ktoré sú vopred premyslené a majú svoju pevnú štruktúru. Ďalšou črtou sú pekné náhľadové fotografie, ktoré však nie sú podmienkou, pretože každý bookstagramer má iné estetické cítenie. Významným znakom dobrého bookstagramera je aj skvelá propagácia kníh, interakcia s čitateľmi, autormi či vydavateľstvami a v neposlednom rade aj zdieľanie recenzií a vlastných názorov na knihy. Bookstagramový profil by zároveň mal byť vopred plánovaný, organizovaný a zameraný výlučne len na knihy, čiže jeho vlastník by na takomto profile nemal zverejňovať svoje súkromie. Jedna respondentka ohľadom bookstagramu uviedla aj jeho negatívne znaky, ako sú rôzne bezvýznamné „drámy“ či „bitky“ o spolupráce, ohováranie a podobne.

3. Uverejňujete svoje recenzie aj na iných platformách, alebo len na Instagrame? Ak áno, kde? Ak nie, prečo?

Takmer všetky respondentky uviedli, že okrem Instagramu uverejňujú svoje recenzie aj na iných platformách. Najčastejšie ide o internetové knižkupectvá ako Martinus, PantaRhei či Bux, potom na čitateľských platformách ako Goodreads, Booxy, Amazon či BookBub a jedna respondentka uverejňuje svoje recenzie aj na blogu. Z celkového počtu respondentiek len jedna nezverejňuje svoje recenzie na iných platformách ako na Instagrame, pretože recenzie píše primárne pre seba, pričom sledovatelia sú pre ňu len bonusom, a tak nepotrebuje svoje príspevky zdieľať aj na iných platformách.

4. Na aké aspekty sa zameriavate pri písaní svojich recenzií? Čo si na knihách všímate?

Respondentky si na knihách najčastejšie všímajú autorský štýl písania, teda či sa kniha čítala plynulo a neobsahovala komplikované vety a opisy, ďalej si všímajú dej príbehu, či je pútavý a nestagnuje. Okrem toho venujú pozornosť aj postavám a ich vzájomnej chémii, zápletke či prostrediu. Čo sa týka grafického spracovania knihy, do úvahy berú aj celkový vizuál knihy, ako je obálka a aj jej forma, teda či ide o mäkkú alebo tvrdú väzbu, ďalej si všímajú zalomenie textu, avšak najčastejšie pozorujú gramatické chyby v texte. Okrem týchto aspektov sa pri písaní recenzií respondentky zameriavajú najmä na emócie, ktoré v nich kniha vyvolala, a taktiež na celkový dojem z knihy. Jedna respondentka uviedla, že si všíma aj preklad, a to najmä sexuálnych scén, pretože preklad takýchto scén do slovenčiny v knihe občas pôsobí „zvláštne“ a niekedy dokáže pokaziť celkový pocit z knihy.

5. Knihy v akých jazykoch sa stávajú objektom vášho záujmu?

Väčšia časť respondentiek sa zhodla, že primárne čítajú v slovenskom a českom jazyku a len menšina číta prevažne v anglickom jazyku. Niektoré z respondentiek uviedli aj dôvody, prečo čítajú alebo nečítajú v danom jazyku. Tie, čo dominantne čítajú v slovenskom a zároveň aj v českom jazyku si primárne vyberajú knihy v českom jazyku, pretože sa im český preklad zdá lepší a taktiež knihy vychádzajú v českom priestore rýchlejšie ako v tom našom. Naopak tie, čo uprednostňujú anglický jazyk majú pocit, že to, čo je napísané v pôvodnom jazyku, znie lepšie a že najmä slovenský jazyk nedokáže dokonale vystihnúť prekladovú literatúru. Niektoré v angličtine čítajú len sporadicky alebo len v prípade, ak ešte nevyšiel preklad, ale vždy ide len o čítanie neprirodzené a vyčerpávajúce.

6. Vnímate rozdiel medzi tým, či je kniha preklad alebo originál?

Pri odpovediach polovica respondentiek uviedla, že rozdiel medzi originálom a prekladom nevníma, a to z dôvodu, že buď nečítajú knihy v origináli, alebo ak knihu aj prečítajú v origináli, tak preklad už následne nečítajú, prípadne si myslia, že určité rozdiely tam sú, a to najmä pri erotických scénach. Druhá polovica opýtaných rozdiel vníma, pričom ak majú možnosť prečítať si knihu v origináli, tak ju využijú, alebo napríklad vnímajú rozdiel, či je kniha napísaná po česky alebo do češtiny preložená. Jedna respondentka uviedla, že preklad bol dôvodom, prečo začala primárne čítať knihy v origináloch.

7. Ak ide o preklad, zmieňujete sa o tomto fakte v recenziách?

Všetky respondentky v odpovediach uviedli, že ak ide o preklad, tak sa o ňom v odpovediach primárne nezmieňujú, pričom časť z nich uviedla aj dôvody. Väčšina z nich sa o preklade zmieňuje len v tom prípade, ak pri čítaní narazili na scény, ktoré sa im zdali nesprávne preložené, prípadne pôsobili rušivým dojmom, v inom prípade sa o preklade nezmieňujú. Iné nespomínajú preklad z toho dôvodu, že čitateľ už podľa mena autora, názvu knihy či obálky dokáže usúdiť, že sa jedná o prekladovú tvorbu a nie o originál. Jedna respondentka dokonca uviedla, že preklad nespomína preto, lebo nie je prekladateľka a necíti sa byť kompetentná, aby sa k prekladu mohla vyjadrovať.

8. Ak ste na predchádzajúcu otázku odpovedali áno, čo si na preklade všimáte?

Na túto otázku odpovedali zväčša tie respondentky, ktoré v predchádzajúcej otázke uviedli dôvody, prečo sa o preklade zmieňujú. Zväčša si všimajú preklad sexuálnych scén, a práve ten považujú v ženskej literatúre za kameň úrazu. Takéto preklady považujú za nedostatočné a niekedy až úchylné, pričom práve pri takýchto scénach môžu nesprávne zvolené slová zničiť aj dobrú knihu. Ďalej si všimajú aj preklad ustálených slovných spojení, pričom dve respondentky uviedli aj konkrétne príklady.

9. Porovnávali ste vo svojej recenzii niekedy preklad s originálom?

Okrem jednej respondentky všetky ostatné skonštatovali, že nikdy preklad s originálom neporovnávali, a to buď preto, lebo originál nečítali, alebo aj keď čítali, tak už nemali potrebu čítať preklad a opačne. Len jedna respondentka odpovedala kladne, pričom zdôrazňuje, že takéto hodnotenia prekladov sú vhodné a zamerané na menší okruh ľudí.

10. Dávate si záležať na vizuálnej stránke profilu, t. j. zjednotenom feede? Myslíte si, že má takýto profil väčšiu šancu na úspech?

Až na jednu respondentku si všetky ostatné dávajú záležať na vizuálnej stránke svojho profilu a svoj feed ladia do podobných farieb, alebo používajú na fotografie rovnaký efekt. Respondentky zároveň dodali aj najčastejšie dôvody ladenia svojho feedu. Ide najmä o fakt, že takýto profil je zaujímavejší nielen po obsahovej stránke, ale najmä po tej vizuálnej. Navyše zladený profil pôsobí viac ucelene a na prvý pohľad vyzerá príjemnejšie pre oko ako profil, ktorý je chaotický. Zároveň má takýto profil väčšiu šancu zaujať a krásne fotografie sú skvelým lákadlom pre nových sledovateľov. Na druhej strane však uviedli, že kvalita fotiek a feedu neurčuje kvalitu recenzií, čo je na bookstagrame to najdôležitejšie, pričom pekný vizuál je len bonusom, aj keď sa dnes na bookstagrame skôr oceňuje fotografia. Napriek tomu dodávajú, že osobne sa skôr zameriavajú na recenziu než na fotku, pričom nadhodili, že niektoré profily majú odstrašujúci obsah, ale majú okolo seba veľkú komunitu čitateľov. Len jedna respondentka uviedla, že si svoj profil neladí do jednotného štýlu, pretože to pre ňu nie je podstatné, keďže pri „rolovaní“ instagramovými príspevkami zladený feed nevidieť, len jednotlivé fotografie.

11. Má podľa vás diskusia pod príspevkom pridanú hodnotu? Ak áno, akú?

Pri tejto otázke sa všetky respondentky zhodli, že diskusia pod príspevkom má pridanú hodnotu len v tom prípade, ak sa diskusia týka príspevku alebo danej knihy. V inom prípade je diskusia silená a bookstagrameri si len vynucujú komentáre a interakciu s publikom. Pridaná hodnota diskusie spočíva v tom, že ide o dobrú spätnú väzbu pre recenzenta aj autora, ďalej si v nej môžu utvrdiť, porovnať alebo vyvrátiť svoj názor na knihu, získať nové tipy na čítanie či sa dokonca dozvedieť rôzne zaujímavosti, pričom môžu rovno komunikovať s ďalšími čitateľmi a rozoberať s nimi ich dojmy a pocity z príbehu. Zároveň dodávajú, že celkovo je veľmi dôležité komunikovať s ľuďmi, ktorí daný profil sledujú.

12. Pre koho píšete recenzie?

Najčastejšia odpoveď od respondentiek bola, že svoje recenzie píše dominantne pre seba a pre čitateľov, ktorí majú rovnaký či podobný vkus, a tým pádom by ich kniha podľa danej recenzie mohla zaujať. Ak už píše pre seba, tak ide najmä o formu čitateľského denníka, keďže pri veľkom počte prečítaných kníh si už respondentky často nespomínajú, aké knihy prečítali a o čom boli. Zároveň písanie recenzií zaručuje aj určitú spätnú väzbu pre vydavateľstvá, či mala daná kniha úspech alebo nie.

13. Aký je zámer vašich recenzií? Prečo ich píšete?

Všetky respondentky sa v podstate zhodli, že recenzie píše primárne pre seba a taktiež pre čitateľov, aby im odporučili knihu, ktorá by ich mohla zaujať. Ak už píše recenzie pre seba, zväčša ide o denníkovú formu, aby si mohli v budúcnosti pripomenúť dej knihy bez väčších spoilerov. Knižný spoiler označuje informáciu, ktorá sa v knihe ešte len má udiť, a tak môže pokaziť zážitok, ak ste to ešte nevedeli, resp. nečítali. Ďalej ich píše s tým zámerom, že sa snažia dať do pozornosti svoje najobľúbenejšie knihy, alebo preto, že ich niektoré knihy jednoducho zaujali a mohli by sa páčiť aj čitateľom s podobným vkusom. Taktiež vďaka svojim recenziám môžu

komunikovať s inými čitateľmi a porovnávať si svoje pocity, názory či dojmy z prečítaných kníh. Ak už píšu svoje recenzie dominantne pre iných čitateľov, ich zámerom je najmä knižné odporúčanie a taktiež pomoc s výberom vhodnej knihy a následnú kúpu, pričom ich najväčšou satisfakciou je čitateľova spokojnosť po prečítaní knihy na ich odporúčanie. Jedna respondentka dokonca uviedla, že sa snaží odporučiť menej známe knihy, ku ktorým by sa iní čitatelia možno nedostali nebyť jej hodnotení a odporúčaní.

II. FILOZOFIA

(filozofia, etika a bioetika, estetika)

7 ROVESNÍCKA MEDIÁCIA. KONFLIKTY MEDZI RÓMSKYMÍ A NERÓMSKYMÍ ŽIAKMI V ŠKOLSKOM PROSTREDÍ

Mária Dolinská

Študijný odbor: Filozofické vedy

Študijný program: etika

Stupeň, forma, ročník štúdia: Bc., denná, 3.

Konzultant: doc. PhDr. Gabriela Platková Olejárová, PhD.

Abstrakt

V tomto príspevku si vymedzíme pojem rovesnícka mediácia, a popíšeme to, ako mediálny proces prebieha. V príspevku sa budeme venovať konfliktom na teoretickej rovine. Poukážeme na socializáciu rómskeho žiaka v školskom prostredí, a následne zadefinujeme problémové správanie, a na základe čoho môžeme žiaka považovať za problémového. Čitateľovi ozrejníme to, čo sú rasové predsudky a na základe čoho vznikajú. Cieľom príspevku je poukázať na dôležitosť rozvíjania morálnych princípov u žiakov.

Kľúčové slová

Rovesnícka mediácia. Konflikt. Rómsky žiak. Rovesník. Nerómsky žiak.

Úvod

V dnešnej modernej spoločnosti čoraz častejšie počúvame o rôznych konfliktoch, ktoré do veľkej miery ovplyvňujú ďalšie naše fungovanie a zároveň náš morálny status v spoločnosti. Nevyriešené konflikty z detstva si človek dokáže preniesť do dospelosti. To do veľkej miery dokáže ovplyvniť to, aké hodnoty a normy bude človek zastávať v dospelosti. Podľa tohto nás vníma aj spoločnosť. Človek, ktorý nevyznáva mravné hodnoty je ťažko akceptovaný a prijatý do prostredia, ktoré je v súlade s mravnosťou. Cieľom príspevku je poukázať na potrebu rozvíjania morálnych princípov u žiakov. Taktiež v tomto príspevku chceme poukázať na to, že rómsky žiak neznamena, že je aj konfliktný žiak. V prvej kapitole čitateľovi priblížime čo je rovesnícka mediácia. V druhej kapitole sa budeme zaoberať tým, čo je konflikt, a aké typy konfliktov poznáme. Následne v podkapitolách druhej kapitoly sa budeme venovať problémovému správaniu žiaka, akceptácii rómskeho žiaka v školskom prostredí, a na konci príspevku rasovým predsudkom a morálnym princípom. Príspevok má teoretickú rovinu.

1 Rovesnícka mediácia

V školskom prostredí medzi žiakmi často dochádza ku konfliktom. Stačí, že jeden žiak druhému nie je sympatický, a už si začnú robiť naschvál. Vzniknutý konflikt je potrebné riešiť, aby sa neprehĺbil ešte do väčšieho konfliktu. Dôležité je nájsť správny postup riešenia, aby ani jednej zo zainteresovaných strán nebolo ublížené. Rovesnícka mediácia je jednou z možností ako dospieť k tomu, aby bol konflikt spravodlivo vyriešený.

O rovesníckej mediácii hovoríme vtedy, ak konflikt rieši rovesník, ktorý zastáva úlohu mediátora. Rovesnícka mediácia nie len že konflikty rieši, ale tiež predpokladá existenciu situácii medzi žiakmi, ktoré je možné označiť ako konfliktné situácie. Tento typ mediácie dokáže pomôcť k tomu, aby sa medzi žiakmi pestovali schopnosti riešiť konflikty primeraným spôsobom. Program rovesníckej mediácie predpokladá to, že sa vytvoria kultúry mediačného prostredia, definovanie rizikových skupín v škole, a situácii, ktoré je možné považovať za najčastejší dôvod vzniku konfliktov (Bieleszová 2013, s. 13).

Mediačný proces sa začína v deň, kedy je uložená dohoda o začatí mediácie uzavretej medzi osobami, ktoré sa na mediácii zúčastnia. Proces mediácie je ukončený v deň kedy sa uzavrie dohoda, ktorá je výsledkom mediácie. Taktiež je možné ju ukončiť aj v deň kedy mediátor po konzultácii so zúčastnenými písomne vyhlási, že v mediácii už ďalej pokračovať nebude. Netreba zabúdať na to, že mediácia je dobrovoľným procesom, a preto nie je možné nikoho donútiť k tomu, aby riešil konflikt takouto formou. Je neverejnou, a tak sa na konaní zúčastňujú len zainteresované osoby do konfliktu, a mediátor, čo je jednou z výhod mediácie. Mediácia musí mať svoju štruktúru, ktorá pozostáva z niekoľkých krokov, ktoré s prihliadnutím na faktory treba prispôbiť samotnému priebehu mediácie (Bieleszová 2017, s. 28-29).

2 Konflikty a dôvody ich vzniku v školskom prostredí

2.1 Charakteristika a typy konfliktov

Samotným konfliktom môžeme pomenovať situáciu, v ktorej sa minimálne dvaja ľudia nemôžu zhodnúť na tom, čo robí jeden z nich. Vždy takéto situácie komplikuje správanie jednej strany, ktorú druhá strana vníma ako niečo, čo ju obmedzuje vo vlastných cieľoch, záujmoch, pocitoch alebo predstavách. V konflikte je možné hovoriť, že nikdy nemá človek dočinenie so skutočnosťou, ale len s obrazmi skutočností lebo vznikajúci konflikt človeku mení pozíciu na takú akú ju sám chce mať (Pružinská - Labáth 2006, s. 6).

V odbornej literatúre rozlišujeme dva typy konfliktov. Prvým z nich je konflikt intropersonálny – vnútorný, a druhý konflikt je interspersonálny - vonkajší. Je to typ konfliktu, ktorý vzniká medzi dvoma jedincami v skupine alebo konflikt jedinca so skupinou do ktorej nie je prijatý. Taktiež môže nastať konflikt, ktorý je medzi dvoma skupinami (Navrátil - Mattioli 2005, s. 9).

Konflikty v školskom prostredí sa od konfliktov v bežnom živote líšia. To, čo je možné vidieť navonok umožňuje identifikovať existenciu konfliktu. V školskom prostredí sa konflikty prejavujú verbálne a neverbálne. Medzi neverbálne prejavy môžeme zaradiť prejavy, ktoré v sebe nesú prvky agresivity, a to napr. zrýchlené dýchanie, ohrozujúce gestá, potenie sa. Taktiež medzi neverbálne prejavy konfliktu môžeme zaradiť pasivitu. Pod týmto pojmom rozumieme to, že žiak sa zahľadá na jeden bod, a vyhýba sa očnému kontaktu, hovorí pomalšie a potichu. Medzi verbálne prejavy môžeme zaradiť slovné prestrelky a hádky, vytváranie tlaku pri trvaní na formálnych postupoch, neochota spolupracovať, sťažnosti a ohováranie, alebo odmietavý postoj pri komunikácii (Lauková 2018, s. 10-11).

Medzi učiteľom a žiakom, dochádza často ku konfliktu z dôvodu rozdielnych hodnôt učiteľa a žiaka, nepochopeniu sa, nerešpektovania učiteľa ako autority, neochota spolupracovať, emotívnosť žiaka, sociálne rozdiely a pod. Dôvodmi, ktoré zapríčiňujú konflikty medzi žiakmi navzájom sú najčastejšie výsmech, provokácia, nadávky typu sprostý, ignorovanie, nadávanie na rodičov a vzatie nejakej veci (Bieleszová 2017, s. 45-47).

Konfliktné situácie v školskom prostredí sa netýkajú len obdobia puberty. Dnes sa s nimi stretávame už u žiakov, ktorí sú v období mladšieho školského veku. Takýmto spôsobom sa zvyšuje nárast brutality a bezohľadnosti u žiakov. V školskom prostredí sa okrem verbálnych útokov stretávame aj s fyzickými útokmi. Za fyzické útoky môžeme označiť bitky, hryzenie, trhanie, kopanie, tzv. buchnáty a pod. (Antoničová - Drotárová 2007, s. 107).

Aby sa predchádzalo vzniku konfliktov vo vzťahu žiak a učiteľ je potrebné formovať u žiaka základné mravné hodnoty. Sprostredkovanie žiakom univerzálnych mravných hodnôt je okrem vzdelávania jednou z úloh učiteľa. Takýmto spôsobom sa v ich mravnom vedomí vytvorí a upevní predstava o všeobecnej platnosti mravných noriem a hodnôt. Na základe tohto si žiaci sami začnú regulovať správanie v mravných vzťahoch (Gogová – Kročková – Pintes 2004, s. 180).

Riešenie konfliktu vo vzťahu učiteľ a žiak môžeme uviesť v dvoch metódach. Prvá metóda nám ponúka to, že učiteľ má vypracovaný svoj postup toho, ako konfliktnú situáciu

riešiť a riešenie nie je prispôsobené požiadavkám žiaka. Z toho vyplýva, že žiak nemá žiadnu inú možnosť ako len prijať učiteľov postup riešenia konfliktu. Žiak je ten, ktorý je porazený a bude niesť následky. Tieto následky môžu byť pre neho oveľa viac ponižujúce ako fakt, že musel prijať samotný postup riešenia konfliktu učiteľom. V tomto prípade je jasným víťazom už učiteľ, ktorý doslova zneužíva svoju moc a postavenie pri riešení konfliktu. Takýto spôsob riešenia konfliktu nevedie k dlhodobému vyriešeniu. Druhá metóda je taká, v ktorej žiak kladie odpor voči učiteľovmu spôsobu riešenia konfliktu. Tu žiak hľadá také riešenie, ktoré nebude vyhovovať učiteľovi, ale práve naopak jemu. Tiež je v tomto prípade zneužívaná moc, ale teraz zo strany žiaka, ktorú môže získať pomocou známosti s riaditeľom školy alebo cez vplyvných rodičov. Učiteľ je tým, ktorý z konfliktu odchádza ako porazený a celá táto situácia vyvoláva v ňom len odpor voči žiakovi, ale aj na žiaka to má negatívny dopad lebo takto sa v ňom podporuje rozvíjanie egoizmu (Gogová – Kročková – Pintes 2004, s. 242-243). V dvoch spomínaných metódach si môžeme všimnúť, že v oboch prípadoch nie je ani jeden zo zainteresovaných skutočný víťaz. V prvom prípade vidíme zlyhanie učiteľa ako profesionála. Nedal žiakovi žiaden priestor na vyjadrenie a nastolil si len svoj model riešenia. Takým spôsobom sa len potreboval utvrdiť v tom, že on je autorita a správne je to, čo povie on. V druhom prípade žiak ubližuje sám sebe. Tvrdíme to z toho dôvodu lebo si myslíme, že ak v budúcnosti by nastal konflikt, v ktorom už bude odkázaný žiak sám na seba nemusí ho vedieť riešiť.

2.2 Rómsky žiak v školskom prostredí

Po nástupe na povinnú školskú dochádzku sa práve škola stáva prostredím kde dieťa začína tráviť väčšinu svojho času. Stretáva sa s novými ľuďmi, konfrontuje sa so spolužiakmi, a v prípade porušenia určitých pravidiel sa učí niesť dôsledky. Triedu môžeme vnímať ako základnú bunku sociálneho života, ku ktorému dochádza v škole. Socializačný proces ku ktorému dochádza v triede je vystavený skúške, a to prechodu detskej závislosti od dospelých k samostatnosti. Sociálny psychológovia triedu často definujú ako malú sociálnu skupinu. Tým, že školská trieda vzniká umelo, tak sú v nej žiaci z rôznych ekonomických, sociálnych a rodinných pomerov (Koscurová 2013, s. 107-108).

Každú triedu možno považovať za jedinečnú, pretože má svoje vlastné ciele, normy a hodnoty. To, že žiak v školskom prostredí vyvoláva konflikty neznamena, že je aj konfliktným jedincom. Žiak ako jednotlivec sa môže správať úplne inak ako sa správa v triede, ktorá sa skladá zo skupiny jednotlivcov. Skupina má veľkú schopnosť ovplyvniť správanie žiaka. Aby trieda bola považovaná za funkčnú je dôležité, aby boli uspokojené individuálne potreby každého žiaka. Medzi tieto potreby patrí pocit bezpečia pod ktorým rozumieme spojitosť s existenciou zákona a pravidiel, podľa ktorých sa žiaci správajú. Ďalšou potrebou je potreba súdržnosti. Nedostatočná súdržnosť žiakov v triede sa pretaví do konfliktov. Tieto konflikty môžu nastať medzi jednotlivými skupinami v triede, alebo začne dochádzať k odmietaniu jedného žiaka svojimi spolužiakmi. Následkom bude to, že takéto odmietanie skupiny žiakov alebo žiaka ako jednotlivca má negatívny dopad na celú triedu v procese vyučovania. Medzi posledné potreby patrí potreba uznania a komunikácie. Jednotlivec, ale aj celá skupina v triede potrebuje mať pocit uznania. Ak sa nedostaví zo strany učiteľa žiakovi uznanie a pokiaľ je v triede negatívne vnímaný spolužiakmi, tak do školy bude chodiť s pocitom, že aj keď vynaloží akúkoľvek snahu nikdy nebude prijatý do skupiny. Neuspokojenie potreby spojennej s komunikáciou vedie u žiakov k trvalej frustrácii (Auger - Boucharlat 2005, s. 29-32). Najviac by sme chceli poukázať na potrebu uznania. Za každú pozitívnu vec, ktorú žiak urobí mal by byť pochválený učiteľom. Učiteľ takto dokáže ostatným žiakom, že žiak, ktorého vnímali negatívne vie urobiť niečo dobré, a je prospešný pre celú triedu. Rómskym žiakom sa často pochvaly nedostáva lebo urobia veci, ktoré nerómski žiaci robia bežne. Uznanie je hnacím motorom k tomu, aby sa žiak snažil byť lepším, a zapadol

medzi svojich rovesníkov. Aj takým spôsobom môžeme pomôcť žiakovi k tomu, aby si vytvoril svoj hodnotový rebríček, ktorý bude zmysluplný pre jeho budúcnosť.

To, čo ovplyvňuje celý proces v škole je akceptácia žiaka a je zároveň základnou podmienkou pre spoluprácu. Akceptovaním žiak pociťuje v triede istotu. Akceptácia v školskom prostredí má dvojakú podobu. Prvou je akceptovanie pedagógom a druhou podobou akceptovanie spolužiakom. V praxi často učitelia menej úspešným žiakom vyjadrujú negatívne postoje, a tak isto aj k rómskym žiakom v konfliktných situáciách. Akceptácia žiakov navzájom má špecifickú podobu, pretože v školskom prostredí si deti začínajú uvedomovať rozdielnosť. Rómske deti sú temperamentnejšie a výbušnejšie, a tak akceptácia rómskych žiakov spolužiakmi nie je uspokojivá lebo ich ovplyvňujú faktory ako nepripravenosť, neschopnosť komunikovať, neznalosť slovenského jazyka (Tučná 2003, s. 99-101).

Na akceptáciu rómskych žiakov nerómskymi žiakmi má negatívny vplyv aj sociálne prostredie z akého pochádzajú. Rómske deti často pochádzajú z prostredia, ktoré možno označiť ako sociálne znevýhodnené prostredie. Pod týmto pojmom rozumieme to, že rodina neplní základné funkcie t.j. emocionálnu, socializačnú – výchovnú a ekonomickú funkciu. Do tohto prostredia je možné zaradiť aj nedostatočné vzdelanie rodičov, ale taktiež nevyhovujúce hygienické návyky a bytové podmienky. Žiaci z takého prostredia sú často vytláčani zo skupiny a takto sa deformuje ich mravný a citový rozvoj. U žiaka sa takýmto spôsobom prejavuje pocit menejcennosti a inakosti (Hlebová 2018, s. 10).

2.3 Problémové správanie žiaka

Žiaka, ktorý dlhodobo a úmyselne vyvoláva konflikty je možné označiť ako problémového žiaka. Učitelia počas svojho pôsobenia na školách sa často stretávajú s rôznymi typmi problémových žiakov v akomkoľvek veku. Je niekoľko druhov správania, ktoré možno charakterizovať ako problémové. Jedným z nich je asociálne správanie, v ktorom žiak nezodpovedá spoločenským pravidlám skupiny, v ktorej sa pohybuje. Antisociálne správanie je charakteristické pre žiaka, ktorý zámerne vystupuje proti pravidlám skupiny, v ktorej sa nachádza. Práve takéto správanie vedie k vyvolávaniu aktívnych konfliktov. Pri egocentrickom správaní žiaka ide najmä o snahu upútať pozornosť. Takýto žiak má prehnane vysoké sebavedomie a snaží sa vnucovať ostatným spolužiakom svoje vlastné záujmy. Takéto správanie môže mať za následok to, že vyústi až do rizikového správania. Správanie, ktoré sa vyznačuje nepokojom žiaka, neprimeranými reakciami, emocionálnou nestálosťou sa nazýva impulzívnym správaním. Takéto správanie je zdrojom vyvolávania intrapsychických a interpsychických konfliktov. O malaadaptívnom správaní hovoríme vtedy, ak žiak má nedostatky v sociálnom učení. Formy správania žiaka, ktoré preferuje aj keď nie sú dostatočne adekvátne vedú k požadovanému cieľu, ale zároveň sú zdrojom konfliktov. Ak správanie žiaka sa vyznačuje odmietavým postojom, odporom voči činnostiam, vzdorom alebo nepriateľskými prejavmi vtedy u žiaka hovoríme o negativistickom správaní. Inklinovanie k problémovej skupine je typ správania kedy sa žiak začleňuje do skupiny ostatných jedincov, ktorí svojou činnosťou vybočujú zo sociálnych návykov a sociálnych noriem. Posledným typom správania, ktorým sa problémový žiak môže vyznačovať, je agresívne správanie. V tomto type správania dochádza k porušovaniu sociálnych noriem, narúšaniu integrity a obmedzovaniu práv. Ak jedincovi stoja v ceste prekážky na to, aby dosiahol svoj cieľ, vtedy sa uchýľuje k agresívnemu správaniu (Zahatňanská 2015, s. 29-30).

Auger a Boucharlat uvádzajú, že učitelia problémových žiakov rozdeľujú na dva typy. Prvým z nich sú žiaci, ktorí pravidelne vyrušujú na vyučovacích hodinách. Tu učitelia zaradzujú všetkých žiakov, ktorí sú nepokojní, konfliktní, provokujúci a agresívni počas vyučovania. Druhým typom sú žiaci, ktorí odmietajú pracovať na vyučovacích hodinách (Auger - Boucharlat 2005, s. 11-12).

Každý konflikt, ktorý nastane je vo svojej podstate problémovou situáciou. Na závery konfliktu majú vplyv všetky zainteresované osoby. Ak sa rieši konflikt do ktorého je zainteresovaný problémový žiak je potrebné prihliadať na osoby, ktoré majú dosah na žiaka lebo bez tohto závery riešenia nemusia dospieť k želanej zmene. Je potrebné, aby sa ku každému problémovému žiakovi pristupovalo individuálne. Dôležité je správne popísanie problémového správania a jeho prejavov. Je potrebné hľadať príčiny, ktoré sú za takýmto správaním žiaka. Nakoniec by malo dôjsť k zadefinovaniu toho, ako by malo správanie žiaka vyzeráť. Medzi najčastejšie prejavy problémového správania žiaka patrí to, že je vulgárny, vyrušuje, posmieva sa ostatným, vydáva rušivé zvuky počas vyučovania alebo je agresívny voči svojim spolužiakom. Škála zadefinovania príčin problémového správania žiaka je pestrá. Často žiak takým spôsobom len skúša hranice učiteľa. No, za problémovým správaním môžeme hľadať aj problémy v rodinnom prostredí. Reakcie zo strany spolužiakov na problémové správanie žiaka sú rôzne. Jednou z možných reakcií spolužiakov je to, že sú ticho preto lebo sa sami boja svojho spolužiaka. Môže nastať aj situácia, pri ktorej spolužiaci si správanie žiaka osvoja z dôvodu, že už nerozlišujú to, čo je dobré a čo zlé. Kvôli týmto dôvodom je potrebné v triede podporovať asertívne správanie a rozvíjať u žiakov kritické myslenie (Bielešová 2016, s. 8-9). V žiadnej z uvedenej literatúry nie je zadefinované jasne, ktorý typ problémového správania sa viaže na rómskeho, a ktorý na nerómskeho žiaka. Ako vidíme problémové správanie má svoje špecifiká ktorými sa vyznačuje. Takéto správanie sa môže týkať ktoréhokoľvek žiaka v triede, bez rozdielu farby pleti. Preto je potrebné vedieť správne posúdiť, a podľa typu správania žiaka zaradiť medzi problémového alebo neproblémového. Ak rómskeho žiaka na základe farby pleti považujeme za problémového v takom prípade sa jedna o rasové predsudky.

2.4 Rasové predsudky a morálne princípy

Dôvodov vzniku predsudkov je mnoho. Jedným z nich je aj podriaďovanie všetkého jednému dominantnému členovi skupiny. No, najtypickejším predsudkom je kultúrna podmienenosť. Pod týmto pojmom rozumieme vnímanie iných z pohľadu svojej vlastnej kultúry v ktorej žijeme. Mnoho krát dochádza k tomu, že vlastnosti ktoré sú typické pre celú skupinu sú spoločnosťou aplikované na každého jednotlivca pochádzajúcej z danej skupiny. Vo väčšine prípadov platí to, že sú „všetci hádzaní do jedného vreca“ (Kominarec – Kominarecová 2018, s. 15).

Skoro každé rómske dieťa sa stretlo s výsmechom a narážkami zo strany nerómskych detí. Nie len kvôli farbe pleti, ale aj preto, že rómske deti sú často spájané s kriminalitou. Takéto poznámky v rómskom dieťati ostávajú ukotvené a dieťa ich nosí v sebe. Toto všetko ovplyvňuje jeho fungovanie v spoločnosti. Už od malého veku si uvedomuje to, že je iné lebo dostáva najavo od okolia, že on je ten, ktorý je považovaný za zlého. Pravda však môže byť opakom. Často sa stáva to, že rómske dieťa má rovnaké správanie ako nerómske, len už svoju rolu zohráva sociálny status. Pre rómskeho žiaka sa tak stáva ťažšie vybudovať si svoju vlastnú identitu na rozdiel od detí žijúcich v majoritnej spoločnosti (Rosinský 2006, s. 18). Aby bolo pre rómskych žiakov jednoduchšie sa adaptovať a vybudovať si svoju vlastnú identitu je potrebné dávať do povedomia žiakov morálny princíp humánnosti, ľudskej dôstojnosti a tolerancie.

V čase kedy dochádza k transformácii školstva sa podľa Gluchmanovej zdôrazňuje najmä humánnosť vo vzťahu k žiakom, medzi žiakmi samotnými, ale aj medzi učiteľmi navzájom. „Rovnosť, ľudskosť mali by byť normami vzťahov medzi vzdelávajúcimi i vzdelanými, v humánne orientovanej škole sa kladie dôraz na kultiváciu človeka, vzájomných vzťahov, ale aj celkovej klímy“ (Gluchmanová - Gluchman 2008, s. 139). Ak správanie v školskom prostredí všetkých mravných subjektov je v súlade s princípom humánnosti, potom by malo viesť k tomu, že bude podporovaný a chránený ľudský život detí a mládeže a zároveň

bude istotou pre produkovanie pozitívnych sociálnych dôsledkov (Gluchmanová - Gluchman 2008, s. 140). S humánnosťou je úzko prepojená aj úcta a láska človeka k inému človeku. Pod ľudskou dôstojnosťou podľa Gluchmanovej sa chápe dôstojnosť, ktorá v sebe zahŕňa všetky deti a mládež bez ohľadu na to v akom veku sa nachádzajú, bez ohľadu na pohlavie, náboženstvo ktoré vyznávajú, rasu, a ich pôvod. Z toho nám vyplýva, že na úctu a rešpekt má každý jedinec nárok, taktiež na slobodu a bezpečnosť, tak ako počas školského vyučovania i mimoškolských aktivitách. Vzdelanie, ktoré žiak nadobúda v škole by malo viesť k rozvíjaniu hodnôt ľudskej osobnosti a úcte k ľudským právam. Tento proces má napomáhať k tomu, aby v školskom prostredí medzi žiakmi berz ohľadu na ich farbu pleti vládla znášanlivosť, priateľstvo a porozumenie (Gluchmanová - Gluchman 2008, s. 144-145).

Považujeme za dôležité zdôrazniť to, že správanie, ktoré môžeme označiť ako tolerantné alebo naopak netolerantné nie je vrodené, ale je výsledkom výchovy. Dieťa, ktoré sa naučí potrebe rešpektovania iného človeka, tak následne dokáže pochopiť existenciu iných, odlišných noriem správania, a v staršom veku dokáže tiež pochopiť kultúrne hodnoty iných národov. Ak chcú žiaci pochopiť odlišnosť ľudí, musia sa zaujímať o to, kde vyrástli a v akých sociálnych podmienkach, aké hodnoty vyznávajú, a aký vplyv má na nich kultúra v ktorej žijú. Tým, že sa v škole deti stretávajú z rôzneho prostredia je viac než potrebné to, aby mravné subjekty boli voči sebe tolerantní. K netolerantnosti alebo intolerancii často dochádza zo strany žiakov, ktorí nie sú dostatočne mravne zrelý jedinci. Za problém môžeme označiť to, že na školách výrazne absentuje výchova žiakov k tolerancii proti rasizmu, násiliu a diskriminácii. Na hodinách občianskej a etickej výchovy sa stretávame sporadicky s výchovou k ľudským právam a právam dieťaťa smerom k tolerancii iných (Gluchmanová – Gluchman 2008, s. 161-163). Považujeme za viac než potrebné šíriť osvetu o ľudských právach a právach dieťaťa, a to z toho dôvodu, že spomínané práva sú tým, čo z nás robí rovnocenných bez ohľadu na farbu pleti.

Záver

Cieľ, ktorý sme si stanovili na začiatku príspevku bol splnený. Určili sme kritéria podľa ktorých môžeme žiaka považovať za konfliktného. Charakterizovali sme rovesnícku mediáciu a priebeh mediáčneho procesu na školách. Zo zistených kritérií nám vyplynulo, že na základe farby pleti a sociálneho zázemia nie je možné žiaka považovať za konfliktného. Objasnili sme dôvody kvôli ktorým dochádza k predsudkom voči rómskymi žiakom a zdôraznili sme potrebu rozvíjania morálnych princípov u mravných subjektov.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

ANTONIČOVÁ, I. a E. DROTÁROVÁ, 2007. Mobbing, šikanovanie, agresivita.

In: *Psychologická revue II.* ed. V. Kubáni. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, FHPV, s. 103-112. ISBN 978-80-8068-674-1. [online]. Dostupné z:

<https://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.html?file=/web/kniznica/elpub/dokument/Kubani3/subor/9788080686741.pdf>

AUGER, M.-T. a CH. BOUCHARLAT, 2005. *Učiteľ a problémový žák. Strategie pro řešení problémů s kázní a učením.* Praha: Portál s.r.o. ISBN 80-7178-907-0.

BIELESZOVÁ, D., 2013. *Rovesnícká mediácia. Zmierovanie prostredníctvom rovesníckych mediátorov.* Bratislava: IURA EDITION, spol. s.r.o. ISBN 97-80-8078-587-1.

BIELESZOVÁ, D., 2016. Problémový žiak v triede. In: *Dnešná škola – človek a príroda.* Roč. IV, č.1., s. 8-9. Bratislava: Združenie učiteľov chémie. ISSN 1339-7761.

BIELESZOVÁ, D., 2017. *Školská a rovesnícká mediácia. Riešenie konfliktov v školách a školských zariadeniach.* Bratislava: Wolters Kluwer, s.r.o. ISBN 978-80-8168-735-8.

GLUCHMANOVÁ, M. a V. GLUCHMAN, 2008. *Učiteľská etika.* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. ISBN 978-80-8068-808-0.

- GOGO VÁ, A., Š. KROČKOVÁ a G. PINTES, 2004. *Žiak – Sloboda – Výchova*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška. ISBN 80-8050-675-2.
- HLEBOVÁ, B., 2018: *Edukácia žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. ISBN 978-80-555-2089-6.
- KOMINAREC, I. a E. KOMINARECOVÁ, 2018. *Stratégie a techniky znižovania multikultúrnych predsudkov a stereotypov v edukačnom prostredí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove. ISBN 978-80-555-2086-6.
- KOSCUROVÁ, Z., 2013. *Sociálna práca v škole*. Bratislava: IRIS s.r.o. ISBN 978-80-89238-91-0.
- KRAJČOVÁ, N. a I. ANTONIČOVÁ, 2003. Akceptácia rómskeho dieťaťa v edukačnom prostredí školy. In: Tučná, E.: *Empirické poznatky z edukácie rómskych detí*. Nitra: FSV&PF UKF v Nitre. ISBN 80-8050-667-1.
- LAUKOVÁ, N., 2018. *Konflikty v škole*. Bratislava: Dr. Josef Raabe Slovensko, s.r.o. ISBN 978-80-8140-318-7.
- NAVRÁTIL, S. a J. MATTIOLI, 2005. *Školní konflikty. Jak jim předcházet? Jak je řešit?* Brno: Paido. ISBN 80-7315-106-5.
- PRUŽINSKÁ, J. a V. LABÁTH, 2006. *Mediácia. Príručka pre študentov*. Bratislava: ARK - tréning, poradenstvo, mediácia. ISBN 80-969571-4-7.
- ROSINSKÝ, R., 2006. *Čhavale romale alebo motivácia rómskych žiakov k učeniu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta Sociálnych vied a zdravotníctva. ISBN 80-8050-955-7.
- ZAHATŇANSKÁ, M., 2015. *Žiak s problémami v škole*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. Fakulta humanitných a prírodných vied. ISBN 978-80-555-0999-1.

8 PODMIENKA HOSPITALITY A PROBLÉM MULTIKULTURALIZMU

Andrea Miškocová

Študiálny odbor: Pedagogické vedy

Študiálny program: Učiteľstvo anglického jazyka a literatúry a filozofie

Stupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 2.

Konzultant: doc. Mgr. Peter Kyslan, PhD.

Abstrakt

Tento príspevok sa venuje nazeraniu na podmienku hospitality a jej použitia v multikulturalizme, pričom sa pokúsi naznačiť mnohoznačnosť pojmov, ktoré vo svojich diskurzoch používa. Cieľom predloženého príspevku je zaoberať sa praxou multikulturalizmu ako politického vnímania, ktorá naznačuje dominanciu európskej kultúry v 21. storočí. Tento cieľ sa pokúsime dosiahnuť prostredníctvom obsahovej analýzy pojmov kultúra, hospitalita a tolerancia. Pri obsahovej analýze pojmu kultúra sa pojmová analýza venuje systematickému vymedzeniu kultúry u Václava Soukopa a iných autorov. V rámci filozofickej analýzy pojmu hospitalita príspevok čerpá najmä z troch filozofických koncepcií, ktoré sú spojené s európskou históriou: z idey kresťanskej hospitality, filozofie Immanuela Kanta a filozofie Jacquesa Derridu. Obsahová analýza filozofického problému kultúry teda začína definíciou kľúčových pojmov, prechádza cez ich sémantické vymedzenie až k čiastočnej aktualizácii. Následne príspevok predstavuje problematické témy kultúry, ktoré s multikulturalizmom súvisia, čerpajúc z diel súčasných autorov, ktorí vo svojich prácach reflektujú problematiku multikulturalizmu, a to konkrétne texty Anne Phillipsovej, Giovanna Sartoriho a i. Táto časť poukazuje na viaceré nástrahy spojené s mnohoznačnosťou pojmu kultúra či tolerancia, ako aj na rôzne nové koncepcie nazerania na kultúru v multikulturalizme, čoho príkladom môže byť aj predstavený koncept multikulturalizmu bez pojmu kultúra od A. Phillipsovej alebo porovnanie multikulturalizmu a pluralizmu u G. Sartoriho.

Kľúčové slová

kultúra, hospitalita, multikulturalizmus, tolerancia

Úvod

Multikulturalizmu sa dnes venujú rôzne filozofické, spoločenské či politické diskurzy. Stáva sa fenoménom, ktorý presahuje teoretickú bázu normatívneho stavu a dostáva sa do každodennosti našich životov, napr. aj v podobe implementácie multikultúrnej výchovy do vzdelávania. Pristáhovalci, migranti, ktorí sa dnes vďaka novým možnostiam, môžu vymaniť zo svojich pôvodných štátov a odísť z nepriaznivých podmienok pre svoj život, sa vo vnútri hostiteľských štátov európskej kultúry často ocitajú v situáciách, pri ktorých musia čeliť univerzalisticky aplikovaným zákonom hostiteľského štátu. Tento univerzalizmus však môže naznačovať dominanciu európskej kultúry, pričom sa komplexnosť jednotlivých kultúrnych vzorcov môže v takýchto zákonoch strácať či naopak príliš zviditeľňovať.

Cieľom predloženého príspevku je zaoberať sa praxou multikulturalizmu ako politického vnímania, ktorá naznačuje dominanciu európskej kultúry v 21. storočí. Pre jeho naplnenie je potrebné začať vymedzením kľúčových pojmov, ktoré s multikulturalizmom úzko súvisia – *kultúra*, *hospitalita*, *tolerancia*. Termín multikulturalizmus v sebe zahŕňa slovo „kultúra“, s ktorým sa stretávame v každodenných diskurzoch, no nájdeme ho aj na poli vedeckého skúmania ako predmet rôznych akademických odborov. Často sa tento termín používa v tzv. laickom ponímaní, ktoré sme prevzali z nášho spoločenského prostredia alebo v rámci nášho vzdelania. Na poli politického či spoločenského prostredia však vedci často

zdôrazňujú jeho rôzne významy a upozorňujú na to, že je dôležité používať ho so správnym významom a obsahom pre danú situáciu.

1 Kultúra, hospitalita a tolerancia – filozofia multikulturalizmu

1.1 Kultúra ako pojem

Na začiatku je potrebné zadefinovať najširší termín operujúci s multikulturalizmom, a tým je termín kultúra. Kultúra sa ako pojem po prvýkrát objavuje v Tuskulských hovoroch a Marcus Tullius Cicero ňou označuje filozofiu, ako istú kultúru ducha („cultura animi autem philosophia est“). Z etymologického hľadiska predchádzalo vzniku tohto pojmu latinské slovo „colo“, ktoré slúžilo na označenie hospodárenia s pôdou (Soukup 2000, s. 13). Svoju mnohovýznamovú rovinu používania uplatňuje kultúra napr. v obsahovom význame „celistvého systému významov a hodnôt prináležiacim určitej spoločnosti, pričom sa tieto elementy prenášajú na nasledujúce generácie“ (Murphy 2008, s. 32). Mnohovýznamovosť pojmu kultúry môže súvisieť aj s jej funkciou v rôznych vedných odboroch, ktoré ju používajú vo svojich diskurzoch, a teda sa priamo dostáva do poľa rôznych prístupov. Soukup (2004) spomína konkrétne tri rôzne prístupy v nazeraní na kultúry, a to: axiologické poňatie kultúry, globálne antropologické poňatie kultúry a redukcionistické poňatie kultúry. Axiologický prístup nazerá na pojem kultúry cez hodnotiace stanovisko, ktoré sa zameriava skôr na sféru pozitívnych hodnôt, globálne hodnotiace už neobsahuje hodnotiace stanovisko, no je postavené na nadbiologických prostriedkoch a mechanizmoch ľudskej prispôsobivosti k prostriedku sveta, sústrediac sa na výskum artefaktov a vzorov kultúry. Posledné ponímanie zase kultúru rozdeľuje na určité celky sociokultúrnej reality. Okrem produktov človeka sa pojmom kultúra označuje aj samotná ľudská činnosť kultivácie, teda činnosť, pri ktorej si ľudia pretvárajú prírodné prostredie na prostredie spĺňajúce kritériá daného človeka. V neposlednom rade nemôžeme zabudnúť ani na zmienku, ktorá našu pozornosť sústreďuje na nasledujúcu vlastnosť: v rámci procesu socializácie nadobúdame určité kultúrne vzorce, ktoré sa odovzdávajú z generácie na generáciu, a teda sa do istej miery kódujú v našom nazeraní na realitu. Novosád (2016) toto videnie dopĺňa, keď hovorí, že kultúra v takomto vzťahu k jednotlivcovi funguje na jednej strane ako vzor, na strane druhej ako variácia vzorov, ktorá núti jednotlivca posúvať tieto vzorce ďalej. Statické elementy kultúry tak fungujú ako predpoklad pre novovznikajúci dynamický proces kultivácie. V rámci preberania kultúrnych vzorcov od staršej generácie je však potrebné upozorniť na fakt, že formovanie takéhoto interpretačného systému je výsledkom konsenzu, ktorý dominuje v istom druhu spoločnosti a „odovzdáva svoje myšlienky skrze inštitúcie vzdelávania na stredných a základných školách, v ktorých sa vytvára súbor predstáv pre orientáciu vo svete významov“ (Novosád 2016, s. 78). Kultúra sa tak ako pojem používa vo viacerých významoch s rovnakou platnosťou. Ako sa však postaviť voči situácii, v ktorej dôjde ku stretu kultúr v hostiteľskom štáte? Pri analýze takejto situácie chceme vychádzať z úlohy hospitality ako určujúcej miery, ktorá charakterizuje vzťah cudzinec – občan.

2.2 Hospitalita a (ne)tolerancia?

Hospitalitu sa z hľadiska európskych dejín pokúsime predostrieť v predstavení filozofických koncepcií, ktoré považujeme z hľadiska európskej kultúry za dominantné, a to kresťanské nazeranie, filozofia I. Kanta a filozofia J. Derridu. V rámci kresťanskej hospitality je badať jej vnímanie už v začiatkoch *Starého zákona*, napr. v knihe Genezis, kde sa píše o príbehu Abraháma, ktorý vo svojom stane privítal troch cudzincov a ponúkol im jedlo, stravu a nocľah. Ďalší odkaz na kresťanskú hospitalitu môžeme nájsť napr. v knihe Malachiáš: „Lebo od východu slnka až po západ je veľké moje meno medzi národmi a na každom mieste budú obetovať, budú prinášať môjmu menu čistú obetu, lebo je veľké moje meno medzi národmi, hovorí Pán zástupov“ (SSV Biblia 2014, s. 1212). V starozákonnom ponímaní hospitality sa jej

sústredenie viaže na kresťanského Boha nachádzajúceho sa na akomkoľvek mieste sveta za pomoci prítomnosti dôstojnosti, ktorá prináleží človeku, ako bytosti odlišnej od nás samých (Sacks 2017). Prelom *Nového zákona* so sebou prináša Kristov príchod: ten znamenal zmenu v blízkosti človeka odlišného od nás; Kristovým príchodom sa hospitalita preniesla na „blížneho“, teda na niekoho, kto určitým spôsobom trpí, je biednym. Kristova postava označuje hosť a i hostiteľ a zároveň. Hospitalita sa tak preniesla do významového poľa, ktoré pre kresťana znamená stať sa zraniteľným a trpieť s tými, ktorými je človek obklopený (Cook 2006). Takto nazeraná hospitalita sa teda vyznačuje práve tým, že neslúžila ako otvorená dlaň pre tých, ktorí si to zaslúžia pre svoje dobré skutky, ale pre „veľkosť“ utrpenia, bolesti či núdze.

Kantovo chápanie hospitality, ktorému sa venuje vo svojom texte *K večnému mieru* sa nachádza v oblasti istého posunu vo vnímaní. Jeho filozofické ideové pole sa na hospitalitu medzi hosťom a hostiteľom pozerá z pohľadu cudzinca a občana, obmedzuje sa teda na postavenie človeka v štáte. Kantova hospitalita cudzinca voči občanovi prijímajúceho štátu sa obmedzuje na podmienku návštevnického práva, ktoré pojmovo vymedzuje hospitalitu takto: „hospitalita (pohostinnosť) tu znamená právo cudzinca, aby druhý nezaobchádzal s ním nepriateľsky, keď kvôli inému vstúpil na jeho územie. Môže ho odmietnuť, ak to nebude znamenať jeho záhubu, kým sa však na jeho území správa priateľsky, nesmie byť voči nemu nepriateľský“ (Kant 1996, s. 25). Návštevnícke právo cudzinca je vyčlenené od toho hosťovského, pretože nefunguje na základe nejakej dobročinnej zmluvy, ale „opravňuje všetkých ľudí ponúknuť sa do spoločnosti na základe práva na spoločné vlastníctvo zemského povrchu, na ktorom sa ako na guľovej ploche nemôžu rozptýliť do nekonečna, ale napokon sa predsa len musia trpieť popri sebe, lebo pôvodne nikto nemá väčšie právo byť na nejakom mieste Zeme než druhý“ (Kant 1999, s. 25). Kant vo svojom chápaní hospitality smeroval k večnému mieru, ktorý dosiahneme prostredníctvom svetoobčianstva, teda kozmopolitného práca. Takáto hospitalita nie je podľa Önkala spojená len s istým druhom filantropie, ale je zakotvená v samotnej forme štátneho zriadenia v kontexte práva. Kant vychádza z tradične chápaného prirodzeného stavu, ktorým je stav vojny, a teda mier musí nastať práve prostredníctvom zákona (Önkál 2013). Kantova forma hospitality tak naberá právny rozmer a v porovnaní s tou kresťanskou sa ohraničuje do vzťahu štátneho zriadenia medzi občanom a cudzincom, teda človekom, ktorý nepatrí do daného štátneho zriadenia.

Jacques Derrida, ako predstaviteľ postmodernej filozofie, sa v chápaní hospitality posunul vo svojom skúmaní ešte ďalej ako dve predošlé koncepcie a predstavil ich možnú syntézu. Jeho filozofické uvažovanie je postavené na rozdelení hospitality do dvoch typov: jednu z nich nazýva podmienená a je podľa neho synonymom tolerancie, ide teda o „obozretnú, starostlivú pohostinnosť“ (Borradori 2005, s. 140). Druhý typ pohostinnosti či hospitality sa u neho nazýva nepodmienená pohostinnosť, ktorá sa nemôže včleňovať pod žiaden právny status a je zároveň podmienkou práva a politiky vôbec. Oba typy podľa neho neexistujú oddelene ale v jednej rovine: nepodmienená pohostinnosť vstupuje do sveta prostredníctvom konkrétnosti tej konkrétnosti tej podmienenej. Spravodlivosť sa nachádza práve v oblasti za právom; právo je súčasťou ľudskej histórie, no spravodlivosť, ktorá sa právom snaží uplatňovať vo svete sa nachádza v oblasti, ktorá ho presahuje. Úlohou samotnej spravodlivosti je podľa Derridu zodpovednosť za toho druhého, pričom zdôrazňuje otvorenosť spravodlivosti, ktorá musí byť zachovaná skrz vždy nanovo vznikajúce posudzovanie partikulárnej situácie tak, akoby doteraz nebola spomenutá. Takýmto spôsobom spravodlivosť zákon vždy nanovo ničí a reviduje, znovu ho vynalieza a taktiež týmto spôsobom potvrdzuje platnosť jeho princípu. Spravodlivosť sa tak stáva synonymom apórie: „neexistuje spravodlivosť bez tejto skúsenosti apórie, akokoľvek je táto skúsenosť nemožná“ (Derrida 1992, s. 18). Zákon tejto Derridovej hospitality je teda vo svojej podstate aporetický: nepodmienená hospitalita narúša zákonne vymedzenú podmienenú pohostinnosť.

Seshadri (2011) Derridovu apóriu nepodmienenej hospitality bližšie charakterizuje tak, že hospitalita neustále prichádza, avšak jej príchod sa do prítomnosti neumiestni a v budúcnosti zase nepozná horizont... Ako však teda pohostinnosť uchopiť a zaistiť tak jej pôsobenie v skutočnosti? Seshadri nachádza odpoveď v istote toho, že niečo sa stane, niečo príde – tento prichádzajúci prinúti udalosť pohostinnosti prísť. Prichádzajúceho však nemožno nejakým spôsobom vyzeráť či očakávať, je však možné ho čakať. A toto čakanie je pohostinnosťou voči udalosti, ktorá vzniká. Dôležitosť nepodmienenej hospitality vidíme aj v jej úlohe istého poľa reflexie, ktoré poskytuje pre tú podmienenú; hospitalita teda potrebuje byť určená zákonmi, ktoré sa jej neustále vyhrážajú a nútia ju do reflexie.

Je teda zrejme, že hospitalita sa v histórii rozvíja ako koncept v rôznych ideových zdrojoch, pričom sme sa snažili predostrieť z hľadiska európskeho dejinného vývinu tri významné koncepcie: hospitalitu v starozákonnom a novozákonnom ponímaní, Kantov možný posun nazerania na vzťah cudzinec – občan a Derridovo rozdelenie hospitality na podmienenú a nepodmienenú, ktorá môže byť interpretovaná ako možná syntéza oboch predošlých.

Ďalším problematickým termínom je pojem *tolerancia*, ktorý s praxou multikulturalizmu ako určitého druhu politiky taktiež úzko súvisí. Práve tolerantný postoj je jedným zo signifikantných termínov, ktoré často zaznievajú ako slogany multikulturalizmu. Tento pojem je však možné považovať, podobne ako je tomu pri pojme kultúry, za istým spôsobom nejednoznačný, keďže pri jeho obsahovej analýze nachádzame také významy, ktoré jeho používanie posúvajú do roviny istého „negatívneho postoja“. Takúto definíciu daného pojmu nachádzame, napr. u českého filozofa Jana Sokola, ktorý toleranciu opisuje ako neznášanlivosť, pretože ak o niečom vypoviem tézu: „Tolerujem x“, pod premennou x si môžem predstaviť len veci, ku ktorým mám už vytvorený negatívny postoj. Sokol (1996) pritom nezabúda dodať ďalšiu charakteristiku tohto pojmu, a tou je, že niektoré veci, akými je napr. falšovanie, sa tolerovať nedajú. Amy Gutmannová (2001) vidí nedostatky tohto pojmu v porovnaní s pojmom rešpekt, ktorý na rozdiel od tolerancie vyžaduje aj isté hlbšie rozlišovanie a nevyžaduje súhlas s daným tvrdením, preto sa môže pojem tolerancia v diskurzoch multikulturalizmu javiť ako značne nedostatočný pri udržiavaní si svojho statusu. Zároveň môže jeho prítomnosť a častý výskyt naznačovať dominantnú pozíciu pre tú kultúru, ktorá ho používa vo svojich každodenných diskurzoch v rôznych odvetviach spoločnosti.

3 Nové východisko multikulturalizmu?

Ako východiská z mnohoznačnosti pojmov, ktoré sa často používajú v diskurze multikulturalizmu sa ponúkajú rôzne autorské námety, preto naznačíme aspoň niektoré z nich. Dôležitosť týchto koncepcií, ktoré sa spájajú s témou kultúry v multikulturalizme vnímame aj pri poukazovaní na kultúrne odlišnosti v multikultúrnych otázkach, kedy sa môže často zabúdať na priamy kontext jednotlivca, ktorý nezahŕňa len jeho kultúru, ale aj jeho socio-ekonomický kontext, osobnostné predpoklady, a pod. Jedným z problémov, ktoré v tejto oblasti vnímame sú univerzalistické zákony, ktoré sú dnes uplatňované na prísťahovalcov vstupujúcich do hostiteľských krajín. Ak by mal existovať zákon platný pre všetkých cudzincov rovnako, musel by v sebe obsiahnuť všetky možné kultúrne vzorce týchto ľudí, a pri porovnávaní istých veľmi významných svetových hodnotových škál je v určitých prípadoch viditeľné, že by sa mohol takýto zákon ľahko dostať do paradoxu, ak by mal napr. zohľadniť moslimské videnie sveta s tým demokratickým. Giovanni Sartori (2005, s. 35) tento aspekt pomenúva, keď píše:

A aj keď opomenieme fanatizmus, stále platí, že *islamské videnie sveta je teokratické* a že nepripúšťa odluku štátu od cirkvi, teda odluku politiky a vyznania. Na tejto odluke naopak dnešná západná civilizácia spočíva ako na svojom skutočnom konštitutívnom prvku. Korán podobne nepozná ľudské (osobné) práva v podobe všeobecných, neporušiteľných individuálnych práv; pripomínam, že toto

je ďalší základný kameň liberálnej spoločnosti. Teraz sme pri skutočnom jadre problému. Človek zo Západu nepovažuje moslima za „neveriaceho“. Ale pre moslima je západný človek „neveriacim“.

Ako ďalší námet pre východisko z problematickej situácie naznačíme myšlienku multikulturalizmu bez kultúry od A. Phillipsovej.

Koncept multikulturalizmu bez kultúry predstavuje Anne Phillipsová (2007), aby sa vyhlala problému kultúry, súvisiaceho s tendenciou zastupovania jednotlivcov z menšín alebo nezápadných skupín, ktorá môže jednotlivca ovplyvniť tak, že sa správa v spoločnosti osobitným spôsobom. Problém pojmu kultúry vidí aj v jeho zamieňanom použití s termínom odkazujúcim skôr na rasu či etnicitu. Toto môže tvorcov zákonov povzbudiť skôr k tvorbe takých princípov, ktoré budú postavené na kultúre, pričom na novovznikajúce problémy sa môže nazerať z hľadiska kultúry, nie ako na pôvodne sociálne či ekonomické problémy. Kultúra sa v takomto prípade stáva hlavným termínom aj pre otázky, ktoré s ňou priamo nemusia súvisieť; stáva sa akoby zastrešujúcim pojmom pre všetko, čo nemáme kam zaradiť, čo priamo odkazuje na mnohoznačnosť a následnú problematickosť používania tohto pojmu.

Ďalšia námietka, ktorú voči multikulturalizmu Phillipsová (2007, s. 14) uvádza, je taktiež hodná zmienky: „zveličuje vnútornú jednotu kultúr, upevňuje rozdiely, ktoré sú v skutočnosti pohyblivejšie, a vytvára z ľudí iných kultúr obraz viac exotických ľudských bytostí, akými v skutočnosti sú“. Mohlo by sa teda zdať, že pôvodný zámer multikulturalizmu, ktorý sám seba chápe ako cestu tolerantnej spoločnosti zvyrazňuje hranice kultúr, čoho príčinou sa okolo nich sústreďuje zvýšená pozornosť. Legislatívnym upevňovaním práv vznikajúcich na základe tlaku jednotlivcov sa tak vytvárajú zákony, ktoré sú univerzalisticky aplikované na celú komunitu ľudí patriacu do danej kultúry. V takomto spôsobe uplatňovania rozdielov sa zabúda na jednotlivca ako na jedinečnú osobnosť s vlastnou identitou, ale jeho identita sa stráca v právach jeho kultúrnej skupiny.

Prečo je vlastne kultúrna problematika taká zložitá je viditeľné na odlišnom nazeraní na skutočnosť príslušníkmi rôznych kultúr. Legislatívne upevňovanie stojace za princípom demokratickej rovnosti síce na jednej strane zdanlivo podporuje politiku uznania rôznorodých spoločenstiev, komunit či migrantov, no na druhej strane sa pri bližšej analýze kultúrnych vzorcov prisťahovalcov musíme pozastaviť nad ich videním sveta, ktoré sa často môže dostať do aporetickej situácie, ak by malo zohľadňovať vzorce všetkých kultúr. Ako príklad môžeme spomenúť už vyššie spomínaný rozdiel medzi moslimským a demokratickým videním sveta. Zámerne upozorňujeme na porovnanie, ktoré spája náboženský a politický element, pretože toto spojenie je pre moslimské náboženstvo významným prvkom. Úloha v legislatívnom uplatňovaní prisťahovaleckých práv tu čelí značnému problému: ak muži v USA fyzicky ubližujú svojim manželkám, považuje sa to za protiprávny akt vzhľadom na platnú legislatívu USA. Keď moslimskí muži bijú svoje manželky, ide o čin stojaci na princípoch islamu. A. Phillipsová (Phillips 2007) vychádza z argumentu Lily Abu-Lughodovej (Abu-Lughod 1991, s. 158), že „ľudia nežijú svoje životy ako roboti naprogramovaní so svojimi kultúrnymi pravidlami ale ako ľudia prechádzajúci si životom ako trpitelia svojich rozhodnutí, robiaci chyby, snažiaci sa o to, aby vyzerali dobre, podstupujúc tragédie a osobné straty, užívajúc si prítomnosť ostatných a nachádzajúc momenty šťastia“ (preklad A.M.). Týmto tvrdením upozorňuje na vytváranie identity, ktorá teda vzniká nie v nadväznosti na práva partikulárnej kultúrnej skupiny, ale na identitu, ktorá vzniká v konkrétnom človeku a ktorá vďaka tomuto sebadefinovaniu nedostáva mantinely pri svojom nazeraní z pozície hostiteľského štátu.

Ako ďalšiu problematickú oblasť vidíme samotnú politiku uznania, ktorá sa dnes hlási o slovo v rôznych globálnych otázkach, akými sú otázky postavenia žien v spoločnosti, rôzne kultúrno-spoločenské vojny, práva rodových skupín alebo aj nedávno viditeľné hnutie *Black lives matter*. Šírka tejto problematiky presahuje rozsah tohto príspevku, preto sa

zameriame len na jednu skutočnosť, a tou je samotná otázka: Čo je dnes vnímané ako dôležitejšie? Právo alebo spravodlivosť? A dajú sa v legislatíve aj skĺbiť? Giovanni Sartori (2005) ako obhajca pluralizmu v porovnaní s multikulturalizmom, zdôrazňuje, že pluralizmus, na rozdiel od multikulturalizmu, rozdielnosti sám nevytvára a zbytočne na nich neupozorňuje. Jeho (Sartori 2005, s. 48) poznámka o rozdieli medzi útlakom a depresiou prináša zaujímavý filozofický podnet: „Argument o uznaní nám síce umožňuje tvrdiť, že zneuznanie vedie k frustrácii, depresii a nespokojnosti, ale určite nás neopravňuje k tvrdeniu, že sme vystavení útlaku. Útlak v pravom slova zmysle totiž znamená odňatie slobody. A medzi depresiou a útlakom je rozdiel“. Multikultúrni liberáli tak podľa kritickej Sartoriho reflexie dávajú prednosť rovnosti pred spravodlivosťou, čo podľa nás môže vyvolať z hľadiska uplatňovania spravodlivosti právneho systému nejednu otázku pre kritiku. Ďalším dôležitým problémom, ktorý sa nám tu ukazuje je sila multikulturalizmu, ktorá takýmto poukazovaním na rozdielnosti kultúr a ich uzátvorkovaním plodí úzkosť u cudzincov prichádzajúcich do hostiteľských štátov a aj ich pocit nedostatočnosti v novej krajine.

Pri vyššie uvedených problematických aspektoch kultúry v multikulturalizme nám stále ostáva na zreteli aktuálna úloha hospitality vo vzťahu občanov štátu k prisťahovalcom. Edward Casey nám pripomína, že udalosť samotnej hospitality spôsobuje jej vznik. Takéto svoje bytie teda hospitalita nadobúda v momente svojho vzniku; jej hranica sa neustále vytvára, ukončuje a znovu vytvára (Casey 2011). Opäť sa teda vraciame k Derridovej nepodmienenej hospitalite, ktorá je neustále prítomná na pozadí kultúrnych stretnutí a v občianskom štáte sa uzátvorkuje do tej podmienenej. Jej úloha by teda mohla byť dvojaká: v podobe nepodmienenej hospitality vnímať svoju neustálu prítomnosť a brať ju ako kritické, reflexívne pole, ktoré sa na cudzinca bude pozeráť vždy cez širokospektrálny koncept celej jeho bytosti, nestaviac jeho kultúru do popredia, na strane druhej bude rešpektovať Kantovo návštevnícke právo a Derridovu podmienenú hospitalitu, cez ktorú sa uskutočňuje jej sprítomnenie v konkrétnosti.

Záver

Príspevok poukazuje na problematický aspekt konceptu multikulturalizmu z hľadiska politického diskurzu nesúci so sebou rôzne mnohoznačné pojmy, ktoré sa po obsahovej analýze javia ako nejednoznačné či vágne. Mnohoznačnosť kultúry bola predstavená prostredníctvom jej rôznej obsahovej determinácie v antropologickom, axiologickom či redukcionistickom poli. Ako základ obsahového vymedzenia pre prax multikulturalizmu ako možného prostriedku dominancie európskej kultúry v 21. storočí sme zvolili dôraz na pojem hospitalita. Dôvodom pre tento výber sú zákony, univerzalisticky aplikované na prisťahovalcov v hostiteľských štátoch, ktoré sa môžu častokrát dostať do konfliktu, ak zohľadníme ich rozdielne kultúrne nazeranie vo vzťahu k politickému zriadeniu, do ktorého práve prichádzajú. Hospitalita koncipovaná v myslení J. Derridu môže predstavovať syntézu kresťanskej a Kantovej koncepcie hospitality a zároveň môže predstavovať dôležitú bázu pre vytváranie legislatívnych zákonov, ktoré sa aplikujú na prisťahovalcov v hostiteľskom štáte, pretože ich kultúrne vzorce sa môžu dostať do aporetickej situácie vo vzťahu k dominantnej kultúre nového štátu. Dominancia hostiteľského štátu bola naznačená aj pri sémantickej analýze pojmu tolerancia, keďže jeden z jej možných významov je práve negatívny postoj voči niečomu, čo sa musí tolerovať (Sokol). Ako náznak riešenia uvedenej problematiky sme uviedli koncepciu multikulturalizmu bez kultúry A. Phillipsovej, v ktorej sa nezdôrazňujú špecifické kultúrne odlišnosti, ale pri uplatňovaní legislatívy sa vyzdvihuje jednotlivec so svojou konkrétnou situáciou bez zdôrazňovania jeho príslušnosti k istej kultúre. Príspevok preto poukazuje na to, že multikulturalizmus nesmie zabúdať na zložitnosť pojmov, ktoré používa.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- ABU-LUGHOD, L., 1991. Writing against Culture. In: FOX., R. *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. Santa Fe: School of American Research Press.
- BELÁS, Ľ., 2012. *Kantova filozofia kultúry a fenomén multikulturalizmu*. [online]. [cit. 2020-10-18]. Dostupné z: https://www.unipo.sk/public/media/19614/Kantova%20filozofia%20kult%C3%BAry%20a%20fenom%C3%A9n%20multikulturalizmu_%C4%BD.Bel%C3%A1s%201_2012.pdf
- BIBLIA– Sv. Písmo starého i nového zákona, 2014. Trnava: Spolok sv. Vojtecha.
- BOJDA, M., 2015. *Herderova filosofie kultury*. Praha: Togga.
- BORRADORI, G., 2005. *Filosofie v době teroru. Rozhovory Jürgenem Habermasem a Jacquesem Derridou*. Praha: Karolinum.
- CASEY, E., 2011. Strangers at the Edge of Hospitality. In: R. KEARNEY and K. SEMONOVITCH. *Phenomenologies of the Stranger*. New York: Fordham University Press, 2011. s. 39-49.
- COOK, E., 2006. *Hospitality Is Biblical – and It's Not Optional*. [online]. [cit. 2020-10-30]. Dostupné z: <https://www.catholicculture.org/culture/library/view.cfm?recnum=6981>.
- DERRIDA, J., 1992. Force of Law: The “Mystical Foundation of Authority”. In: *Deconstruction and the Possibility of Justice*. New York, London: Routledge.
- DERRIDA, J., 2000. *Of Hospitality*. California: Stanford University Press.
- GUTMANNOVÁ, A., 2001. Úvod. In: *Multikulturalizmus – Zkoumání politiky uznání*. Praha: FILOSOFIA. s. 17-40.
- HABERMAS, J., 2001. Boje o uznání v demokratickém právním státě. In: *Multikulturalizmus – Zkoumání politiky uznání*. Praha: FILOSOFIA, s. 123-162.
- KANT, I., 1996. *K věčnému míru*. Bratislava: Archa.
- MURPHY, F. R., 2008. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Slon.
- NOVOSÁD, F., 2016. *V zrkadle kultúry*. Bratislava: IRIS.
- ÖNKAL, G., 2013. Kant's concept of “universal hospitality” and neo-global conflicts against perpetual peace. *The International Journal of Social Sciences*. Roč. 12. č. 1, s. 26-32. [online]. [cit. 2021-1-20]. Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/326464329_KANT'S_CONCEPT_OF_UNIVERSAL_HOSPITALITY_AND_NEO-GLOBAL_CONFLICTS_AGAINST_PERPETUAL_PEACE.
- PHILLIPS, A., 2007. *Multiculturalism without Culture*. Woodstock: Princeton University Press.
- POHL, CH., 1999. *Making Room: Recovering Hospitality as a Christian Tradition*. Michigan: Eerdmans.
- SACKS, J., 2017. *Důstojnost v rozdílnosti – Jak se vyhnout střetu civilizací*. Praha: TRITON.
- SARTORI, G., 2005. *Pluralizmus, multikulturalizmus a přestěhovalci – Esej o multietnické společnosti*. Praha: Dokořán.
- SOKOL, J., 2016. *Člověk jako osoba – Filosofická antropologie*. Praha: Vyšehrad.
- SOKOL, J., 1996. *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*. Praha: Vyšehrad, spol. s.r.o.
- SOUKUP, V., 2000. *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha: Portal s.r.o.
- WALZER, M., 2001. Komentář. In: *Multikulturalizmus – Zkoumání politiky uznání*. Praha: FILOSOFIA.

9 UMELECKÝ STATUS PRAVDIVOSTI GOYOVHO SATURNA AKO MOCENSKÉHO MONŠTRA

Natália Prostredná

Študiálny odbor: Pedagogické vedy

Študiálny program: učiteľstvo anglického jazyka a literatúry a estetiky

Stupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 2.

Konzultant: doc. Mgr. Lukáš Makky, PhD.

Abstrakt

Španielsky maliar Francisco Goya (1746 – 1828) sa na sklonku svojho života vyrovnával so všetkým, čo prežil, cyklom *Čierne malby*. Jeho súčasťou je i obraz *Saturn požierajúci jedno zo svojich detí*, znázorňujúci mytologickú postavu a tematicky spracovávajúci monštruózne rozmery dejinných mocenských bojov. Maľba vzbudzujúca odpor v sebe skrýva úľavový mechanizmus, ktorým sa umenie, a prostredníctvom neho človek, vysporiada s odvrátenou stránkou ľudských dejín, v čom, podľa nás, spočíva jej skutočná umelecká hodnota. Túto estetickú kvalitu umeleckého diela spájame s jeho *statusom pravdivosti*. Argumentujeme i *statusom* dvorného maliara, a tiež osobitým *statusom*, ktorý bol v dejinách udeľovaný kráľovskému šašovi, pretože stoja, podobne ako umelecké dielo, na pomedzí reality a umenia. Práve ich *status* im dovoľuje vyjadrovať *pravdy*, o ktorých iní mlčia. Stotožňujeme sa s názorom nemeckého filozofa a estetika Theodora W. Adorna (1903 – 1969), že umelecké dielo je svojou „pravdivosťou“ a „autentickosťou“ schopné nielen svojej vlastnej výpovede, nezávislej na autorovi, ktorý ho vytvoril, a na objektoch, ktoré dielo zobrazuje, ale dokonca je schopné i „kolektívnej výpovede“ dobovej spoločnosti. Pozadie vzniku obrazu približuje filmové spracovanie *Goyových prízrakov*, ktoré spolu so samotným mytologickým odkazom saturnovského námetu, prispievajú k „my“ výpovedi predmetnej maľby. Tento druh tvorby nazývame „monštruóznou“, keďže sa cyklicky vyskytuje v dejinách umenia a sprevádza ich temnejšie obdobia. Ako novodobejšie príklady uvádzame „monštruózne“ i „šašovské“ námety slovenského sochára a maliara Dušana Pončáka (1941 – 2016), spracovávané v období ideologického zovretia socialisticko-komunistickej éry. Aj jeho dobový cyklus „čiernych malieb“ potvrdzuje kontinuálnu platnosť úľavového mechanizmu umenia pre človeka, cez *status pravdivosti* a *autonómnosti* ako estetické hodnoty.

Kľúčové slová

umelecké dielo, status, pravdivosť, dvorný maliar, kráľovský šašo

Úvod

Maľba Francisca Goya (1746 – 1828) *Saturn požierajúci jedno zo svojich detí* (Obr. 1) vysoko pravdepodobne nie je vyobrazením, ktoré by si i jeho obdivovatelia vybrali do svojej bezprostrednej blízkosti vo svojom príbytku. Podľa filozofa a estetika T. W. Adorna (1903 – 1969) „spredmetňuje“ toto dielo umelecké hodnoty skôr inej podstaty než prvoplánovej ľúbivosti či klasickej krásy. Práve o jeho iných estetických kvalitách chceme v štúdiu uvažovať. Kladieme si otázku, aká nakumulovaná energia v dejinách spoločnosti môže viesť ku genéze umeleckého diela, akým je Goyov *Saturn*? Úvahy uvádzame Pončákovou parafrázou výroku Friedricha Nietzscheho (1844 – 1900): „Umenie je na to, aby nás uchránilo pred smrteľnou chorobou pravdy“.³³ Toto konštatovanie totiž, podobne ako Goyov obraz, chápeme ako akúsi

³³ Doslovný preklad Nietzscheho citátu "Wir haben die Kunst, damit wir nicht an der Wahrheit zugrunde gehen" znie: „Máme umenie, aby sme nezomreli od pravdy“. Jeho parafrázu vpísal prešovský akademický sochár a maliar Dušan Pončák do jedného z katalógov k svojej výstave. Podobne ako Goyu, i Pončáka isté obdobie života sprevádzala „monštruózna tvorba“ a týmto citátom ju dokresľoval. Autorka príspevku, ako jeho neter, od detstva rástla v pončákovských príbytkoch „zdobených“ podobnými kresbami a maľbami, preto ich vnímala veľmi prirodzene. Až v dospelosti sa do tohto typu tvorby, i formou tejto štúdie, snaží hlbšie preniknúť.

kompenzačnú schopnosť umeleckého diela, svojou vypointovanou skratkou, kondenzovanosťou či koncentrovanou formou, uľaviť ráciu i duši človeka pri vyrovnávaní sa s neúnosnosťou niektorých životných právd. Na úrovni kognitívnej či morálnej je človeku nápomocná teológia, filozofia, etika; na úrovni estetickej a emocionálnej je to umenie.

V príspevku chceme predložiť argumenty o adekvátnosti úvah, že na Goyovho *Saturna požierajúceho jedno zo svojich detí*, ktorý vyvoláva u diváka s najväčšou pravdepodobnosťou hnus, údes či hrôzu, by bolo možné nazerať ako na esteticky príťažlivé umelecké dielo, a to optikou jeho *statusu pravdivosti*.² *Status pravdivosti* umeleckého diela vyvodzujeme z Adornových teoretických myšlienok. Cez *status pravdivosti* budeme objavovať dejinno-sociálny „kapitál“³ Goyovho vyobrazenia detailnejšie a z viacerých uhlov pohľadov. Týmto zornými uhlami bude: – desivá *pravdivosť* historicko-spoločenského pozadia života autora a monštruózných mocenských štruktúr, ktorých bol očitým svedkom i umelecko-politickým kritikom; – autonómnosť jeho *statusu* dvorného maliara; – podobnosť so *statusom* kráľovského šaša, ktorý sa rovnako ako maliar či umelecké dielo pohyboval na pomedzí mocenských štruktúr, prostých ľudí a umenia; – *pravdivosť* umeleckého, životopisného filmového spracovania *Goyových prízrakov*; – a v intenciách *statusu pravdivosti* tiež naznačíme potenciál konfrontácií Goyovho *Saturna* s jeho novodobejšími umeleckými variáciami v tvorbe Dušana Pončáka.

Obr. 1 Francisco Goya: *Saturn požierajúci jedno zo svojich detí*, 1823, olej na plátne, Národné múzeum a umelecká galéria Prado, Madrid, Španielsko, 146 x 83 cm, www.museodelprado.es

Goyov obraz čerpá z mytologického námetu o starorímskom bohu roľníctva, úrody a času Saturnovi, ktorého starogréckym protipólom je Kronos, syn Neba a Zeme. Saturn alias Kronos sa zmocnil vlády nad svetom, sterilizoval svojho otca a oženil sa so svojou sestrou. Každé dieťa, ktoré s ňou mal, po narodení zhltol, pretože sa bál, že ho jeho vlastní potomkovia zvrhnú, ako kedysi on svojho otca. Goya mohol zažívať analógie tohto mytologického príbehu na vlastnej koži. Cirkev ako Saturn požierala svojich veriacich, aby si neochvejne upevňovala svoju pozíciu. Republikáni ako Saturn požierali rojalistov a aristokratov. Obeťami sa stávali nevinné „deti“, ktoré nemohli mocenské „hry“ okolo seba nijako ovplyvniť, a tie mnohými

² *Status pravdivosti* umeleckého diela predstavuje jadro nášho uvažovania, preto kurzívou uvádzame všetky podobné či doplnkové termíny, ktoré s týmto *statusom* súvisia a bližšie ho vysvetľujú.

³ V zmysle koncepcie a definície „kultúrneho kapitálu“ francúzskeho sociológa vzdelávania a kultúry, antropológa Pierra Bourdieu (1930 – 2002).

tragickými spôsobmi hrozivo zasiahli do ich životov. História mocenských bojov ľudstva je desivá a umelecké diela, ktoré mnohé ohavné dejinné fakty „spredmetňujú“, sú akýmsi mechanizmom úľavy a vysporiadavania sa s vlastným rodom, s ťažobou životných právd. *Status pravdivosti* týchto umeleckých diel sa akoby stával kritériom ich estetickú príťažlivosti, umeleckej hodnoty, dejinno-spoločenského bourdieuskeho „kultúrneho kapitálu“.

Naše tvrdenie, že *Saturn* môže byť vnímaný ako esteticky príťažlivé dielo a že jeho hodnota je spojená s inou umeleckou podstatou, ktorou je jeho *status pravdivosti*, opierame o myšlienky nemeckého filozofa a estetika Theodora W. Adorna. Ten prízvukuje *autenticitu* výpovede umeleckého diela slovami: „Umelecké diela sú živé v tom, že hovoria spôsobom, aký je odopretý prirodzeným objektom, ale i subjektom, ktoré diela vytvorili“ (1997, s. 14). Jeho teória bola formulovaná storočie a pol po vzniku predmetného obrazu. Posuny v čase a ich konfrontácie samé o sebe v mnohom napovedajú o fenoméne svojbytných posolstiev umeleckých diel. Ak by sme mali pretransformovať myšlienku Adorna na realitu nami vybranej maľby, nie je to subjekt, maliar Francisco Goya, a nie sú to ani objekty, javy, ktoré ho obklopovali a na pozadí ktorých dielo vytvoril, je to Goyovo vyobrazenie *Saturna* samé o sebe, ktoré má *svojbytnú* vypovedaciu schopnosť adornovských „uchvacujúcich právd“⁴ (1997, s. 25). Tvoriaci subjekt i zobrazované objekty či javy síce sú nevyhnutnými, a mnohokrát i určujúcimi predpokladmi vzniku umeleckého diela, len ono samotné však dokáže „živo“, v každom okamihu, keď ho vnímame, *autonómne* odkazovať k svojej vlastnej realite. Uvedieme niekoľko paralel medzi teoretickými východiskami a skutočnosťami, ktoré stoja v pozadí Goyovho *Saturna*. Na týchto paralelách naznačíme, že práve atribúty *pravdivosti* robia dielo podobného typu esteticky hodnotným.

1 Pojem *pravdivosti* a *autenticity* v umení

Sme si vedomí skutočnosti, že myslenie o *pravde* či *pravdivosti* je uchopované jednotlivými dejinnými mysliteľmi rôznorodo, preto aspoň naznačíme konfrontáciu Adornových téz s definíciami Mistríka v jeho priebežne aktualizovanom Estetickom slovníku (Mistrík 2021). Pod pojmami „umelecká pravda (pravda, pravdivosti v umení)“ Mistrík (ibid) uvádza nasledovnú definíciu:

Verné zobrazenie skutočnosti v umeleckom diele. Spravidla sa za pravdu nepovažuje len zobrazenie vonkajších foriem skutočnosti, ale zobrazovanie jej hlbších zákonitostí, jej vnútornej logiky. Zároveň sa požaduje konkrétna historická podoba skutočnosti. Požiadavka na pravdivosť umeleckého diela sa tu týka zmysluplnosti, ucelenosti a konkrétnosti myšlienok a príbehov vyjadrených v diele.

V tejto definícii sa stotožňujeme zvlášť s myšlienkou „pravdivosti“ ako „zobrazovania hlbších zákonitostí“, ktoré v saturnovskom námete vnímame, s „požiadavkou konkrétnej historickej podoby skutočnosti“ i so „zmysluplnosťou, ucelenosťou a konkrétnosťou príbehov vyjadrených v diele“, ktoré stoja v pozadí Goyovho saturnovského obrazového spracovania. Tieto atribúty *statusu pravdivosti* nižšie rozvineme.

Ďalšia definícia pod heslom „umeleckej pravdivosti“ hovorí, že je to: „Výsledok poznávania skutočnosti umením. Nemusí ísť o kognitívne poznávanie, môže to byť aj zmyslové a emocionálne uchopovanie skutočnosti.“ V našich úvahách o *statuse pravdivosti* vyzdvihujeme práve „kognitívno-emocionálne uchopovanie skutočnosti“, keďže práve tieto procesy nás viedli k estetickému zážitku, na základe ktorého považujeme Goyovho *Saturna* za esteticky príťažlivé dielo.

---

⁴ Adorno zmieňuje konkrétne „uchvacujúcu pravdu diela *kafkovského* typu“, pozri nižšie.

Tretou definíciou „pravdivosti“ v umení je „vyjavovanie najhlbších prúdov bytia v umeleckom diele“, čo asi najpriliehavejšie vystihuje i našu esteticko-emocionálnu skúsenosť s pertraktovanou maľbou.

Posledná Mistríkova formulácia uzatvára vymedzovanie „umeleckej pravdivosti“ ako „termín marxistickej estetiky. Označuje zobrazenie podstatných vývinových zákonitostí spoločnosti [...], ktoré umelec zobrazuje v diele. Dielo tak spája poznávaciu a estetickú funkciu umenia. Umelecká pravda je základnou požiadavkou pre umenie socialistického realizmu“ (Mistrík 2021). Pri úvahách nad filmovým spracovaním spoločensko-historických súvislostí pozadia vzniku *Saturna*, ktoré uvádzame nižšie, síce súhlasíme s tézou „vývinových zákonitostí spoločnosti“, avšak v našom uvažovaní sa javia skôr ako monštruózne politicko-mocenské štruktúry saturnovsky požírajúce svoje deti. A „požiadavku umeleckej pravdy pre umenie socialistického realizmu“ vnímame ako rovnako saturnovsky monštruózny nástroj mocenskej ideológie, čo zdôrazňujeme v závere tejto štúdie naznačením konfrontačného potenciálu podobne zameraných umeleckých diel vzniknutých v nedávnej minulosti socialistickej éry. Na základe vyššie uvedených definícií vnímame *Saturna* ako erbové dielo Goyovho umelecko-politického vyhranenia voči mocenským cirkevno-politickým monštrám, i ako emblémovú monštruóznú kreáciu, ktorá má v dejinách umenia svoje obdoby.

S pojmom *pravdivosti* je úzko prepojený, i k nemu priliehajúci, atribút *autentickosti* uvádzaný taktiež v Mistríkovom Estetickom slovníku, preto zmieňujeme i jeho estetické vymedzenie:

Taká kvalita umeleckého diela, ak sú forma a obsah diela v jednote s pocitmi, ktoré chce umelec vyjadriť. Vzniká vtedy, keď umelec nič nepredstiera, ak v procese tvorby včlení do diela svoje skutočné pocity a predstavy, ak jeho umelecký štýl zodpovedá tomu, čo chce vyjadriť. Jeho sebvýjadrenie je vtedy úprimné. Nevyhnutným predpokladom autentickosti je úspešné zvládnutie práce s vyjadrovacími prostriedkami.

Za *pravdivým* a *autentickým* umeleckým stvárnením *Saturna* stoja autorom, za jeho života, prežité skutočnosti, ktoré dielo do určitej miery adornovsky „spoluvytvárajú“ a ktoré si ďalej priblížime.

2 Francisco Goya

2.1 Pozadie doby

Francisco Goya (Obr. 2) bol ako španielsky maliar a rytec kráľovským a neskôr dvorným maliarom. Maľoval na objednávky. Portrétoval kráľovnú, dvorných i cirkevných hodnostárov, príslušníkov aristokracie, inkvizítorov, čím si získal slávu a čestné tituly. Bol riaditeľom kráľovskej akadémie. Goyova tvorba v sebe prelína doznievajúce rokoko, klasicizmus i romantizujúce prvky. Pri dvornej maľbe a portrétoch, s výnimkou autoportrétov, tvorí Goya v duchu klasicizmu. Jeho umelecká politická kritika sa však nesie v duchu romantického spracovania. V niektorých vybraných prípadoch je badateľný jeho expresívny rukopis, ktorý práve predstavuje romantizujúcu polohu. V duchu vyobrazovaného námetu si sám volí i štýl. V istej dobe Goyove maľby zobrazujú nočné mory maliara, nočné mory doby, spoločenskú kritiku nerestí, výstredností, bláznovstva. Goya bol totiž svedkom súbehu hrôzostrašných dejinných udalostí – inkvizície praktizovanej cirkvou, francúzskej napoleonskej vojny proti Španielsku, ľudového povstania proti francúzskej nadvláde, španielskej vojny za nezávislosť, ktoré zhmotnil v cykle *Hrôzy vojny*. Portrétoval Napoleonovho brata Josepha Bonaparta, dosadeného na španielsky trón. Zažil Napoleonovu porážku, návrat španielskeho kráľa Ferdinanda VII., ktorý zahájil tvrdé represie proti liberálom. Napriek všetkým zmenám zostal Goya dvorným maliarom. Vytvoril historické obrazy *Druhý máj 1808* a *Tretí máj 1808*. On sám sa musel hájiť pred inkvizíciou proti obvineniu z obscénosti obrazu *Nahá Maja*. Vytvoril podobný obraz *Oblečená Maja*. Obidva portréty namaľoval pre najmocnejšieho muža Španielska, grófa Godoya. Ku koncu života sa zameriaval na výjavy zo života významných

svätcov a ich zázrakov. Portrétoval rodinu španielskeho kráľa Karla IV. a podobizen Ferdinanda VII. Spodoboval oslavy, obyčajných ľudí, vojnové scény, mŕtve telá. Na sklonku života sa stiahol do ústrania a pracoval na temných výjavoch šialenosti, zlosti, fantázie. Goyov *Saturn* patrí do cyklu *Čierne maľby*. Goya ho pôvodne vyhotovil ako jednu zo štrnástich prác na stenách svojho domu. Až po jeho smrti bol tento výjav prenesený na plátno.

Obr. 2 Francisco Goya (1746 – 1828)

Klasicistické obdobie, ktorého bol Goya svojím umením súčasťou, zdôrazňuje rozum, inšpiruje sa racionalistickou filozofiou, významovou a výrazovou jasnosťou, a i v umení sa odzrkadľuje osvietenenské hľadanie exaktných právd. Kritérium *pravdivosti* je práve to, čo v nás rezonuje pri Goyovej maľbe *Saturna*. Inklinácia Goyových obrazov k hodnotám klasicizmu korešponduje s ďalšou z Adornových téz: „Umelecké diela sa podieľajú na osvietenstve, pretože neklamú, doslovnosť toho, čo z nich hovorí, nepredstierajú“ (Adorno 1997, s. 15). Snáď práve táto „nepredstieraná doslovnosť“ umeleckých diel, na ktorých spočinul pohľad kráľov, kráľovien, hodnostárov či inkvizítorov ich umlčovala, snáď práve pre ňu boli zdržanlivejší a tolerantnejší zoči voči umeniu a jeho tvorcom, než by boli bývali voči čomukoľvek či komukoľvek inému.

2.2 Status dvorného maliara

Adornove výroky súvisiace so *statusom pravdivosti, autenticitou, svojbytnosťou* umeleckého diela je možné spojiť i s veľmi podobnými charakteristikami *statusu* kráľovského, neskôr dvorného maliara, ktorým Goya bol. Práve *status* kráľovského a dvorného maliara do istej miery vytváral Goyovi podmienky pre tvorbu umeleckých diel s ich vlastným *statusom pravdivosti*, pretože maliarovi poskytoval, do istej miery, autonómiu a slobodu, tak potrebnú pre tvorivý proces. Goya sa vo svojom chránenom *statuse* dostával do bezprostrednej blízkosti kráľa, kráľovnej, politikov, dvorných a cirkevných hodnostárov, nemilosrdných inkvizítorov, ktorí si vo svojom narcistickom vzhliadaní k svojmu vlastnému postaveniu u neho dávali zvečňovať svoje podobizne. Hoci im dvorný maliar nelichotil, jeho *status* mu poskytoval istú mieru slobody vyjadrenia a ochrany, či už umeleckej, spoločenskej alebo ekonomickej. Mohol sa voľne pohybovať tam, kde to iným nebolo prístupné. Mohol sa dostať k poznaniu, ktoré pre iných nebolo dostupné. Mohol sa vyjadrovať k skutočnostiam, čo by iným nebolo umožnené ani tolerované. Jeho *status* ho do istej miery oprávňoval vidieť veci „beztrestne“ svojím autentickým spôsobom.

2.3 Status kráľovského šaša

Goyov saturnovský „prízrak“ vzbudzuje prvoplánovo, zmyslovo skôr hnus. Až hlbšie poznávanie môže privádzať diváka k prežívaniu iného druhu estetického zážitku. Pripomína to zohyzenie šašovej tváre, ktoré bolo znakom jeho ochranného *statusu* a umožňovalo mu hovoriť pravdy, ktoré by si iní nemohli dovoliť vyjadrovať. Za atribútom ohyznosti jeho tváre stála istá miera slobody a autenticity jeho posolstiev. Ohyznosť maľby *Saturna požierajúceho*

jedno zo svojich detí vnímame podobne ako cenu za autonómne poslanie umeleckého diela, za *status pravdivosti* jeho výpovede. Ako zaujímavé analogické črty medzi oboma, analyzovaným dielom i šašom, ďalej uvádzame, okrem ich spoločného atribútu nevzhľadnosti, škaredosti, až ohyzdnosti, aj ich postavenie na pomedzí mocenských štruktúr, umenia a prostých ľudí, a z toho vyplývajúce vysoké nároky na ich sofistikovane vyjadrený „umelecký“ výsmech, filozofovanie či rétoriku. Jednu z paralel vidíme medzi obsahovým či formovým stvárnením umeleckého diela a „uniformou“ šaša, ktorú sme už čiastočne naznačili:

V kronike starého Paríža sa uvádza, že šašovia boli podrobovaní deformujúcim zákrokom na tvári – prerezaniu nosa z bokov aj v strede, narezávali im aj líca, jazyky, obočie či uši. Šlo [...] o súčasť uniformy, aby bol šašo odlišený na verejnosti, ktorá by mohla nepatrične reagovať na nejaký jeho vtip alebo čin. [...] Zámerné z nich robili eunuchov, aby sa za žiadnych okolností nemohlo stať, že budú mať s niekým pomer na kráľovskom dvore. [...] ...nešlo práve o závideniahodné povolanie. [...] Somársky chvost zase musel nosiť, aby bol odlišený od ostatných. Bolo to v jeho bytostnom záujme, lebo [...] neinformovaný a urazený terč jeho vtipu by ho mohol napadnúť a prípadne zabiť. [...] ... hneď sa vedelo, že dotýčný je chránený kráľom a môže si isté veci dovoliť“ (Kasprzyk, In: Sudor 2016).⁶

Ďalšiu naznačenú obdobu vidíme v šašovskom *statuse* chránenom kráľom, keďže umelecké dielo i šašo vyslovujú razantné, *pravdivostné*, umelecko-filozofické výroky smerom ku všetkým spoločenským vrstvám a javom:

[Šašovia] Mali výnimočné postavenie a boli relatívne nedotknuteľní. Nie každý to dokáže adekvátne spracovať a ostať charakterný. Pokušenie zneužívať svoje postavenie tu bolo odjakživa a ani šašovia proti tomu neboli imúnni. Správneho šaša poddaní využívali aj na vyjadrenie názorov kráľovi. Logicky, lebo ktorý bežný sluha bol nadšený, keď mal ísť kráľovi oznámiť zľú správu? Šašo bol ideálny posol, lebo vedel správu podať tak, aby minimalizoval riziko panovníkovej zlosti. [...] Šašo teda mohol byť využívaný aj ako lobista na dobré i zlé veci. Zväčša šlo o dobrých psychológov, ktorí vedeli, ako na druhých, koniec koncov bola to podmienka na to, aby vôbec zostarli, pretože im za vážnu chybu hrozila smrť (Kasprzyk, In: Sudor 2016).

Vyššie sme zmienili kompenzačnú schopnosť umeleckého diela, jeho vypointovanú skratku, koncentrovanosť formy, ktorými dokáže ulaviť pociťovanému neúmernému tlaku na ľudské racio i emócie. Kasprzyk (In: Sudor 2016) vyjadruje, že podobne jednou zo schopností šaša muselo byť:

...takzvané hádankovanie. Tu už šlo o filozofické rozmery práce šaša. Hádanky na kráľovskom dvore boli mimoriadne obľúbené a ich vymýšľaniu sa často venovali práve šašovia. [...] To odporuje všeobecnému názoru, že šašo bol len hlupáček. V skutočnosti musel patriť k najinteligentnejším na dvore. [...] Ďalšia skúška šašov bola z filozofickej náuky. Bol to ďalší potrebný rozmer každého šaša, lebo keby nemal rozhľad, mohol sa rýchlo seknúť. Musel mať toho veľa načítaného, narozprávaného, vyargumentovaného, jednoducho šlo o vzdelaných ľudí. To garantovalo, že šašo nejakú repliku použil v správnej chvíli tak, aby sadla a nikoho neurazila, prípadne ho len podpichla. Mať pritom prehľad a ihneď vytiahnuť múdry citát, myšlienku či príbeh a napasovať ho na konkrétnu

---

⁶ Úlohu dvorného šaša špecifikuje Miroslav Kasprzyk (1962), slovenský mím, ktorý vyučuje pantomímu na konzervatóriách a bol nominovaný medzi osem najlepších zabávačov Európy. Kasprzyk vydal v roku 2017 knihu *Šaškove príbehy – a usmievania*, v ktorej sa, okrem iného, opiera i o historické údaje o šašoch zozbierané študentmi Oxfordu a preložené Adrianom Kobetičom. KASPRZYK, M., 2017. *Šaškove príbehy – a usmievania*. In: SUDOR, K., 2016. *Šašom narezávali tváre, robili z nich eunuchov, ako jediní však mohli kráľovi povedať pravdu do očí* [online]. Bratislava: Denník N. Rozhovory [online]. [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: <https://dennikn.sk/622132/sasom-narezavali-tvare-robili-z-nich-eunuchov-ako-jedini-vsak-mohli-povedat-kralovi-pravdu-do-oci/>

situáciu je náročné. Ak to však šašo dokázal, stával sa skutočným a nekrivým zrkadlom kráľa.“

Podobne ako ohyzdnosť šašovej tváre či jeho reči, i ohyzdnosť formy či obsahu umeleckého diela sú umným nástrojom i cenou za ich slobodu, *autenticitu* a *status pravdivosti*.

2.4 Formanovo filmové spracovanie goyových prízrakov

Významnými dejinnými skutočnosťami na pozadí Gyovho života a tvorby boli už zmienená cirkevná inkvizícia, uplatňujúca útrpné právo a páchajúca svojvôľu a krutosť na nevinných obetiach v mene katolicizmu, neskôr vystriedaná napoleonským republikánstvom, v mene ktorého viedlo Francúzsko a Napoleon vojnu proti kráľovskému a katolíckemu Španielsku, a páchalo tie isté skutky násilia, tentoraz voči cirkevným hodnostárom či bohatým aristokratom. Tieto desivé príbehy histórie veľmi sugestívne stvárnjuje americko-španielsky film *Goyove príznaky* z roku 2006 od Miloša Formana. Pôsobivo konfrontuje štyri hlavné postavy: Goyu, dvorného maliara a jeho relatívne nezainteresovaný *status* umelca; nevinnú obeť cirkevného útrpného práva a neskôr republikánskych čistiek – dievčinu, ktorá sotva začala chápať, čo je to život, a ponechaná napospas striedajúcim sa mocenským pletivám ani nemala možnosť pochopiť, čo sa s jej životom udialo; obludnú dušu kňaza, ktorý pre záchranu svojej vlastnej kože prezliekol hábit španielskej cirkvi za francúzsku napoleonskú republikánsku uniformu a vynikal schopnosťou vyprázdňovať svoju minulosť; a osvietenecsky múdreho, morálne silného a bohatého otca svojej nevinnej dcéry, ktorý sa podujal veľmi odvážne a premyslene ju brániť, hoci bezvýsledne. Tieto štyri postavy predstavujú zároveň vyhranené estetické i morálne kategórie – tvorivú slobodu a *autenticitu* vyjadrovania umelca, krehkú a nevinnú krásu mladej dievčiny, ohyzdnú nízkosť a obludnosť náboženského farizeja, a osvietenecskú praktickú múdrosť a morálku jej otca.

Pri pohľade na Goyovho *Saturna* divák pravdepodobne pocíti hnus. Pri zhliadnutí Formanovho filmu *Goyove príznaky* divák pocíti hnus pravdepodobne v rovnakej miere. Keď sa však percipient pozrie na obraz opätovne, po zhliadnutí uvedeného filmu, po znásobení ich adornovskej „my“ výpovede, špecifikovanej nižšie, pravdepodobne dokáže viac oceniť jeho estetickú príťažlivosť, inú podstatu jeho hodnoty. Goyov *Saturn* je umnou kondenzáciou, liečivým koncentrátom na úľavu od neúnosných zážitkov hrozivých dejinných životných právd, nakumulovanej energie vedúcej k jeho vytvoreniu. Adorno tvrdí, že: „Umenie je spoločenskou antitézou spoločnosti, z ktorej sa nedá priamo odvodiť“ (Adorno 1997, s. 18) a že „Neexistuje umenie, ktoré v sebe v negovanej podobe neobsahuje ako moment to, od čoho sa dištancuje“ (Adorno 1997, s. 22). Aj týmto, Adornom naformulovaným, momentom antitézy spoločnosti, negácie a dištancu, ktorého je umenie schopné, môže dôjsť k zmene optiky a k zmene estetického zážitku. Percipient môže zhliadnuť Goyovho *Saturna* ako umelecky príťažlivé dielo. Esteticky zaujímavým ho urobí jeho *status pravdivosti* ako nástroj spoločenskej antitézy, negácie a dištancu.

3 Status pravdivosti

3.1 Pravdivosť a pôžitok

Vo všetkých vyššie uvedených *statusoch pravdivosti* umeleckého diela, dvorného maliara i kráľovského šaša vnímame paralely v potenciáloch ich autonómie, slobody a autenticity stvárnovania, odkazovania, explikovania nepríjemných právd. Ako sme vyššie naznačili, Goyov *Saturn* rozhodne nepatrí k prvoplánovým ľúbivým umeleckým dielam. Až odkrývanie jeho mnohovrstevných rébusov, z mnohých uhlov pohľadov, postupne odhaľuje jeho odkazy, ktorými sú: stvárnenie starovekého mytologického motívu s hrôzostrašným dejinným odkazom; tematické adornovské „zhmotnenie“ historických epoch grécko-rímskej, španielsko-inkvizičnej, francúzsko-napoleonsko-republikánskej, ale i dnešnej. Maľba sa dotýka tabuizovanej témy kanibalizmu a jeho ešte obludnejšej verzie – požírania vlastných

detí, čo adornovsky „spredmetňuje“ obmeny dejinných mocenských spleť a ich násilné praktiky na svojich nevinných obetiach. Kto iný sa mohol odvážiť vyslovovať tieto pravdy, ak nie umelecké dielo, dvorný maliar a kráľovský šašo; ak nie umenie a jeho tvorcovia?

Pripomínajúc si podobné epochálne fakty, vyniká ďalšia pointa Adornových teórií (Adorno 1997, s. 24, 25):

V skutočnosti sú umelecké diela zdrojom pôžitku tým menej, čím viac im človek rozumie. Predtým bol [obdiv] dokonca tradičným postojom k umeleckému dielu, pokiaľ k nemu mal vôbec byť relevantný, obdiv pre to, že je samo o sebe, nie pre vnímateľa. To, čo sa v ňom otváralo a čo ho uchvacovalo, bola pravda diela, ktorá napríklad vo výtvoroch kafkovského typu prevažuje nad každým iným momentom. Tieto výtvory neboli prostriedkami pôžitku vyššieho rádu. Vzťah umenia neznamenal konzumáciu diela, ale naopak sa vnímateľ v diele rozplynul.

V zmysle „pôžitku vnímateľa“ Adorno naznačuje „pravdu“ ako „uchvacujúcu“, avšak zároveň vyjadruje, že práve prílišné porozumenie „pravdy“ akoby „zbavovalo“ umelecké dielo „schopnosti vyvolať pôžitok“. Tieto zdanlivo protichodné výroky by sa snád' dali lepšie pochopiť, ak by sme ich pripodobnili k citu či k fenoménu lásky. Na jednej strane sa hovorí, že ak už človek niekoho veľmi dobre pozná, nemôže ho milovať, teda „pravda ho zbavuje pôžitku“. Na druhej strane však veľmi dobré poznanie človeka môže, práve naopak, nie znemožniť ho milovať, ale milovať ho ozajstnejšou, „uchvacujúcou pravdivosťou“ podstatou hlbšieho druhu citu. Nazdávame sa, že podobne má atribút *pravdivosti* či *status pravdivosti* umeleckého diela schopnosť pretvárať pociťovanú zmyslovú odpornosť, cez hlbšiu kogníciu, až do estetického vnímania umeleckej príťažlivosti.

3.2 Kolektívna výpoveď umeleckého diela

Status pravdivosti umeleckého diela Adorno (1997, s. 220) znásobuje ďalšou vrstvou – kolektívnou výpoveďou umeleckého diela. Vyjadruje, že:

Osamostatnenie umeleckého diela voči umelcovi nie je velikášskym výplodom *l'art pour l'art*, ale najprostejším výrazom jeho povahy ako spoločenského vzťahu, ktorý v sebe nesie zákon svojho vlastného spredmetnenia: len ako veci sa umelecké diela stávajú antitezou k spoločenským neduhom. V zhode s tým je tu kľúčové to, že z umeleckých diel, aj tzv. individuálnych, hovorí my, a nie ja,...

Nielen Goyov obraz, ale i zmienené filmové spracovanie časti Goyovho života a tvorby, sú výpoveďami o hrozivých dejinných pravdách, ktoré nevypovedá jednotlivý autor, maliar či režisér, ani historické udalosti sami o sebe, vypovedajú ich umelecké diela – samotný obraz *Saturna požierajúceho jedno zo svojich detí* i samotný film *Goyove príznaky*. Ďalšou dejinnou spojnicou kolektívnej výpovede oboch diel je samotný saturnovský mytologický námet. Zo všetkého „hovorí my, a nie ja“. Svoju *pravdivostnú* výpoveď vzájomne znásobujú a naplňajú kontinuálnu časovú platnosť, ktorú si ukážeme na súčasnejšej tvorbe.

3.3 Novodobá monštruózna tvorba

V úvode sme vyjadrili predpoklad, že Goyova maľba *Saturna požierajúceho jedno zo svojich detí* nie je práve vyobrazením klasickej krásy, ale spredmetňuje hodnotu „umenia, ktoré nás uchraňuje od smrteľnej choroby pravdy“. Tento výrok si vzal za svoj i slovenský, prešovský akademický sochár a maliar Dušan Pončák (1941 – 2016). Aj on sa kompenzačnou schopnosťou umenia esteticky a emočne vyrovnával s ťaživými dejinno-spoločenskými pravdami proletárskej „inkvizície“ a so svojím *statusom* umelca predvolávaného pred ideologické komisie v období socializmu. Rovnako sa to zrkadlilo v temnom, „goyovsky čiernom“, období jeho tvorby. *Status pravdivosti* v sebe nesú jeho monštruózne vyobrazenia seba samého (Obr. 3) a šašov (Obr. 4) ako inotajov bezmocného výsmechu mocenským štruktúram, ktoré v kontinuálnej línii dejín ľudstva len metamorfózujú svoje podoby. Umelecké

diela o tom podávajú svoje svojbytné svedectvá a pripájajú sa k adornovskej „kolektívnej výpovedi“ v prúde času.

Obr. 3 Dušan Pončák. Dielo nemá názov, vzniklo po predvolaní autora pred socialistickú ideologickú „umeleckú“ komisiu. V rámci tohto príspevku ho nazývame *Novodobým saturnovským príznakom zožierajúcim samého seba*. tempera na papieri, 70./80 roky, súkromná zbierka

Obr. 4 Dušan Pončák: *Šašo* tempera na papieri, 70./80. roky, súkromná zbierka

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- ADORNO, T. W., 1997. *Estetická teorie*. Praha: Panglos. ISBN 80-902205-4-1.
- BOURDIEU, P., J. C. PASSERON, 1970. La reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement. In: *La Toupie. Le dictionnaire de politique. Capital culturel* [online]. [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: http://www.toupie.org/Dictionnaire/Capital_culturel.htm
- GOYA, F., 1823. *Saturn*. Museo del Prado. [online]. [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: <https://www.museodelprado.es/en/the-collection/art-work/saturn/18110a75-b0e7-430c-bc73-2a4d55893bd6?searchid=2da84b21-9bdd-2732-5259-9644ff60687b>
- KASPRZYK, M., 2017. Šaškove príbehy – a usmievania. In: SUDOR, K., 2016. *Šašom narezávali tváre, robili z nich eunuchov, ako jediní však mohli kráľovi povedať pravdu do očí*. Bratislava: Denník N. Rozhovory. [online]. [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: <https://dennikn.sk/622132/sasom-narezavali-tvare-robili-z-nich-eunuchov-ako-jedini-vsak-mohli-povedat-kralovi-pravdu-do-oci/>
- MISTRÍK, E., 2020. *Estetický slovník*. Bratislava: Pedagogická fakulta Univerzity Komenského. [online]. [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: <http://www.estetickyslovník.sk/category/texty-hesiel/umelecka/>
- NIETZSCHE, F. *Wir haben die Kunst, damit wir nicht an der Wahrheit zugrunde gehen*. [online]. [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: <https://beruhmte-zitate.de/zitate/876088-friedrich-nietzsche-wir-haben-die-kunst-damit-wir-nicht-an-der-wahrhe/>

10 ODKAZ A. N. RADIŠČEVA A JEHO LITERÁRNO-FILOZOFICKÉHO DIELA

Natália Tarnóczyová

Študijný odbor: Pedagogické vedy

Študijný program: Učiteľstvo slovenského jazyka a literatúry a výchovy k občianstvu

Stupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 1.

Konzultant: doc. Mgr. Ondrej Marchevský, PhD.

Abstrakt

Cieľom tejto práce je predstaviť ruského spisovateľa Alexandra Nikolajeviča Radiščeva a jeho obrovský prínos pre ruskú literatúru a filozofiu. Pri práci sme najväčší dôraz kládli na jeho najznámejšie, a teda životné dielo *Cestovanie z Petrohradu do Moskvy*. Analýzou knihy a súdobého ruského kontextu sme vyvrátili prevládajúci názor o autorovom revolucionárstve. Skúmanie dôvodov a zámeru jeho písania nás priviedlo k tvorbe Laurencea Sternea. Komparáciou diel oboch autorov sme demonštrovali množstvo analógií, čím sme dokázali spomínanú spojitosť, no v konečnom dôsledku sme zastali názor, že do prepožičanej formy Radiščev zasadil ruskú tému, vďaka ktorej kniha nabrala na originalnosti a zásadnosti odkazu ruského autora.

Kľúčové slová

Alexander Nikolajevič Radiščev, *Cestovanie z Petrohradu do Moskvy*, nevoľníctvo, Laurence Sterne

Úvod

Alexander Nikolajevič Radiščev sa do histórie zapísal vďaka svojmu odvážnemu *Cestovaniu z Petrohradu do Moskvy*. Ohľadom tejto dlho potláčanej a nepochopenej knihy kolujú rôzne polemiky. V práci sme sa preto snažíme priblížiť autorovu osobnosť, dôvody a zámer jeho písania, no najmä knihu samu. Pokúsime sa dokázať spojitosť medzi *Cestovaním* a tvorbou Laurencea Sternea, no zároveň upriamime pozornosť na prvky Radiščevovho osobitého prínosu. Pri otázke jeho revolucionárstva zastávame názor, že jeho úmysel nespočíval vo vzbure alebo osobnej pomste, ale v pomoci trpiacemu ľudu. Dôkazom je, že kniha bola venovaná tým, ktorí boli za zlú situáciu zodpovední a zároveň kompetentní ju napraviť. Svoje dielo písal 18 rokov, ako jeden z mála z kruhov ruskej vzdelanosti nabral odvahu prezentovať svoje slobodné myslenie, čím sa značne pričínal o rozmach, ale aj revíziu osvietenských ideí v ruskom prostredí. Svojou kritikou mnohých pobúrila a jeho odvaha mu zaručila mnohé, cez väzenie až po samovraždu... no až do konca života sa nevzdal myšlienky rovnoprávnosti v milovanej krajine.

Sledujúc silný odkaz Radiščevovej osobnosti a najmä posolstvo jeho *Cestovania z Petrohradu do Moskvy* nás prijímali analyzovať aj isté dôležité súvislosti Radiščevovho života, rôzne zdroje inšpirácií, ktoré ho pri písaní jeho životného diela do značnej miery ovplyvnili a rovnako sa budeme venovať aj reakciám, vyvolaným jeho počínom.

1 Život autora a dobový kontext

Smerodajným obdobím, v ktorom Radiščev tvoril, a ktoré malo obrovský vplyv na jeho život a tvorbu, bolo obdobie vlády Kataríny II.. Vládlo samoderžavie a spoločnosť sa delila prinajmenšom na dve vrstvy, ktoré už vopred určovali život a osud ruského človeka. Tá prvá spočívala z nevoľníkov, ktorí v tom čase neboli považovaní za rovnoprávných občanov, nemali vlastný majetok a zvyčajne boli terčom krutého vykorisťovania. Šľachta, tá druhá, privilegovaná vrstva mala nad týmito sedliakmi plnú moc, žala plody ich práce, ako len sama uvážila a oni, samozrejme, nemali dovolené sa sťažovať. Naš autor Alexander Nikolajevič

Radiščev pochádzal práve z tých „šťastných“ kruhov vzdelanej ruskej šľachty druhej polovice 18. storočia. Aj napriek životu, ktorý mu toto postavenie mohlo zaručiť, sa rozhodol vzoprieť. Rozhodol sa napísať knihu a o tom, čo bude nasledovať, nemohol v tom čase ani tušiť (Kozmin 1951, s. 64).

Radiščevovi sa dostalo výborného vzdelania, zaujímal sa o Voltairea, Rousseaua, Montesquieu a mnohých iných, vďaka čomu sa u neho postupom času začali vytvárať demokraticky orientované názory. Po štúdiu prešiel viacerými zamestnaniami – protokolista, vojenský prokurátor, asesor v Kolégiu obchodu, až napokon prekladateľ a príležitostný autor. Situácia v Rusku sa však stále zhoršovala. Sedliakom a najmä šľachte ešte nevybledli živé spomienky na Jemel'jana Pugačova, keď sa v roku 1790 začali šíriť správy o Veľkej francúzskej revolúcii. Spoločnosť sa ešte nestihla ukládať, nespokojnosť rástla a vtom prišla ďalšia rana. V rovnakom roku Alexander Nikolajevič Radiščev vytlačil a rozoslal odvážnu reakciu, *Cestovanie z Petrohradu do Moskvy*.

Prvé následky na seba nenechali dlho čakať, cárovnú, objaviac v knihe „francúzsky jed“ a názory, ktoré „ničia zákony“, prepadla hrôza (Pospělov 1947). Presne 27. júna 1790 bol vydaný rozkaz na Radiščevovo zatknutie a o tri dni bol aj uväznený. Bol obvinený zo zločinu proti štátu a odsúdený na trest smrti. Celý verdikt mal ale oveľa zaujímavejší a komplikovanejší charakter. Po troch mesiacoch väzenia bol jeho trest zmiernený, a to na desaťročné vyhnanstvo na Sibír. Katarína II. však zomiera (6. 11. 1796) a na trón zasadá jej syn Pavel I., ktorý prepúšťa Radiščeva z väzenia a ten sa po istom čase stáva členom zákonodarnej komisie. V tomto úrade Radiščev vypracoval niekoľko návrhov zákonov, ako napríklad oslobodenie roľníkov od nevoľníckej závislosti, získanie práva na súkromné vlastníctvo, rovnaké politické práva pre všetky stavy, zavedenie demokratických slobôd ako slobodu náboženského vyznania, slobodu slova, slobodu tlače a pod.. Je vidieť, že Radiščev sa do konca života nevzdal svojich názorov, ktoré vo vtedajšom Rusku jednoducho nenašli pochopenie. Pravdepodobne práve preto spáchal samovraždu. Je pochovaný v Petrohrade a čo sa knihy týka, bola umiestnená do indexu zapovedaných spisov, z ktorého bola prakticky odstránená až po revolúcii roku 1905, keď sa cenzúra uvoľnila a dokonca dodnes je predmetom rôznych diskusií, či už z hľadiska obsahu alebo formy.

Ako je možné, že osoba síce vzdelaná, no v podstate bez literárnych skúseností dokázala napísať knihu, o ktorej sa dodnes názory rozchádzajú? Komu bola v tom čase určená a zároveň, môžeme vďaka nej Radiščeva označiť za revolucionára?

Ó, keby nevoľníci, obťaženi těžkými okovami, rozzúrení v svojom zúfalstve, rozbili železom, překážajúcim ich slobode, naše hlavy, hlavy svojich neľudských pánov, a našou krvou skropili svoje polia! Čo by tým stratil štát? Čoskoro by spomedzi nich povstali veľkí mužovia, aby nahradili vyhubené plemě: tí by však jinak zmýšľali o sebe a nepoznali by právo utlačania (Radiščev 2010, s. 153).

Takéto slová mnohí považovali, medzi nimi napríklad aj Slavík (1927, s. 112), za výhražné predpovede namierené v prvom rade proti Kataríne II.:

Radiščevova kniha naplněna jest tak jedovatými a urážlivými útoky proti osobě Kateřinině... Vedle smělých výhrůžek v díle Radiščevově jsou hrozné věty, které těžko odpustila by prostá žena, tím méně stárnoucí, ješitností bičovaná Kateřina. Jsou tam výroky, jejichž mohl se odvážiti pouze ten, kdo „vysmíval se šibenici“.

Naskytá sa otázka, či Radiščevovi šlo o vybavovanie si vlastných účtov a o nenávisť obyčajného človeka voči panovníčke. Kniha síce vyjadruje hlasný protest proti nevoľníckemu zriadeniu, je prejavom nenávisti k násiliu a súcitu s utrpením, no neprikláňame sa k názorom označujúcim Radiščeva ako revolucionára. Ten z pozície vlastenca, ktorý si váži svoje rodisko, prináša pohľad síce z inej perspektívy, než by nasvedčovalo jeho postavenie. Ako šľachtic sa stavia na stranu chudobných a všetkých, ktorým sú dennodenne učiňované krivdy a nespravodlivé zaobchádzanie, často hraničiace s neľudským správaním, až terorom. Z jeho

písania je cítiť zastávanie názoru, že všetci ľudia sú si rovní a majú nárok na dôstojný život. Jeho kritike sa nevyhne ani nekompetentnosť, ľahostajnosť a alibizmus. Položme si však základnú otázku – z akých vrstiev pochádzali jeho čitatelia? Kto z nevoľníckych radov mohol mať tú možnosť? Bola to jedine šľachta, ktorá sa k dielu mohla dostať. Jeho varovania týkajúce sa krviprelievania, chamtivosti, bezohľadnosti šľachty, utrpenia roľníkov boli smerované do jeho vlastnej triedy v nádeji, že by sa situácia mohla zmierniť a trýznitelia ostali zahanbení alebo vystrašení.

2 Cestovanie z Petrohradu do Moskvy

Ako tvrdí Kozmin (1951), *Cestovanie* nie je obrazom duševných cestovateľských nálad, ale širokým plátnom, zobrazujúcim nevoľnícke Rusko. Dielo malo tak široký záber, že sa mu len ťažko mohlo niečo rovnať, a to dokonca ani v meradle svetovej literatúry. Je to encyklopédia ruského života 18. storočia. „Obraz roľníka za pluhom sa strieda s líčením mravov cárskeho dvora. Z cisárskeho paláca prichádzame do mužickej chalupy“ (Kozmin 1951, s. 61). Radiščev nám podáva obraz cára, kreslí jeho okolie, kreslí úradníkov, vojakov, rybárov... Najviac pozornosti však venuje zobrazeniu roľníkov, ako základnej masy národa. Spomínaná mužická chalupa predstavuje úsilie pravdivo ukázať hrôzu vtedajších existenčných pomerov roľníckej vrstvy a patrí k obrazom všedného života. Radiščev bol jedným z prvých ruských spisovateľov, ktorý toto vnútro chaty realisticky popisuje.

Prvý raz som zaujal srdce tým, čo sa ho doteraz nedotýkalo. Štyri steny, ako i celá povala, do polovice pokryté sadzami; podlaha popraskaná, najmenej na piad' zanesená špinou; pec bez komína, ale dobrá ochrana pred zimou, a dym, každý ráno v zime i v lete naplňajúci chalupu; okienka, v ktorých napnutý mechúr I cez poludnie sotva prepúšťa svetlo; dva či tri hrnčeky (šťastná chalupa, ak v jednom z nich je každý deň biedna kapustná polievka) (Radiščev 2010, s. 162).

Ďalším prvenstvom je hlas, ktorým dal Radiščev pracujúcemu ľudu možnosť otvorene hovoriť o svojej biede a núdzi, dovtedy čosi také nemalo v ruskej literatúre obdobu. Motív ľudovej piesne, prítomný v celom *Cestovaní*, predstavuje dobrý podklad k nosnej myšlienke diela, že ľud je hybnou silou dejín.

Radiščev si pre svoju kritickú reflexiu zvolil umeleckú formu. Aby kniha čo možno najlepšie reflektovala kritický pohľad autora na súdobé Rusko, aby čo najlepšie vystihol situáciu, v ktorej sa ocitlo, vybral si pre svoje písanie formu denníkových zápiskov. Je potrebné uviesť, že Radiščevov výber žánru nebol náhodný. Román, ako neuzavretý žánr, naberal na popularitu práve v Európe v 18. storočí. Radiščev doň zapojil aj cestopisné zápisky, niečo ako diár, preto toto dielo možno súhrne nazvať cestopisný sentimentálny román. Takáto „sentimentálna škola“ rozvíjala niečo doposiaľ nové, osobnejšiu formu vyjadrenia, lepšie povedané sebavyjadrenia. V Rusku sa „travelogue“ (cestopis) stal výnimočným spojením poézie, prózy a drámy zároveň. Radiščev patril k autorom, ktorí do tejto formy vkladali predovšetkým vlastné pocity, citlivý postoj k prírode a k jednoduchému životu. V diele sa zreteľ kladie na hlavného protagonistu, na jeho zážitky a skúsenosti, sledujeme jeho dennodenné pozorovania a pocity, podávané zdanlivo spontánnym spôsobom. V skutočnosti sú to fiktívne charaktery a príbehy, ktorých podstata síce môže, ale nemusí vychádzať z autorovho skutočného života a v diele sa nachádzajú s cieľom zdramatizovať scénu. Radiščevove zážitky z cestovania však pôsobili tak reálne, že by sa mohlo zdať, že ide o skutočný spisovateľov denník. Na konci knihy sa môžeme dopracovať ku Komorovského poznámkam, že sama Katarína II. nachádzala podobnosti so skutočnosťou. „Vari hovorí o Čičagovi?“, „Skoro ako história Alexandra Vasilieviča Saltykova,“ písala si panovníčka poznámky k dielu (Komorovský 2010). Cestujeme pomocou niekoľkých sérií epizód, ktorými nás autor prevádza svojimi myšlienkami. Postupujeme 176 stranami, cez dvadsať šesť kapitol, pričom každá nesie skutočný názov miesta, stanice medzi Petrohradom a Moskvou. Počas cestovania sa

zamýšľame nad nevoľníctvom, cenzúrou, súdnictvom, sobášmi, alebo nad hocičím, súvisiacim so sociálnou a politickou situáciou autorovej doby. Inak povedané, stretávame sa so všetkým, s čím autor chcel, keďže mal vďaka navzájom nesúvisiacim kapitolám otvorené možnosti.

Okrem dobového kontextu, nosnej Radiščevovej inšpirácie, bolo množstvo literárnych diel a autorov, ktorí na jeho tvorbu mali vplyv. Komorovský s McConnellom sa prikláňajú k názoru, že sa len snažil upozorniť cárovnu na neprístopnosti, ktoré sa v ríši dejú, nakoniec však žiadna kniha v Rusku alebo Európe nebola tak dlho potláčaná.

3 Radiščev a Sterne

Cestopis, ako literárny žáner, prechádzal rôznymi obmenami vo svojom vývoji. Za zreľú formu považujeme Sterneovu *Sentimentálnu cestu po Francúzsku a Taliansku*, ktorú Radiščev uznal za svoj hlavný model, ako uvádza McConnell. Aj keď mal svojich ruských predchodcov, hlavný vplyv na jeho štýl mal práve Laurence Sterne. Údajne, keď čítal nemecký preklad Yorickovej cesty, napadlo mu, že ju napodobní (McConnell 1964). Sterneove práce ovplyvnili celý rad literatúr, cez francúzsku až po ruskú a aj Radiščevovi ponúkol pôdorys cestopisu pružnú formu pre jeho polemickú prácu.

Poradie udalostí nie je chronologické, keďže sú popresúvané, môže sa stať, že nebude zrejmé ich postavenie vo svete rozprávaného. Dej nemusí byť koncipovaný ako vývoj určitej situácie alebo osudu hrdinu, ale kľudne ako reťaz paralel, opakovaní a podobne. Striedanie rozprávačov môže byť pre čitateľa nejasné, nemusí odhadnúť, kto sa práve rozprávania ujíma. Autorské úvahy predstavujú hru s modalitou textu, čo znamená, že niečo môže mať platnosť autorskej výpovede, niečo je zas povedané len v rámci fikčného sveta (Svatoň 2009). Uvoľnenosť sa prejavila i v kompozícii, napríklad rozprávanie prerušované odbočkami, vkladanie básnických pasáží a naopak prozaické vložky vo veršoch. Epické rozprávanie zaznamenávalo po sebe nasledujúce udalosti bez vnútornej väzby, v ktorých sa striedal humor s pátosom. Charaktery sú viac menej rozporuplné, ich spodobnenie kolíše medzi odsúdením a sympatiami. Mieša sa tu smiech so slzami, sentimentalita, pátos, lyrické výjavy... Bolo to spojenie nesúrodého, krása nemohla byť vnímaná s jednoznačným obdivom, ale so zmiešanými pocitmi hrôzy a zapálenia.

Po kompozičnej stránke autor nedbá na existujúce literárne konvencie. Do popredia sa dostávajú vedľajšie postavy, stále digresie s úvahami rozbíjajú dej, kapitoly sú poprehadzované, niekde sú vybodkované alebo vykrižikované celé odstavce, dokonca začiernená celá strana... Pre tradičnú epiku bolo príznačné kauzálne radenie motívov, ktoré je u Sternea (1958) nahradené ich voľným asociačným spájaním, navyše pôsobí zdanlivo nesúrodo. Tým sa zvyšujú aj nároky na čitateľa, pretože prichádza napríklad o možnosť preskakovať kapitoly, keďže podstatné časti diela sú zväčša zašifrované v odbočkách. Sterne nám podstatné veci odhaľuje, akoby šlo o veci vedľajšie. Podobne aj u Radiščeva ide o sled myšlienok a názorov, ktorým bol ponechaný voľný priebeh. Pri rozvíjaní deja zabiehajú od ústrednej rozprávacej nite tam, kam ich privádza reťaz stále nových a nových asociácií, čím vznikajú odbočky a digresie. Odbočky sú hlavným kameňom rozprávania a jednotlivé kapitoly sú robené tak, aby čitateľ nemohol predvídať, čo príde ďalej. Uplatňuje sa subjekt v dôraze na formu rozprávania, na subjektívny výber motívov aj na ich radenie, dá sa povedať, že ide o pohrávanie sa s celou rozprávacou formou.

Z Radiščevovho cestopisu sa čitateľ nedozvie o pozoruhodnom kraji, ktorým autor putoval, dozvie sa ale o živých bytostiach, s ktorými sa stretáva, presne ako Sternea, ho zaujímajú zdanlivo nepodstatné maličkosti. Každé stretnutie sleduje svoj cieľ, každá kapitola, každé miesto predstavuje určitý problém, ktorý obvykle pozostáva z kombinácie autorského komentára a podrobnej analýzy pocitov a zážitkov cestujúceho. Rovnako, ako žáner vo všeobecnosti, ani Radiščevovo *Cestovanie* nespočíva v riešení týchto problémov a konfliktov, ako skôr v autorovej schopnosti ich čo najpresvedčivejšie vytýčiť a generalizovať. Miestne

zriadenia opisuje len zriedkavo. Keď sa priblížil k Novgorodu, jedinej stanici s historickým významom, poznamenal len, že okolo ležalo množstvo kláštorov. Pre autora mal totiž Novgorod význam nejakého stimulu na zamyslenie sa. Konkrétne to bol podnet na prediskutovanie márnosti pozemskej sily a tiež potlačenie starobylého slobodného mesta. Väčšinou autora ovplyvňuje to, čo vidí, ale situácia by sa dala presunúť v podstate kdekoľvek.

Radiščev necestoval cudzími krajinami ako Sterne, ale po svojom rodnom Rusku, nesnažil sa nájsť dobro v ženskom srdci, ale ukázal, čo je dobré v srdciach roľníkov a čo bolo kruté v srdciach mocných, hrdých a pokryteckých. Nesnažil sa naučiť ľudí, ako milovať svet, ale ako nenávidieť to, čo láске bráni. Zaujímal sa nielen o jemné vášne, ale aj o zlosť, o ponižovaných a ich právo na pomstu. Len raz sa objaví motív podobný Sterneovým milostným incidentom, a to pri roľníckom dievčati – Anne v kapitole Jedrovo. Jej reč a činy sú prirodzené a jednoduché, pričom scéna neobsahuje ani humor, ani flirtovanie. „Neurážaj sa, moja milá Aňutuška, neurážaj sa, môj bozk nepoškvŕňuje tvoju nevinnosť. Je svätá v mojich očiach. Môj bozk je znakom mojej úcty k tebe a vyvolalo ho nadšenie hlboko dojatej duše“ (Radiščev 2010, s. 92).

Pospíšil nám v *Ruskom románe* (2005) vysvetľuje jav charakteristický preplietaním domáceho a cudzieho. Tvrdí, že toto prelínanie je v ruskej literatúre silnejšie než kdekoľvek. Tento jav nazýva prae-post efekt alebo prae-post paradox, čo znamená, že jav prevzatý z iných národných literárnych štruktúr je transformovaný, akoby nedokonalo. Tým pádom sa môže javiť ako vývojová prefáza, no zároveň ako postfáza – originálna inovácia. Môžeme konštatovať, že ak si aj Radiščev túto tému požičal od Sternea, urobil si ju podľa seba (McConnell 1964). Ako tvrdí Masaryk (1995), Radiščev bol typickým predstaviteľom najpokrokovejších Rusov z doby Francúzskej revolúcie a obsah jeho práce bol ruský.

4 Ruský obsah

Utrpenie roľníkov, ktorými sa Radiščev zaoberal v desiatich kapitolách, sa stalo frekventovanou témou. Ako vidíme, zašiel ďalej než ostatní, pretože napadol nielen zneužívanie nevoľníckeho režimu, ale samotný systém. Použil všetky konvenčné argumenty proti poddanstvu: porušuje prirodzené právo, je v rozpore s Božou vôľou, je v rozpore s princípom, že človek vlastní to, na čom pracuje. Nevoľníctvo znižuje poľnohospodársku výrobu, čím oslabuje krajinu (často používaný argument inšpirovaný západnými ekonómami). Radiščev tiež používa vlastenecké a historické argumenty proti poddanstvu, využívajúc filológiu a neurčitú históriu.

A my, synovia slávy, my, preslávení menom i skutkami medzi ľudskými pokoleniami, zasiahnutí tmou nevedomosti, prijali sme túto obyčaj: a na svoju hanbu, na hanbu minulých vekov, na hanbu tohto osvietenského času zachovali sme ju neporušenú až do našich dní (Radiščev 2010, s. 98).

Radiščev poukazuje na pokusy múdrych vládcov, úprimne milujúcich svoj ľud, o zrušenie poddanstva. Nehovorí o konkrétnych vládcov alebo činoch, ale zastáva názor, že takéto pokusy sú kronikám známe, a preto vyzýva panovníka, aby konal podľa tradícií starodávnych ruských „múdrych vládcov“ a neprepájal autokraciu s nevoľníctvom (McConnell 1964).

Radiščev v kapitole *Spasská Polest'* za pomoci starej pútničky Priamozrakej vylietá panovníkovu slepotu. Ide o najobširnejší opis osoby a jej činov. Začína sa ako cestovateľov sen o sebe samom – „Zdalo sa mi, že som cár, šach, chán, kráľ, bej, nábob, sultán alebo čosi podobného týmto názvom, čo sedí na tróne a vládne“ (Radiščev 2010, s. 35). Portrét panovníka je abstraktný a čisto symbolický, hoci opis reakcie davu na zívnutie vládcu je komický a živý. Portrét „liečiteľky“ – Priamozrakej, ktorá má odstrániť zákal z očí panovníka, je opäť schematický. Po uzdravení vidí panovník svojich dvoranov a ríšu v úplne inom svetle. Vidí, že sú to len klamári a zlodeji a jeho krajina je skorumpovaná, neprosperujúca, nie taká, aká sa

zdala predtým. Podľa McConnella však Radiščev prekročil mýtus sna a priblížil sa k osobnému ataku na osobu Kataríny II., keďže podrobný opis reliéfov, medailónov... zodpovedal tým vo valnom zhromaždení ruského Senátu a výpovede sa v mnohom podobajú na imperiálne výroky. My sa prikláňame k McConnellovmu názoru len do istej miery, túto scénu považujeme skôr za varovanie, istú snahu prehovoriť k cárovnej, nie za osobný útok. *Spasská Polest'* je poukazovaním na demoralizáciu vládcu (McConnell 1964). Podobná štylizácia, idealizácia a karikatúra postihuje takmer každú postavu príbehu.

Radiščev v rámci svojej všeobecnej kritiky autokracie odsúdil aj vojnu, teritoriálnu expanziu autokracie, podriadenosť Novgorodu a prísnu vojenskú disciplínu. Vo svojej kritike vojny je pravým filozofom presvedčeným o tom, že sa vždy bojovalo len kvôli ambíciám a kvôli nedostatku osvetly.

Autor dáva širší priestor svojim myšlienkam, než opisu scény. Uvažuje o minulosti alebo vzdialených miestach, navštevuje kostol a výrečne hovorí o deizme, rozpráva príbeh mnícha, ktorý v noci prechádzal cez blízke jazero, aby navštívil svoju milovanú, až kým nezahynul v búrke pri plávaní. Vo *Vyšnom Voločoku* je kanál „...zaplnený nákladnými loďami, naloženými obilím a iným tovarom...“ (Radiščev 2010, s. 108). To je celý opis miesta, pretože zvyšný priestor kapitoly je venovaný problematike otroctva a nevoľníctva. Len v desiatich kapitolách je autorské rozprávanie direktívne, v ostatných závisí od ľudí, rozprávajúcich svoje príbehy, ktorých cestovateľ stretne. Môže ísť aj napríklad o konverzáciu vypočutú v hostinci alebo od rukopisov, ktoré môžu byť kľudne nájdené, ležiac na ceste alebo zabudnuté. Takýchto listov, balíkov je celkovo päť.

McConnell (1964) uvádza, že najradikálnejšou časťou príbehu je *Óda na Voľnosť* v kapitole *Tver* uvedená básnikom, s ktorým sa cestovateľ stretáva. Báseň predstavuje kritiku duchovenstva a despotizmu. U McConnella (1964) sa stretneme s názorom, že *Óda na Voľnosť* predstavuje politickú a sociálnu kázeň, navyše má byť pasážou zo Sterneovho textu, kde otroctvo nazýva „horkým návrhom“ a slobodu sladkou milostivou bohyňou, ktorej úsmev robí robotníka šťastnejším než je panovník.

Radiščevove varovania pred blížiacim sa roľníckym povstaním boli naliehavé, zúfalé. Jednoznačne sa obával možnosti novej Pugačevskej revolty (kapitola *Lubani* a *Chotilov*). Dúfal, že včasné reformy prinesú roľníkom spravodlivosť, ale zároveň zúfal, že asi nič iné, ako vzburá nezlomí moc pánov nad nevoľníkmi.

V *Cestovaní* sme teda svedkami nového revolučného poňatia folklóru. Pre Radiščeva bola ústna poézia niečím, čo vyjadruje ľudové myslenie, istým výrazom ľudového vedomia, prostriedkom poznania a kultúrnym základom. Hľadal v nej odpovede na rôzne otázky, napríklad o národnom charakte alebo o histórii ruského národa. Radiščevom sa začína nová pokroková etapa v dejinách ruského folklorizmu a folkloristiky. Podľa Mandáta nikto vtedy v Rusku ani na západe nedospel tak ďaleko v chápaní ľudovej tvorby slovesnej (Mandát 1960). V jeho, ako McConnell (1964) píše, literárnych pokusoch nesmieme prehliadnuť úprimnú vieru a snahu o vyjadrenie nových myšlienok. Ponúka nám nové ideály pre Rusko: emancipáciu nevoľníkov, priblíženie sa k ľudu, epochu veľkých reforiem. A to aj napriek konvenčnému podkladu osemnásteho storočia s maniermi sentimentálneho cestopisu.

Záver

Cieľom tohto príspevku bolo predstaviť Alexandra Nikolajeviča Radiščeva a analyzovať zámer a inšpirácie, ktoré ho viedli k napísaniu dlho potláčaného a kontroverzného diela *Cestovanie z Petrohradu do Moskvy*. Máme za to, že v práci sme demonštrovali jeho obrovský prínos pre ruskú filozofiu a literatúru, ktorý spočíva najmä v špecifickom autorskom prístupe k ruskému folklorizmu. Našou snahou bolo vyvrátiť názory o autorovom revolucionárstve a neoriginálnosti jeho diela. Venovali sme sa preto nielen jeho životu, ale aj komparácií Radiščevovho *Cestovania* s tvorbou Laurencea Sterna, pričom sme dokázali, že

práve on a súdobý kontext sa pričínili na výslednej podobe knihy, ktorá však po obsahovej stránke prináša úplne nový spôsob prístupu k ruskej tematike. Ako tvrdí McConnell (1964), v Európskej literatúre nenájdeme pozoruhodnejšiu vieru v ľudskú dôstojnosť alebo vášeň pre spravodlivosť. Radiščev ľudí považoval za tvorcov materiálnych a duchovných hodnôt, za nositeľov základov národnej etiky a nepoddajného revolučného ducha, pričom tieto názory určujú aj celý charakter jeho folklorizmu.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- KOZMIN, M. B., 1951. *A. N. Radiščev*. Praha: Slovanské nakladatelství.
- MANDÁT, J., 1960. *Lidová pohádka v ruském vývoji literárním*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- MASARYK, T. G., 1996. *Rusko a Evropa*. Praha: Ústav T. G. Masaryka. ISBN 80-901971-6-7.
- MASARYK, T. G., 1995. *Rusko a Evropa*. Praha: Ústav T. G. Masaryka. ISBN 80-901971-1-6.
- MCCONNELL, A., 1964. *A Russian philosophe Alexander Radishchev (1749-1802)*. Martinus Nijhoff. The Hague. ISBN 978-94-015-2162-8.
- POSPELOV, N., P. ŠABLOVSKIJ a A. ZERČANINOV, 1947. *Dějiny ruské literatury od nejstarších dob do počátku XIX. století I.*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- POSPÍŠIL, I., 2005. *Ruský román znovu navštívený*. Brno: Nadace Universitas, Akademické nakladatelství CERM, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA. ISBN 80-7204-423-0.
- RADIŠČEV, A., 2010. *Cestovanie z Petrohradu do Moskvy*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov. ISBN 978-80-8061-424-9.
- SLAVÍK, J., 1927. *Základy carizmu*. Kladno: Nakladatelství J. Šnajdr.
- STERNE, L., 1958. *Sentimentální cesta po Francii a Itálii*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.
- STERNE, L., 2014. *Život a názory blahorodného pana Tristrama Shandyho*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-2352-0.
- SVATONĚ, V., 2009. *Román v souvislostech času*. Praha: Malvern. ISBN 978-80-86702-49-0.
- WILSON, R. K., 1973. *The literary travelogue*. Martinus Nijhoff. The Hague.

11 ATRAKTÍVNOSŤ FILOZOFIE VO VEREJNOM PRIESTORE

Dominik Valeš

Študijný odbor: Pedagogické vedy
Študijný program: učiteľstvo dejepisu a filozofie
Stupeň, forma, ročník štúdia: Bc. denná, 2.
Konzultant: Mgr. Lukáš Švihura, PhD.

Abstrakt

Hlavným cieľom práce je poukázať na nepopularitu filozofie medzi širokou verejnosťou. Na dokázanie mojich argumentov som použil krátky dotazník. V práci postupne poukazujem na základné problémy vznikajúce v problematike verejnej mienky o filozofii a filozofických publikáciach, ktorým sa v práci primárne venujem. Práca pozostáva z dvoch celkov. V prvom sa venujem trom základným problémom nepopulárnosti filozofie. V druhej časti práce podávam odporúčania pre zvýšenie atraktívnosti filozofie a rovnako jej publikácií. V práci popisujem dôležité problémy v tejto sfére a rovnako na ne podávam subjektívne riešenia. Za najväčší prínos pre filozofickú komunitu považujem práve tieto odporúčania a návrhy.

Kľúčové slová

jazyková bariéra, propagácia filozofie, definícia filozofie

Úvod

V tejto práci sa pozorne zameriam na aktuálnu verejnú mienku o filozofii a filozofickej literatúre. Cieľom tejto práce je charakterizovať základné problémy, prečo je verejná mienka o filozofii taká, aká je. Taktiež sa pokúsim nájsť odpoveď na to, prečo by vlastne mala byť filozofia populárnejšia. Táto práca je zameraná na vytvorenie odporúčaní, ktoré môžu viesť k zlepšeniu povedomia o filozofii v očiach laickej verejnosti. Navrhované riešenia a postupy sú praktického rázu, a teda ide o reálne uskutočniteľné kroky.

Mojim cieľom bolo poukázať na nepopulárnosť filozofie a navrhnúť riešenia na dosiahnutie toho, aby sa filozofia stala obľúbenejšou medzi ľuďmi. Nepopulárnosť dedukujem z vlastného dlhodobého empirického pozorovania. Ako metódu dokazovania môjho skúmania som zvolil dotazník, v ktorom študenti vysokej školy odpovedali na štyri základné otázky. Otázky zneli nasledovne:

1. Čo je podľa vás filozofia?
2. Stretli ste sa už s nejakou filozofickou literatúrou?
3. Vyberte zo zoznamu kníh tri, ktoré by ste si prečítali.
4. Do akej miery rozhoduje jazyk knihy o vašom výbere literatúry?

Dotazník som využil na potvrdenie mojej hypotézy o tom, že mladí ľudia, teda študenti vysokých škôl sa o filozofické texty nezaujímajú. Vzorka študentov nebola vybraná náhodne. Snažil som sa v dotazníku zastúpiť najrôznejšie odbory. Vo vzorke sa nachádzali študenti filozofickej fakulty, medicíny, farmácie, techniky a pedagogiky. Snažil som sa o rovnaký pomer mužov a žien. V dotazníku figurovalo 17 mužov a 15 žien. Pri tretej otázke: *Vyberte zo zoznamu kníh tri, ktoré by ste si prečítali*, bol výber kníh účelový. Knihy som vybral podľa popularity týchto publikácií. Tieto knihy patria medzi najpredávanejšie knihy v slovenských kníhkupectvách, preto som do tohto zoznamu zaradil práve tieto publikácie. Pomedzi spomínané publikácie som zaradil literatúru zaoberajúcu sa filozofiou a filozofickými otázkami od známych autorov, ale aj tých menej populárnych. Cieľom otázky bolo zistiť či si respondenti vyberú niektorú z filozofických kníh, napríklad na základe atraktivity jej názvu.

V ďalšej časti príspevku sa venujem mojím subjektívnym návrhom, ktoré môžu viesť k zmene povedomia o filozofii a filozofickej literatúry v spoločnosti.

1 Prečo je FILOZOFIA málo populárna?

Filozofia je v dnešnej spoločnosti vnímaná rôznymi spôsobmi. Niektorí považujú filozofiu ako nepodstatnú časť teoretickej roviny vedeckého sveta, iní ju naopak vyzdvihujú. Pravda je však taká, že samotné povedomie o filozofii klesá a pozitívny názor na filozofiu je čoraz menej viditeľný. Tento názor vyplýva zo všeobecného konsenzu, a rovnako ho načrtávam vo svojom výskume, ktorému sa budem venovať neskôr. Problémov, ktoré nastávajú v oblasti filozofie, je viacero. Avšak podstatné problémy neatraktívnosti tejto disciplíny by sa dali zhrnúť do troch slov, a to: jazyk, propagácia a verejná mienka. Tieto tri aspekty, ovplyvňujúce povedomie o filozofii, sú dlhodobým problémom. Ten, bohužiaľ, ani samotná filozofická komunita nereflektuje.

1.1 *Prezentovanie filozofie filozofickou komunitou*

Prvým z problémov je to, akým spôsobom je filozofia prezentovaná spoločnosti, teda laickej verejnosti. Bohužiaľ, vo veľkej miere sa na negatívnej mienke podieľajú aj samotní filozofi. Definície filozofie a rozbor filozofického myslenia sú často príliš vedecké a terminologické na to, aby ich mohla verejnosť správne interpretovať, a tá časť verejnosti, schopná správnej interpretácie, stráca motiváciu. Problém chápania filozofie sa vytvára už v samotnej filozofickej komunite. V priebehu histórie sa vytvorili dva smery v rámci filozofickej spoločnosti. Prvý prezentuje filozofiu ako vednú disciplínu zaoberajúcu sa problémami a otázkami existencie. V druhom prípade ide o odporcov názoru nazývať filozofiu vedou. Slovník definuje filozofiu takto:

1. pôvodne láska k múdrosti alebo hľadanie múdrosti;
2. teória alebo logická analýza princípov, o ktoré sa opiera konanie, myslenie, poznanie a na ktorých spočíva povaha sveta: filozofia zahŕňa etiku, estetiku, logiku, epistemológiu, metafyziku, ontológiu a ďalšie filozofické disciplíny;
3. všeobecné princípy alebo zákony takých oblastí, ako poznanie, činnosť atď. (filozofia ekonómie).

Hoci sa filozof necháva viesť poznatkom, že nemožno vedieť nič definitívne zaručené, predsa len sa oduševňuje želaním priblížiť sa k pravde alebo múdrosti. Lenže filozofia nikdy neopúšťa pochybovanie, či dosiahne tento cieľ. Filozofia je myšlienkové úsilie, ktoré sa zameriava na najvšeobecnejšie princípy bytia a usiluje sa určiť tieto princípy v ich všeobecnosti.³⁴

Ako môžeme vidieť, definície filozofie sú v slovníku vysvetlené síce terminologicky presne, avšak použitý jazyk je príliš zložitý. Medzi ľuďmi panuje všeobecne rozšírený názor, že filozofia je záležitosťou výhradne brilantných, no tak trochu výstredných mysliteľov.³⁵ Pri vedeckej definícii teda môže panovať mienka, že filozofia je určená len úzkej skupine ľudí, ktorá sa filozofii venuje na akademickej pôde.

Verejnú mienku teda tvoria názory, ktoré sú buď vedené smerom k tomu, že filozofia je nepotrebná či nezmyselná alebo je pre spoločnosť príliš zložitá. Práve s týmito dvoma názormi som sa stretol v mojom mikroprieskume. Pre lepší prehľad v tom, ako je to s názorom na filozofiu na akademickej pôde, som vytvoril krátky dotazník (32 respondentov, 18 – 25 rokov), v ktorom som sa zameriaval na študentov vysokých škôl z rôznych odborov. V dotazníku boli respondentom položené 4 otázky zamerané na všeobecný názor na filozofiu. V prvej otázke som sa pýtal na to, ako by vlastnými slovami respondenti definovali filozofiu. Ako som už uviedol vyššie, odpovede respondentov smerovali buď k vedeckosti alebo nezmyselnosti filozofie.

³⁴ Dostupné z: <http://dai.fmph.uniba.sk/~filit/fvf/filozofia.html>

³⁵ Autorský kolektív, Veľké myšlienky Filozofia, 2020, s. 12.

Uvedomujem si, že názory tridsiatichdvoch respondentov sa nedajú zovšeobecniť na celú spoločnosť a výskum nemusí úplne správne reflektovať názor verejnosti, avšak dá sa pri tom zamyslieť nad jednou zásadnou otázkou: Ak majú takto skreslenú, a určitým spôsobom negatívnu mienku študenti na akademickej pôde, ako môže mať verejnosť lepšie povedomie? Ak nemajú dostatočne vysvetlenú podstatu filozofie študenti na vysokých školách, ako jej majú rozumieť bežní ľudia, ktorí s filozofiou neprichádzajú často do styku? Jedným z dôvodov vzniku tohto problému je to, akým spôsobom je filozofia prezentovaná. Tento problém som laicky pomenoval "filozofická arogancia". Ide o to, že niektoré texty sa snažia silou pretlačiť filozofiu nad všetky vedecké (a často aj nevedecké) disciplíny, a aj samotní filozofi sa ju snažia posadiť na pomyselný "Aristotelovský trón" kráľovnej vied. Filozofia je to, čo robí každý z nás, keď sa práve nezaobera svojimi zvyčajnými starosťami a naskytne sa mu príležitosť premýšľať o živote a vesmíre. Hoci si to možno neuvedomujeme, ale kedykoľvek sa oddávame rozumovým úvahám, myslíme filozoficky. Filozofia neznamena iba predkladanie hotových odpovedí na základné otázky, je to skôr proces ich hľadania cestou vlastných úvah namiesto bezvýhradného prijímania konvenčných názorov či tradičných autorít.³⁶

Ja osobne sa skôr prikláňam k názoru, že filozofia by mala byť zbavená statusu "vedy". Ako nevedecká disciplína by mohla osloviť väčšiu skupinu ľudí a ukázať svoje pozitíva i svoju jedinečnú univerzálnosť pre spoločnosť, ako aj pre jednotlivcov a ich každodenný život.

1.2 Zložitost' jazyka

Ďalším zásadným problémom sú samotné filozofické publikácie. Jeden z problémov v tejto oblasti, ktorý je dosť ťažko riešiteľný je ten, že dosť značná časť literatúry je písaná, resp. prekladaná len do cudzích jazykov. V mojom dotazníku sa druhá otázka zameriavala na to, akú váhu má pri výbere knihy jazyk, ktorým je daná literatúra písaná. Pri tejto otázke odpovedalo 27 respondentov, že jazyk je dôležitý a čítajú prevažne slovenskú, prípadne českú literatúru. Samozrejme, že tento mikroprieskum neodzrkadľuje všeobecnú verejnú mienku, ani zd'aleka, ale je to dobrý príklad náhodnej vzorky ľudí z rôznych odborov, z ktorej vyplýva potreba prekladateľov filozofickej literatúry. Dnešný knižný trh je, bohužiaľ, zameraný viac na komerciu a konzum než na kvalitu. Prekladá sa prevažne literatúra odzrkadľujúca aktuálny dopyt.

Takéto knihy sú nielen prekladané do mnohých jazykov, ale sú aj propagované a ich reklama prispieva k čítanosti týchto publikácií, zatiaľ čo filozofia a jej publikácie sú propagované nedostatočne. Čitateľom sú teda viac dostupné moderné literárne diela, dovoľm si povedať, často bez umeleckého zážitku. Druhým problémom, s ktorým som sa stretol pri mojom štúdiu je štýl akým sú písané filozofické texty. Netvrdím, že filozofia sa nemá vyjadrovať terminologicky, avšak v mnohých interpretáciách chýbajú vysvetlivky pojmov použitých v texte. Neraz som zažil situáciu, že interpretačná literatúra bola napísaná zložitejšie ako samotný primárny text. Dá sa pochopiť, že autori sa snažia ukázať svoju odbornosť a kvalifikovanosť pre danú tému, a tým aj právo vyjadrovať sa k danej problematike, avšak nemalo by sa to diať na úkor zrozumiteľnosti textu. Cieľom autorov dnešnej doby, ktorí disponujú myšlienkami hodných zamyslenia, by malo byť myšlienkami osloviť čo najviac ľudí. To, že text nebude preplnený odbornými pojmami neznamena, že nemá odbornú či ideovú hodnotu. Tak ako hovorí Rousseau (1949, s. 64): „Každý umelec chce sklidiť úspech. Chvála súčasníkov je největší částí jeho odměny”.

Uznanie verejnosťou a následné diskusie či otázky, ktoré autorovo dielo vyvolá, je tým pravým úspechom autora. Na to, aby percipienta text zaujal, musí byť koncipovaný tak, aby mu percipient aj rozumel. Myslím si, že to, čo by mohlo zlepšiť pochopiteľnosť textov, sú vysvetlivky odborných pojmov používaných v samotnej literatúre, ako aj vysvetlivky zložitých

---

³⁶Autorský kolektív, Veľké myšlienky Filozofia, 2020, s. 12

myšlienok laickým spôsobom. Obetovať jednu či dve strany na to, aby bol text pochopiteľný nie je podľa mňa pre autorov až taká záťaž.

1.3 Propagácia

Za najzávažnejší problém filozofie považujem jej „utajenie“. Filozofia je propagovaná v spoločnosti naozaj veľmi málo. Mohli by sme argumentovať, že ten, kto má záujem, si filozofickú literatúru vyhľadá. Áno, to je samozrejme pravda, no nie je to vôbec ľahké. Pri štúdiu som mal viackrát problém nájsť potrebnú literatúru k mojim prácam. Okrem problému s nedostatkom výťažkov som sa stretol aj s problémom kníh, ktoré nemajú potrebnú interpretačnú literatúru. Na to, aby som zistil, ako je propagovaná filozofia a ako vyzerá vizuálna a estetická stránka literatúry, som urobil malý prieskum. Navštívil som päť predajní najznámejších kníhkupectiev Martinus a Panta Rhei a prezrel som aj internetové portály na predaj kníh. Z môjho prieskumu vyplynulo, že filozofia nemá vlastné oddelenie a vo väčšine prípadov je zaradená pod oddelenie humanitných vied. Pridať mi dosť nefér, že pohľadnice majú v kníhkupectvách vlastnú sekciu a filozofická literatúra je bezmyšlienkovite hodená do regála k psychológii alebo iným humanitným vedám.

Riešenie vo zviditeľnení filozofie vidím práve v sociálnych sieťach. V dnešnej dobe sociálnych sietí a internetu by sme mali viac využívať propagáciu aj týmto spôsobom. Filozofia by si mohla zlepšiť reputáciu, ak ju ukážeme v tom pravom svetle, a hlavne ak ju vysvetlíme takým spôsobom, aby jej dokázala prísť na chuť široká verejnosť. Zaujímavým oživením by mohli byť inštruktážne videá a prednášky o popredných filozofických otázkach, tie by mohli zaujať aj mladých ľudí, ktorí by šírili toto nové povedomie o filozofii ďalej, napríklad aj formou už spomínaných sociálnych sietí, prostredníctvom word-of-mouth marketingu a podobne.

2 Zatraktívnenie publikácií

V mojom krátkom dotazníku som taktiež dal respondentom na výber z deviatich kníh. Zoznam obsahoval tieto knihy : a) J. K. Rowling - Harry Potter a väzeň z Azakabanu, b) Rozprávky P. Dobšinského, c) Antoine de Saint- Exupéry Malý princ, d) Dan Brown - Da Vinciho kód, e) Tomáš Jahelka - Masarykova filozofia na Slovensku, f) Jozef Michalov - Filozofia osvietenstva, romantizmu a idealizmu, g) Kolektív autorov - Filozofia - Veľké filozofické myšlienky, h) G. W. F. Hegel - the Phenomenology of Spirit, i) Jane Austenová - Pýcha a predsudok. Respondenti si mali vybrať z tohto zoznamu tri knihy. Iba v jednom z tridsiatichdvoch prípadov sa v tomto výbere troch kníh vyskytla jedna z poskytnutých filozofických diel. V poslednej otázke som sa respondentov pýtal, či čítajú, resp. či čítali akúkoľvek filozofickú publikáciu. Aj v tomto prípade to dopadlo rovnako, a len jeden mal skúsenosti s filozofickou literatúrou. Kde je teda problém a ako docieľať, aby bola filozofická literatúra atraktívnejšia? Musíme si uvedomiť, že žijeme v dobe, kde je prvý dojem veľmi dôležitý a často zásadný. Ľudia jednoducho súdia knihu podľa obalu. Ako som už spomínal, filozofické publikácie nemajú vo väčšine prípadov vlastné oddelenie v kníhkupectvách, a tak by mali nejako zaujať medzi tou kopou humanitnej literatúry. V prvom rade by sme sa mali pozrieť na samotné názvy kníh. Takmer v každom druhom názve sa nachádza slovo „filozofia“. To súvisí s už spomínanou „aroganciou filozofie“. Je naozaj nutné hneď v názve privlastňovať publikáciu filozofii? Ak je mienka o filozofii taká, aká je, tak predsa nemôžeme čakať, že človeka zaujme kniha, ktorá má už v názve pojem, ktorému nerozumie, vyhýba sa mu alebo má o ňom negatívnu mienku. Pokúsme sa zamyslieť nad tým, čo je podstatnou myšlienkou knihy. Vezmime túto myšlienku a skúsme z nej vytvoriť pútavý názov, ktorý donúti čitateľa vziať knihu do ruky. Napríklad namiesto názvu *Kantova filozofia prirodzenosti človeka* sa poskúsme položiť si v názve rečnícku otázku: Čo je prirodzenosť človeka? Otázka z psychologického hľadiska vyvoláva v čitateľovi potrebu nájsť odpoveď. A keďže je človek od prirodzenosti zvedavá bytosť túžiacia po odpovediach, donúti ho to otvoriť knihu.

Druhým aspektom je samotná obálka knihy. Filozofická literatúra je často obalená v nevýrazných farbách a absolútne neatraktívne ilustrovaná. Vytvorme niečo jedinečné. Poskytnime myšlienku publikácie niekomu, kto ju dokáže pretvoriť na obrazové umenie a vložme výsledok na obálku. Verím, že pútavý názov, pestrá či nezvyčajná farba spolu so zaujímavou titulnou stranou môžu pomôcť zlepšiť predaj a následný dopyt po filozofickej literatúre. „Ako sa môžu pravdy filozofie stať univerzálnejšími a užitočnejšími pre ľudí?“³⁷ Podľa mňa práve implementáciou niektorých zo spomínaných návrhov by sa filozofia stala ľudskejšou, menej elitárskou, a tým pádom aj atraktívnejšou, čo by mohlo viesť k zmene postoja laickej verejnosti k filozofickej literature.

3 Prečo by mala byť filozofia viac popularizovaná?

Otázka, ktorá sa nám otvára, je: prečo by vlastne mala byť filozofia viac sprostredkovaná verejnosti? Čím sa poznatky filozofie odlišujú od ostatných poznatkov, napríklad z fyziky? Čo nám vlastne filozofia môže dať? Odpoveď je jednoduchá a nájdeme ju v tejto definícii filozofie: „Filozofia je spôsob myslenia (kritického myslenia)“. Myslím si, že kritické myslenie je podstatným aspektom utvárania človeka ako osobnosti. Nepopieram, že základné poznatky z fyziky sú potrebné pre každého jedinca, ale väčšina fyzikálnych poznatkov je podstatná najmä, pre tú úzku skupinu ľudí, ktorá prichádza do styku s fyzikálnym skúmaním. Na druhej strane to, čo ponúka filozofia, môžeme využiť v každodennom živote všetci. Fyzikálny vzorec môžeme uplatniť len vo fyzike a s ňou súvisiacich vedách. Kritické myslenie nadobudnuté štúdiom filozofie môžeme použiť takmer na všetko. Od bežného každodenného rozhodovania až po vážne rozhodnutia ako sú napríklad voľby prezidenta či parlamentné voľby. Filozofické myslenie nás učí novej perspektíve, novému pohľadu na otázky a problémy, ktoré nás obklopujú.

3.1 Negatívna vplyvu filozofie

Tak ako vo všetkom, aj vo filozofii môžeme nájsť nielen svetlú, ale aj tienistú stránku. Z histórie vieme, že nesprávne pochopenie istej vyslovenej idey môže viesť ku katastrofe. Nepochopené, často zle interpretované, alebo oportunisticky prekrútené slová mysliteľov viedli napríklad k nacizmu, komunizmu až holokaustu. Práve preto je dôležité, ba až esenciálne, aby boli interpretácie dostatočne zrozumiteľné. Otázka, ktorú si musíme bezpodmienečne položiť je, či je dobrý nápad propagovať všetky filozofické myšlienky a idey? Osobne si myslím, že nemali. Niektoré filozofické smery či dokonca filozofické spôsoby života³⁸ by mohli vyvolať v spoločnosti negatívne dôsledky. Práve preto je dôležité vytýčiť tie aspekty filozofie, ktoré budú pre spoločnosť prospešné. Zle pochopené filozofické myšlienky môžu viesť ku konaniu proti spoločenským normám, alebo viesť k deviantnému správaniu, podporovať nonkomformitu či kontrakultúru, čo by negatívnu mienku o filozofii rozhodne nezlepšilo. Čo je teda pre societu správne a čo nie? Je to naozaj ťažká otázka. Všetkým sa vyhovieť nedá. Možno práve dnes nastal čas, aby sme sa vrátili k učeniu Sokrata a ukázali dôležitosť analýzy samotnej otázky pred tým, než na ňu budeme odpovedať.

3.2 Aristokratickosť filozofie

Niektoré názory tvrdia, že by filozofia mala ostať len akousi „aristokratickou“ disciplínou, pretože nie každý je schopný filozofiu pochopiť. S týmto názorom z časti súhlasím. Niektoré otázky a niektoré filozofické teórie by nemali opustiť akademickú pôdu, a

³⁷ Cenová otázka položená spoločnosťou vo švajčiarskom Berne. Na túto otázku reagovala aj esej J. G. Herdera. Táto otázka bola koncipovaná v duchu *Popularphilosophie*, ktorá v tom čase konkurovala školskej filozofii v nemecky hovoriacom svete (Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/entries/herder/>).

³⁸ Ako je napríklad kynizmus, ktorý by v modernej spoločnosti bol označený v určitých aspektoch ako antispoločenský smer porušujúci sociálne normy.

to jednoduchého dôvodu, buď nie sú atraktívne alebo sú príliš odborné. Problém však vidím v tom, že aj témy a otázky, pri ktorých by názor filozofov mohol mať pozitívny dopad na verejnosť, ostávajú uväznené len v kruhu „filozofickej aristokracie“. Netvrdím, že by filozofia nemala mať hranice, avšak jej názor by mohol v početných prípadoch problém vyriešiť alebo ho aspoň posunúť ho k riešeniu. Napríklad v politike by sme ocenili trocha kritického nadhľadu na problematiku či už ekonomiky, hospodárstva alebo sociálnych problémov. Avšak tak, ako to tvrdia mnohí autori, úlohou filozofie nie je vládnuť, ale vláde či aristokracii radieť. Predstavme si na chvíľu filozofiu ako všeobecne rozhladeného človeka. Za onú všeobecnú rozhladenosť považujme práve kritické myslenie, ktoré sa dá aplikovať na akúkoľvek otázku. Tak ako si človek občas necháva svoj názor pre seba, tak by to mala robiť aj filozofia. Pretože panujú len dva extrémny v rámci filozofickej komunity. Ten prvý je ten, keď majú filozofi pocit, že sa môžu vyjadrovať ku všetkému, pretože je to práve filozofia, ktorá sa venuje otázkam a problémom. A tým druhým extrémom je to, keď sa filozofi od všetkého naopak dištancujú, hoci by ich pohľad na vec priniesol pozitívne výsledky. V dnešnej dobe môžeme vidieť, že oproti minulosti sa nikto nejde poradiť za filozofom, ale obracia sa buď na vedu alebo na náboženských predstaviteľov. Podstatnou úlohou je teda rozlišovať situácie, v ktorých je dobré sa oficiálne vyjadriť, a v ktorých radšej mlčať.

4 Výsledky a odporúčania

Na základe mojich zistení by som zhrnul problém atraktívnosti filozofie vo verejnom priestore do troch bodov. Problém terminológie a jazyka, ktorý by čiastočne mohlo vyriešiť zaradenie terminologického slovníka do každej filozofickej publikácie. Neestetickosť filozofickej literatúry, ktorá nie je lahodiaca oku, by mohlo vyriešiť nazeranie pod povrch myšlienok, o ktorých chceme hovoriť a pretvoriť ich na vizuálny objekt záujmu. A v neposlednom rade zmena prístupu k samotnému propagovaniu filozofie verejnosti. Myslím si, že povedomie o filozofii by sa mohlo zlepšiť aj prostredníctvom tlačeného či internetového média. Podľa mojich zistení neexistuje žiadne periodikum alebo iné elektronické médium voľne prístupné verejnosti, ktoré by sa venovalo primárne filozofii. Periodiká venujúce sa histórii, psychológii a vede sú bežne dostupné v novinových stánkoch. Tieto magazíny plnia jednoduchú úlohu. Zložité pojmy z odbornej literatúry a rovnako nové štúdie a zistenia transformujú do podoby atraktívnej pre verejnosť. Práve preto by som chcel vo svojich odporúčaniach iniciovať vytvorenie časopisu venujúceho sa filozofii, ktorý som zatiaľ pracovne nazval VERITAS. Časopis by mohol propagovať a odporúčať filozofickú literatúru širokej verejnosti. Periodikum by prezentovalo filozofiu atraktívnejším spôsobom, ale aj nazeralo na filozofické idey z rôznych pohľadov. Myslím si, že prostredníctvom tohto časopisu by sa mohlo rozšíriť povedomie o filozofii, a tým by sa mohla zvýšiť miera kritického myslenia v spoločnosti. Práve to je zvlášť v tejto dobe tak potrebné, a pritom tak často absentujúce.

Záver

Filozofia má jednoznačne spoločnosti čo povedať a má ju čo naučiť. Ak dokážeme ukázať prospešnú stránku filozofie, môžeme doceliť pozitívnu zmenu. Filozofia sa môže stať populárnou aj vďaka spomínanej univerzálnosti jej použitia. Práve preto by sme mali túto stránku univerzálnosti ukázať ako metódu nového postoja k mysleniu. Je jasné, že všetkým sa vyhovieť nedá. Asi sa nepodariť osloviť celú spoločnosť, avšak môžeme sa pokúsiť aspoň o čo najväčšiu časť. Kritické myslenie, ktoré filozofia poskytuje, by mohlo zmeniť mnohé veci. Od každodenného rozhodovania až po veľké zmeny v prípade politiky či ekonomiky. Podporiť by sme mali taktiež vyučovanie filozofie na školách, a tak priviesť k filozofickému skúmaniu novú generáciu. Generáciu, ktorá možno zmení svet.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

ROUSSEAU, J. J., 1949. *O pôvodu nerovnosti medzi ľidmi*. Praha: Svoboda.

Autorský kolektív, Veľké myšlienky Filozofia, 2020, Prvé vyd. Bratislava: Albatros Media Slovakia, s.r.o. ISBN 9788056618523.

Anonym, 2017. *Johann Gottfried Herder*. [online]. [cit. 2021-06-08]. Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/entries/herder/>

III. MEDIÁLNE ŠTÚDIÁ A UMENIE

12 SYNTÉZA KULTÚRNEHO PRIESTORU HIP HOPU A BASKETBALU

Patrik Liščinský

Študijný odbor: Mediálne štúdiá
Študijný program: Mediálne štúdiá
Stupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 2.
Konzultant: Mgr. Eva Peknušiaková, PhD.

Abstrakt

V našej štúdii skúmame prepájanie, resp. vzájomné prelínanie prvkov reprezentujúcich hip hopovú subkultúru s kultúrnymi prvkami zastupujúcimi basketbal. Zhromažďovanie teoretických východísk ako aj výskum konkrétnej vzorky má vyvrátiť alebo potvrdiť našu tézu založenú na konštatovaní, že fúzia kultúrnych prvkov hip hopu a basketbalu je viditeľná a jasne identifikovateľná. Samotné spájanie kódov hip hopu a basketbalu eskalovalo s rozvojom komercializácie, ktorá predstavuje v kontexte našej štúdie významný faktor. Analýzu vykonávame na vzorke determinovanej jednotným územím. Pozornosť upriamujeme na prepojenie basketbalu a hip hopu v Severnej Amerike, kde sa hrá najprestížnejšia basketbalová liga NBA, a kde sú sústredení najznámejší predstavitelia hip hopu so statusom celebrit. V procese výskumu sa zameriavame na vonkajšie znaky indikujúce príbuznosť oboch kultúr a aktivity konkrétnych predstaviteľov smerujúce od basketbalu k hip hopu a naopak. Výsledky analýzy preukázali, že fúzia nami zvoleného hudobného žánru a športu je preukázateľná a verifikovateľná vo všetkých skúmaných aspektoch, pričom najsignifikantnejším je imidž ako vonkajší identifikačný prvok. Značne frekventovanými sú taktiež odkazy na basketbal zakomponované do textov piesní alebo videoklipov.

Kľúčové slová

hip hop, kultúra, basketbal, šport, hudba, syntéza, rap

Úvod

Z pohľadu športového fanúšika aplikujúceho kritické myslenie do oblasti masovej a populárnej kultúry považujeme za ojedinelú širokospektrálnosť vzájomného prepojenia hip hopovej subkultúry s basketbalom. Zároveň sme názoru, že v rámci problematiky konexie akejkoľvek hudobnej subkultúry s akýmkoľvek športom ide o najsúrodnejšiu fúziu a prelínanie kultúrnych kódov.

Naše nahliadanie na uvedenú problematiku nás inšpirovalo k preskúmaniu syntézy hip hopu a basketbalu. V procese prípravy na prieskum sa oboznamujeme s pôvodom a rozvojom hip hopu; poukazujeme na jeho identifikačné prvky; príslušnosť k mainstreamu; hodnotový rámec a kreovanie, uchovávanie a budovanie jeho jedinečnosti prostredníctvom vnútorných a vonkajších prejavov. Dôraz pritom kladieme na formálne aspekty hip hopovej prezentácie, pretože nám už na malom priestore poskytujú výsledky pozorovania s dostatočným potenciálom na potvrdenie alebo vyvrátenie nastolenej tézy o zreteľne identifikovateľnom prepojení. Cieľom našej práce je preto poukázať na ich spoločné fragmenty ako výsledku komercializácie s dôrazom na dokázateľnosť a faktickosť.

Zástupcom basketbalovej sféry je v našom prieskume najprestížnejšia basketbalová liga NBA. Hip hopovú subkultúru reprezentujú v našom prieskume americkí raperi, ktorých výber podmienil faktor územnej a globálnej kultúrnej príbuznosti.

1 Hip hop

Historický vývin a transformácia hip hopu ako kultúrneho elementu odhaľuje jeho prienik do odvetvia basketbalu. Za historicky najvýznamnejšie územie v kontexte zrodu a rozvoja hip hopu možno považovať černošské geto zo štvrti Bronx v New Yorku, kde sa v sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia začal vyvíjať ako hudobný štýl fúziou jamajských a amerických kultúrnych fragmentov. Prelínanie jednotlivých aspektov zdanlivo odlišných kultúr bolo podmienené migráciou obyvateľov Jamajky, ktorí do vlastných piesní vsúvali pasáže založené na bicích nástrojoch z už existujúcich skladieb. Skomponované piesne tak predstavovali pútavejšie a rytmickejšie produkty (Anonym 2021).

Tricia Rose (1994; Kolářová 2011, s. 126) definuje hip hop ako istý druh reakcie marginalizovanej mládeže afroamerického a afrokaribského pôvodu na vytlačanie zo spoločnosti, náročné pracovné podmienky často eskalujúce do nezamestnanosti, policajnú diskrimináciu a v konečnom dôsledku aj na spoločenskú a ekonomickú izoláciu.

Funkcia hip hopu ako priestoru pretvárajúceho viacero kultúr súčasne do antirasistickej komunity sa s nástupom technológií začala postupne transformovať a podliehať komercializácii (Rose 2008; Kolářová 2011, s. 126). V deväťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia sa tak k hip hopovej subkultúre začalo hlásiť mnoho priaznivcov bielej pleti. Hip hop v rámci svojej transformácie prechádza zo slipstreamu³⁹ do mainstreamu⁴⁰, hoci si stále zachováva aj svoju undergroundovú podobu. „Rovnako ako iné subkultúry bol aj hip hop pohltý trhom a vznikol komerčný prúd s hiphopovými celebritami, festivalmi, cenami a, samozrejme, vlastným hudobným a odevným trhom“ (Smolík 2017, s. 186). Na dôsledok komercializácie poukazujeme v praktickej časti našej práce, kde demonštrujeme prepojenie hip hopovej subkultúry s basketbalom ako ziskovým odvetvím.

Od historického vývinu a funkčnej transformácie sa odvíja aj obsah textov hip hopových piesní, ktoré sú zväčša založené na istom posolstve alebo príbehu týkajúceho sa priebehu života, úspechov/neúspechov, zmien, vzťahov, rodiny a podobne.

Hip hop ako forma umenia v sebe zahŕňa podľa Smolíka (2017) štyri elementy, ktoré samostatne predstavujú taktiež druh subkultúry – graffiti, breakdance, MCing a DJing. Napriek ich vzájomnej kooperácii a všeobecne pevnému prepojeniu vystupuje do popredia MCing nazývaný aj rap. Ten sa často zamieňa s pojmom hip hop, čo spôsobuje sémantický konflikt.

Samotná skratka „MC“ zastupovala v minulosti slovné spojenie Master of Ceremonies, čo v preklade znamená ceremoniár. V súčasnosti sa „MC“ vzťahuje na osobu zvanú microphone controller alebo microphone checker (ten, kto drží mikrofón) (Škařupová 2002; Smolík 2017).

Rap, resp. MCing je spôsob vokalizácie textu (Heřmánek 1998; Smolík 2017). Ide teda o rytmicky vyslovovaný text, resp. verbálnu zložku skladby, ktorá nadväzuje na melódiu charakterizovanú aj ako bít kreovaný a prezentovaný DJom. Sprievodným prvkom rapu môže byť tiež bítbox predstavujúci podľa Smolíka (2017) prípadný piaty element, no raper môže vystupovať aj bez akéhokoľvek podkladu.

Naopak Monsportová (2017, s. 15) definuje rap ako „údernejší štýl“ vytvárajúci istú opozíciu voči hip hopu na vyjadrenie nesúhlasu s komercializáciou. Ďalej však konštatuje, že hranica medzi rapom a hip hopom je veľmi úzka, pretože ide o vzájomne prepojené kultúrne prvky.

V konečnom dôsledku možno považovať hip hop za pojem zastrešujúci všetky štyri elementy vrátane rapu.

³⁹ Prechodový stupeň medzi mainstreamom a perifériou. Ide o súbor obsahov, ktoré sú istým spôsobom špecifické a na ich dekódovanie je potrebný väčší recepčný ponor, avšak konečný zážitok prijímateľa nie je podmienený jeho znalosťou detailných kontextov

⁴⁰ Jednoducho dekódovateľné informácie, ktoré si nevyžadujú vysokú mieru odbornej znalosti prijímateľa. Pútajú pozornosť najširšej časti publika.

Nenáročnosť rapu na autorovu schopnosť spievania sa v kombinácii s túžbou vypovedať isté posolstvo vychádzajúce zo života stáva pre mnohých fanúšikov hip hopu či dokonca slávne osobnosti akokoľvek späté s touto subkultúrou motiváciou k vlastnej produkcii.

2 Hip hop ako spôsob vyjadrenia

Štýl hip hopovej subkultúry podľa Režnej a kol. (2015) definovaný systémom určitých znakov a výrazovými kvalitami, preniká v priebehu svojho jestvovania od genézy až po súčasnosť do životného štýlu jej priaznivcov. Podľa Rose (2008; Kolářová 2011, s. 133) sa hip hopoví fanúšikovia „všetkých rás a etnických pôvodov považujú za viac než fanúšikov. Oni sú tí, ktorí žijú a dýchajú hip hop každý deň“.

Prienik subkultúry do spôsobu života charakterizuje Režná a kol. (2015) cez termín *subkultúrny sebvýraz*. Jeho funkciou je poukazovať na to, čo „aktuálne aj v kultúrnej tradícii považuje jeho nositeľ za svoje a čo za cudzie – sebvýraz teda vyjadruje postoj“ (s. 27). Kreovanie postoja je sprevádzané intenzívnym vnímaním seba samého. Režná a kol. (2015) však pripisuje dôležitosť aj spontánnosti alebo nevedomému prieniku istých skupinových aktivít z vonkajšieho prostredia do štruktúr identity príslušnej subkultúry.

Ako ďalej uvádza Režná a kol. (2015, s. 28), kvalita sebvýrazu sa odvíja od dvoch aspektov. Prvý tvoria znaky definujúce člena subkultúry, druhý pozostáva zo znakov odlišujúcich člena konkrétnej subkultúry od iných. Cez binárny charakter znaku sa dostávame k opozícii autenticnosť – štylizovanosť. „Autentické sa viaže na spontánnosť a minimálnu korekciu, a preto aj minimálne podlieha štylizácii“. Prostredníctvom autenticnosti menia prirodzené hip hopové autority individuálnosť na kolektívnosť. Idiognómia (*ja*) sa tak mení na sociognómiu (*my*), čím sa vytvárajú vzorce skupinových prejavov a autenticita sa mení na príznačnosť. (Režná a kol., s. 28).

Subkultúrny sebvýraz predstavuje špecifický kultúrny kód viazaný na prejavy konkrétnej subkultúry (v našom prípade hip hopu) (Režná a kol., s. 28). Kultúrny kód môžeme definovať aj ako špecifický štýl, ktorý Smolík (2017) rozdeľuje na tri prvky. Prvým a zároveň najzásadnejším je imidž. Na základe vonkajšieho vzhľadu vieme najrýchlejšie a najpresnejšie definovať subkultúru jej zástupcu. Režná a kol. (2015, s. 30) konštatuje, že „móda bola pôvodne znakom sociálneho kastovného systému“, od ktorého v súčasnosti väčšina spoločnosti upúšťa, avšak v rámci subkultúry sa vonkajšia prezentácia dobrovoľne transformuje na „kastovný semiotický systém“. Imidž hip hoperoz klasifikujeme ako „urban/street wear“. Autentickým prvkom príslušníkov hip hopovej subkultúry je preto predovšetkým voľné športové oblečenie (zväčša teplákovina), športová obuv, pokrívka hlavy (najčastejšie šiltovka s rovným šiltom alebo čiapka) a šperky (výrazné retiazky, luxusné hodinky, prstene). Najmä prostredníctvom módných doplnkov upozorňujú hip hoperi na dosiahnuté bohatstvo a luxus. Súčasťou imidžu je podľa Smolíka (s. 33) aj tetovanie a rôzne typy účesov, ktoré sú rovnako výrazným subkultúrnym ukazovateľom. Ako druhý prvok štýlu Smolík (s. 33) uvádza vystupovanie pozostávajúce z výrazu tváre, štýlu chôdze a postoja tela. Všeobecným znakom vystupovania hip hopera je mierne podvihnutá hlava symbolizujúca dominanciu alebo naopak sklonená hlava so zrakom upriameným smerom dohora na vyjadrenie istej nebojácnosti, nezáujmu či arogancie. Chôdzu definuje nižšie tempo a výraznejšia práca s vrchnou časťou tela. Tretím štýlotvorným činiteľom hip hopu je argot. Ide o špecifický druh slangu príznačný pre konkrétnu skupinu ľudí. Zaužívanými prvkami hip hopového argotu sú rôzne obmeny anglických slov funkčne využívané aj v iných jazykoch.

Uvádzané tendencie môžeme vzhľadom na zameranie našej práce pozorovať aj na budovaní vzťahu k hip hopu cez obľubu basketbalu. Isté množstvo basketbalistov sa na základe svojej vášne k tomuto športu stalo fanúšikmi hip hopu, čo po určitom čase mohlo eskalovať do celkového subkultúrneho sebvýrazu. Rovnaký princíp vieme následne uplatniť aj smerom od hip hopu k basketbalu.

3 Metodológia

V nasledujúcej časti demonštrujeme pomocou explicitných príkladov z prostredia basketbalu a hip hopu vzájomné prepojenie oboch záujmových a tiež profesijných oblastí. Spomedzi niekoľkých celosvetovo známych basketbalových líg sme do výskumnej vzorky zahrnuli NBA (National Basketball Association). Vzhľadom na kvalitu a prestíž je táto zámorská súťaž najreprezentatívnejšou pre náš výskum. Navyše NBA bola založená podobne ako hip hop v meste New York v Spojených štátoch amerických. Zloženie zástupcov hip hopovej subkultúry je z hľadiska obdobia ich najväčšej popularity diferencovanejšie a jeho skladbu podriadujeme zámeru poukazovať na konkrétne aspekty čo najvýstižnejšie a dôveryhodne. Kritérium územia však ostáva nezmenené, pretože trend zmiešavania kultúrnych kódov sa v najväčšej miere prejavuje v oblasti Severnej Ameriky, čo podľa nášho názoru zapríčiňuje predovšetkým faktor blízkosti. Konektivita kanadského alebo amerického rapera s kanadsko-americkou ligou je prirodzenejšia a zároveň najrozvinutejšia.

V procese prieskumu sa zameriavame na oblasti sprostredkujúce vzhľadom na obmedzený rozsah práce najautentickejší náhľad na analyzovanú fúziu kódov. Výskum sústreďujeme sa na imidž, hudobnú produkciu, trend rapovania v NBA. Skladba jednotlivých kritérií reflektuje Smolíkové (2017) teoretické východiská a naše dlhodobé pozorovanie vývoja oboch odvetví, ktoré bolo podmienené aktivitami v prostredí basketbalu.

4 Syntéza hip hopu a basketbalu

4.1 Prejav hip-hopu v basketbale

4.1.1 Imidž

Umelci a športovci so statusom slávnych osobností kladú veľký dôraz na vizuálnu prezentáciu, a to nielen z estetického hľadiska, ale aj z hľadiska výpovednej hodnoty. Svojím imidžom ovplyvňujú mienku publika a hlásia sa k príslušnosti v istej skupine. Na obrázkoch č. 1 – 3 môžeme pozorovať jednotlivé aspekty zovňajšku basketbalistov totožné s vizuálnymi znakmi hip hoperov (pozri kapitolu 2.1).

Obrázok č. 1 LeBron James

Obrázok č. 2 Carmelo Anthony a Allen Iverson

Obrázok č. 3 Anthony Davis

4.1.2 Trend rapovania v NBA

V priebehu prieskumu spojitosti basketbalu a hip hopovej subkultúry sme odpozorovali trend hudobnej produkcie iniciovanej zo strany úspešných hráčov NBA.

Jedným z priekopníkov rapu naprieč najprestížnejšou basketbalovou ligou sa stal jej štvornásobný šampión Shaquille O'Neal. Bývalý center Orlanda Magic, Los Angeles Lakers, Miami Heat, Phoenixu Suns, Clevelandu Cavaliers a Boston Celtics vydal štyri štúdiové albumy, dva covery, dva soundtracky a deväť singlov. Jeho zbierku dotvára jeden doposiaľ nevydaný album. Premiérový album s názvom Shaq Diesel skončil v rebríčku Billboard 200 na 25. priečke, 10. miesto obsadil v hitparáde magazínu Billboard R&B/Hip-Hop Albums a stal sa tiež držiteľom platinového ocenenia Recording Industry Association of America (RIAA) (Bonita 2016).

Ďalším populárnym hráčom NBA s raperskou kariérou je rozohrávač Portlandu Trail Blazers Damian Lillard. Šesťnásobný účastník zápasu hviezd vystupuje pod pseudonymom Dame D.O.L.L.A. a do vlastnej diskografie pridal doposiaľ tri albumy – The Letter O (2016), Confirmed (2017) a Big D.O.L.L.A. (2019) (Holdahl 2019).

Svoju basketbalovú kariéru spája s kariérou rapera aj Lonzo Ball. V súčasnosti rozohrávač New Orleans Pelicans vyprodukoval celkovo tri single a jeden album s názvom Born 2 Ball (Nelson 2018).

4.1.3 Účasť na zápasoch

Propagácia je funkčná aj opačným smerom. O rapera môže prejavovať záujem basketbalové publikum už len na základe jeho verejnej príslušnosti ku klubu/hráčovi. Najzrejmším príkladom je v tomto kontexte priama účasť na zápasoch. Do nášho výskumu vyberáme troch populárnych predstaviteľov hip hopu, ktorí svojím pravidelným navštevovaním duelov posilňujú svoj verejne prezentovaný a konštruovaný imidž.

Prvým je Rick Ross. Rodák z Miami navštevuje na pravidelnej báze zápasy Miami Heat, ktoré sleduje z prvého radu. Rovnako najbližšie k palubovke sedáva aj raper Drake fandiaci klubu Toronto Raptors. Drake dokonca pôsobí priamo v tímových štruktúrach ako svetový ambasádor. Najvýraznejšie prepojenie rapera s klubom NBA pozorujeme v prípade Jay Z, ktorý v rokoch 2003 – 2013 vlastnil časť akcií klubu New Jersey Nets, resp. Brooklyn Nets. Okrem podnikateľských konexií je spätý s klubom aj ako pravidelný účastník zápasov Nets (Mason 2015).

Imidž spoločný pre hip hopovú a basketbalovú komunitu podmienený prenikaním prvkov, resp. motívov z jedného prostredia do druhého možno klasifikovať ako mediovanú kultúru založenú na vzájomnom ovplyvňovaní kultúrnych trendov.

4.2 Prejav basketbalu v hip-hope

4.2.1 Imidž

Explicitnejšie dekódovanie vzťahu medzi basketbalom a hip hopom ponúkajú módné doplnky raperov veľmi úzko súvisiace tiež s komercializáciou. Jednotlivé logá, značky a v konečnom dôsledku aj mená na dresoch nadobudli obrovský marketingový potenciál. Raper nosiaci akýkoľvek módný doplnok s motívom NBA ovplyvňuje primárne vlastné publikum, ktoré ani nemusí javiť záujem o basketbal, aby si taktiež zakúpilo produkt s motívom konkrétneho klubu, resp. hráča. Vo všeobecnosti smeruje móda s motívmi NBA v prostredí hip hopu od idiognómie k sociognómii.

Na obrázkoch č. 4 a 5 môžeme vidieť raperov prezentujúcich motívy klubov z NBA. Do vzorky v rámci kritéria *imidž* sme vyberali fotografie zachytávajúce osobnosti rapu mimo nadržania videoklipov, nakoľko ich vizuálnu zložku analyzujeme v ďalšom kritériu. Obrázky v našom výbere tak odhaľujú aj iné motivácie raperov odkazovať na basketbal než iba v rámci hudobnej produkcie. Najvýznamnejší produkt s basketbalovým pozadím šíreným v procese komercializácie naprieč rôznymi cieľovými (aj nebasketbalovými) skupinami predstavuje značka obuvi Jordan, ktorá je pomenovaná po najslávnejšom basketbalistovi Michaelovi Jordanovi (obrázok č. 6).

Na prelínanie hip hopovej subkultúry s motívmi basketbalovej NBA môžeme nazerať tiež cez pojem *panvizualizácia*, ktorá je založená na povrchnom, iba vizuálnom vnímaní napr. farebnej kombinácie Los Angeles Lakers či strihu topánok Jordan bez hlbšej interpretácie významov.

Obrázok č. 4 Ice Cube v šiltovke a mikine Los Angeles Lakers

Obrázok č. 5 Lil Wayne s čiapkou Los Angeles Lakers

Obrázok č. 6 Nicki Minaj v Jordan obuvi

4.2.2 Hudobná produkcia

Na basketbal odkazuje množstvo rapperov taktiež prostredníctvom textov piesní. Doslovným príkladom môže byť skladba Basketball od Kurtisa Blowa, ktorý rapuje o svojej vášni k tomuto športu. Basketbalovej tematike sa vo svojej produkcii venoval aj rapper Fabulous v piesni It's In The Game zvolenej za hlavnú skladbu počítačovej hry NBA Live 2003.

Svoju vášeň k športu zakomponovala do svojej tvorby taktiež dvojica Jay-Z & Kanye West. Ich skladba Gotta Have It v texte spomína Lebrona Jamesa a Dwayna Wada, v dobe zverejnenia (2011) spoluhráčov, hrajúcich za tím Miami Heat.

V spojitosti s tvorbou Kanya Westa uvádzame tiež pieseň Can't tell me nothing, v ktorej rapuje „...môžeš prežiť hocičo, keď to dokázal aj Magic...“, čím odkazuje na legendu NBA Magica Johnsona. Päťnásobný šampión a niekdajší rozohrávač Los Angeles Lakers dlhodobo bojuje s ochorením HIV.

Prepojenie textu s basketbalom evidujeme aj v prípade Bena Haggertyho vystupujúceho pod umeleckým pseudonymom Macklemore. V piesni Wing\$ vyprodukovanej v spolupráci s Ryanom Lewisom rapuje „...vybehol som na ihrisko a keď som vyskočil, vyskočil som, prisahám, skákal som do výšky. Dotkol som sa siete, mama, dotkol som sa siete...“. V ďalšej časti skladby Macklemore priamo odkazuje na Michaela Jordana – „...pretože som chcel byť ako Mike, áno, chcel som byť ním, chcel som byť tým mužom, chcel som sa dotknúť obruče...“.

Americký rapper zakomponoval do svojej tvorby basketbalový register prostredníctvom piesne Why oh Why, ktorej výsek textu citujeme – „...nasadzujem si moje botasky, ako keby boli bojovou obuvou, sedia mi ako Popoluške, keď triafam koše...“. Explicitnú referenciu pozorujeme aj nasledujúcej časti – „...sedem je šťastné číslo, v tomto veku som zistil, aký dobrý vie byť basketbal. Vstával som každé ráno s vtáčikmi a robil som cviky, doľava doprava rozvíjam skvelé schopnosti...“.

Okrem verbálnych prepojení skladieb spadajúcich do žánru hip hop s basketbalom sa spojitost preukazuje aj na vizuálnej rovine v rámci videoklipov. Zoskupenie Public Enemy pracuje s motívmi basketbalu v piesni He Got Game prostredníctvom mnohých postáv hrajúcich pouličný basketbal, ukážkami z NBA a aj pomocou pózujúcich hráčov rôznych tímov (obrázok č. 7). Rapper Flo Rida si vo svojom klipe k piesni G.D.F.R. zahral rolu basketbalového trénera,

pričom v úvode klipu trénuje svoj tím, ktorý následne vyhráva zápas (obrázok č. 8). Kanadský rapper Drake má na sebe v jednom zo svojich najslávnejších audiovizuálnych diel tričko značky Jordan (obrázok č. 9).

Obrázok č. 7 Public Enemy – He Got Game (Official Video)

Obrázok č. 8 Flo Rida - GDFR ft. Sage The Gemini and Lookas [Official Video]

Obrázok č. 9 Drake – Hotline Bling

Záver

V rámci teoretických východísk sme sa zaoberali zrodom hip hopu a jeho transformáciou pod vplyvom komercializácie, ktorú v kontexte fúzie hip hopovej a basketbalovej kultúry považujeme za zásadnú. Bez posunu od undergroundu k mainstreamu by hip hopová subkultúra neprodukovala popredných predstaviteľov vnímaných ako celebrity, pričom miera statusu osobnosti je posudzovaná na základe zárobkov a získavania ocenení ako ďalších významných ukazovateľov komerčného rozmeru mainstreamu.

Práve prostredníctvom celebrit z prostredia amerického hip hopu a basketbalu sme demonštrovali, že syntéza oboch odvetví je viditeľná, merateľná a hodnoverne dokázateľná na viacerých úrovniach, čím sme zároveň dokázali potvrdiť našu tézu z úvodu práce.

V nadväznosti na teoretické východiská a následný výskum považujeme za najsignifikantnejší ukazovateľ imidž obsahujúci najväčšie množstvo prvkov identifikujúcich príslušnosť konkrétnej basketbalovej celebrity k hip hopu a naopak. Výrazným ukazovateľom vzájomnej prepojenosti je fanúšikovský vzťah raperov k určitému klubu a tiež rôzne prvky oblečenia raperov s logami klubov NBA, ktoré okrem identifikácie spĺňajú aj marketingové zámery v zmysle predaja značky alebo mena rapera. „NBA móda“ sa v hip hope stala tak zaužívanou, že zaznamenáva pohyb od idiognómie smerom k sociognómii, dôsledkom čoho je vytváranie a udržiavanie istej mediovanej kultúry. Naopak od hip hopu do NBA prenikla móda „street wear“ a tiež rôzne trendy účesov či početnosti tetovaní.

Značne zastúpené boli tiež odkazy na basketbal všeobecne alebo na konkrétny klub/hráča v textoch piesní a aj vo videoklipoch, čím raperi upevňujú konektivitu oboch priemyslov.

Nový rozmer dodáva nášmu prieskumu a súbežne aj analyzovanému vzťahu prienik úspešných basketbalistov do prostredia rapu, ktorý sme v teoretickej časti z dôvodu častého zamieňania vymedzili od termínu hip hop. Na vzorke troch hráčov sme zistili, že sa dokázali istým spôsobom presadiť v oblasti rapu, čo opätovne obhajujeme celkovou príbuznosťou oboch odvetví.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

Anonym: Historie Hip hopu. [online]. [cit. 2021-04-22]. Dostupné z:

<https://www.hiphoper.cz/historie-hip-hopu/>

Bonita: Why Shaq Is the Greatest Rapper Ever to Enter the Basketball Hall of Fame. [online]. [cit. 2021-04-22]. Dostupné z: <https://ambrosiaforheads.com/2016/09/shaquille-oneal-rapper-basketball-hall-of-fame/>

- Facebook: LeBron James. [online]. [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/photo?fbid=302080304616205&set=pb.100044427126625.-2207520000..>>
- Facebook: Allen Iverson. [online]. [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/10960345836/photos/a.10152010672445837/10156538301385837/>>
- Facebook: Anthony Davis. [online]. [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <<https://www.facebook.com/119045328124234/photos/a.437871066241657/2026566890705392/>>
- Holdahl, Casey: DAMIAN LILLARD, A.K.A. DAME D.O.L.L.A, RELEASES THIRD FULL-LENGTH ALBUM, BIG D.O.L.L.A. [online]. [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <<https://www.nba.com/blazers/forwardcenter/damian-lillard-aka-dame-dolla-releases-third-full-length-album-big-dolla>>
- Icecube.com: The Big3 announces Monster energy as official energy drink partner. [online]. [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <<https://icecube.com/news/>>
- KOLÁŘOVÁ, M. (ed.), 2011. *Revolta stylem. Hudební subkultúry mládeže v České republice*. Praha: Slon, 272 s.
- Mason, Carson: Top 10 Famous Rapper's Favorite NBA Teams. [online]. [cit. 2021-04-22]. Dostupné z: <<https://www.thesportster.com/basketball/top-10-famous-rappers-favorite-nba-teams/>>
- MONSPORTOVÁ, M., 2017. *Filmový plakát očima současného diváka: bakalářská práce*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, s. 15.
- Nelson, Ryne: LONZO BALL DELIVERS DEBUT MIXTAPE 'BORN 2 BALL'. [online]. [cit. 2021-04-22]. Dostupné z: <<https://www.slamonline.com/nba/lonzo-ball-debut-mixtape-born-2-ball/>>
- REŽNÁ, M. – H. ZELENÁKOVÁ – M. MALÍČKOVÁ – M. BOSZORÁD, 2015. *Praktická estetika – tinedžerské subkultúry*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum v Bratislave, 60 s.
- SMOLÍK, J., 2017. *Subkultúry mládeže: sociologické, psychologické a pedagogické aspekty*. Brno: Vydavatelství Mendelovy univerzity v Brně, 278 s.
- Statsocial.com: Deep Dive: Of Sneakers & Rappers—Yeezy vs Air Jordan Fans. [online]. [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <<https://www.statsocial.com/insights/deep-dive-of-sneakers-rappers-yeezy-vs-air-jordan-fans/>>
- Vibe.com: 25 Photos of Lil Wayne Sitting Courtside at NBA Games. [online]. [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <https://www.vibe.com/gallery/25-photos-lil-wayne-sitting-courtside-nba-games/wayne0_0/>
- Youtube.com: Public Enemy - He Got Game (Official Video). [online]. [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=Vj4WtyoSwwI>>
- Youtube.com: Flo Rida - GDFR ft. Sage The Gemini and Lookas [Official Video]. [online]. [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=F8Cg572dafQ>>
- Youtube.com: Drake - Hotline Bling. [online]. [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=uxpDa-c-4Mc>>

13 PRÍTOMNOSŤ ŽÁNRU DISKO V SÚČASNEJ TANEČNEJ PRODUKCII POPULÁRNEJ KULTÚRY

Kristína Oravcová

Študijný odbor: Mediálne štúdiá

Študijný program: Mediálne štúdiá

Stupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 1.

Konzultant: Mgr. Eva Peknušiaková, PhD.

Abstrakt

Súčasná tvorba hudobných audiovizuálnych diel vykazuje vysokú mieru recyklácie a reprodukcie overených gramatík z minulých období. V práci nadväzujeme na disko societu, s ktorou vidíme v produktoch populárnej kultúry najväšiu podobnosť. Na základe analyzovanej vzorky sme vytvorili kategorizáciu piatich presetov, resp. prednastavení skutočnosti zobrazovanej v popkultúrnych dielach, vďaka ktorým vieme, ako predkladané mediálne stereotypy na obrazovej a textovej úrovni čítať. V rámci kvalitatívnej analýzy hodnotíme pozorované videoklipy ako výsledky výrazného prelýnania momentálnych aj dávno nastolených dispozícií, čím nemožno ich kultúrny rozmer považovať za jednoznačné návraty k disko kultúre. Aj keď ich auditívna zložka v prípade remakov ostala totožná, formálnymi prostriedkami odpovedajú iba na príslušné postmodernistické trendy. Výsledkom pozorovania je analógia súčasnej tanečnej hudby s disko tvorbou v obmene budovania celkom novej identity súčasnej pop music a tanečnej produkcie za kopírovanie osvečených prototypov. Záverom vyvodzovaným z hudobno-obrazovej vzorky je sledovanie vzorcov správania pre percipientov cez zobrazované hodnoty.

Kľúčové slová

Populárna kultúra. Disko. Presety. Recyklácia.

Úvod

Produkty populárnej kultúry zrkadlia jej dynamické vytváranie a šírenie vzorcov, podľa ktorých jej účastníci žijú. Čoraz viac sa v súčasnej mediovej kultúre vyskytuje recyklácia a reprodukcia overených a perцепčne atraktívnych obsahov, ktoré opakovane smerujú publikum k prežívaniu a spotrebúvaniu toho istého. Fúzia pôvodného s inovatívnym smeruje k multiplicité široko prístupných prejavov v kontexte postmodernistického uvažovania.

Je zaujímavé sledovať, že v pop music podmaňujúcej si väčšinového prijímateľa sa vyskytujú čoraz frekventovanejšie obsahy odkazujúce na minulé obdobia, a teda aj minulé kultúrne kódy a rámce správania. Aj napriek tomu sa však takéto audiovizuálne diela s prvkami rokmi vzdialených období veľmi často vyskytujú v súčasných mainstreamových hitparádach. Paralelu vidíme aj s budovaním ikonickosti a kultu celebrít hudobného priemyslu, ktoré prispôsobujú svoj vzhlád, imidž a ostatné vonkajšie prejavy práve parametrom disko kultúry 70. a 80. rokov. Vychádzajúc z túžby napodobniť videné sú hudobné videoklipy pre percipientov atraktívnou platformou pre život.

Hlavnú črtu momentálnej tanečnej hudby vidíme v zamieňaní budovania celkom novej identity súčasnej pop music a tanečnej produkcie za kopírovanie overených a spoľahlivých prototypov. Predmetom skúmania a reflektovania hlavného prúdu tanečnej hudby sú verbálne a gesticko-symbolické posolstvá, ktoré sa ku konečnému konzumentovi dostávajú cez vizuál a text ponúkaného obsahu. Analyzovanú vzorku sme na pozadí teoretických východísk zatriedili do piatich naformulovaných presetov formujúcich tvárnosť hudobného priemyslu a cezeň aj vzorce správania konzumentov v súčasnej societe.

Videoklip ako mediovaný kultúrny konštrukt nesie množstvo konotačných kódov. Cieľom našej hĺbkovej analýzy je preto dosiahnuť interpretačnú saturáciu tvorby remakov

niekdajších tanečných hitov. Cieľom nášho výskumu je tiež pozorovať, ako sa panvizualizácia premieta v prostredí súčasnej tanečnej hudby plniacej primárne pohybovú a tanečnú funkciu. Aj preto je pre mainstreamových producentov typická tvorba pútavých radio edit verzií na intenzívnu mediálnu spotrebu. Sledovať možno aj vizuálnu stimuláciu perцепčného vnímania ako nositeľa identifikačnej funkcie interpreta na strane heterogénneho publika.

1 Disko kultúra – vonkajšie a vnútorné znaky

Disko sa ako hudobný žáner vyznačuje dominantnou rytmickou zložkou, prehľadnou výstavbou textu, rôznorodými postupmi, nenáročnou a ľahko zapamätateľnou lexikou s prvkami erotiky (Rusnák 2012, s. 81). Ústredným prvkom tanečného hudobného žánru je oproti jeho predchodcom aj participácia žien na produkcii. Z hľadiska hodnotového rámca došlo v čase vrcholenia diska pod vplyvom zmien v spôsobe trávenia voľného času aj k výraznej zmene hodnôt popkultúry konca 20. a začiatku 21. storočia. Dôležitým medzníkom v analogickom vývoji disko society bola transformácia hodnôt lásky, mieru, hudby a dôvery v hromadnú moc na „fenomén tanečného združenia prežívajúceho voľnočasovú extázu na sobotnej diskotéke“.

Postupná evolúcia disko hudby výrazne ovplyvnila aj súčasnú mediálne šírenú popkultúru. Hlavnú vlnu populárnej hudby v druhej polovici 70. rokov sprevádzal objav mnohých výrazných osobností disko kultúry (ABBA, Bee Gees), ktorí spotrebovali záujem heterogénneho publika o tanečnú hudbu na svoje uplatnenie v šoubiznise. V súčasnosti však môžeme vidieť recykláciu overených a recepčne atraktívnych obsahov, ktoré opakovane smerujú publikum k prežívaniu a spotrebúvaniu toho istého. Začiatok 80. rokov bol príznačný fixáciou masového publika na diskotekovú tvorbu, čo pripravilo voľný trh pre začínajúcich interpretov tanečnej produkcie v priestore pop music. Zvýrazňované začínajú byť marketingové stimuly pracujúce s kultúrnymi a sociálnymi gramatikami so snahou vyhovieť „cieľovému segmentu“, teda tancujúcej verejnosti v priebehu tanečnej horúčky (Rusnák 2012, s. 82-83). Recepčne prijateľná je aj rekonštrukcia disko života v súčasnej populárnej kultúre najmä „mediálne znesiteľnou ľahkosťou bytia“ s dôrazom na ozdobnosť textu, prostredia, vizáže a odevu. Komerencializovaná diskoteková kultúra a jej sprievodné hedonistické prežívanie viedli k vzniku kontrakultúrnych prúdov (hlavne punk a indies) vyhradzujúcich sa voči využívaniu inštitucionalizmu a ideológii prežívania „tu a teraz“. Na druhej strane záujem o „four-on-the-floor“ rytmus a disko filozofiu „žiť len pre tento deň“, hoci len v jej medializovanej podobe, je v súčasnosti opätovne rozšírené, aj keď s aktualizovanými hodnotovými obmenami (Rusnák 2012, s. 86). Diskotekové udalosti naďalej predstavujú priestor na komunikačné aktivity, vymieňanie kontaktov a spoločné prežívanie komunitných vnemov, čomu sa prispôsobuje aj súčasná hudobná produkcia a jej vizualizácia prostredníctvom videoklipov.

2 Recyklácia overeného ako znak postmoderny

Disko výstupy začali byť už koncom 60. a začiatkom 70. rokov vnímané ako mediálny produkt s veľkým marketingovým potenciálom. Masmédiá neboli len v pozícii pasívnych pozorovateľov intenzifikácie dopytu publika po diskotekovej kultúre, ale aj jej formujúcim aspektom (Rusnák 2012, s. 84).

Východisková je pre náš výskum súčasnosť, ktorá rovnako vykazuje záujem o diskotekovú hudbu zo „zlatej éry“ datovanej koncom 70. a začiatkom 80. rokov doplnenú o aktuálne skladby napodobňujúce indikatívy zlatých čias diskokultúry, ktorá dokázala byť dobrou náhradou voľnočasových aktivít.

Smerovanie spojenia pôvodného s inovovaným vedie k recyklácii ako prejavu postmodernistického uvažovania. Podľa Oborníka (2012, s. 156) „smeruje recyklácia formou

imitácie, resp. ikonizácie v inom sociokultúrnom prostredí či kontexte k novým významom“. Nové posolstvá sú vtlačané do starých, no overených a akceptovateľných rozmerov.

Rozhodujúcim príznakom momentálnej kultúry mladých je podľa autora globalizácia s dostatočne členitým rámcovaním sociokultúrnych trendov. Giddens (1990, s. 64) determinuje globalizáciu ako „zintenzívnenie sociálnych vzťahov po celom svete spájajúc vzdialené lokality tak, že miestne dianie je formované udalosťami, ktoré sa stali vo vzdialenosti množstva kilometrov a naopak... naprieč časom a priestorom“. Paralelu s autorovým uvažovaním vidíme aj v sprostredkovaní audiovizuálnych gramatík zo starších období súčasným konzumentom.

Populárnu kultúru označil Oborník (2013, s. 38) za kultúru intertextuality na základe jej nosného predpokladu prepájania populárneho a kultúrneho, a to formou 1. pokračovania, recyklácie alebo 2. odmietania, kritiky predchádzajúceho kultúrneho, populárneho a popkultúrneho významu. Súčasná hudobná popkultúra sa usiluje o originálny kompilát, ktorý by dostatočne tlmočil požiadavky publika a referenciu socio-kultúrnych statusov. Autorské zakódovanie informácie a jej následné dekódovanie percipientmi je pritom viazané s momentálnym stavom spoločnosti, je preto dôležité kontextuálne a dobové vedomie. Oborník však upozorňuje na individuálny rozmer percepcie hudobného videoklipu vstupujúceho do vyloženia a budovania vlastných asociácií. Autor v tomto kontexte doplnia, že „syntaktické informácie sú konektívnymi prvkami medzi individualitou autora a individualitou diváka a spolu s ostatnými faktormi vytvárajú komplexný celok“ (Oborník 2013, s. 17). Percepcia hudobného videoklipu a jeho interpretácia môže viesť k rôznym individuálnym záverom.

Kultúrne (antropologické) odkazy v prejavoch populárnej kultúry spotrebúvame apriórne na základe našich poznatkov, empirie a individuality. V mnohých dielach populárnej kultúry nachádzame posolstvá jednoducho spojitelné s už existujúcim obsahom. V semiotike sa dôraz kladie skôr na indikáciu štruktúrnych špecifikácií hudobného videoklipu. Hudobné video sa tak vyznačuje „komunikačnou performanciou, spektakulárnosťou a priamou adresnosťou, čo ho zaraďuje k iným podobným žánrom pop kultúry, napr. k filmom“ (Stockbridge 1987; Oborník 2013).

3 Metodológia výskumu

V nasledujúcej kapitole nadviažeme na Rusnáka (2014) pracujúceho s termínom *presetizácia* v zmysle kreovania manuálov, ktoré produkujú štruktúrovaný a stereotypizovaný obraz. Opisovaný proces vedie k „prednastavovaniu skutočnosti“, ktorá je svojím ekonomickým rozmerom prijateľná pre tvorcov a svojou atraktivitou pre publikum. Označenie *preset* v zmysle modifikácie systémových hodnôt ešte pred jeho vlastnou aplikáciou (Oxford Dictionaries 2013; Rusnák 2014) sa prvotne používalo najmä v digitálnej, audiovizuálnej a grafickej tvorbe na označenie prednastaveného mechanizmu, ktorý zabezpečuje premenu skutočného sveta na svet (multi)mediálny s použitím osvetlenia, strihu, záberov, svetelných efektov, filtrov a pod. Generálne sa toto označenie môže aplikovať na „proces, pri ktorom sa jedinečná skutočnosť transformuje podľa sociokultúrnych, ekonomických či ideologických manuálov na jej štandardizovaný obraz“ (Rusnák 2014, s. 185). V hudobnom priemysle takto percipientov utvrdzuje hedonistické vyobrazovanie každodennosti a idealizovaný svet prostredníctvom presetov v správnosti výberu hudby, jej vizuálneho stvárnenia a následne aj spôsobu života podľa ponúknutého „videonávodu“. Spleť niekoľkých sémantických aj technických kódov sa mení na jednoznačnú objektifikáciu reality nastaviteľnú podľa kontextovej potreby. Rusnákom (2014, s. 184) uvádzané izoglosy slúžiace ako konvencionálne gramatiky predvídateľnosti vnímame ako zreteľné komunikačné tkanivo medzi publikovanými produktami populárnej kultúry a medzi spotrebiteľmi hudobných produktov. K možným obmenám termínu *preset* sme v prípade audiovizuálnych diel a ich perцепčnej a kultúrnej interpretácie doplnili aj pojem diskurz ako ustálený systém či spôsob nazerania na jednotlivé presety.

Kým disko kultúra 70. rokov predstavovala pre masy na istý čas idealizovanú spoločnosť hlavne cez spolunažívanie rás a situačnú romancu prepletenú tancom či iným talentom, vo videoklipech súčasnej produkcie sa idealizovaný svet kreuje cez technológie s možnosťou upraviť si realitu podľa vlastnej potreby. Vychádzajúc z túžby napodobniť videné sú hudobné videoklipy pre percipientov atraktívnou platformou pre život. Do analyzovaného výberu sme vyselektovali sedem ukážok vytvárajúcich kontinuum medzi moderným obrazom a minulými výstavbovými princípmi cez viacvrstvosť. Východiskom nášho kvalitatívneho skúmania podobností a indikatívov disko society je prierez súčasnej tanečnej produkcie doplnený o recyklované remaky ikonických disko hitov: remake Kygo, Tina Turner – *What's Love Got to Do with It* (2020 – 1984), remake Kygo, Donna Summer – *Hot Stuff* (2020 – 1979), remake Kygo & Whitney Houston – *Higher Love* (2019 – 1986), Dua Lipa – *Physical* (2020), David Guetta & Sia – *Let's Love* (2020), Miley Cyrus – *Midnight Sky* (2020), Flashdance – *Maniac* (1983). Analyzovanú vzorku sme zatriedili do piatich kategórií prednastavení/presetov, ktoré formujú tvárnosť hudobného priemyslu a cezeň aj vzorce správania konzumentov v súčasnej societe: preset disko izoglos, preset hedonizmu, lásky a sexualitu, objektifikácie spevákov a pozvanie k neprestajnému tancovaniu, preset miešania rás, preset naplnenia cieľov a snov.

4 Zistenia

4.1 Preset disko izoglos

V prípade hudobných videoklipov pomáhajú socio-kultúrne izoglosy interpretovať zobrazovanú realitu použitím takých výrazových a semiotických prostriedkov, ktorými sa čo najviac priblížia požiadavkám publika. Pri rozšírenosti aplikácie disko prvkov by sa dalo uvažovať nad tým, že tieto socio-kultúrne izoglosy neohraničujú komunikačný priestor, v ktorom majú byť akceptovateľné, ale naopak rozširujú pôsobisko žánru disko a vytvárajú z neho šablóny dobrej, atraktívnej a spoločensky uchopiteľnej vizualizácie hudby. Pri interpretácii významu videoklipov tanečnej tvorby narážame na preferované čítanie pozorovaných analógií a obrazov, ktoré nás vedú istým smerom. Komplexný obsah videoklipov tanečnej produkcie zo súčasnosti nám v náznakoch pripomína, čo sa dá zažiť a ako na to. Princíp prežívania „tu a teraz“ môžeme pozorovať aj cez *dekorácie* vo videoklipech (disko guľa – ikona diskotéky, trblietavý materiál, ozdobné pódiové vystupovanie, dobové účesy, líčenie, outfity podľa predlôh disko generácie) a sprievodnú fatickú komunikáciu medzi účastníkmi „videodiskotéky“. K presetizácii izoglos radíme aj *technické kódy* a *vizuálne nástroje* ako svetelné efekty a syté farby (prevláda kombinácia neónovej ružovej, modrej, červenej, žltej, oranžovej), hru s diskotékovými svetidlami a žiarivými neónmi, rýchle dynamické prestrihy, moderné technológie, psychedelické a stroboskopické efekty a aplikáciu zrnitosti obrazu evokujúcu old school dojem. Ako dekorácia odkazujúca na disko život funguje na *grafickej úrovni* aj font písma, ktorým sa tvorcovia snažia napodobniť prejavy 70. a 80. rokov. Explicitné vyjadrenie návratu do spomínaného obdobia sme našli v niekoľkých videoklipech, ako najvernejší príklad uvádzame sekvenciu videoklipu *Let's Love* (2020), v ktorom si ústredná postava vyberá z ponuky virtuálnej reality hrací mód 1980 's Adventure .

Ako ďalší funkčný príklad uvádzame rekonštrukciu piesne *Hot Stuff* (2020) od „kráľovnej diskoték“ Donny Summer. Kultúru diska nesie metaforická transformácia hlavných postáv naratívu zo súčasnosti do improvizovaného disko sveta. Autorská idea sa pretavila do rekvizít a celkového prostredia, s ktorým sa pracuje. Dievča doslova demonštruje prerod z bežnej každodennosti na disko večer a tanečnú noc – vyzlieka si vrchný odev, pod ktorým má ikonický diskotekový trblietavý top, dobový vrchný diel podáva aj chlapcovi. Rovnako schematický je aj štýl tanca pripomínajúci pohybové kreácie niekdajšej tanečnej éry. Interpretáciu vizuálnej stránky podporujú aj insígnie v podobe ikonického disko oblečenia vo

videoklipe Higher Love (štucne, body, látkové čelenky ako vlasový doplnok, afro účesy, sýte farby, trblietavé doplnky, vysoké ponožky).

4.2 Preset hedonizmu, lásky a sexuality

Jednou z hlavných filozofií disko obdobia bol nepochybne hedonistický prežitok (žiť tu a teraz, žiť len pre dnešný večer). Prepojenie obrazu s ideológiou vnímame aj v performancii novodobých naratívov, ktoré kontinuálne pokračujú v kultúre zvýznamňovania sexuality, erotiky, nespútanosti, príťažlivosti, tanečnej horúčky, provokácie, fyzickosti, výstrednosti, extravagantnosti a luxusu vo viacerých možných variantoch dekódovania (porov. Flashdance – Maniac, Miley Cyrus – *Midnight Sky*). Videodiskotéky dnes modulujú prostredníctvom tanečných videoklipov emocionálnu zážitkovosť, sprostredkovanú dotykovosť komunikačnej udalosti, ktorá sa nezažíva fyzicky v rovnakom čase, na rovnakom mieste s ostatnými tancujúcimi a flirtujúcimi účastníkmi, ale cez vnemy a vzruchy doma pred obrazovkou. Fyzickosť, nostalgiu, navodenie príjemného pocitu, empíriu, atmosferickosť, život plný tanečnej hudby producenti presúvajú priamo do domácností skrz dekódovateľné sexuálne obrazy, diskotekovú performanciu a atraktívnu optiku. Dokonca môžeme segment individuálnej romancy a lásky prežívať cez plnohodnotný dej nepoznaných ľudí alebo romantickú zápletku zobrazovanej celebrity a precítiť dotyk a eufóriu lásky spolu s ňou. Navyše môžeme byť svedkami a spolunositeľmi gendrovej modifikácie chlapca na dievča a prežívať lásku bez spoločenskej xenofóbie (v skutočnosti je gay a nebol by prijatý, v hre môže byť ženou a cítiť lásku muža) a na strane druhej môže neatraktívny chlapec vystupovať v paralelnom svete ako príťažlivý muž chcený pôvabnou ženou. Návod na žitie v zmysle „miluj, koho chceš“ a kopírovanie predkladaného správania pomáha reagovať prediktabilným spôsobom na auditívnu zložku diela, s ktorou si jednoduchšie spojíme jej cieľný vizuálny akt.

Preset neviazanosti a neovládateľnej fyzickej príťažlivosti sa prejavuje aj vo verbálnom systéme. Uvádzame niekoľko voľne preložených pasáží z analyzovaných ukážok: *...nechcem d'alšiu osamelú noc...; ...narodila som sa na útek, nikomu nepatrím, oh nie... vidíš jeho ruky okolo môjho pásu...; ...ona je maniak, maniak na podlahe, tancuje tak, ako nikdy netancovala... obyčajná láska nie je pre nás... tak pod', pod', bud'me fyzickí...; ...reaguje môj tep... je to len vzrušením, keď dievča stretne chlapa, je to fyzické, je to príťažlivosť...*)

4.3 Preset objektifikácie spevákov a pozvanie k neprestajnému tancovaniu

Prejavom vizuálnej expresívnosti je aj prezentácia či objektifikácia interpreta. V súčasnom svete možno nájsť málo videoklipov s absentovaním speváka ako ústrednej postavy naratívu či imaginácie. V súvislosti s ponúknutými prejavmi hedonizmu a analyzovanými segmentmi súčasnej tanečnej tvorby smeruje pozornosť recipienta na ikonicitu celebrity ako idealizovanej súčiastky fanúšikovských trendov. Individuálny rozmer percipientov nachádza v popkultúre ideál krásy, zábavy, vonkajšej vzorovosti – správanie, myslenie, postoje, neodolateľnosť, atraktivita a zaujatie prístupov k životu. Mediálnu sebareprezentáciu považujeme za marketingový ráz, ktorému môže odkazovanie na staršie, no overené obsahy zvýšiť mieru atraktivity.

Kým na úrovni *textu* pozýva Dua Lipa vo videoklipe *Physical* na postoj k životu v zmysle byť fyzickými, zažiť lásku v inom rozmere (úryvok z textu: *...obyčajná láska nie je pre nás, my sme vytvorili niečo fenomenálne... Drž sa ešte o niečo tesnejšie...bud'me fyzickí... zlato, stále tancuj...budeme spolu vo vytržení...*); na obrazovej úrovni naznačuje neverbálnou komunikáciou, najmä gestikuláciou, posturikou a zvodným tancom dominanciu, podmanivosť, fyzickú príťažlivosť; na gesticko-symbolickej sa objavujú stimuly ako červená farba navodzujúca vášň, tlkot srdca prebúdžajúce vzrušenie, symbol vytrhnutia srdca z hrude muža zase ovládanie situácie, ktoré pomáhajú percipientom zadefinovať smerovanie videoklipu a jeho posolstva. Svojský imidž, v ktorom vidíme náznak prepojenia s disko societou, buduje

interpretka vlasovým strihom, ligotavým líčením a odevom pripomínajúcim 80. roky. Práve cez vizuálne kódy sa môže tvoriť kultúrna ikona a stereotyp návratu k disko životu.

S prítomnosťou osoby interpreta v audiovizuálnej verzii pracuje aj Miley Cyrus pozývajúca masy ľudí na prehliadku svojho tela cez performáciu v nočnom klube, čo pripomína v interpretačnom celku tendencie disko kultúry. Ak by sme si porovnali referencie socio-kultúrneho statusu videoukážky piesne Maniac (1983) a Midnight Sky (2020), dalo by sa hovoriť o globalizácii kultúry a spoločných indikatívach ako font písma, farebné osvetlenie, odhaľujúce sporé oblečenie, spôsob vystupovania – spev a tanec v nočnom klube naznačujúce tvárnosť zámerov a semiotiky súčasnej tvorby podľa presetu disko produkcie.

4.4 Preset miešania rás

Východiská disko hudby smerujú k latinsko-americkej pôvodnosti a zmesi rôznych rás a národností. Tanečnú extázu sa tvorcovia usilujú sprostredkovať aj prostredníctvom rozmanitého rasového zastúpenia vo video performanciách, aby sa tak s produktom popkultúry stotožnili čo najväčšie masy. Z túžby napodobniť, či dokonca vzdať úctu posolstvám a nastolením nostalgického rázu sa pracuje v remakoch Kygo, Tina Turner – *What's Love Got to Do with It* (2020) a Kygo, Donna Summer – *Hot Stuff* (2020). Je zaujímavé sledovať aktualizáciu starších hudobných diel zasadených do súčasného kontextu hlavne cez videoklip ako popkultúrny prvok. Rovnako platné je však pozorovať, ako sa aspekt geografickej a národnostnej príslušnosti interpreta premietol v novom komunikáte.

Deduktívnou metódou môžeme reflektovať, že v remaku *What's Love Got to Do with It* (2020) sa nachádza aj rasové určenie speváčky Tiny Turner ako expresívne vyjadrenie mediálnej identity. Videoklip pracuje s víťazstvom dobra nad zlom v konflikte lásky – žena k úspechu a šťastnému životu nepotrebuje muža (text: *...Je to len vzrušenie, vzájomná príťažlivosť... je to fyzické, čo je láska, podradný cit z druhej ruky...kto potrebuje srdce, keď môže byť srdce zlomené...*). Afroamerická príslušnosť je vyjadrená cez hlavné postavy naratívneho rozprávania a tiež cez referenčné kódy ako černošská rodina, typizovaný vzhľad, disponovanie speváckym talentom príznačným pre túto kultúru. Na disko obdobie odkazujú opäť dekorácie ako líčenie, lifestyle, účes, oblečenie.

Najvýraznejšie sa insígnie diska ako komunikačného priestoru pretavili do remaku Kygo & Whitney Houston - *Higher Love* (2019). Dokonca môžeme hovoriť o viacstupňovom čítaní znakov. Okrem odkazovania na Whitney Houston cez jej vyobrazenie na stene a podobnosť speváčky s hlavnou protagonistkou, sa vo videoklipe odkazuje aj na mnohé iné audiovizuálne diela pracujúce s komunitným tancom ako aktivitou disko society – korelácia s Flashdance – tanec v daždi, tanečné kreácie na stoličke; na Hriešny tanec cez tanečné figúry hlavných postáv. Funkčným parametrom analyzovaného presetu je tiež konektívna zviazanosť černošskej skupiny s beloškou ako ukazovateľ rasového mieru a symbiózy, ktorou sa disko kultúra 70. a 80. rokov vyznačovala.

S uvádzaným presetom súvisí aj ľúbostné predstavenie medzi beloškou a černochochom vo videoklipe Physical.

4.5 Preset naplnenia cieľov a snov

Divák si svoj sen môže splniť v niekoľkých minútach počas sledovania „videonávodu“. V čase disko society sme mohli pozorovať rozmer speváckeho alebo tanečného talentu, účasť v súťažiach a rozuzlenie deja sa uskutočnilo výhrou v súťaži, a napokon aj v láske. Sociálna harmónia je zase nastolená premenením svojho snaženia na úspešnú cestu za cieľom. Príkladom sú videoklipy *Maniac* či *What's Love Got to Do with It*. Rovnako funguje videoklip remaku *Higher Love* (2019), v ktorom sa môžu so snívajúcou černoškou o vášnivom tanci a prežívaní tanečnej horúčky s partnerom stotožniť obyčajné ženy a prežiť svoj divácky sen. Tanečný tranz

a hlavnú ideológiu „tu a teraz“ môžeme prežívať aj spolu s Duou Lipou v jej tanečných sekvenciách. Prítomná je aj intertextualita cez kreslené scény naznačujúce život v rozprávke.

Záver

Pri formulácii teórií vyplývajúcich z pozorovaní je potrebné nastoliť otázku, či je doba vodiacim nástrojom pre hudbu alebo hudba pre dobu? Analyzovanú mainstreamovú hudobnú produkciu možno označiť za úspešný produkt hlavného prúdu popkultúry.

Prostredníctvom formulovaných presetov v štvrtej kapitole vieme, ako ponúkané mediálne stereotypy čítať. Súčasné videoklipy sú výsledkom výraznej hybridizácie a synkretizmu, preto ich nemožno považovať za čisté návraty k disko kultúre, aj keď ich auditívna zložka v prípade remakov ostala totožná, odpovedajú iba na príslušné postmodernistické trendy cez formálne prostriedky. Multiplicitné reprodukcie rešpektujú súčasnosť a jej kultúrne pozadie, pracujú preto s podobizňou dnešných ľudí, ktorých však dopĺňajú o insígnie diska – oblečenie, účesy, prítomnosť afro-američanov, sýtych farieb, trblietavých tkanív, disko gule, dobových nápisov a pod, čím modifikujú asociačné reťazenie a intertextualitu minulého s prítomným.

Z analýz vyplýva niekoľko stereotypných prednastavení aplikovateľných na hudobné videoklipy reflektujúce gramatiku diska. Hlavnú podobnosť súčasnej tanečnej hudby s disko tvorbou vidíme v zamieňaní budovania celkom novej identity súčasnej pop music a tanečnej produkcie za kopírovanie overených a spoľahlivých prototypov.

Ústrednou súčiastkou všetkých analyzovaných videoukážok bol tanec ako vnútorné súdržný príznak disko kultúry. Tanečné videoklipy preto dnes už môžeme nahradiť pojmom „videodiskotéky“ sprostredkujúce emocionálnu zážitkovosť a dotykovosť komunikačnej udalosti, ktorú nezažívame fyzicky v rovnakom čase, na rovnakom mieste s ostatnými tancujúcimi či flirtujúcimi účastníkmi, ale doma pred obrazovkou. Fyzickosť, nostalgiu, navodenie príjemného pocitu, atmosférickosť, eufóriu z tanečnej hudby producenti presúvajú priamo do domácností skrz panvizualizáciu v podobe dekódovateľných sexuálnych obrazov, pohybovej performancie a atraktívnej objektifikácie interprétov.

Výsledkom pozorovaní je tiež teória kreovania celkom novej identity popových hviezd smerujúcich k hypermodernej tanečnej produkcii spájajúcej aktuálnosť doby s nostalgiou na komunitného tanečného ducha. Mená ako Dua Lipa, Kygo, Miley Cyrus či Sia sú tak zvučné, že si dnes môžu dovoliť produkovať či reprodukovать také audiovizuálne obsahy, ktoré ponúkajú majorite prvky minority.

Disko kultúru by sme dnes mohli hodnotiť ako komerčný prejav koexistencie modernej populárnej hudby a intenzívnej tanečnej kultúry, ako prepojenie popularizovaného a ikonického obrazu s nemennou ideológiou. Pracujeme tiež s teóriou, že v prípade prítomnosti prvkov disko života ide o cieľené zintenzívňovanie vzťahu staršieho publika voči mainstreamovému prúdu populárnej hudby a sprievodné zvýšenie marketingového potenciálu cez návrat k disko produkcii. Na druhej strane môžeme uvažovať o kultúrnom rozmere či vhodnejšom živote v dobe tanečnej horúčky.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

GIDDENS, A., 1991. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity. New Jersey: Wiley-Blackwell. ISBN 0745609236.

OBORNÍK, P., 2012. Z kultúry do popu. In: M. Bočák – J. Rusnák (eds.): *Médiá a text III*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 978-80-555-0666-1.

OBORNÍK, P., 2013. *Hudobný videoklip – teória a trendy*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. ISBN 978-80-555-1017-0.

- RUSNÁK, J., 2013. *Homo popularis: homo medialis? Populárna kultúra v elektronických médiách*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. ISBN 978-80-555-0720-0.
- RUSNÁK, J., 2014. *Kreovanie, šírenie a recepcia komunikačných stereotypov v on-line médiách*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. [online]. [cit. 2021-21-04]. Dostupné z: <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/epc/dokument/2015021716374499>>
- YOUTUBE: David Guetta & Sia - Let's Love (Official Video). [online]. [cit. 2021-21-04]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=efCUMvwo6Tk>>
- YOUTUBE: Dua Lipa - Physical (Official Video). [online]. [cit. 2021-21-04]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=9HDEHj2yzew>>
- YOUTUBE: Donna Summer - Hot Stuff 1979 (High Quality). [online]. [cit. 2021-20-04]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=AqS4aNi0HQY>>
- YOUTUBE: Flashdance - Maniac (Music Video). [online]. [cit. 2021-21-04]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=aclyuqS1MmA>>
- YOUTUBE: Higher Love - Whitney Houston. [online]. [cit. 2021-21-04]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=DbmiyLe2OnY&t=69s>>
- YOUTUBE: Kygo, Donna Summer - Hot Stuff (Official Video). [online]. [cit. 2021-21-04]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=yg6Y_1_DJyI&list=PL6Go6XFhidEAH6LrK-RKxR5xwhdZ0g4vm&index=50>
- YOUTUBE: Kygo, Tina Turner - What's Love Got to Do with It. [online]. [cit. 2021-21-04]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=TNYGMLMQxZ64>>
- YOUTUBE: Kygo & Whitney Houston - Higher Love (Official Video). [online]. [cit. 2021-21-04]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=JR49dyo-y0E>>
- YOUTUBE: Miley Cyrus - Midnight Sky (Official Video). [online]. [cit. 2021-21-04]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=aS1no1myeTM&list=PLcirGkCPmbmFeQ1sm4wFciF03D_EroIf&index=61>
- YOUTUBE: Tina Turner - What's Love Got to Do with It. [online]. [cit. 2021-21-04]. Dostupné z: <<https://www.youtube.com/watch?v=oGpFcHTxjZs>>

14 SUBKULTÚRA METALU NA SLOVENSKU A JEJ REFLEXIA V MEDIÁLNOH PROSTREDÍ

Barbora Petrášová

Študijný odbor: Mediálne štúdiá

Študijný program: Mediálne štúdiá

Stupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 1.

Konzultant: Mgr. Eva Peknušiaková, PhD.

Abstrakt

Príspevok sa venuje hudobnej subkultúre metal na Slovensku a jej prezentácii v mediálnom prostredí. Priblihuje aj vznik a vývoj spomínaného hudobného žánru a vývoj jeho subkultúry. Svoju perspektívu upriamujeme na slovenskú metalovú subkultúru, jej vznik a vplyv prostredníctvom médií. Teoretická časť definuje základné východiská pre podloženie a vysvetlenie vyššie uvedeného tvrdenia, z ktorých neskôr budeme čerpať v praktickej časti. Pozornosť získala aj samotná mediálna kultúra ako kľúčový prvok pre celosvetové rozšírenie metalu s dopadom na slovenské publikum. Analýza upriamuje pozornosť na vývoj metalovej subkultúry na Slovensku, jej reflexiu, prezentáciu a vnímanie prostredníctvom mediálneho prostredia a v neposlednom rade na jej vplyv a dopad v spoločnosti mladej generácie poslucháčov. Pozoruje zmeny vybranej subkultúry v priebehu rokov, ich zrkadlenie a účinok v životnom štýle percipientov. Cieľom bolo nájsť pretrvávajúcu metalovú subkultúru na Slovensku, sledovať jej rozvoj v prostredí médií a predstaviť si výsledky mediálneho vplyvu v podobe rozdielnych podujatí a mediálnych eventov.

Kľúčové slová

subkultúra, hudba, metal, metalové subžánre, médiá

Úvod

Metal ako hudobný žáner je často spájaný s hlukom, násilím, ale aj okultizmom, ktorého obraz bol formovaný prostredníctvom širokého spektra udalostí v priebehu desiatok rokov. Slovensko ako konzervatívna krajina prejavila spočiatku odmietavý postoj ku skúmanej subkultúre. Z uvádzaného dôvodu je prínosné sledovať samotný vývoj a vplyv tzv. nežiaducej hudby na recepciu lokálnych percipientov a jej prezentáciu v médiách, ktoré z časového hľadiska menili svoj pohľad a prístup k nej. Analýza reflexie prezentácie metalu v médiách je dokladovaná súčasnými a pretrvávajúcimi výsledkami mediálnych aktivít.

1 Teoretické východiská

1.1 Subkultúra a hudba

Hudba je neodmysliteľnou súčasťou aktuálneho mediálneho priestoru počnúc rádiom až po internetové platformy. V priebehu desaťročí vzniklo mnoho žánrov osvojených percipientmi, čím sa stali súčasťou životného štýlu a vytvorili diferentné subkultúry. Podľa Thorntonovej (1997) je subkultúra definovaná ako skupina ľudí, ktorí majú navzájom niečo spoločné – problém, záujem, ktorý ich jasne odlišuje od členov ostatných skupín.

Vo všetkých subkultúrach mládeže sa dá vysledovať určitý počet typov priaznivcov („insiderov“). Okrem aktívnych priaznivcov určitých subkultúr mládeže, ktorí napr. organizujú protestné akcie, vydávajú magazíny a hudobné nosiče, existuje aj určitá časť neiniciatívnych prívržencov („konzumentov“), ktorí sa na existencii subkultúry zúčastňujú minimálne, ale konkrétna subkultúra má pre nich výrazný význam. Tretím typom člena je človek mimo „scénu“, ktorý sleduje módu, ale nevníma sústavu noriem subkultúry a ani nevyjadruje postoj subkultúr (Smolík 2017 s. 41).

V prípade nášho prieskumu sa budeme orientovať v prostredí subkultúry metal, pôvodne známeho ako heavy metal.

1.2 Metal

“Mládež vníma metal nielen ako hudbu, ale často aj ako celkom špecifickú subkultúru alebo priam životný názor, či svojráznu filozofiu“ (Smolík 2017, s. 207). Subkultúra metal sa na prvý pohľad zrkadlí ako ďalšia kompaktná skupina percipientov, ktorých spája predovšetkým hudba, z nej šíriace sa vplyvy módy a životného štýlu. Avšak podľa Smolíka (2017) je možné opísať metalovú subkultúru v mnohých prípadoch len veľmi zložito. Jedným z dôvodov je samotné prepojenie spomínaného žánru s ostatnými subkultúrami a štýlmi ako napríklad s punkom, hip hopom a hardcore. „Ak vezmeme do úvahy, že celá metalová scéna je značne dynamická a jednotlivé kapely sa vyvíjajú a kombinujú viac štýlov, je metal ukážkou značnej roztrieštenosti, komplikovanosti a skôr hudobnými štýlmi ako jednotnou subkultúrou“ (Smolík 2017, s. 207). Dôkazmi sú aj patologické opozície ako napríklad black metal a white metal.

Popularizácia metalovej hudby vyústila v masívne využívanie tvrdých gitarových efektov a tzv. „wham“ pedálu, ktorý ako prvý začal využívať gitarista Eddie Van Halen, spôsobom transformácie tónov do vyššej oktávy. Aranžmány metalových skladieb sa zakladali najmä na agresívnom využívaní bicích nástrojov, dominantnom basovom zvuku a dvojitych gitár, pričom výstavba piesne začína byť zložitejšia a voľnejšia, často presahuje bežný časový limit populárnych rádiových hitov. Agresivita je pre skúmaný žáner typická. Možno ju spozorovať nielen pri počúvaní melódie a textov, ale aj v námetoch a koncertoch. Ukázkovým príkladom agresivity je vystúpenie americkej metalovej skupiny Limp Bizkit na hudobnom festivale Woodstock´99, keď počas skladby *Break Stuff* podnietili burácajúci dav pod pódium k výtržnostiam. Došlo k rozoberaniu pódia, ale aj k podpaľáčstvu (The Ringer 2019).

Medzi významných predstaviteľov metalovej subkultúry patria skupiny: Black Sabbath, Metallica, Van Halen, Motorhead, Iron Maiden, Scorpions, Judas Priest a ďalší (Fridman 2012).

1.3 Vznik a rozvoj heavy metalu

Základy heavy metalu vychádzajú z hard rockovej hudby, ktorá kombinuje využívanie štýlov blues, R&B a tvrdých gitarových riffov. Pre heavy metal je charakteristické rýchle tempo, používanie tzv. barových akordov, silových akordov nazývaných power akordy, pre inštrumentálneho hráča je nevyhnutné takmer dokonale ovládať techniku a hru na hudobnom nástroji, nakoľko sú riffy a samotné melódie zložitejšie a prepletené sólovým hraním jednotlivých členov počas piesne. Heavy metalový spev si rovnako ako inštrumentálne nástroje, vyžaduje výborné ovládanie, nasadenie hlasu a tónovú čistotu vo vysokých výškach (Kuhn 2011).

Za počiatok rozvoja heavy metalu sa formálne považuje trinásty február roku 1970, keď britská hudobná skupina Black Sabbath vydala album *Paranoid*. Samotný album kapela nahrala za rekordné dva dni a už od svojich začiatkov tľočila silné vášne a názory prekračujúce všeobecne známe hranice. Členovia boli známi svojou kontroverziou nielen v správaní, ale aj vizuálnom štýle. Chodili oblečení v čiernom, nosili výrazné kríže a celým vzhľadom inklinovali k čarodejníctvu a okultizmu. Stali sa hudobnou ikonou samozvaných satanistov, čo vyvolalo vlnku kritiky a protestov z iných spoločenských kruhov. Svojimi textami a hudbou kapela verejne upriamovala pozornosť na negatívne politické a mocenské témy. Samotný album v súčasnosti nepripomína tvrdý metalový žáner, no je dôležité brať do úvahy historický kontext a koexistenciu vtedy vyznávaných subkultúr. Pôvod metalovej subkultúry môžeme zaradiť na prelom 70. a 80. rokov vychádzajúcej z heavy metalu od skupiny Black Sabbath (Smolík 2017). Christe (2005) charakterizuje štýl heavy metal ako nespútaný uragán neurózy

a túžby. Spomínané tvrdenie jasne opisuje súčasný stav skúmanej subkultúry, ktorá svojou rozmanitosťou, vplyvov vytvorila množstvo subžánrov radiacich sa k hlavnému prúdu.

V polovici 70. rokov sa vo Veľkej Británii rozvíja nová metalová generácia NWOBHM – New Wave of British Heavy Metal (nová vlna britského heavy metalu) zameraná na zložitejšie aranžmány hudby, tu sa začína presadzovať hra dvoch sólových gitár s agresívnejším prístupom a komplikovanejšou melódiou. Reprezentantmi sú napríklad kapely Saxon, Judas Priest, Gaskin, Trojan, Weapon apod (Smolík 2017).

Metalová subkultúra od začiatku čelila sérii odmietania spoločnosťou, najmä v krajinách so silným religióznym zázemím. Prirovnávanie k diablovým poslom niekedy interpreti prijali ako vhodné označenie, ktoré sami aj podporovali na koncertoch, tiež pri pomenovaní jednotlivých piesní a albumov. V dôsledku hrubého vystupovania hudobníkov, ich temnej hudbe a agresívnym až pesimistickým textom sa v USA rozvinula teória, podľa ktorej mal nárast kriminality aj samovrážd podnietiť spomínaný hudobný žáner. Hudobné informačné centrum pre rodičov (PMRC – Parent's Music Recourse Center) ostro vystupovalo proti jednotlivým hudobným kapelám a na jeho požiadavky reagovala organizácia na ochranu autorských práv (RIAA), ktorá v roku 1990 schválila dobrovoľné označovanie tzv. zlých nahrávok. „Síce obhajcovia tvrdili, že takéto upozornenie nepopiera slobodu vyjadrovania, obchodné reťazce zaviedli politiku lakmusového papiera a odmietli mať na pultoch 'špinavé dosky'. Týmto začala prvá 'celotrhová' cenzúra rockovej hudby v USA“ (Christe 2005, s. 134). Boli zavedené štandardizované čiernobiele varovné informačné štítky pre rodičov, avšak mali za následok odmietnutie mnohých hudobných albumov v obchodných reťazcoch.

Metalová subkultúra oproti ostatným na seba pritiahla intenzívnu spoločensko-bezpečnostnú pozornosť, nakoľko viacero incidentov viedlo k patologickým následkom ako v prípade troch teenagerov, metalistov, Damiena Echolsa, Jamesa Baldwina a Jessiego Misskelleyho odsúdených na doživotie a Echolsa na trest smrti za vraždu troch malých chlapcov. Incident rozpútal v spoločnosti USA a hudobných kruhoch diskusiu vedúcu k otázke o možných dôvodoch diskriminácie rozoberanej subkultúry a jej priamemu spájaniu s trestnou činnosťou. Diskriminácia sa odohrávala v troch podobách ako: „individuálna diskriminácia, súdne spory alebo obvinenia z trestného činu na lokálnej úrovni, rozsiahle legislatívne opatrenia smerujúce k celoštátnemu potlačeniu heavy metalu“ (Christe 2005, s. 303).

Individuálna diskriminácia mala za následok cieľené symbolické konfrontácie príslušníkov subkultúry voči okoliu. Podľa vonkajších znakov sa vymedzovali voči okoliu špecifickým metalovým imidžom pozostávajúcim z dlhých, najlepšie tmavých vlasov, čierneho a koženého oblečenia, podmaľovaných očí čiernou farbou, často aj pier. Nosenie tričiek a nášiviek s provokatívnymi nápismi, názvami metalových kapiel, výjavmi zobrazujúcimi napríklad sexuálne praktiky, ukrižovanie, obrátené kríže a ďalšie. Vzhľad dopĺňali kožené vybíjané doplnky, náramky alebo prívesky s lebkou alebo inými symbolmi smrti a skazy. Metalový imidž sa v priebehu desaťročí menil z denimových nohavíc, viest, čiernych tričiek, denimových a kožených košiel doplnených motocyklistickými topánkami na výlučne kožené oblečenie s vybíjanými elementmi, ku ktorému patrí aj dlhý kožený kabát, ťažké topánky, najviac využívané kanady, opasky a náramky s vybíjaním a hrotmi. Vonkajší vzhľad príslušníka metalovej subkultúry dotvára spôsob životného štýlu obsahujúci užívanie omamných látok, drog, alkoholu. Niektoré metalové smery sa voči spomínaným látkam vyhrávajú (napríklad white metal) a odmietajú ich požívanie (Smolík 2017).

Texty piesní frekventovane prezentujú divoký štýl života, smútok, utrpenie a utiekanie sa k temnote, čo verejnosť aj v súčasnosti vníma ako spojenie so satanizmom. Avšak existenciou heavy metalu sa rozvinuli nové formy metalu – subžánre, ktoré sa priamo rozdeľujú na tie s náklonnosťou k okultizmu a na tie, ktoré podobné postupy odmietajú. Stručne zhrnieme základné špecifiká dominantných subžánrov metalovej subkultúry, ktoré nám pomôžu pri efektívnej orientácii v skúmanom žánri, s čím súvisí aj jeho rozdelenie v mediálnej prezentácii.

1.4 Dominantné subžánre metalu prezentované v médiách

Štiepenie metalu ako hudobného žánru začalo už krátko po úspechu skupiny Black Sabbath do rozličných smerov. Zo základných subžánrov predstavených nižšie neskôr vznikli nové hybridné smery.

Glam rock – (z angl. *glamour* – očarujúci) objavil sa koncom 70. a začiatkom 80. rokov a je úzko spätý aj s pop metalom. Charakterizuje ho výrazná vizáž, natupírované vlasy a kontroverzné oblečenie, ktoré má znázorňovať unisex imidž. Texty obsahujú témy užívania si života, sexu, alkoholu, hudba je sprevádzaná zložitými gitarovými sólamí. Predstaviteľmi sú napríklad Mötley Crëw, Poison, W.A.S.P., Cinderella atď (Fridman 2012).

Power metal – metalovým subžánrom prechodu medzi heavy metalom a speed metalom. Sú preň charakteristické výrazné bicie nástroje, dramatický spev; je rýchlejší, agresívnejší, výbušnejší a energickejší ako v heavy metale. Do skupiny predstaviteľov patria hudobné skupiny: Accept, Anthrax, Anvil, Raven, Warlock (Fridman 2012).

Speed metal – technicky náročný subžánr sa vyznačuje rýchlym presným tempom, preexponovaným vokálom do extrémnych výšok, výraznými melodickými linkami a dravosťou. Najpopulárnejším sa stal v Nemecku, Japonsku, Kanade a jeho známymi predstaviteľmi sú Helloween, Agent Steel, Exciter, Destruction, Acid (Fridman 2012).

Trash metal – svoju popularitu získal v 80. rokoch 20. storočia. Radí sa medzi najagresívnejšie štýly svojho času a jeho tvorcami boli napríklad kapely ako Metallica, Megadeth, Slayer, Anthrax a Kreator. Je spojením punku, hardcoru a speed metalu, no najviac sa prikláňa práve k punku a s ním súvisiacou surovosťou. Tento štýl sa okrem rýchlosti a ostrosti vyznačuje hutným zvukom, triolovými gitarami a trhanými rytmickými prestávkami (Fridman 2012).

Death metal – vznikol v druhej polovici 80. rokov 20. storočia. Práve spomínaný subžánr je často spájaný s kriminalitou a mágiou. Je surový, založený na zdvojenom používaní bicích nástrojov najmä tzv. kotlov, podfarbujú ho podladené gitary a preexponovaná basgitarra. Vokály už nepripomínajú melodickú líniu, naopak sú konštruované z tzv. screamu (chrapotu) a growlingu (basové vrčanie). V hudbe aj v textoch je prítomná krvilačnosť, brutalita, krutosť, temné stránky života, história, mytológia. Z death metalu sa odvodili mnohé ďalšie štýly ako napríklad melodický death metal, klasický death metal, brutal death metal či grindcore. Známymi predstaviteľmi sú: Cannibal Corpse, Children of Bodom, Death, Deicide, Gortalax (Fridman 2012).

Black metal – možné ho rozdeliť na 4 základné prúdy: pure (true) black metal (čistý pravý black metal), pagan black metal (black metal s pohanskými a folklórnymi prvkami), sympho black metal (black metal s klávesovými a symfonickými prvkami), avantgard black metal (black metal s industriálnymi, elektronickými a inými avantgardnými prvkami). Samotný žánr je úzko spätý s hudobnou skupinou Venom a svoju obľubu získal predovšetkým v škandinávskych krajinách. Za kolísku black metalu sa považuje Nórsko, kde vznikli hudobné skupiny ako Bathory, Gorgoroth, Mayhem. Spomínaní interpreti sú považovaní za priame spojenie black metalu so satanizmom. Nadobudli vlastný imidž pozostávajúci z výrazného make upu tzv. „corpse paint“ alebo „war paint“, ktorý pozostával z bielej farby na tvár, na čierno namaľovaných očí a pier. Rovnako nosili historické zbrane ako meče, sekery, na koncertoch využívali rekvizity pripomínajúce časti ľudského tela, obzvlášť lebky. Okrem špecifických vonkajších znakov sa koncerty vyznačovali tzv. *headbangingom* (zúrivým krútením a trasením hlavou do rytmu), *moshingom* (davovému šialenstvu v podobe štvachania, kopania, tlačenie) a *stagedivingom* (skákania z pódia do publika). Avšak témy textov často obsahovali aj vysokú prítomnosť environmentálneho cítenia. Súčasní predstavitelia: Black Dan, Necromantia, Arkona, Grom a ďalší (Smolík 2017).

V súčasnosti je metalová subkultúra v prostredí undergroundu aj naďalej vyhľadávaná a podporovaná. Okrem vyššie spomínaných hudobných skupín a subžánrov ich nachádzame

podstatne viac a mladí hudobníci čoraz častejšie kombinujú prvky opozitných žánrov, kde neskôr dochádza k prieniku a zmazávaniu pomyselných hraníc medzi jednotlivými štýlmi.

1.5 Vplyv mediálnej kultúry na rozvoj metalu

Metalová hudobná subkultúra rovnako ako ostatné je už od svojho počiatku šírená médiami, vďaka ktorým sa nielen dostáva do povedomia potenciálneho publika, no inšpiruje mladých interpretov v tvorbe rovnakej hudby a zabezpečuje svoje pretrvanie.

Viacere rozdielne aspekty definujú dve sféry chápania mediálnej kultúry, ktoré obsahujú ďalšie mnohé podkategórie. Prvou je produkcia mediálnych produktov ako film, tlačové publikácie, hry, webové stránky alebo online trendy a druhú sféru tvorí recepcia prijímateľov spomenutých obsahov. V rámci produkcie hovoríme o šírení posolstiev zakódovaných v mediálnych produktoch a následne sprostredkovaných recipientovi prostredníctvom média, čím vytvárajú novú špecifickú mediálnu realitu, napríklad v hudobnom videoklipe. Druhá sféra obsahuje recipientov a celkový proces prijímania mediálneho produktu, pričom je rozhodujúci vplyv mediálnych účinkov na postoje, myšlienky, preferované vzory, rozhodnutia, hodnoty u publika (Pravdová 2009). Mediálna kultúra neukrýva kritické konotácie a negatívne postoje, aj keď základným determinantom je existencia médiami šírených produktov masovej kultúry, no jej podstata sa líši od masovej populárnej kultúry (Radošinská – Višňovský 2013).

Produktom šíreným médiami v prostredí subkultúry metal sú nielen samotné skladby a videoklipy, ale aj rôzne formy živých koncertov, koncertov zo záznamu, festivalov, hudobných dokumentárnych alebo hraných filmov, rozhovorov s členmi hudobných skupín a reklamy.

2 Interpretačná časť

V interpretačnej časti predstavíme rozvoj metalovej subkultúry na Slovensku, zameriame sa na jej prezentáciu prostredníctvom médií a produktov, ktoré nimi propaguje. Poukážeme na jednotlivé spoločenské hudobné podujatia a špecificky zamerané elektronické media, ktoré zásadne podmienili rozvoj a rozptyl slovenskej metalovej subkultúry a jej prijatie resp. odmietnutie v prostredí rozmanitého a mainstreamového publika.

2.1 Metalová subkultúra na Slovensku

O metalovej subkultúre na Slovensku môžeme naplno hovoriť až po páde komunistického režimu v roku 1989. Dovtedy predchodcom metalovej scény v bývalom Československu bol hudobný žáner bigbít. Ten predstavoval obdobu rocku od 60. rokov 20. storočia a jeho známymi predstaviteľmi boli kapely Olympic, Matadors, Rebels, a Flamengo (Korál – Špulák 1993).

Bigbítom sa inšpirovali aj ďalšie hudobné skupiny, ktorých vzory boli práve vyššie spomínaní interpreti a využívali aj anglické pomenovania svojich zoskupení, no po normalizácii boli nútení svoje názvy zmeniť. Rovnako vtedajšia politická situácia v krajine určovala spôsob hudobného vyjadrenia, štýlu, ktorý je povolený a vhodný. Obmedzili sa rôzne hudobné podujatia s protisocialistickými tendenciami a samotná tvorba hudobníkov podliehala prísnej kontrole. Boli zavedené nové predpisy o postavení zábavnej hudby, postavenia a odmeňovania interpretov a pod. (Bednařík 1997).

Termín metal sa začal využívať až na konci 70. rokov 20. storočia, keď sa dostala do povedomia hudobná skupina Švehlík a v recenzii po ich koncerte sa prvýkrát spomenul pojem metal. Ďalší interpreti boli viac spájaní s hard rockom, pričom pretvárali pôvodne anglické piesne do slovenčiny a češtiny, nakoľko západný jazyk bol zakázaný socialistickým režimom. Osemdesiat percent prezentovaných piesní pochádzalo z priestoru Československa alebo krajín patriacich k socialistickému zväzu (Bednařík 1997).

Vtedajšia situácia v Československu rozdelila hudobné skupiny na dve kategórie: prijateľné pre režim a nevhodné pre režim, ostávajúce v undergrounde. Metal bol jedným

z undergroundových žánrov, nakoľko metalisti boli spoločnosťou odsudzovaní a mediálne prezentovaní ako príživníci a protisocialistické živly. V 80. rokoch 20. stor. priaznivcov metalu pribúdalo, a to aj vďaka kapelám ako Arakain, Törr, Kryptor alebo Krabathor a Tublatanka. Medzi rokmi 1984 a 1989 vznikali aj oficiálne prvé rockové festivaly (Rockfest), ktoré však púťali nadmernú pozornosť komunistického režimu. Následkom bola negatívna prezentácia metalových skupín v médiách, ako napríklad článok v časopise *Rudé právo* s názvom „*Kult násilí a smrti: Proč?*“, kde bol opísaný priebeh bratislavského metalového koncertu kapely Törr, v dôsledku ktorého boli všetci členovia obžalovaní z propagovania fašizmu. Práve agresívna vizáž nielen hudobníkov, ale aj fanúšikov vzbudzovala pozornosť spoločnosti, ktorá ich správanie považovala za mimoriadne poburujúce. Zdvihnuté ruky v päst', príviesky s pentagramom, križe naopak, prekřížené hnáty a rímske dvojramenné sekery – symbol talianskych fašistov, boli podľa článku na koncerte všade prítomné. Prekážkou boli aj texty piesní typické pre death a black metal (Korál – Špulák 1993).

Metalisti boli vo vzťahu k režimu kritickí alebo zdržanliví (rovnaká idea je preferovaná aj dnes, ale viac inklinuje k apolitickému smeru). Koncom 80. rokov 20. stor. sa aktívni prívrženci metalu rôznych smerov etablovali na hudobnú aj subkultúrnu úroveň. V tom období bol natočený film *Horká kaše* (1988) k tematike metalu. Aj napriek postupnému rozšíreniu žánru medzi mladou generáciou a prienikom do médií, ostáva lokálna metalová „scéna“ viditeľne pozadu oproti susedným krajinám ako Maďarsko, Poľsko. Výrazná zmena bola zaznamenaná až v priebehu a po roku 1989, keď bola vydaná hudobná kompilácia *Rockmapa* (kapely: Vitacit, Arakain či Motorband) spoločnosťou Supraphon, ktorá popisovala metalový underground v ČSSR. Imidž metalistov ostal rovnaký pred aj po roku 1989, a nie ktorý bol totožný s celosvetovo uznávaným štýlom obliekania, vizáže a prezentácie skúmanej subkultúry. Jedným z fenoménov bolo aj ostré vymedzenie sa metalistov voči inej subkultúre alebo hudobnému štýlu: napríklad voči punkerom alebo prívržencom kapely Depeche Mode, kde práve medzi metalistami a posledným spomínaným štýlom je dodnes známe ostré vzájomné odmietanie (Smolík 2017).

Metalová scéna sa, ako v Česku rovnako aj na Slovensku, delí na fanúšikov jednotlivých subžánrov podľa preferencie. Zásadne sa voči sebe nevyhraňujú, no pri opačných štýloch spektra, death metal vs. trash metal, je pozorovateľný rozdiel medzi ich prívržencami, nakoľko percipienti obľubujúci drsný death metal zväčša nepočúvajú jeho melodickú verziu a naopak. V prípade koncertov a vystúpení rozličných kapiel často dochádza k ich intersubžánrovému stretu, ktorý je často podporovaný najmä kvôli rozšíreniu spektra publika a vyššej komerčnej úspešnosti. Rovnako dochádza k súbežnému pôsobeniu niektorých členov v rámci viacerých metalových kapiel, čoho následkom býva zväčša aj synkretizácia žánrov a vznik nového druhu ako napríklad pagan metal (Smolík 2017).

Rozvoj metalovej subkultúry a samotnej metalovej hudby na Slovensku je možné podľa rozdeliť do troch vln.

1. V prvej vlne hovoríme o metalovej produkcii a percepcii počas rokov 1982 – 1983, ktoré sa „pašovali“ zo zahraničia kvôli svojej nevhodnosti proti politickému režimu. Počas 80. rokov 20. stor. bol metal na Slovensku spájaný s rebéliou voči systému, vznikali heavy, speed a trash metalové kapely. K významným patrila hudobná skupina Tublatanka, ktorá sa už dnes venuje rockovému štýlu. Ďalšími predstaviteľmi boli Metalinda z Bratislavy, Regata, Acheron, Krakatit, Dereš, Makar Čudra a dodnes veľmi populárna kapela Editor.
2. Druhá vlna po roku 1989 a po uvoľnení režimu sa vyznačovala miernym útlmom metalovej hudby aj kvôli rozvetveniu hudobnej ponuky a rozdeleniu poslucháčov do ďalších hudobných oblastí. V 90. rokoch 20. stor. sa do popredia dostal death metal v podobe technického a melodického death metalu, grindcoru alebo švédskeho death metalu. Najznámejšími reprezentantmi sú kapely ako ČAD zo Svätého Jura, ktorí sa v súčasnosti dostali aj do mainstreamového povedomia, Galadriel z Bratislavy, Dehydrated, Dementor,

Obliterate z Košíc, Lunatic Gods, Brute z Vranova nad Topľou a prešovskí brutal death metalisti Perversity. Väčšina z uvedených kapiel je dodnes aktívna v produkcii extrémneho žánru.

3. Tretia vlna sa začala rozvíjať po roku 2004, keď metalový žáner zažíval svoje „znovuzrodenie“. Kapely z predchádzajúcej vlny obnovujú svoju vrcholovú činnosť, koncertujú, tvoria nové albumy, vracajú sa v tvorbe ku svojim koreňom, rovnako však vznikajú nové zoskupenia z personálneho obsadenia už existujúcich skupín a pôsobia súbežne. Predstaviteľmi tretej vlny ešte z prechádzajúcej druhej sú Majster Kat a Performed. Slovenskí metaloví interpreti výlučne tretej vlny vznikajú doteraz, zo známejších poznáme napríklad: Catastrofy, Radiation, Demolizer z Bratislavy, ktorí čerpajú inšpiráciu z black metalu Bathory a Venom. Ďalšími sú napríklad Vendeta, Agresia, Ezkator zo Zlatých Moraviec (Lupták 2019). K najmladším aktuálne priradujeme kapely z východného Slovenska, kde nastáva rýchly nárast počtu metalových a death metalových zoskupení napríklad z Prešova Iria, Abyss Above, L4st, Vessel left the Shipyard (Lupták 2019).

V súčasnosti narastá trend, rozšírený medzi mladou generáciou, prikláňania sa k metalovej subkultúre na Slovensku len prostredníctvom vonkajších znakov a formálneho prijímania hudby. Prívrženci metalu v aktuálnej dobe nepotrebujú na seba výrazne upozorňovať, vyvolávať nepokoje a šíriť témy temnoty. Odklonom od pôvodnej myšlienky a vyjadrenia svojej odlišnosti a odporu ku konvenciám aktuálne dochádza k paradoxu hudobného vyjadrenia a skutočného životného štýlu. Podľa teoretických východísk o charakteristike death metalu, by sme očakávali od jeho lokálnych podporovateľov patologické činnosti spájané s aktivitami a myšlienkami o smrti, prejavy depresie, pesimizmu a brutálnosti v každodennom živote. Skutočnosť sa v mnohých prípadoch odkláňa od všeobecnej definície, tak ako aj v prípade prešovskej death metalovej kapely Perversity, ktorej frontman, Dodi Košč, je priateľský otec rodiny, s ktorou rád trávi takmer všetok voľný čas, venuje sa turistike a výletom s deťmi, no kapele sa (s rovnakým aktívnym death metalovým zánietením) venuje aj teraz (mojamuzika.sk 2021).

2.2 Metalová subkultúra na Slovensku a jej reflexia v mediálnom prostredí

Mediálna kultúra neukrýva negatívne postoje alebo myšlienky, pracuje s produktom šíreným médiami, na základe ktorého vyvoláva postoj podľa charakteristiky produktu u percipienta a vyzýva ho k zaujatiu jeho subjektívneho stanoviska.

Na Slovensku bol metal šírený už počas jeho prvej vlny prostredníctvom tzv. *fanzinov* – časopisov vytváraných fanúšikmi, ktoré na báze dobrovoľníctva nemali profesionálnu formu, boli zväčša tlačené a xeroxované doma a následne posielané poštou. Štvrťročne bol na Slovensku vydávaný katalóg *Metal Age*, dodnes známeho slovenského metalového vydavateľstva, ktorého formát A5 bol čiernobiely, obsahoval vysoký počet informácií a recenzií o nových albumoch československého, ale aj zahraničného extrémneho metalu spolu s článkami, recenziami a rozhovormi so slovenskými a českými hudobnými skupinami skúmaného žánru. Neskôr bol spustený predaj špecifických časopisov *Rock extremum* a *Spark*, ktoré vychádzali spolu s CD nosičmi kompilácií rôznych interpretov.

Počas prvej a druhej vlny, ešte pred masovým využívaním internetu, mala metalová kapela možnosť mediálnej prezentácie v podobe rozhovorov, recenzií, informácií o aktualitách, dostať sa do kompilácie alebo mať samostatný článok. Ďalšou možnosťou bolo rádio, ktoré postupne spúšťalo vysielanie alternatívnej hudby ako napríklad rádio Kiss po 22. hodine večer vysielalo každý štvrtok rockovú a metalovú reláciu *Jazdci v búrke*, v rámci ktorej mali percipienti možnosť nájsť svojich už známych interpretov alebo spoznať nových. „...vďaka tomu som objavil napr. Pathology Stench (death metalová kapela z Banskej Bystrice).“ (Kopček 2021, ot. 1) Okrem rádia Kiss sa metalovej hudobnej scéne aktívne venuje rozhlasový moderátor Rudi Rus vo svojej relácii *Headbanger FM* v Rádiu FM, kde predstavuje lokálne

zoskupenia, podporuje živé vystúpenia v rámci svojho vysielania a propaguje jednotlivé slovenské metalové podujatia, ktoré sa budú konať a vyhlasuje s nimi spojené súťaže, napr. o vstupenky na koncert alebo reklamné produkty kapiel (Headbanger FM 2021).

„S nástupom internetu vznikli metalové weby, niektoré dodnes vyzerajú tak, ako ich naprogramovali v roku 2000, 2001, 2002 čiže pred cca 20 rokmi“ (Kopček 2021a). Metalové magazíny majú dodnes silné zastúpenie v prostredí slovenského internetu a vysokú percepciu prívržencov metalovej subkultúry. Poznáme napríklad inciptium.sk, valhalla.sk, metalopolis.net, metalmánia-magazin.eu a aktuálne populárny web slovakmetalarmy.sk. Sú to elektronické magazíny z väčšej časti zamerané na domácu scénu, kde za uplynulé roky vytvorili rozsiahly archív metalovej hudby a stále prinášajú rôzne reportáže, rozhovory a recenzie. Okrem internetových časopisov tento rok vznikol aj hudobný podcast *MojaMuzika Špeciál* zameraný aj na slovenskú alternatívnu hudbu, v ktorom dostávajú priestor aj metalisti. „Nie je to metalovo zameraný podcast, ale dám im priestor, lebo tú hudbu počúvam a stotožňujem sa s názormi mnohých metalistov“ (Kopček 2021b).

Propagáciu a PR je metalová skupina často nútená zabezpečiť si samostatne aj napriek dohodám so svojím vydavateľstvom, ktoré by sa malo primárne starať o „promo“ kapely, aby dosiahla vyššiu úspešnosť u fanúšikov a zasiahla nové potenciálne publikum (Kopček 2021).

Z oblasti hudobných podujatí zacielených na metalovú subkultúru existujú na Slovensku okrem samostatných koncertov viaceré festivaly, ako napríklad *Gothoom*, kde sa už osem rokov predstavujú výlučne metalové kapely všetkých jeho subžánrov a účastníkmi sú najmä subkultúrne prívrženci. Do skupiny festivalov patrí aj *Dobrý festival* v Prešove, kde od jeho vzniku existovalo špeciálne metalové pódium, ktorého program obsahoval mená ako napríklad Sepultura, Amorphis a prešovskí Wayd, no v roku 2018 bol presunutý na alternatívne pódium, to sa zmenilo na druhé tzv. „A pódium“ a je opozitom k hlavnému popovému „stageu“. Tento krok, len miernej zmeny, zaznamenal vysoký nárast účastníkov festivalu a organizátori v ňom budú pokračovať.

Okrem niekoľkodňových festivalov sú v krajine veľmi rozšírené jednodňové „happeningy“, koncerty s vyšším počtom kapiel ako dve. Príkladom je tzv. *Rocková Beermovka* každoročne prebiehajúca v meste Sabinov, kde majú možnosť predstaviť sa aj nové mladé talenty okrem headlinerov večera (Kopček 2021).

Metalová subkultúra na Slovensku je špecifická a patrí skôr do undergroundu. Rovnaké stanovisko k nej zaujali aj médiá, ktorými je metalová hudba šírená a prijímaná percipientmi len v malom zastúpení, aké sme mali možnosť pozorovať vo výsledkoch prieskumu mapovania médií a jej produktov zaoberajúcimi sa metalovou hudbou (napr. Headbanger FM, Gothoom). Širokospektrálne publikum ju vníma len okrajovo, formálne (vie, že existuje) alebo vôbec, z toho dôvodu aktívnymi prijímateľmi obsahu sú samotní metalisti, ktorí k nej zaujali pozitívny subjektívny postoj.

Myslím si, že sa oň zaujímajú metalisti, to znamená, že skôr výnimočne zaujme táto hudba ľudí, ktorí ju nepočúvajú, je to pochopiteľné, lebo ak niekto nemá rád pop, nebude si o tom veľmi čítať, alebo si nepustí rádio Expres. Metal je veľmi príjemná, technicky náročná hudba a traduje sa, že inteligentní ľudia počúvajú metal, je to trochu nadnesené, ale veľkou devízou metalovej hudby sú texty (Kopček 2021b).

Záver

Subkultúra metal na Slovensku je v súčasnosti opäť na vzostupe aj vďaka rozširovaniu mediálnych produktov v prostredí elektronických médií ako sú vybrané časopisy, podcasty, filmy a rozhlasové relácie, ktorých aktívnou činnosťou metal na Slovensku pretrváva a externé publikum ho dokáže minimálne aspoň zaznamenať. O rozširovanie sa starajú samotné metalové hudobné skupiny, ktoré využívajú aj sociálne siete, distribuujú svoje reklamné materiály a organizujú podujatia (aj počas aktuálnej pandemickej situácie).

Výsledkom nášho výskumu je konštatovanie neutrálneho postoja médií voči skúmanej subkultúre, čo môžeme pokladať za pozitívne zistenie, nakoľko mediálny priestor poskytuje dostatočnú slobodu vyjadrenia a prezentácie extrémneho žánru a nezasahuje do jeho obsahu vkladáním negatívnych prvkov za účelom odradenia percipienta v jeho prijímaní.

Rovnako prívrženci rozoberanej subkultúry sa verejne hlásia k jej členstvu, zúčastňujú sa podujatí, podporujú svojich obľúbených interpretov, ale v prípade životného štýlu sú umiernenější v porovnaní s predchádzajúcimi generáciami tejto subkultúry. Rovnako sú otvorejší voči iným subkultúram a hudobným žánrom a majú prirodzený záujem o rozširovanie svojich vedomostí a znalostí z ďalších oblastí života.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- CHRISTE, I., 2005. *Heavy metal – Kompletní historie pro znalce*. Praha: BB/art. ISBN 978-80-7381-723-7.
- FRIDMAN, L., 2012. *Populárna hudba a hudobný edukačný proces*. Banská Bystrica: Metodicko-pedagogické centrum. ISBN 978-80-8041-515-0.
- FABOBA, 2020. Gothoom história. In: *gothoom.com*. [online]. [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <http://www.gothoom.com/festival/hlavne-polozky/historia.html>
- HYDEN, S., 2019. Limp Bizkit got the blame for the Woodstock '99 riots. But it 's not that simple. In: *theringer.com*. [online]. [cit. 2021-04-21]. Dostupné z: Was Limp Bizkit Really to Blame for the Woodstock '99 Riots? - The Ringer
- KUHN, T., 2011. *Stručné dějiny populární hudby a jazzu pro studenty a učitele hudební výchovy*. 1. vyd. Plzeň: Západočeská univerzita. ISBN 978-80-261-0018-8.
- KOPČEK, E., 2021. Dodi Košč: „V Perversity si ctíme žánr a vidíme sa na koncerte. In: *mojamuzika.sk*. [online]. [cit. 2021-04-22]. Dostupné z: <https://www.mojamuzika.sk/podcast/dodi-kosc-v-perversity-si-ctime-zaner-vidime-sa-na-koncerte>
- KOPČEK, E., 2021. Emailová komunikácia. [online]. [cit. 2021-04-22]. 2021a, 2021b.
- LUPTÁK, M., 2019. Rozhovor: Miroslav „Mirík“ Lupták. In: *Metal v populárnej hudbe na Slovensku a jeho najvýznamnejší predstavitelia: bakalárska práca*. Banská Bystrica: UMB. 2019.
- PRAVDOVÁ, H., 2009. *Determinanty kreovania mediálnej kultúry*. Trnava: UCM – FMK. ISBN 978-80-8105-113-5.
- RADOŠINSKÁ, J., J. VIŠŇOVSKÝ, 2013. *Aktuálne trendy v mediálnej kultúre*. Trnava: UCM – FMK. ISBN 978-80-8105-516-4.
- RUS, R., 2021. Headbanger FM. In: *rtvs.sk*. [online]. [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <https://www.rtvsk.sk/radio/archiv/1454/1545155>
- SMOLÍK, J., 2017. *Subkultúry mládeže: sociologické, psychologické a pedagogické aspekty*. Brno: Mendelova Univerzita v Brne. ISBN 978-80-7509-498-8.
- THORNTON, S., K. GELDER, 1997. *The subcultures reader*. Psychology Press. ISBN 9780415127271.

IV. HISTÓRIA

(slovenské dejiny, svetové dejiny)

15 DEMOGRAFICKÉ A NÁBOŽENSKÉ POMERY V OBCI DUBOVICA DO ROKU 1921

Katarína Oslovičová

Študiálny odbor: Pedagogické vedy

Študiálny program: učiteľstvo dejepisu a slovenského jazyka a literatúry

Stupeň, forma, ročník štúdia: Bc., denná, 3.

Konzultant: doc. Mgr. Annamária Kónyová, PhD.

Abstrakt

Štúdia nás v 1. kapitole v krátkosti oboznamuje s históriou obce Dubovica, nachádzajúcej sa v niekdajšej Šarišskej župe, dnešnom sabinovskom okrese. Predovšetkým sa však zameriava na jej demografické a konfesionálne pomery do roku 1921, ktorým sú venované nasledujúce 2 kapitoly. Cieľom práce je podať krátky obraz o dejinách obce Dubovica a sledovať zmeny v počte obyvateľov, početnosť jednotlivých konfesií a národností z rôznych spisani obyvateľstva. Ďalším cieľom je skúmať frekventovanosť jednotlivých mužských mien a snažiť sa odhaliť pôvod priezvisk, typických pre Dubovicu už od roku 1442, kedy vznikol súpis hláv rodín, ktorým zemepáni dali do državy pôdu. Ďalšie zápisy poddaných vznikli pri príležitosti prijatia zákona o zavedení stáleho vojska v Uhorsku a správneho rozvrhnutia daní v rokoch 1715 a 1720. Tieto elektronicky dostupné rukopisné materiály sa stali kľúčovými pre naše skúmanie, keďže priezviská z hárkov sme podrobili už spomínanej analýze a nastolili hypotézu, od čoho mohli byť pravdepodobne utvorené. Tým sme splnili náš ďalší cieľ. O počte obyvateľstva sa ďalej dozvedáme v roku 1786, kedy sa udialo sčítanie obyvateľstva podľa príslušnosti k zemianskym rodinám. Cieľom práce bolo podať obraz nielen o stave obyvateľstva za spomenuté roky, ale poskytnúť ucelený prehľad aj čo sa týka konfesií či národností obyvateľstva Dubovice. Komplexnejšie štatistiky vznikali každé desaťročie až od roku 1880. Odlišujú sa od predchádzajúcich zápisov tým, že sa obyvateľstvom zaoberajú hlbšie. Vďaka nim môžeme sledovať nielen zmeny týkajúce sa demografickej situácie, ale aj početnosť jednotlivých konfesií či národností. Pre lepší prehľad v problematike sme na základe týchto štatistík vypracovali grafické znázornenia a pridali komentár. Naše skúmanie siaha do roku 1921, kedy sa každodesaťročný súpis obyvateľov konal už v samostatnom štáte Čechov a Slovákov, v Československu. Každodesaťročné sčítania obyvateľstva sa však konajú dodnes.

Kľúčové slová

Demografický prehľad. Konfesionálny prehľad. Frekventovanosť mužských krstných mien. Etymológia priezvisk. Sčítania obyvateľstva. Prehľad národností. Židovské obyvateľstvo.

Úvod

História hornotoryského regiónu je veľmi bohatá, pretože každá obec oplýva nielen historickými pamätihodnosťami, ale najmä nehmotným kultúrnym dedičstvom. To všetko je dôležité zachovávať pre mladšie generácie. Nepoznať svoje rodisko znamená nepoznať svoje korene a nepoznať svoje korene, znamená nepoznať seba, pretože miesto, kde naši predkovia žili, ovplyvnilo ich štýl života, konfesiú či vzdelanie, a to priamo ovplyvnilo nás samých. Z tohto dôvodu sme sa i my rozhodli venovať histórii obce Dubovica a urobiť aspoň malý krok vpred v odhaľovaní jej bohatých dejín. Rozhodli sme sa bližšie zaoberať problematikou demografie a početnosti jednotlivých konfesií i národností v obci Dubovica do roku 1921.

1 História obce Dubovica

Obec Dubovica leží v šarišskom regióne, niekdajšej Šarišskej župe. Prvá písomná zmienka pochádza z čias, kedy uhorskí panovníci prerozdeľovali zemepánskym rodom pôdu, ktorú bolo potrebné obrábať a územia zaľudniť. Listina kráľa Ladislava IV. Kumánskeho z roku 1278, z ktorej sa zachovali už len odpisy, prvýkrát písomne spomína Dubovicu pod názvom Dombomezew. Touto listinou boli dve tretiny dubovického chotára darované Tekulovcom, z ktorých sa neskôr vyvinula vetva Dobayovcov. Zvyšnú jednu tretinu im odpredal istý zeman zvaný Budko, syn Golna, za 20 hrivien. (Kropilák 1977; Sedlák 2006; Uličný 1990; Boles 2013; Majtán 1998)

Zemanom záležalo na doosídľovaní ich územia, pretože čím viac obyvateľov na pozemkoch hospodáril a žilo, tým vyššie boli ich naturálne i peňažné príjmy. Dubovica mala v roku 1423 zdanených 32 usadlostí. Do roku 1600 sa tento počet navýšil na 57 a v roku 1787 ju tvorilo už 99 domov a 669 obyvateľov. Na vtedajšie pomery bola Dubovica skutočne veľkou obcou. Dokonca v 15. storočí sa spomína ako najväčšia obec v Šarišskej stolici (Uličný 1990; Kropilák 1977).

Rod Tekule vlastníci celý dubovický chotár žiadal kráľa Ladislava IV. ešte o dar opustených polí panstva Šariš, medzi ktoré patrila aj osada, neskôr obec, ktorá zanikla splynutím s obcou Dubovica v roku 1877, Petrovenec. Aj ten nachádzame v listinách pod rôznymi názvami, napr.: Petwimezeg, Petwmezew, Petermezeg, Petrovjanec, Pétermező, Petrowjanec, Petrowěnc (Kropilák 1977; Majtán 1998). V donácii kráľa je to Peturmezey, čo znamená Petrovo pole. V čase keď majetok pripadol Tekulovcom, osada už existovala. Názov musela dostať podľa svojho pôvodného vlastníka, ktorý bol možno bezdetný a tak pozemky pripadli panstvu Šariš (Smoroň 2015).

Obci Dubovica patrila aj dnešná lipianska ulica, Dubovická roveň, ktorej dominantou je od pradávna mlyn patriaci rodine Fedákovej. Od mlyna je už neďaleko do dediny Rožkovany, ktorú vlastnila ďalšia tekulovská vetva, Rožkovániovci.

V Dubovici boli do roku 1700 pre zemepánov Dobayovcov vybudované štyri drevené kúrie, keďže išlo o ich rodovú obec (Čentéšová). Murovanú, ale dnes už neexistujúcu jednoduchú prízemnú kúriu s popisným číslom 112 spomína kniha Súpis pamiatok na Slovensku, ale i starší obyvatelia obce. Bola postavená v roku 1733 (Güntherová 1967) Objekt barokovo-klasicistického kaštieľa si Dobayovci dali postaviť do 70. rokov 18. stor., lebo už r. 1782 boli dokončené maľby v interiéri (Anonym 1). Najhodnotnejšou je vyobrazenie vrchu Olymp, hory bohov, s bohmi: Marsom, Neptúnom, Lunou, Amorom, Merkúrom atď., ktoré vytvoril spišskosobotský rodák Jozef Lerch (Güntherová 1967; Sabol 2011).

Dominantou obce je jednolodový gotický kostol stojaci v centre. Vyrástol koncom 13. storočia na miernom návrší pravobrežnej terasy Dubovického potoka. Je jednovežovou a jednokaplnkovou stavbou, ktorá patrila raz rímskokatolíkom, po reformácii evanjelikom a neskôr bol znovu vrátený do rúk katolíkov. Obec je tak od roku 1717 stále rímskokatolícka (Sabol 2010; Anonym 2). Pod kostolom sa nachádza krypta s tromi pohrebnými komorami. Nachádza sa tam 9 bohato zdobených rakiev a poslednou pochovanou do krypty bola Mária Dobayová v roku 1949. Žila v dedine aj po konfiškácii majetkov.

2 Demografické pomery

Od roku 1880 máme každých desať rokov presné údaje o tom, koľko obyvateľov, akej národnosti a akého vierovyznania v obci Dubovica žilo, keďže sa začali konať celokrajinské súpisy obyvateľstva. Z akých dokumentov sa ale dozvieme viac o demografických pomeroch obce pred týmto rokom?

2.1 Zo súpisov

V roku 1442, konkrétne 29. januára, vznikol súpis poddaných, presnejšie len hláv rodín, ktorým zemepáni dali určitý majetok do držby a na obrábanie. Z neho sa dajú vyčítať priezviská obyvateľov ako: „Šuhaj, Majerník, Lipovský, Šramko, Utrata, Rovenský, Molčan, Martoňák, Marinčák, Borsúk, Poklemba, Dorčák, Figely, Leško, Kačmarin, Čuba, Ceperko, Varga, Boldižár, Ružbarský, Sopko, Pavel, Timčo, Šenk, Masečko, Turek, Onderko, Kačmarčín, Macko, Jusko, Motýľ, Koval', Losinc, Šinala, Haligovský, Obyšovský, Tkáč a ďalší“ (Anonym 3).

2.2 Zo súpisov daňovníkov

O menách a priezviskách obyvateľov obce Dubovica sa veľa dozvieme zo súpisov, ktoré boli spisované v dôsledku toho, že v roku 1715 prijal uhorský snem zákon o zavedení stáleho vojska v Uhorsku a vyberaní každoročnej dane. Kvôli jej správne mu rozvrhnutiu boli v rokoch 1715 a 1720 zostavené celokrajinské súpisy daň platiaceho obyvateľstva. V nich boli prvýkrát zaznamenané mená daňovníkov, teda hláv jednotlivých hospodárstiev a ich majetkové pomery. V súpise nemusia byť uvedené mená podželiarov, teda tých, ktorí nevlastnili ani dom. Daň bola viazaná na osobu daňovníka, nie na pozemky. Základom pre jej vymeranie boli usadlosti na urbárskej pôde. Výška dane závisela od rozlohy usadlosti, na ktorej daňovník hospodáril (Snopek 2010).

1715		1720
Paulus Antol	Andreas Miskuv	Paulus Antol
Petrus Sylvester	? Podbočný	Ladislaus Útrata
Michael Pallyo	Stefan Cisár	Stephanus Popertko
Thomas Banus	Mathias Popertko	Joannes Miskuv
Georgius Tkáčov	Stanislaus Poklemba	Ladislaus Chumov
Georgius Vojna	Joannes Koval'uv	Joannes Kovala
Mathias Pelechács	Venceslaus Tkács	Stanislaus Poklemba
Andreas Kovály	Ladislaus Chumov	Ladislaus Kundrat
Andreas Harcsay	Joannes Miskuv	Jacobus Polyák
Mathias Ruzbasky	Stephanus Popertko	Sylvester Polyák
Laurencius Cizmadia	Ladislaus Útrata	Ladislaus Koczur
Andreas Varga	Joannes Saláta	Andreas Cismar
Stephanus Kušnir		Joannes Szramko
? Szramko		Sebastianus Druzbasky
Sebastian Druzbasky		Petrus Rusznak
Andreas ?		Michael Palo

Tabuľka 5 Zoznam daňovníkov obce Dubovica za roky 1715 a 1720
(Anonym 4 2010; Anonym 5 2010)

V Dubovici, obci Šarišskej stolice, je v súpise obyvateľstva z roku 1715 uvedených 28 mužských mien, teda hláv jednotlivých rodín, či hospodárstiev. V roku 1720 sa uvádza už len 17 mužských mien, čo značí výrazný úbytok obyvateľstva. 10 mien sa zhoduje s rokom 1715, čo znamená, že 10 rodín v obci zostalo, 18 sa odsťahovalo a 7 mien je na zozname nových, čo značí, že 7 rodín sa do obce prisťahovalo.

Zaujímali sme sa o krstné mená i priezviská daňovníkov, ktoré sme využili na nasledujúce analýzy:

Frekventovanosť krstných mien zo súpisu daňovníkov Dubovice za roky 1715 a 1720
(Anonym 4 2010; Anonym 5 2010)

	1x	2x	3x	5x
Krstné mená - výskyt (rok 1715)	Paulus Petrus Michael Thomas Laurencius Sebastianus Stanislaus Venceslaus	Georgius Ladislaus	Mathias Stephanus Joannes	Andreas
	1x	4x		
Krstné mená - výskyt (rok 1720)	Paulus Stephanus Stanislaus Jacobus Sylvester Andreas Sebastianus Petrus Michael	Ladislaus Joannes		

Tabuľka 6 Frekventovanosť krstných mien zo súpisu daňovníkov za roky 1715 a 1720

V roku 1715 bolo najčastejším mužským menom Andrej, zapísaným latinizovanou podobou ako Andreas.

Ďalšími viackrát sa vyskytujúcimi menami boli napr. Ján, Štefan a Matej. Meno Ján, inšpirované Biblickou postavou Jána Krstiteľa sa nachádza v súpise štyrikrát. Noc z 23. na 24. júna, ktorá je oslavou dátumu narodenia Jána Krstiteľa je aj pôvodným pohanským sviatkom letného slnovratu, známeho pod názvom svätójánska noc. Tradične počas tohto sviatku preskakovali slobodní mladíci vatry a mladé dievčatá hádzali vence do vody (Anonym 6).

Mužské meno Matej/Matúš vzniklo postupne z pôvodného hebrejského mena Mathu alebo Mathies. V Európe sa neskôr objavuje v latinskej podobe ako Matthaeus. Počas reformácie vznikol nový variant tohto mena – Matthias. Z tohto základu sa postupne vyvinuli 2 úplne samostatné mená Matej a Matúš (Anonym 7).

Meno Štefan môže byť inšpirované prvým mučeníkom, ktorý niesol toto meno. Podobne ako toto meno, aj viacero ostatných je inšpirovaných veľkými osobnosťami kresťanskej histórie, a to napr. Paulus = Pavol (inšpirované sv. Pavlom), Petrus = Peter (inšpirované sv. Petrom, prvým pápežom, nástupcom Krista), Jacobus = Jakub (inšpirované sv. Jakubom) atď.

Meno Georgius = Juraj je gréckeho pôvodu a v preklade znamená oráč, oráč pôdy, obrábateľ pôdy, sedliak. Vzniklo spojením slov ge(a) = zem, pôda + ergon/fergon = náčinie, práca, robota (Anonym 8).

V zozname sa vyskytujú aj 2 mená zakončené na –slav, čo značí slovanský pôvod. Sú to Ladislav a Stanislav.

Tradičné mená ako napr. Jozef, Štefan, František, Ján, Peter, Andrej, Pavol, Michal, Tomáš, Vincent sa žiaľ postupne vytrácajú a v súčasnosti ich nahrádzajú krstné mená ako: Tadeáš, Tobias, Hugo, Alexander atď.

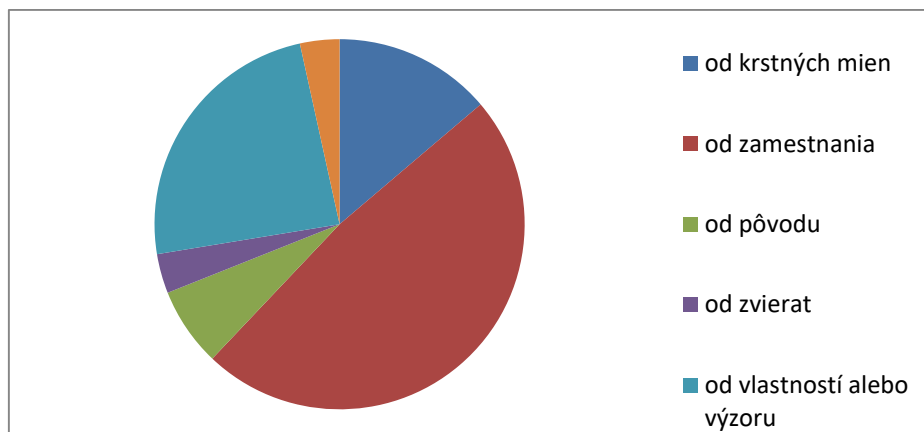
Analýza priezvisk obyvateľov obce Dubovica za roky 1715 a 1720 (Anonym 4 2010; Anonym 5 2010)

Z krstných mien	Podľa zamestnania	Podľa pôvodu	Od zvierat	Podľa vlastností a výzoru	Podľa vierovyznania
Antol Sylvester Paľo Miškuv	Baňuš Tkáčov Kováľ Harčay Šalata Čižmadia Varga Kušnír Cisár Kováľuv Tkáčov Čižmár Šramko Poklemba	Ružbarsky Poľak Rusznak	Koczur	Vojna Pelecháč Družbasky Kundrat Podbočný Chumov Útrata	Rusznak

Tabuľka 7 Analýza priezvisk obyvateľov obce Dubovica za roky 1715 a 1720

V Dubovici sa vyskytovali priezviská utvorené :

- Od krstných mien, napr. Antol (maďarizovaná podoba mena Anton), Sylvester, Paľo a Miškuv (Michalov syn).
- Od zamestnania, ktoré daný človek vykonával, a to napr. Čižmár, Varga (garbiar), Kovaľ (kováč), Harčay (hrnčiar) atď. Takýchto priezvisk bolo najviac.
- Od pôvodu odkiaľ daný človek, alebo rodina pochádzala, napr. priezvisko Ružbaský = „z Ružbach“ a priezvisko Poľak = „z Poľska“.
- Od zvierat tu nachádzame iba jedno priezvisko, a to Kocúr.
- Od vierovyznania tiež iba jedno, a to priezvisko Rusnák (Rusín, gréckokatolík).
- Od typických vlastností človeka, napr. Útrata = márnivý, Družbasky = družný/spoločenský.
- Od výzoru, napr. Kundrat = kučeravý, Pelecháč = v šarišskom nárečí pelechatý, t. j. strapatý.

Graf 1 Pôvod priezvisk obyvateľov Dubovice

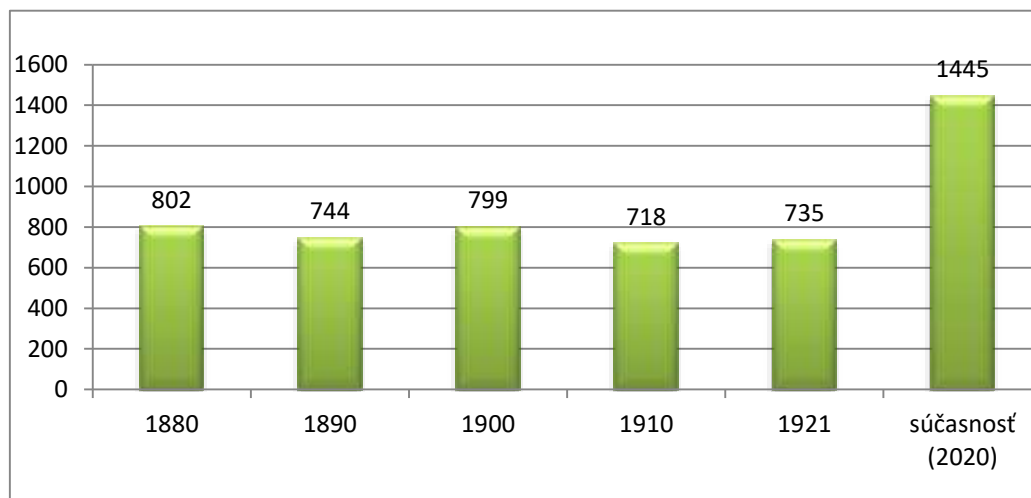
2.3 Zo sčítaní obyvateľstva

V roku 1786 bolo vykonané sčítanie obyvateľstva obce, a to podľa príslušnosti poddaných k zemianskym rodinám. Vtedy zrejme v Dubovici vládli dva rody, lebo zápis zo sčítania znel nasledovne: „Pánom zemanom Dobaym prináležiace 92 gazdovstiev, myslí sa tým asi domov, lebo štatistika uvádza 128 gazdov. Jeden richtár, jeden kňaz, sedem zemanov. Celkom týmto zemanom patriaci je 695 osôb, z toho 353 žien, 126 ženatých mužov a 189 slobodných a vdovcov. Detí od 1 do 12 rokov – 105 a od 13 až 17 rokov – 30. na vojne bolo 31 a doma neprítomných (v cudzine) 22. Hlavnej Famílii Dobaonsteeg prináležiace 20 gazdovstiev a 35 gazdov, 2 zemani, celkom 172 osôb, z toho 85 žien, 36 ženatých mužov a 50 slobodných a vdovcov. Detí od 1 do 12 rokov – 28 a 13 až 17 ročných – 13. Vojakov 8 a neprítomných tiež 8. Z uvedeného sčítania vyplýva, že v roku 1786 mala Dubovica 867 obyvateľov“ (Anonym 3).

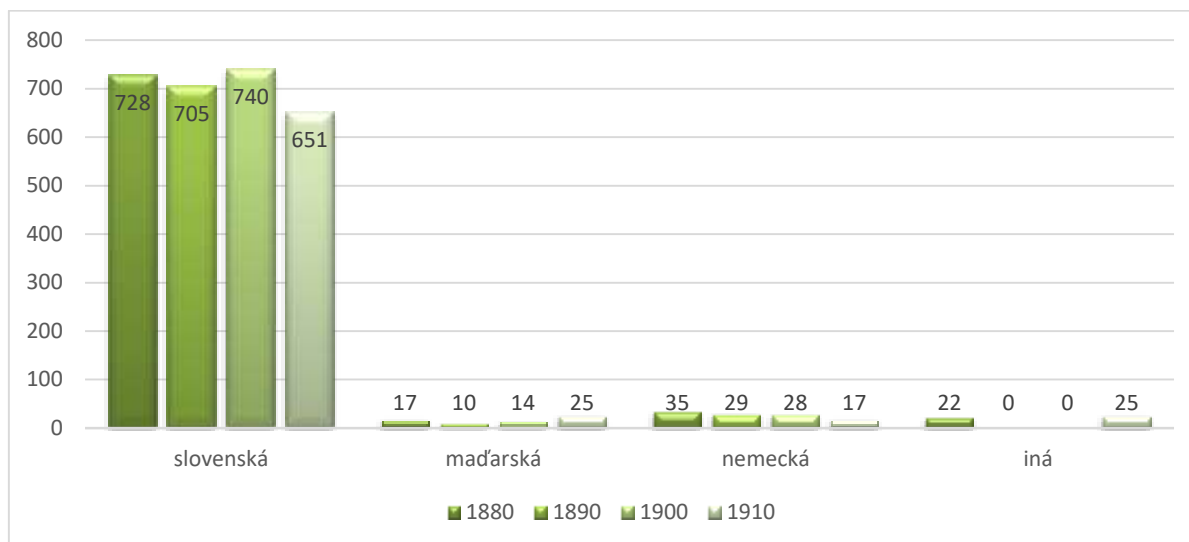
Čo sa týka rómskeho obyvateľstva Hornotoryského regiónu, Rómovia žili v 39 z 51 obcí. V Dubovici je v roku 1775 zmienka o jednej rómskej rodine a v roku 1781 sa tento počet navýšil o ďalšiu (Tkáčová 2016).

Dnes v dedine Rómovia nežijú, a to najmä kvôli pánovi Jozefovi Karabinošovi, ktorý bol svojho času predsedom MNV. Starší občania spomínajú, že si pár rómskych rodín začalo stavať príbytky na konci obce, ale po ich odchode do zahraničia za prácou, im boli tieto pravdepodobne nelegálne postavené stavby zbúrané na príkaz starostu. Nemali sa tu kam vrátiť, preto museli strechu nad hlavou hľadať inde.

Známych je šesť rómskych rodín, ktoré bývali na ulici dodnes ľudovo nazývanej Ciganovec. Boli to rodiny: Kikošová, Kotľarová, Lajková Driščaková, Pumriková, Mikasová. Venovali sa kováčstvu, vyrábali nepálené tehly, pásli kravy, ale najviac sa vo svojom živle cítili pri hudbe. Začiatkom 60-tych rokov sa spomínané rodiny odsťahovali do Čiech (Sedlák, 2006).

Graf 2 Počet obyvateľov v obci Dubovica

Graf 3 Zastúpenie národností v obci Dubovica

Od roku 1880, ako sme sa už skôr zmienili, vieme veľmi presne povedať koľko obyvateľov akého vierovyznania a akej národnosti v obci Dubovica žilo. Každých 10 rokov sa konalo a dodnes koná sčítanie obyvateľstva, dnes známe ako Sčítanie obyvateľstva, domov a bytov. Pre lepší prehľad ponúkame grafy, vypovedajúce o počte obyvateľov v obci, o národnostiach a ich početnosti v obci a o konfesiách a ich zastúpení počas rokov 1880 – 1921. V grafe o populácii sme pridali aj údaj zo súčasnosti pre poukázanie na to, ako počet obyvateľov vzrástol (Anonym 9 2012).

Čo sa týka zastúpenia národností, v obci Dubovica prevažovala samozrejme slovenská a najpočetnejšími národnostnými menšinami boli nemecká a maďarská (Anonym 9 2012).

Od roku 1900 do 1910 prišla Dubovica o 81 ľudí pravdepodobne dôsledkom vlny vystaňovalectva a hospodárskej krízy. Zo zápisu vykonaného v roku 1900 ešte vieme, že v obci stálo 138 domov. 23 z nich bolo z kameňa alebo tehál a 115 z dreva. 86 malo strechu zo šindľa a 52 slamenú alebo sedlovú strechu. Zo 799 obyvateľov 36 ovládalo maďarský jazyk, 229 bolo gramotných a 75 ľudí pracovalo v zahraničí. Čo sa týka národností, 740 obyvateľov sa hlásilo k slovenskej, 14 k maďarskej a 28 k nemeckej. V roku 1910 sa zo 718 obyvateľov Dubovice, 651 hlásilo k slovenskej národnosti, 25 k maďarskej, 17 k nemeckej a 25 k inej, bližšie neznámej národnosti (Anonym 2012).

Za ďalšie desaťročie, do roku 1921, počet obyvateľov mierne stúpol, zo 718 na 735. Prvou výraznou zmenou, ktorú si už ale na grafe o národnosti nemôžeme všimnúť, pretože je urobený len do roku 1910, je československá národnosť obyvateľov, keďže v roku 1918 vznikol spoločný štát Čechov a Slovákov, Československo. Zo 735 obyvateľov Dubovice bolo v roku 1921 - 727 Čechoslovákov, traja Maďari, traja Rusi a dvaja sa hlásili k inej národnosti. Populačne výrazne obec rástla až v nasledujúcich desaťročiach (Anonym 9 2012).

2.4 Z novín

O obyvateľoch obce sa môžeme zbežne niečo dozvedieť aj z novín. V Slovenských novinách, vychádzajúcich v Budapešti, sme sa v čísle 202, ktoré vyšlo 3. septembra 1916, na strane 3 v rubrike Mŕtvi a ranení dopátrali k Andrejovi Timčovi z Dubovice, pri ktorom nie je vyznačený krížik. To znamená, že bol len ranený a domov sa teda vrátil (*Slovenské noviny*, 1916).

Ďalšími novinami, v ktorých sme našli zmienku o Dubovičanovi, boli promaďarsky orientované noviny „NAŠA ZASTAVA – Politicke a spoločenske novinky s obrazkami pre vychodoslovenski ľud“, ktoré vychádzali v Prešove „každi tidzeň v nedzeľu“ a stáli „12

fillére“. Vydanie z 26. mája 1918 poskytlo ľuďom nielen politický rozhľad, informácie o 1. svetovej vojne, ale i správy o ľuďoch zo Šarišskej stolice, ktorým sa niečo prihodilo. Na strane 5 tu nájdeme zmienku o náhlej smrti gazdu z Dubovice: „Nahla šmerc. Karabinyos András, 68 roční gazda z Tarcadobó minule dňa prišol do Lipjan jedno-druhe nakupic, už tu še ľudzom skaržil, že še barz plano čuje. Jakoška ešte došol do Tarcadobó a tam na stred obci še skl'agal a umar. Poražilo ho na šerdco. Žena rodzena Lipovszki Mária od žaľu še ošaľela“ (Naša zastava 1918). Ako možno vidieť, týždenník vychádzal v šarišskom nárečí, a to už od roku 1907 do roku 1918 (Domenová 2016).

3 Náboženské pomery – Komplexný prehľad konfesijného zloženia obyvateľov Dubovice v rokoch 1880 – 1921

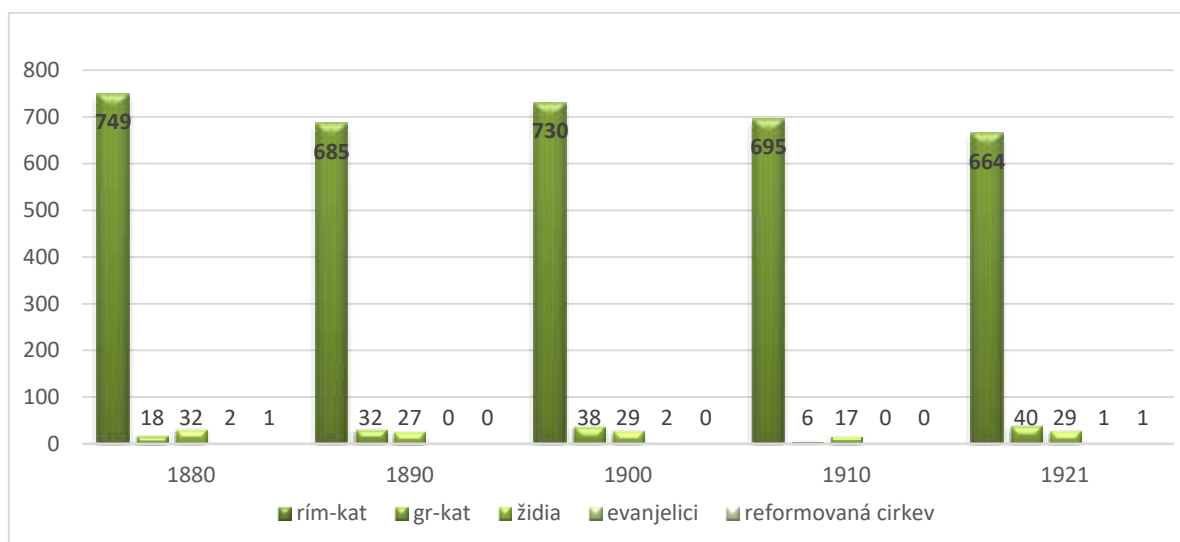
Starí Slovania uctievali predovšetkým to, čoho sa najviac báli. Dodnes starší občania Dubovice a iste i v okolitých obciach spomínajú Perúna, boha hromu a blesku. Čo ho však spája s našou obcou oveľa viac ako s inou dedinou? Je to Perúnov posvätný strom, dub (Angelovič 2017).

Obec Dubovica vznikla po vyklčovaní dubového porastu, i keď dnes po duboch v Dubovici niet ani chýru ani slychu. Flóra sa storočiami tak zmenila, že duby v obci sú už históriou tak, ako sú historické i nasledujúce riadky o viere ľudí, ktorí z uctievania prírodných živlov pravdepodobne pod vplyvom franských kňazov prešli ku kresťanstvu.

O farníkov obce Dubovica a ich duchovný život sa pravdepodobne už v 11. storočí starali rehoľné rády. V tomto období na Slovensku pôsobili napr. benediktíni, cisterci, premonštráti, zo žobravých rehoľí to boli: františkáni, dominikáni a klarisky (Lopatková 2013). Ktorí z týchto rehoľníkov to konkrétne boli, nevieme s určitosťou povedať, ale najpravdepodobnejšie ide o františkánov, konkrétne miernejší rád konventuálov, keďže aj v nasledujúcich rokoch mala Dubovica kňazov pochádzajúcich práve z tejto rehole. Vieme to povedať na základe skratky OFMConv, čo v latinčine znamená – „Ordo Fratrum Minorum Conventualium“ - ľudovo minoriti. Okrem sviatostnej pastorácie sa venovali a dodnes venujú deťom, mládeži, ľudovým misiám, ale aj vedeniu farností ako to bolo i v prípade naše obce (Anonym 10).

Patrili však k vzdelancom, ktorí prinášali medzi ľudí osvetu. Oboznamovali s kultúrou, umením, vzdelanosťou, ale radili gazdom aj ako lepšie hospodáriť. Vedeli poskytnúť aj základné lekárske služby, keďže vo vtedajšej dobe nebol lekár v každej dedine, či susednej dedine (Lopatková 2013).

V 30. rokoch 14. storočia v Dubovici pôsobil farár Štefan. Dôkazom nám je podpisová akcia z roku 1330 proti biskupovi Čanadínovi, ktorej sa zúčastnil (Smoroň 2015). Konfesia obce sa zmenila v časoch reformácie, kedy obyvatelia konvertovali na základe toho, že Dobayovci, hlavne Žigmund Dobay, boli prívržencom protestantizmu. Od roku 1717 až podnes je farnosť znova rímskokatolícka (Anonym 2; Hörk 1885).

Graf 5 Konfesionálne zloženie obyvateľstva 1880 - 1921

Od roku 1880 vieme zo zápisov, konajúcich sa každé desaťročie, presné údaje o konfesionálnom zložení obyvateľstva tejto obce, čo je prehľadne vyobrazené na grafe vyššie. V náboženskom prehľade si nemožno nevšimnúť zastúpenie židovského obyvateľstva, ktoré sa koncom 18. a začiatkom 19. storočia sťahovalo do Šarišskej stolice z poľskej Haliče (Turlík 1 2007). V Dubovici židovská obec nevznikla, ale s veľkou pravdepodobnosťou vieme povedať, že židia žijúci v Dubovici navštevovali synagógu v Lipanoch, keďže bola vzdialená približne tri kilometre od Dubovice. Podľa súpisu župného šarišského archívu v Prešove, žilo v roku 1848 v Lipanoch 142 židov. Ďalších cca 800 ich žilo v okruhu 8 až 10 kilometrov. Približne okolo 30 ich bolo v Dubovici, o čom svedčia štatistiky 1880-1921. Výraznejší pokles badáme iba zo zápisu v roku 1910, kedy sa ich v obci spomína len 17 (Barkány 1991).

Lipany patrili k rabinátu Pečovská Nová Ves, kým v roku 1873 nevznikla samostatná židovská obec tu. Od roku 1859 v Lipanoch stála drevená synagóga, ktorú v roku 1929 nahradila murovaná veľkolepá modlitebňa s rozmermi 12 x 19 metrov. Na fasáde boli do umelého kameňa vytesané motívy zo židovského náboženského života. Na priečelí, smerovanom na východ, bol znázornený sedemramenný svietnik, tzv. menóra, nad ním rozeta a do budovy vpúšťali svetlo vysoké štíhle okná. Projektom a vedením stavby bol poverený Ing. Eugen Bárkány z Prešova (Barkány 1991).

Prvým lipianskym rabínom sa stal Mózes Margaretena, ktorý tu pôsobil do roku 1898, kedy zomrel. Lipany sa po jeho smrti pripojili k rabinátu v Brezovici. Neskôr, nástupom Dávida Handlera, nastalo oživenie lipianskej náboženskej obce. Posledným rabínom, ktorý zahynul počas druhej svetovej vojny v koncentračnom tábore, bol Moše Ginsberg (Barkány 1991).

V roku 1941 bol prijatý tzv. Židovský kódex – „Nariadenie zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov“ – ktorým sa začali deportácie Židov do vyhladzovacích táborov Holokaustu bohužiaľ neprežila ani lipianska židovská obec a rovnako pravdepodobne ani židia žijúci v obci Dubovica, ktorí tu vykonávali podnikateľskú činnosť. Takisto v Lipanoch to boli významní obyvatelia mesta, napr. lekár Grossmann, lekár Samuel Kopp či zubný technik Zeigermann (Turlík 2 2007).

Spomienkou na nich zostal len židovský cintorín, keďže synagóga bola v 70. rokoch 20. storočia prestavaná na nepoznanie, teda znehodnotená (Turlík 1 2007). Cintorín je dnes už vo veľmi zlom stave. Bol založený okolo roku 1855. Existoval však ešte jeden, starší židovský cintorín, ktorý dnes už neexistuje, resp. leží vo veľmi odľahlej časti mesta, ktorá nie je prístupná, v hone pod železničným násypom Balážka-Štrembroch. Zostali z neho vraj len zvyšky ohradového kamenného múru (Turlík 2 2007). Tento starý cintorín sa teda podobne ako niekdajšia veľkolepá synagóga znehodnotil.

Náhrobné kamene na zachovanom židovskom cintoríne sú dnes už vo veľmi zlom stave. Nepodarilo sa nám z nich vyčítať veľa informácií, keďže väčšina je napísaná v ich typickom jazyku. Výnimku tvoria náhrobky v nemčine. Čitateľné boli mená ako: Josefine Kopp (1864 – 1928), Bertalan Friedmann (14. 1. 1884 – 13. 11. 1928), Moskovisc Morne (21. 3. 1902), Leopold Sárosi (22. 1. 1850 – 14. 12. 1912), Fülöp Groszwirth (zomrel 3. 1. 1911 v 37. rokoch), Moritz ? (1857 – 1931), Ignátz Roth (1864 – 1936). Z databázy Virtuálne cintoríny Slovenska poznáme ešte ďalšie tri mená tu pochovaných židov: Wilhelm Feldmann (29. 03. 1922), Ruchel Feldmann (17. 07. 1905), Betty Kopp (1859 – 1942); (Anonym 2018).

Záver

História obce Dubovica je bohatá. My sme si zaujmienili, zaoberať sa bližšie demografiou, stavom konfesií a národností v spomínanej obci do roku 1921. Posledné sčítanie tak patrí už do obdobia, kedy Slováci zdieľali s Čechmi spoločný štát. Pracovali sme s rukopisnými historickými prameňmi dostupnými aj online, súpismi obyvateľstva za roky 1442, 1715, 1720, 1786 a štatistikami za roky 1880 – 1921. Vďaka spomínaným materiálom sa nám podarilo splniť cieľ, gfaricky spracovať a priblížiť demografický, konfesionálny a národnostný stav obyvateľstva obce do roku 1921. Na základe týchto súpisov sme mohli preskúmať aj frekvenciu jednotlivých mužských krstných mien, hláv rodín. Takisto sme sa venovali etymológii prezvisk, ktoré sme vyčítali z rukopisných historických prameňov, spísaných v rokoch 1715 a 1720 a nastolili sme hypotézu, od čoho mohli byť dané priezviská, ktoré už vtedy rezonovali v Dubovici, utvorené. Pracovali sme i s dobovými periodikami Slovenské noviny a NAŠA ZASTAVA, pretože v oboch z nich sa v jednom čísle vyskytla zmienka o obyvateľoch spomínanej obce. Koniec štúdie patrí dubovickému židovskému obyvateľstvu, ktoré v Dubovici tvorilo konfesionálnu menšinu a patrilo do rabinátu Lipany. Uskutočnili sme aj vychádzku na židovský cintorín v Lipanoch s cieľom zistiť jeho stav a spísať ešte dosiaľ čitateľné mená na znehodnotených kamenných tabuliach.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- Anonym 1. *Kaštieľ Dubovica*. [online]. [cit. 2020-12-12]. Dostupné z: <https://www.regionsaris.sk/kam-ist/lipany-a-okolie/kastiel-dubovica>
- Anonym 2. *Milý návštevník, ponúkame ti pár riadkov o histórii našej farnosti*. [online]. [cit. 2021-10-02]. Dostupné z: <https://farnostdubovica.wordpress.com/farnost/historia>
- Anonym 3. *História obce*. [online]. [cit. 2021-15-03]. Dostupné z: <https://dubovica.wordpress.com/historia/chronologia/>
- Anonym 4., 2010. *Az 1715. évi országos összeírás*. [online]. [cit. 2021-23-02]. Dostupné z: https://adatbазisokonline.hu/adatbазis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/1151?search=Dob%C3%B3&term=eyJxIjoiRG9iXHUwMGYzIiwZnEiOksiZGJfaWQiOksiYzgxZTcyOGQ5ZDRjMmY2MzZmMDY3Zjg5Y2MxNDg2MmMiOiIyIn19LCJzb3J0Ijoic2NvcmluLCJhcSI6IiIsImFhVHlwZSI6IiJ9&curr=2
- Anonym 5., 2010. *Az 1720. évi országos összeírás*. [online]. [cit. 2021-23-02]. Dostupné z: https://adatbазisokonline.hu/adatbазis/az-1720_-evi-orszagosszeiras/adatlap/2305?search=Dob%C3%B3&term=eyJxIjoiRG9iXHUwMGYzIiwZnEiOksiZGJfaWQiOksiOWExMTU0MTU0ZGZhNDJjYWRkYmQwNjk0YTRlOWJkYzgiOiIiMiJ9fSwic29ydCI6InNjb3JlIiwYXEiOiIiLCJhcVR5cGUiOiIifQ==&curr=1
- Anonym 6. *Ján*. [online]. [cit. 2021-13-03]. Dostupné z: <http://www.krstnemena.sk/jan.html>
- Anonym 7. *Význam mena „Matias“*. [online]. [cit. 2021-13-03]. Dostupné z: <https://najmama.aktuality.sk/kalendar-mien/vyznam-mena/matias/>
- Anonym 8. *Pôvod mena Georg*. [online]. [cit. 2021-13-03]. Dostupné z: <https://www.rodokmen.com/Georg>

- Anonym 9., 2012. *Tarcadobó* [Dubovica] /település/. [online]. [cit. 2021-26-02]. Dostupné z: <https://telepulesek.adatbank.sk/telepules/tarcadobo-dubovica/>
- Anonym 10. *Rád menších bratov konventuálov OFMConv*. [online]. [cit. 2021-27-02]. Dostupné z: <http://povolania.kbs.sk/vsetky-cesty/29-cinne-rehole/muzske-cinne-rehole/96-rad-mensich-bratov-konventualov-ofmconv>
- Anonym 11., 2018. *Virtuálne cintoríny Slovenska*. [online]. [cit. 2021-25-02]. Dostupné z: <https://www.cemetery.sk/?pid=640&t=Z3JfcGxhY2VidXJ5IExJS0UgJyVMaXBhbnkgLSCOaWRvdnNr%7CSBjaW50b3LtbjUn>
- ANGELOVIČ, J. *Kronika obce Lúčka za rok 2017*. s. 15. [online]. [cit. 2021-15-01]. Dostupné z: https://www.obeclucka.eu/files/Kronika_2017.pdf
- BÁRKÁNY, E. – Ľ. DOJČ, 1991. 1. vyd. *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava: Vesna, s. 348-350. ISBN 80-85128-56-X.
- BOLEŠ, K. D., 2013. Spor vo veci hraníc majetkov šľachticov z Petrovenca – Dačov, Lipany a Vysoká v rokoch 1349 – 1352. In: *Notitiae historiae ecclesiasticae*, č. 2, s. 36, 38. Ružomberok: Verbum. ISSN 1338-9572
- ČENTÉŠOVÁ, M. *ŠLACHTICKÉ SÍDLA V ŠARIŠI A ICH MAJITELIA NA KONCI 17. STOROČIA*, s. 87-88. [online]. [cit. 2021-27-03]. Dostupné z: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Domenova1/subor/Centesova.pdf>
- DOMENOVÁ, M. 2016. TLAČE Z OBDOBIA PRVEJ SVETOVEJ VOJNY V HISTORICKÝCH FONDOCH A KNIŽNICIACH MESTA PREŠOV. In: KÓNYA, P. 2016. *Prvá svetová vojna v Karpatoch*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, s. 263-265. ISBN 978-80-555-1717-9
- GÜNTHEROVÁ, A. a kol., 1967. *Súpis pamiatok na Slovensku I*. Bratislava: Obzor, s. 347.
- HÖRK, J., 1885. *Sáros Zempléni ev. esperreség története*. Kassán: Nyomatott Bernovits G. Könyvnyomdájában. s. 75-79.
- KROPILÁK, M. a kol., 1977. *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I*. Bratislava: VEDA, s. 363.
- LOPATKOVÁ, Z., 2013. *Cirkevné dejiny stredovekého Slovenska*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, s. 67. ISBN 978-80-8082-639-0.
- MAJTÁN, M., 1998. *Názvy obcí Slovenskej republiky*. (Vývin v rokoch 1773 – 1997). Bratislava: VEDA. č. 484-494. ISBN 80-224-0530-2.
- NAŠA ZASTAVA, 1918. [online]. [cit. 2021-15-03]. Dostupné z: https://content.slovakiana.sk/files/server/public/doid=doid-9e9n/content/pdf/_P.pdf
- SABOL, D., 2011. Barokové maľby v dubovickom kaštieli. In: *Pamiatky a múzeá*, č. 1. s. 29-33. ISSN 1335-4353.
- SABOL, D., 2010. *Kostol Očisťovania Panny Márie v Dubovici*. [online]. [cit. 2020-12-12]. Dostupné z: <https://korzar.sme.sk/c/5351806/kostol-ocistovania-panny-marie-v-dubovici.html#ixzz0p8Ezo1jr>
- SEDLÁK, P. a kol., 2006. *Dubovica*. Košice: Viena, s. 90. ISBN 80-89232-06-X.
- SLOVENSKÉ NOVINY, 1916. [online]. [cit. 2021-15-03]. Dostupné z: https://digicentent.snk.sk/content/journals/Slovenske_noviny/1916/17A0150796_202.pdf
- SMORŇ, M., 2015. *De genere Thekule*. Prešov: Michal Vaško - vydavateľstvo, s. 242. ISBN 978-80-7165-970-9.
- SNOPEK, J., 2010. *Súpis daňovníkov v roku 1715*. [online]. [cit. 2021-13-03]. Dostupné z: <http://www.geni.sk/supis-danovnikov-v-rok-1715/>
- TKÁČOVÁ, A., 2016. *Rómovia v Abovskej, Šarišskej a Turnianskej stolici v druhej polovici 18. storočia*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, s. 145. tab. 20. ISBN 978-80-8152-423-3.
- TURLÍK 1, J., 2007. *Lipany*. Prešov: R. S. media, s. 64. [online]. [cit. 2021-26-02]. Dostupné z: <https://www.pamiatkynaslovensku.sk/lipany-synagoga>

TURLÍK 2, J., 2007. *Lipany*. Prešov: R. S. media, s. 65. [online]. [cit. 2021-26-02]. Dostupné z: <https://www.pamiatkynaslovensku.sk/lipany-zidovsky-cintorin>

ULIČNÝ, F., 1990. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice: Východoslovenské tlačiarne, s. 69. ISBN 80-85174-03-0.

16 LITERÁRNO-HISTORICKÉ PRAMENE VZŤAHUJÚCE SA NA DEJINY TURECKEJ OKUPÁCIE V UHORSKU

Klaudia Sokolová

Študijný odbor: Pedagogické vedy

Študijný program: učiteľstvo dejepisu a slovenského jazyka a literatúry

Stupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 1.

Konzultant: Mgr. Lucia Šteflová, PhD.

Abstrakt

V príspevku sme sa zamerali na problematiku literárno-historických prameňov, ktoré sa nám o tureckej expanzii doteraz zachovali. Pokúsili sme sa tak vytvoriť obraz správania Turkov na našom území v ranom novoveku. V úvode sa venujeme slovenskej renesančnej literatúre a tvorbe zahraničných humanistov, pretože sú bohatým zdrojom informácií o Turkoch. Nosnú časť príspevku sme venovali vybraným konkrétnym autorom. Pomocou rozboru jednotlivých historických, ale aj literárnych prameňov z danej doby, sme sa dopracovali k cieľu príspevku, a to vytvoriť obraz správania Turkov prevažne na našom území. Záverečnú časť tvorí viacero delení osmanského dejepisectva a zdôvodnenie ich dôležitosti.

Kľúčové slová

Literárno-historické pramene. Vojtech Kopčan. Jozef Blaškovič. Turecká historiografia.

Úvod

Príspevok sa zameriava na problematiku a analýzu literárno-historických prameňov, ktoré sa nám o tureckej expanzii doteraz zachovali. Aj keď nebezpečenstvo Osmanskej ríše ovplyvňovalo uhorskú zahraničnú politiku už od konca 14. storočia, tento problém sa stáva každodennou realitou až v 16. a 17. storočí, kedy sa začína obdobie neustáleho pustošenia a ohrozovania obyvateľov. Cieľom príspevku bolo vytvoriť obraz správania Turkov prevažne na našom území. Vychádzali sme z rôznych dostupných písomností, ktoré sme analyzovali na základe vyskytujúcich sa označení tohto národa.

Úvod je venovaný veršovanej epike, ktorá tvorí väčšinu písomnosti o Turkoch v slovenskej renesančnej literatúre. Taktiež spomenieme cestopisnú literatúru, konkrétne dvoch známych autorov, a to Jána Bocatia a Evliya Čelebiho. Nosná časť príspevku zahŕňa tvorbu zahraničných humanistov – Pavol Rubigal, Ján Derschvam a Hieronym Balbus. Tieto texty nás bohato informujú o skúmanom probléme. Prostredníctvom ich autorov máme možnosť nahliadnuť aj priamo na konkrétne situácie a miesta a konanie osôb v nich prítomných.

V poslednej kapitole upozorňujeme na členenie osmanských naračných prameňov vo vzťahu k našim dejinám. Historik Vojtech Kopčan sa vo svojich štúdiách zaoberá rozdelením tureckých listov a listín na svetské a duchovné, rovnako pramene delí podľa miest, v ktorých sú uložené. Vlastnú klasifikáciu vytvoril aj ďalší zo slovenských turkológov – Jozef Blaškovič. Vyzdvihneme taktiež významné osobnosti maďarskej historiografie. Texty spomenutých autorov nám pomohli k porozumeniu nie len problematiky expanzie na našom území, ale aj komplexnému obrazu spoločensko-politickej situácie danej doby.

Po objektívnom preskúmaní dostupných písomných prameňov sme v závere zhodnotili a rozdelili najviac sa vyskytujúce oslovenia Turkov. Táto klasifikácia nám pomohla porozumieť povahe správania sa tohto národa.

1 Renesančná literatúra

1.1 Žánre renesančnej literatúry

Slovenská renesančná literatúra sa vyvíjala vo veľmi búrlivých časoch. Charakterizuje ich stupňovaný sociálny útlak (sedliacke povstanie Juraja Dóžu roku 1514), ustavičné turecké vpády (najmä od moháčskej bitky v roku 1526), drancovanie žoldnierskych vojsk vysielaných proti Turkom, udomácnovanie domácej náboženskej reformácie (od prvej a predovšetkým od druhej polovice 16. storočia), protireformačné náboženské boje (najmä od konca 16. storočia) a protihabsburské povstania uhorskej šľachty (Pišút 1984). V literatúre, ktorá niečo vypovedá o tureckej problematike, zohrali úlohu nové slovesné žánre opisujúce významné historické udalosti, väčšinou prezentované veršovanou epikou. Od konca 16. storočia sa začali formovať najmä regrútske a vojenské piesne, balady o vojnových útrapách.

K jednému z kruhov tohto žánru patria balady s námetom rodinných tragédií, v ktorých nachádzame aj mnoho textov s pozadím tureckej okupácie, napríklad *Ten turecký mýtnik*. Balada opisuje osud mýtnikovej dcéry Kataríny, ktorá sa musela vydať za Turka: „Lepší je ten Dunaj než hárem turecký, lepšia smrť kresťanská než život pohanský (Horák 1958, s. 106). Iná, *Rabovali Turci*, hovorí o osude zajatých detí zvolenskej richtárky. Dievča žije v blahobyte, zatiaľ čo chlapec je uväznený. Po dlhej dobe sa im podarí vrátiť domov, no vlastná matka ich spoznáva až po tom, čo jej syn umrie. Ďalšia balada s rovnomeným názvom vypovedá o zrade pri obliehaní zvolenského zámku (Horák 1958). V piesni *Vdova a Turek* sa píše o žene, ktorej po tom, čo bola nútená odísť s Turkami z domu a zanechať tam svojich štyroch synov, puklo srdce. Báseň *Oklamaný Turek* je zase o dievčati, ktoré sa radšej zabilo, ako by sa malo vydať za Turka (Sirovátka 1990). Smutný osud postihol aj rodinu v básni *Ešte sa len zori*. „Prvému apkovi hlavičku zoťali, potom jej tí Turci mať zamordovali, jej milého ukrutne stínali a zabili, zmárnili naposledy aj ju“ (Ďuričková 1987, s. 35-36). Ľudové piesne a balady vznikajú medzi ľuďmi. Najčastejšie sa spievalo o každodenných udalostiach, o tom, čo zažili. Podľa týchto textov môžeme vidieť, že ich životy v čase tureckej okupácie neboli jednoduché. Ďalej poznáme napríklad skladbu *Martina z Trnavy* s názvom *Dielko šľachticom Uhorského kráľovstva*, napísanej vo Viedni v roku 1523. V troch dejstvách autor karhá uhorskú šľachtu, že sa zbabelo vyhýba vojne s nepriateľom a povzbudzuje ich k boju. O bitke pri Moháči sa zachovalo niekoľko umeleckých textov (Pišút 1984).

Ďalším žánrom, ktorý spomenieme, sú historické piesne. Vhodnou ukážkou môže byť pieseň z českej literatúry *O nešťastné bitvie a porážce Uhrů od národu tureckého učiněné a o smrti velmi smutné a žalostivé slavné paměti krále Ludvika Jeho Milosti*. Samotný názov vypovedá v čom spočíva jej obsah. Autor je neznámy, ale pravdepodobne sa sám zúčastnil tejto udalosti. Podstatné je vykreslenie príčin porážky a zaujatie jeho politického a vlasteneckého postoja, keď tvrdí, že vinníkmi sú uhorská šľachta a vysoký klérus. Z nej vzniklo viacero slovenských odpisov, najznámejším je odpis *Imricha Laučeka* známy pod titulom *O bitve Moháčské* z roku 1834. Toto parafrázovanie však ponúka textu niekedy úplne opačný zmysel. Mená autorov historických piesní sú zväčša neznáme, predpokladá sa, že to boli rectori, študenti, drobní zemanovia, kňazi, vojaci. Zachovali sa len v neskorších odpisoch v slovakizovanej češtine a niektoré zľudovali. Medzi najznámejšie zaradzujeme *Píseň o sigetském zámku* (1566), *Písně o některých zámkoch: O Modrom Kameni, Divíně a Zvoleně* (1596), *Píseň o zámku muránském* (1549), *O Jágri a některých vítězích* (1599) (Pišút 1984).

Rozšírené sú aj náboženské časové piesne, často zamieňané s historickými. Medzi nimi je však veľký rozdiel. V náboženských býva udalosť načrtnutá alebo sa o nej hovorí všeobecnejšie. Tvorí tak len akési dobové pozadie a nešťastia sa vysvetľujú ako Boží trest za hriechy. Medzi najvýznamnejšie patria piesne pripisované *Matúšovi Roškoveciovi*, napísané okolo roku 1570 až 1630 – *Zpustatění uherskéj země pod Turky*, *Píseň o bídně uherské krajině*, pieseň *Ach, Bože svatý, jakých časův sme dočkali od Vavrinca Benedikta Nedožerského*

a pieseň *V veľkej žalosti sme položení* od neznámeho autora, ktorá sa približuje k žalmu.⁴¹ Benediktove vyjadrujú jeho rozmanité spoločenské postoje a protivojnové zmýšľanie.

Pri žánroch v slovenskej renesančnej literatúre sme sa prevažne zamerali na analýzu balád, historických a náboženských piesní. Balady s námetom rodinných tragédií ponúkajú obraz o živote obyčajných ľudí napadnutých tureckými koristníckymi výpravami. Témy historických piesní tvorili poväčšine všeobecne známe bitky či obliehania pevností a hradov na našom území. Náboženské piesne, často zamieňané s historickými, čítame viac aj o viere domorodcov a strete s odlišnou kultúrou a náboženstvom. Udalosť je tu vykreslená síce len ako nejaké dobové pozadie, avšak nás skôr zaujímal postoj poddaných k vzniknutej situácii. Zistili sme, že medzi nimi vládlo protivojnové zmýšľanie a strach z cudzieho národa.

1.2 Autori renesančnej literatúry

Po náhľade na žánre renesančnej literatúry sa bližšie pozrieme na konkrétnych autorov. Svoje zastúpenie tu má svetská, ako aj náboženská literatúra. Samostatne spomenieme aj známeho predstaviteľa cestopisnej literatúry, Evlyiu Čelebiho, keďže vo svojom diele opísal putovanie mestami na našom území.

Ján Bocatius, ktorý písal nemeckú a najmä latinskú prózu, napísal v roku 1599 aj veľmi významné dielo *Päť kníh uhorských básní*. V piatej knihe našli svoje miesto epitafy⁴² a epigramy⁴³ súvisiace so smrťou. Dominujúcim žánrom sú tu enkómiá,⁴⁴ niektoré s vojenskou tematikou obsahujúce chváloreči na udatných veliteľov a bojovníkov – *Päť husárov zaženie a zabije sto Turkov* a na vojenské úspechy v boji proti Turkom – *O Filakove*. Útešné básne *Jána Filického* reagujú na nepriaznivé pomery v Uhorsku. V čase tureckého vyčistiť hovorí o svornosti a mieri pre národy (Pišút 1984). Od roku 1625 začína tvoriť český exulant *Jakub Jakobeus*.⁴⁵ Známa je jeho skladba *Slzy, vzdychy a prosby Slovenského národa*. Vidíme v nej akýsi súboj kresťanstva s islamom. Mohameda oslovuje ako *Satana*, moslim je *Drak, vládca Averna, neznalý svetla a v temnotách dliaci*. Naopak, kresťania sú *rodom nebeským*. Zaujal nás pohľad autora na svojho Boha. Na jednej strane ho vníma ako spravodlivého, všemohúceho a vzápätí ho expresívne „obviňuje“ z utrpenia národa, ako napríklad: „Pozri len, ako si tváre rukami drásajú matky zbavené dojčiat, nárekom námestia, rázcestia plnia, kvília i mužovia, kvília a bedákajú ženy, kvília i mládenci, kvília a bedákajú i devy, i ja smutná tak bedákam, za deťmi svojimi kvílím!“⁴⁶ Týmto bedákaním *Matky* predstavujúcej národ „obviňuje“ z nespravodlivosti Boha. Náboženské je tu skôr sprievodom národného a národné sa emancipuje spod čisto náboženského, má istú hodnotu aj samo osebe. V cestopisnom diele *Kniha ciest*, zaznamenal Evlyia Čelebi svoje putovanie, ktoré malo smerovať z Bratislavy cez Leopoldov, Hlohovec, Nitru, Šurany, Nové Zámky až Budín. Avšak podľa niektorých nereálnych zobrazení miest pravdepodobne smeroval rovno z Bratislavy do Nových Zámkov. V jeho záznamov sa často stretávame s tendenciou preháňať, nedostatkom svedomitosti pri

⁴¹ Žalm – chválospevné a ďakovné spevy k Bohu, elegicky ladené; hymny kresťanskej liturgie opierajúce sa o starozákonnú Knihu žalmov, ktorá obsahuje 150 žalmov anonymných židovských autorov z 10. – 2. storočia pred našim letopočtom, z ktorých asi polovica je pripisovaná kráľovi Dávidovi.

⁴² Epitaf – náhrobný nápis. Bol starou kultúrnou konvenciou mnoho národov; slávnostná pohrebná reč v Grécku a Ríme, druh rečníctva, v ktorom vynikali napríklad Isokrates a Démostenés v 4. storočí p. n. l.

⁴³ Epigram – útvar didaktickej a reflexívnej poézie: krátka, často satirická báseň, vyjadrujúca úsečnou formou výraznú a adresnú myšlienku, obvykle zložená z dvoch častí – expozície a pointy.

⁴⁴ Enkómium – slávnostný spev prednášaný pri hostine, hlavne na počesť mocných a bohatých osôb, hostiteľa a podobne, druh gréckeho hymnu. Počiatky možno hľadať v piesni, ktorou bol do svojho domu doprevádzaný víťaz hier.

⁴⁵ Jakub Jakobeus – humanistický básnik a autor cirkevnohistorickej i náboženskej prózy, po bitke na Bielej hore opúšťa Čechy a od roku 1625 začína pôsobiť na území dnešného Slovenska.

⁴⁶ Dostupné z [cit. 2020-2-25]: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/89/Jakobeus_Slzy-vzdychy-a-prosby/1

opise videných faktov. Časté hrubé chyby a nepresnosti znižujú dôveryhodnosť diela (Markovič 2012).

2 Tvorba zahraničných humanistov

O tureckej národnosti sa veľa dozvedáme aj z memoárovej a cestopisnej literatúry. Známe sú cestovné denníky, ktoré vypovedajú mnoho o etnografickej oblasti. O vojnových udalostiach informovali letáky a tlače. (Pišút, 1984) Významnými renesančnými autormi boli väčšinou humanisti cudzieho ôvodu, ako *Hieronym Balbus*, *Pavol Rubigal*, *Ján Dernschwam*, od ktorých poznáme prevažne naračné pramene líšiace sa od listín. Nenachádzame ich totižto v „čistej“ podobe, ale prítomný je tu subjektívny postoj autora, na ktorý chceme poukázať krátkymi úryvkami z ich tvorby. Aj práve na základe ich subjektívneho postoja môžeme porozumieť dobovému pohľadu na správanie a konanie Turkov na našom území.

2.1 Hieronym Balbus

Hieronym⁴⁷ ako veľký kritik reformácie a hýrivého života uhorskej šľachty v liste pápežovi Klementovi VII. píše v predvečer moháčskej katastrofy o Turkoch takto: „Vskutku ani Epeiri, Púni, Góti, Vandali a Longobardi, ostatne ani žiadne cudzie vojsko neprinieslo našim ľuďom toľko hrôzy a škody.“ Ďalej píše o akejsi *cudzej temnote, ktorá obostrela vážnosť viery a náboženstva*. Svojím prejavom vyzýva kniežatá, aby obránili svoj kresťanský svet od pohanského zneuctenia aj za cenu vojny, dokonca žiada, aby „obrátili svoje rýchle a víťazné šíky proti barbarskému, surovému a neslávnemu národu“ (Marsina – Dvořák 2004, s. 296-299).

2.2 Pavol Rubigal a jeho tvorba

Humanista *Pavol Rubigal*⁴⁸ napísal báseň *Prosba Panónie ku Germánii*, v ktorej menom Panónie prosí o pomoc Germánii, čítame o tomto národe, že ich teší preliata krv „a radosť im robí od krvi zvlhnutý meč“. Veľmi konkrétne a živo opisuje ich sadistické činy, napríklad ako zabijajú tehotnú ženu: „Predčasne príde na svet, keď rozseknú rodičke brucho, aby skonajúc náhle, predčasne nechalo svet. Predsa však chůďaťu surový nepriateľ prejaví službu, pretože spoločne s mŕtvym leží tu aj jeho mat“ (Rubigal, 1985, s. 38-46). V mene svojej krajiny píše o znásilneniach dcér pred očami rodičov a ich porúbaní mečom. Tvrdí, že násilnosti pokračovali zneuctením hrobov mŕtvych. Ich výsmech kresťanstvu potvrdzuje aj útok na miesta, ktoré sú pre nich posvätné: „Potom, keď už sa nasýtia krvavým vraždením ľudí, vrhnú sa na slávne chrámy, v ktorých má stánok svoj Boh. Potom už rad-radom dráždia aj všetkých nebeských bohov, váľajú oltáre v chrámoch, nešetria svätých ni sôch“ (Rubigal 1985, s. 38-46). Rubigall píše jasne, že „z bohov, čo veríme my v nich, nemajú nijaký strach.“, že zničili právo a slušnosť, svätá viera zanikla a aj jej česť. „Isteže by sa radšej nebol na horách zrodil (Dunaj), ako tie tvrdé putá pohanských moslimov niešť... Lebo ten divý národ sa nesnaží znivočiť len mňa, ale sa snaží bojom celý si podmaniť svet.“ Rovnako však nabáda kresťanov k podobným činom voči moslimom: „Lebo ved' ako hlave tej veľkej a vznešenej ríše, ktorá presväté meno po samom Kristovi má, treba kresťanov šetriť a pohanov úplne zdrviť, toto je úloha tvoja, takúto povinnosť máš.“ A ďalej: „Neváhaj ďalej, ved' dávno už Mars ťa vyzýva, sestra, aby si

⁴⁷ O Hieronymovi sa dočítame v edícii prameňov *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*, ktorú uvádzame aj neskôr. V nej sme našli aj jeho list adresovaný pápežovi Klementovi VII. Balbus bol významný taliansky humanista. Pôsobil dlhší čas aj na území dnešného Slovenska ako prepoš Bratislavskej kapituly pri Dóme sv. Martina. Počas rokovaní Prvého viedenského kongresu v Bratislave a Viedni v roku 1515 diplomaticky pôsobil v zastúpení kráľa Vladislava Jagelovského. Absolvoval aj viacero misií k pápežovi alebo k súčasným kráľom. Napísal básne, ktoré odrážajú život v Uhorsku, napríklad chvály na ostrihomských arcibiskupov Jána Vitéza alebo Tomáša Bakóca.

⁴⁸ Pavol Rubigal bol panónčan, vlastným menom Pavol Rothan. Bol autorom latinskej politicko-publicistickej poézie, náboženských hymnov a epigramov. Jeho tvorba je dôležitým svedectvom o plienení Turkov. Viac sa o ňom dočítame v úvode jeho cestopisného diela *Opis cesty do Konštantínopolu*, ktorý uvádzame aj nižšie.

s udatným vojskom začala s moslimmi boj.“ Alebo: „Zo všetkých strán si zhromaždi takéto zbory a s nimi príd' sa sem čoskoro vrhnúť na divý moslimský kmeň.“ (Rubigal, 1985, s. 38 – 46) Týmto ukazuje, že netolerancia iného náboženstva sa vzmáha nie len medzi Turkami, ale aj kresťanmi, preto naň nemôžeme nazerať ako na špecifickú črtu či opis predstaviteľov konkrétneho národa alebo náboženstva (Dvořák 2005).

V básnickej skladbe *Opis cesty do Konštantínopolu* z roku 1544 opisuje básnik územie, kadiaľ ako člen uhorskej delegácie prechádzal: Uhorsko, Srbsko, Macedónsko, Bulharsko a Turecko. Zobrazuje topografické schémy, ktoré sa týkajú charakteru miest a ich pamätihodností, napríklad Szeged, Belehrad, Sofia a predovšetkým Konštantínopol, ale vykresľuje aj charakter, mravy a spôsob života Turkov (Pišút 1984). Oslovuje ich viacerými atribútmi: nečistí, diví vlci, divokí barbarskí Géti, tyrani, drak, drsný a surový ľud, bohom nebeským odporný kmeň, nevyhýba sa tak expresívnym pomenovaniam. V Bulharsku vidí autor nízke chatrče, murované stavby len výnimočne, skoro všetko je budované z dreva a hlíny, *hovädám skorej než ľudom stavby tie isto sú vhod*. Putovaním ďalej krajinou si všíma, že Turci zničili všetky pamiatky. Dom vojvodu, v ktorom boli ubytovaní, bol dostatočne veľký, okolo mramor, voňavé stromy. Spoločnosť robilo hostiteľovi viacero skupín – sulachovci so stavom janičiarov,⁴⁹ pašovia⁵⁰ a sandžackí begovia.⁵¹ Keď prišli pred vodcu, museli si pred neho ľahnúť na zem a predložiť drahé dary. Potom pred nich domáci položili rôzne pokrmu a vodu. Turci v tej dobe nepili alkohol. Po príjemnom pohostení nasledovala hrôza – Géti pred nich priniesli odťaté ľudské hlavy, čo ukazovalo akí sú sadistickí. Pri opisoch ich bezbožnosti, Rubigal vo svojej skladbe využíva biblické motívy a postavy na zobrazenie svojho náboženstva v porovnaní s islamom. Autor ďalej píše: „ale ak predsa túžiš zvedieť a spoznať aj mravy, čomu sa oddáva tento drsný a surový ľud, poviem ti...“. Surový výzor, drsný hlas, dokážu znášať hlad a smäd, majú výborné zbrane, lepšie kone. Žijú z darov a daní, ktoré im odvádza podrobený ľud, rovnako im obrábajú polia. Nemajú zákony a práva dodržiavajú len zo strachu. „Spôsob ich života je celkom blízky životu stáda, ten, kto často a veľa škodí, tam hrdinom je.“ Ale aj medzi nimi sa nájdu výnimky, ako pripúšťa Rubigal, viacerým sa páči spôsob života „nášho“. Ďalej uvádza, že pustošia preto, lebo chcú len žiť lepším spôsobom života (Pišút 1984, s. 59-61).

V roku 1545 napísal Pavol Rubigal ešte jednu občiansko-politickú básnickú skladbu – *Nový list Panónie Germánii*. (Pišút, 1984) Moslimov tu však už nijako detailne neopisuje. Skôr sa prihovára Germánii ako svojej sestre (v mene Panónie) a vyčíta jej, že nechce pomôcť. Prikladáme však aspoň dva verše, v ktorých opäť oslovuje Turkov expresívnym spôsobom, čím chceme poukázať na ich obraz pred predstaviteľmi iného náboženstva: „Vidiš i sama, že Mars ťa so svojou žiarivou prilbou hucká na tých, čo nemá v ľúbosti ani sám Boh“ (Rubigal 1985, s. 53-60).

⁴⁹ Janičiar – do roku 1826 pešie elitné vojsko v Osmanskej ríši, zložené najmä z kresťanských zajatcov obrátených na islam a odvrátených kresťanských detí, ktorým vštepovali nenávisť k nepriateľovi, bojový duch a fanatizmus.

⁵⁰ Paša – vysoký hodnosťár.

⁵¹ Beg – vysoký dôstojník.

2.3 Denník Jána Dernschwama

Počas svojej cesty do Konštantínopola a Malej Ázie v rokoch 1553 až 1555 si písal denník *Ján Dernschwam*,⁵² fuggerovský⁵³ faktor.⁵⁴ Výňatok nám pomôže porozumieť tomuto úplne rozdielnemu národu a jeho kultúre, dozvieme sa niečo o spôsobe života Turkov, moslimov nielen na našom území. Aj v ich domácom prostredí ich autor oslovuje ako „Cigánov“ a opisuje ich neetické správanie, keď napríklad očakávajú úplatok. Denník ponúka rôzne etnografické poznámky. V jednej časti opisuje ako bol v Niši asi v troch tureckých mešitách:

Prezreli sme si ich aj s vežami. Tu sme stretli niekoľkých dalmatínskych kupcov a remeselníkov zo Šibenika, ktorí tak ako ostatní predávajú Turkom súkno a venujú sa v chatrčiach krajčírskemu remeslu. Postavili tu aj karavanserail celý z kameňa, ktorý priviezli zo starých budov. Je vybudovaný do štvorca. Vnútri má veľký dvor a po oboch stranách šesť klenutých miestností a v každej kozub a malý oblok vedľa dverí. Každá miestnosť je dve siahý⁵⁵ dlhá i široká a taká nízka, že sa povala dá dosiahnuť rukou. Nie sú klenuté, ale majú biednu dlážku z neohobľovaného dreva. Nad týmito miestnosťami je zasa taký istý počet miestností s kozubmi, postavených z dreva. Okolo nich možno prechádzať chodbou. Zvonka nemajú obloky. Vchod do domu má veľkú bránu, pod ktorou možno sedieť ako v kostolnej predsieni. Oproti bráne začali teraz stavať dačo pre kone a nad tým podľa svojej obyčaje drevený palác, v ktorom môže prenocovať vojsko. Nie sú tu však ešte pivnice ani sklady. A plochá strecha je pokrytá tehľami. Je tam aj niekoľko rímsko-latinských starožitností, no sú polámané a rozbité. Nemohli sme ich prečítať. Sú zamurované (Dvořák, 2005, s. 52-59).

Po ceste sa stihli okúpať aj v kúpeľoch vo voľnom priestranstve, vydláždených bielym lešteným mramorom. Museli sa tam vyzliecť a sluha im uviazal okolo tela belasú šatku a okolo hlavy bielu šatku podľa ich zvykov. Ďalej sa môžeme z jeho denníka dozvedieť ako mohol približne vyzeráť karavanserail, orientálny zájazdny hostinec. Ubytovali sa v jednom z nich. „Celkom hore okolo múru domu bolo dvadsaťosem malých drevených štvorcových komôrok, vymazaných hlinou. Každá mala malý murovaný kozub z tehál, ktorý by sa dal vyraziť jednou rukou. Nad nimi bola vodorovná tehlová strecha bez povaly. Nebola tam kuchyňa, ani nijaké iné miesto, čo by poslúžilo za kuchyňu.“ Ján totižto opisuje chudobnejší karavanserail. Okrem nich tam boli aj dvaja čaušovia,⁵⁶ ktorí ich strážili zavretých v dome. Po ceste si Ján všíma, že nikde nemajú zvony ani hodiny. Míle nevedia určiť, cestu určujú len podľa toho, koľko dní im trvala. Po celej ceste nezabúda spomenúť pohostinnosť Turkov. Dostávajú od nich zadarmo stravu, dokonca aj dary. „Dostal do daru šesť vysokých sedmohradských pozlátených pohárov a v nich niekoľko zlatých florénov,⁵⁷ ale aj krásne, umelecky urobené hodiny.“ Vyslanci však takisto doniesli sultánovi okolo päťdesiat pozlátených pohárov. Janičiarov a čaušov, ktorí pobehovali po sultánovom dvore opisuje ako „Cigánov“, ktorým bolo potrebné dať úplatky, ak

⁵² Ján Dernschwam – úradník v službách banských podnikateľov Fuggerovcov v Banskej Bystrici. Roku 1553 šiel do Konštantínopolu v sprievode päťkostolného biskupa Antona Vrančiča a magnáta Františka Zaya, ktorí mali v mene Ferdinanda I. odovzdať Sulejmanovi posolstvo a daň. Čítame o ňom v úvode k jeho cestopisnému denníku v edícii prameňov *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*.

⁵³ Fuggerovci boli silným uhorským magnátskym rodom, známym obchodovaním s drahými kovmi a dobrými stykmi s Habsburgovcami. Od 16. marca 1645 vlastnili Thurzovsko-Fuggerovskú mediarsku spoločnosť, v ktorej sa spracovávala strieborno-medená ruda v okolí Banskej Bystrice. Viac sa o bohatom šľachtickom rode môžete dočítať na stránke Európska fuggerovská cesta. [online]. [cit. 2020-1-12]. Dostupné z: <https://fuggerstrasse.eu/sk/%C3%BAvod.html>

⁵⁴ Faktor – banský odborník; vedúci pracovnej skupiny.

⁵⁵ Siah – stará dlžková miera, asi 1,96 metra.

⁵⁶ Čaušovia – turecká vojenská hodnosť.

⁵⁷ Florén – stredoveká zlatá minca razená vo Florencii, neskôr často napodobňovaná; prvá zlatá minca razená v Uhorsku v Budíne od roku 1325, neskôr v Kremnici.

chceli vojsť do domu. Ďalej sa dozvedáme, že kvôli spásе svojej duše, nechal Ali baša postaviť veľký karavanserail. Dočítať sa taktiež môžeme, že Turci nesmú chodiť do krčiem a víno pijú len tajne: „Turci nesmú šenkovat', ale tajne pijú veľa vína, najmä zajatci, vojaci a janičiari. Nájdeš ich vždy sedieť v skrytom kúte. Nesmú byť veru hluční, lebo baša by dal stĺcť hostinského i hostí a potrestal by ich i peňažitou pokutou. Už dal veľa janičiarov v meste usmrtiť bitkou” (Dvořák 2005, s. 52-59). Už vtedy existovali v Konštantínopole obdoby vývarovní, v ktorých sa väčšina Turkov stravovala. Najobľúbenejším jedlom je čorba, čo predstavuje polievku zo zeleniny, húb, rýb, hydinového a bravčového mäsa a fazule. Hovädzinu veľmi neoblubovali. Šerbet, voda zmiešaná s cukrom alebo medom, mali možnosť piť len páni. Napriek tomu, že nechovali až také množstvo kráv ako v Uhorsku, jedávali mlieko, tvaroh, jogurt, nie však taký, aký poznáme dnes, ale akési solené mlieko. Ján sa v denníku pochválil aj dovtedy nevídanými zvermi, ktoré videl – žirafou a dvoma slonmi, ktoré vedeli vykonávať rôzne triky na povel strážcu (Dvořák 2005).

Podľa analýzy dostupných literárno-historických prameňov vypovedajúcich o tureckej okupácii, sme sa pokúsili vytvoriť obraz o správaní Turkov na našom území. Autori sa v textoch vyjadrovali o tomto národe prevažne negatívne a prevládali expresívne výrazy. Najviac sa vyskytujúce pomenovania sme rozdelili do troch skupín: 1. Nadprirodzené postavy, často sa vyskytujúce v negatívnom ponímaní: draci, obri, satan; 2. Zvieracie označenia: medvede, levy, leopard, vlci, stádo; 3. Adjektíva: surový, barbarský (ľud), pohanský (národ) a podobne. Z takýchto príkladov vieme usúdiť, že Turci sa na našom území nesprávali priateľsky, ale práve naopak, domácich obyvateľov považovali za menejcenných, čo vyjadrovali krutým a surovým spôsobom.

3 Klasifikácia tureckých prameňov

V prvej a druhej kapitole sme ponúkli možnosť klasifikácie literárno-historických prameňov vypovedajúcich o tureckej okupácii z obdobia raného novoveku. Poznáme však aj iné klasifikácie, a to napríklad podľa slovenského turkológa Vojtecha Kopčana či Jozefa Blaškoviča. Ukazujú nám iné možnosti členenia prameňov a sú pre nás natoľko dôležité, že sme pokladali za vhodné vyčleniť im samostatnú kapitolu. Klasifikácia ako taká predstavovala prvý krok vo vytváraní obrazu správania Turkov na našom území. O forme nášho delenia rozhodovalo množstvo a povaha historických písomných prameňov, ktoré sa nám podarilo získať. Nasledujúci autori sa však zamerali na pramene komplexnejšie. Po získaní prístupu k ďalším prameňom by mohli tieto klasifikácie predstavovať metodológiu, podľa ktorej by sme postupovali.

3.1 Členenie písomných prameňov Vojtecha Kopčana

Turecké listy a listiny rozdelil a opísal známy slovenský turkológ *Vojtech Kopčan*⁵⁸. V prvom rade sa delia na dve základné skupiny: svetské, riadiace sa podľa svetských zákonov, výnosov vládcov a zvykového práva, čo dokopy tvorí kanún a duchovné, ktorých základom bolo islamské náboženské právo. Svetské sa ďalej členia na sultánske listiny a listiny

⁵⁸ Vojtech Kopčan (1940 – 2000) – ako odborný pracovník sa zaoberal osmanskými prameňmi k dejinám Slovenska. Uverejnil viac prác so syntetizujúcim pohľadom na jednotlivé problémy dejín Slovenska v období osmanskej nadvlády, ťažisko jeho práce spočívalo vo vydávaní a interpretácii nespracovaných tureckých prameňov. Ako najznámejšie jeho práce, z ktorých sme aj my čerpali, uvádzame: *Turci na Slovensku, Slovensko v tieni polmesiacu, Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Pri spracovávaní využíval komparatívnu metódu, keď porovnával podiel habsburskej dynastie a uhorskej šľachty na protitureckej obrane, podrobil kritike veľmocenské ambície uhorskej šľachty, ktoré ju viedli ku kolaborácii s Osmanmi a k protihabsburským povstaniam. Napriek krátkemu aktívnemu vedeckému životu kvôli chorobe, je Vojtech Kopčan považovaný za zakladateľa osmanistiky na Slovensku a za historika, ktorý výrazne posunul výskum našich starších dejín vpred. [cit. 2020-2-25]. Dostupné z: <http://archiv.sav.sk/dokumenty/inventare/kopcan.pdf>

sultánských úradníkov. Sultánske môžu byť napríklad majestáty,⁵⁹ zmluvy, menovania, rozkazy, dekréty,⁶⁰ nariadenia. Medzi listiny sultánských úradníkov patria hlásenia sultánovi, písomnosti veľkovezíra⁶¹ a úradníkov centrálnej správy, listiny úradníkov s plnou mocou, listiny beglerbegov (pašov)⁶² a písomnosti nižších provinčných úradníkov. Okrem písomností kádióv,⁶³ ktoré tvoria prechod medzi svetskými a duchovnými listinami sa nám iné duchovné listiny týkajúce sa nášho územia nezachovali. Okrem toho Kopčan písomné pramene rozdeľuje aj podľa miest, v ktorých sú uložené na: listiny z istanbulských archívov, z archívu palatína Mikuláša Esterházyho v Budapešti, listiny vydávané orientalistickým seminárom v Kiele, pramene uložené vo vlastivednom múzeu v Bojniciach, v okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote, v Rimavskej Sobote aj v okresnom archíve, okrem toho v archívoch v meste Miškovce, vo Viedni a v podobe autentizovaných odpisov sa zachovali aj v dvoch rukopisoch uložených pod signatúrou *Turc. 29 a Turc. 30* v Göttingene. V domácich rečiach nachádzame len výhražné listy a korešpondenciu medzi vojenskými veliteľmi pohraničných posádok (Kopčan 1967).

3.2 Členenie písomných prameňov Jozefa Blaškoviča

Poznáme aj iné delenie písomných prameňov, o ktorom čítame v štúdiu *Jozefa Blaškoviča*. Ten rozdelil materiál na tri skupiny: 1. listiny, 2. rôzne súpisové deftery⁶⁴ a 3. historické a iné diela. Podskupinu listín tvoria ešte turecké listiny z Rimavskej Soboty, z Miškova a iný listinný a listový materiál. Súpis majetkov v Komjaticiach a Veľkých Šuranoch, súpis majetkov a obyvateľov Novozámockého okresu a iné deftery a zoznamy pridelil ku daňovým, majetkovým a iným súpisom. Historické a iné diela sa už nečlenia (Blaškovič 1963).

3.3 Maďarská historiografia

Pri bádani nám pomôžu aj početné kadijské registre alebo „súpisové registre“, ktoré obsahujú informácie o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych dejinách. Čo sa týka tureckých dŕžav na našom území, možno predpokladať, že charakter správy bol podobný ako na iných obsadených územiach. Preto je potrebné na ne nazerať aj s ohľadom na výsledky zistení maďarskej historiografie (Kabarda 1956).

Ak otázka tureckej expanzie a protihabsburských povstaní v 16. a na počiatku 17. storočia bola málo preskúmaná, maďarská historiografia venovala dejinám 16. storočia veľkú pozornosť. (Polišenský – Hrubéš 1959) Spočiatku nechceli spomínať na obdobie útlaku, preto až v roku 1788 vychádza prvá *Osmanografia Samuela Décsyho*, ktorá je sumárnym opisom prírodného, mravného, cirkevného, občianskeho a vojenského stavu tureckej ríše a významnejších bojov, ktoré viedli proti uhorským kráľom. Významný viedenský archivár *Antal Gévy* nadmieru prispel svojimi prácami k výskumu týchto dejín. Spísal *Články d'armotského a sönyského mieru* z roku 1625 a 1627 po latinsky, maďarsky a turecky. Orientalista *Ján Repiczky* zozbieral zväzok listín z obdobia tureckého panstva v Uhorsku. *Turecko maďarský diplomatár* vydal ďalší z radu orientalistov – *Áron Szilády*. *Antal Velics* vykonal priekopnícku prácu, keď publikoval spisy z odboru finančníctva, *Jozef Thúry* sa zaoberal zase prekladom prameňov do maďarčiny, v rovnakej činnosti pokračoval *Imre Karácson*, ktorý ako prvý zahraničný bádateľ zozbieral turecké listiny z archívu v Carihrade. Dôležitými prameňmi, ktoré nám dokážu podrobnejšie priblížiť život na okupovanom území,

⁵⁹ Majestát – panovnícka listina udeľujúca určité výsady, slobodu.

⁶⁰ Dekrét – listina, dokument s rozhodnutím.

⁶¹ Veľkovezír – vládca v hodnosti ministerského predsedu, zástupca sultána.

⁶² Beglerbeg – paša – titul vysokého hodnostára.

⁶³ Kádi – mal na starosti riešenie súdnych sporov v Omanskej ríši, niečo ako sudca.

⁶⁴ Deftery – daňové súpisy.

sú súpisy miestnych vrchností. Z ich údajov vieme zistiť hustotu obyvateľstva, zamestnania, cestné siete, zemepisné údaje a podrobnosti hospodárskeho života, pri ktorých nám pomôže aj rozbor súpisov daní a defterov. Ďalšou skupinou prameňov sú obvodné pokladničné záznamy, pokladničné denníky hovoriace o denných príjmoch a výdavkoch provincie. Súdne spisy sú podstatné pre porozumenie práva v mohamedánskom svete, informujú o každodennom živote, kultúrnych a hospodárskych dejinách. Od druhej svetovej vojny sa začali pramene vo zvýšenej miere fotografovať a dnes ich stav prekračuje šesť miliónov snímok, ale len dvanásť tisíc kópií je sprístupnených bádateľom v univerzitnom ústave pre turkológiu (Fekete 1962).

Čtyři turecké listiny z Dolného Kamence uverejnené v roku 1927 v časopise *Průdy* akademikom Rypkom vypovedajú o podmanení obyvateľov Kamenca Turkami v rokoch 1664 a 1677. Ich obsah autor interpretuje na historickom pozadí. Predpokladal, že takýchto listín sa na Slovensku zachovalo viac, preto vyzval archivárov a knihovníkov k ich vypátraniu. Zistilo sa, že len v archíve mesta Rimavská Sobota majú 256 takýchto listín z rokov 1600 – 1686. Významné miesto zastávajú rôzne kanunname,⁶⁵ teda akési zbierky zákonov. Tie ponúkajú zbežný pohľad do hospodárskeho a spoločenského života v časoch tureckej okupácie (Kabrda 1965).

Záver

Obdobie tureckej okupácie zanechalo na kultúre obyvateľov Uhorska hlboké rany, a preto bolo zaznamenávanie týchto udalostí spoiatku problematické. Obavy obyvateľstva sa preniesli predovšetkým do spomenutej ľudovej kultúry, o čom vypovedajú predovšetkým balady a ľudové historické a náboženské piesne.

Pramene, ktoré sme analyzovali, boli rôzne. Stretli sme sa s rozličnými prístupmi k deleniu a povahe textov. Snahou bolo vytvoriť obraz správania Turkov na našom území podľa dostupných archívnych materiálov. Najviac sa vyskytujúce pomenovania sme rozdelili do troch skupín: 1. Nadprirodzené postavy, často sa vyskytujúce v negatívnom ponímaní: draci, obri, satan; 2. Zvieracie označenia: medvede, levy, leopardy, vlci, stádo; 3. Adjektíva: surový, barbarský (ľud), pohanský (národ) a podobne.

Po objektívnom zhodnotení prístupných písomných prameňov môžeme konštatovať, že Turci sa na našom území nesprávali priateľsky, ale práve naopak, domácich obyvateľov považovali za menejcenných, čo vyjadrovali krutým a surovým spôsobom. V textoch prevláda ich negatívne zobrazenie, často vyjadrené expresívnymi atribútmi.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BLAŠKOVIČ, Jozef. K dejinám tureckej okupácie na Slovensku. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1963, In: *Historické štúdie VIII*.
- BRTÁŇ, Rudolf. *Historické spevy a piesne*. Bratislava: Tatran, 1978.
- DVOŘÁK, Pavel. Turci v Uhorsku I. In: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2005. ISBN 80-89222-00-5.
- DVOŘÁK, Pavel. Turci v Uhorsku II. In: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2006. ISBN 80-89222-10-2.
- ĎURÍČKOVÁ, Mária (eds.). *Išlo dievča po vodu*. Bratislava: Mladé letá, 1987.
- FEKETE, Lajos. K problematike výberu a vydávania tureckých prameňov. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1962, In: *Historický časopis X. 1*.
- HORÁK, Jiří (eds.). *Slovenské ľudové balady*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1958.

⁶⁵ Kanunname – alebo len kanuny. Zbierky zákonov, zákonníky, správne nariadenia vypracované na sultánov rozkaz alebo spísané z vlastnej iniciatívy vysokými štátnymi činiteľmi, určené pre praktickú potrebu v správnej službe ríše. Existujú rôzne typy, napríklad také, ktorých platnosť sa rozprestierala na celé územie ríše, ale zasahovali len určité skupiny spoločnosti.

- HORVÁTH, Pavol – KOPČAN, Vojtech. *Turci na Slovensku*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1971.
- JAKOBEUS, Jakub, 1642. [online]. [cit. 2020-2-25]. Dostupné z: https://zlatyfond.sme.sk/dielo/89/Jakobeus_Slzy-vzdychy-a-prosby/1.
- KABRDA, Jozef. Turecké pramene vzťahujúce sa na dejiny tureckého panstva na Slovensku. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1956, In: *Historický časopis IV*. 2.
- KAMENCOVÁ, Lýdia, 2006. Vojtech Kopčan – Inventár. [online]. [cit. 2020-2-25]. Dostupné z: <http://archiv.sav.sk/dokumenty/inventare/kopcan.pdf>.
- KÓNYA, Peter a kol. *Dejiny Uhorska*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 201. ISBN 978-80-555-0921-1.
- KOPČAN, Vojtech. Osmanské naračné pramene k dejinám Slovenska. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1965, In: *Historický časopis XIII*. 1.
- KOPČAN, Vojtech. *Slovensko v tieni polmesiaca*. Martin: Osveta, 1983.
- KOPČAN, Vojtech. Turecké listy a listiny k slovenským dejinám. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1967, In: *Historické štúdie*. XII.
- KOPČAN, Vojtech. *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986.
- MARKOVIČ, Pavol. *Interpretačné horizonty staršej slovenskej literatúry*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012, ISBN 978-80-555-0570-1.
- MARSINA, Richard – DVOŘÁK, Pavel. Pod osmanskou hrozbou. In: *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2006. ISBN 80-88878-90-X.
- PIŠŮT, Milan a kol. *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Obzor, 1984.
- POLIŠENSKÝ, Ján – HRUBEŠ, Jiří. Turecké války, uherská povstání a veřejné mínění předbělohorských Čech. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1959, In: *Historický časopis VII*. 1.
- RUBIGAL, Pavol. *Opis cesty do Konštantínopolu*. Bratislava: Tatran, 1985.
- SIROVÁTKA, Oldřich (eds.). *Měl tatíček, měl tři dcery. České a slovenské lidové balady*. Praha: Albatros, 1990.
- ŠTĚPÁN, Vlašín a kol. *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984.

V. POLITOLÓGIA

17 FENOMÉN NEZÁVISLÝCH KANDIDÁTOV, NEZÁVISLÍ KANDIDÁTI NA SLOVENSKU

Michal Semančík

Študijný odbor:

Študijný program:

Stupeň, forma, ročník štúdia: Bc., denná, 2.

Konzultant: Mgr. Gabriel Székely, PhD.

Abstrakt

Cieľom príspevku je charakterizovať pojem nezávislý kandidát ako aj poukázať na výhody a nevýhody vyplývajúce pre politikov v prípade že kandidujú do volieb ako nezávislí kandidáti. V rámci výskumu budeme sledovať vývoj NEKA na Slovensku v dlhodobom horizonte a budeme porovnávať jednotlivé volebné obdobia. Z tohto porovnania nám vzíde výsledok z ktorého bude možné porovnať, či má fenomén nezávislého kandidáta v Slovenskej republike stúpajúcu, alebo klesajúcu tendenciu a teda či je pre politikov zaujímavé kandidovať ako NEKA.

Kľúčové slová

Nezávislý kandidát, volebné obdobie, úspešnosť nezávislých kandidátov

Úvod

Jednou z hlavných požiadaviek občanov a disentu v socialistickom Československu pred rokom 1989 bolo, aby si ľud ako zdroj moci v demokratickom systéme mohol slobodne vybrať svojich reprezentantov. Mnohí v tom čase volali po systémovej zmene a dožadovali sa konania slobodných demokratických volieb, t. j. aktívneho a pasívneho volebného práva. Zmena, ktorá nastala po roku 1989 ovplyvnila viaceré oblasti života spoločnosti vrátane politiky na národnej, ale aj lokálnej úrovni. Po odstránení monopolu Komunistickej strany Československa nastúpili na politickú scénu nové politické subjekty (strany a hnutia), politický život občanov nadobudol nový rozmer a samotné vnímanie politiky občanmi sa zmenilo. Napriek tomu, už od 90. rokov 20. storočia je badateľná fragmentácia politických subjektov, zánik etablovaných či vznik nových politických strán a hnutí. Tieto zmeny v straníckom systéme v konečnom dôsledku ovplyvňujú nielen postoje elektorátu, ale aj samotných kandidátov, ktorí – ako ukazujú štatistiky z posledných rokov – zvažujú svoju „politickú príslušnosť“ ku konkrétnemu politickému subjektu. Uvedené konanie pritom neovplyvňuje iba výsledky volieb do NR SR, ale aj výsledky v komunálnych voľbách. Jednotlivé výsledky v doterajších ôsmich voľbách do orgánov samosprávy obcí na Slovensku od roku 1990 preukazujú, že niektorí kandidáti na funkciu primátora alebo starostu obce, príp. poslanca mestského alebo obecného zastupiteľstva, vnímajú členstvo v politickej strane ako nevýhodu či potenciálne zníženie úspešnosti byť zvolený do funkcie. Nielen z týchto dôvodov sa napokon rozhodnú kandidovať v komunálnych voľbách ako tzv. nezávislí kandidáti (NEKA).

V tomto konferenčnom príspevku sa zameriavame na uvedenú skupinu NEKA. Okrem definície samotného pojmu „nezávislý kandidát“ sa pokúsime priblížiť aj konkrétne výhody a nevýhody tejto formy kandidatúry. Pre lepšie pochopenie pojmu si v úvode príspevku priblížime jednotlivé typy volebných systémov a ich aplikáciu na Slovensku. Bližšie sa pozrieme na väčšinový volebný systém, ktorý umožňuje kandidovať NEKA. Definujeme pojmy ako starosta, primátor a poslanec obecného zastupiteľstva a taktiež priblížime dôvody kandidovania. Ďalej budeme analyzovať vývoj NEKA v minulosti a ponúkneme predpoklad na vývoj tohto fenoménu v blízkej budúcnosti.

V poslednej časti práce ponúkame rôzne pohľady na fungovanie komunálnej politiky a osobitnú pozornosť budeme venovať nezávislým kandidátom v komunálnej politike.

1 Volebné systémy aplikované v Slovenskej republike

V rámci Slovenskej republiky rozoznávame päť konkrétnych typov volieb: a) voľby do Národnej rady SR, b) voľby prezidenta SR, c) voľby do Európskeho parlamentu, d) voľby do orgánov samosprávnych krajov, e) voľby do orgánov samosprávy obcí. Jednotlivé typy volieb sa uskutočňujú v perióde, ktorá je stanovená zákonom (Zákon 180/2014 Zb. z. o podmienkach výkonu volebného práva). V praxi to znamená, že takmer každý rok sa na Slovensku konajú niektoré z týchto volieb.⁶⁶ Vo voľbách do NR SR a Európskeho parlamentu sa využíva pomerný volebný systém, v ostatných troch typoch volieb sa využíva väčšinový volebný systém.

Pomerný volebný systém sa uplatňuje pri voľbe poslancov NR SR a Európskeho parlamentu. Výhodou tohto systému je najmä zníženie množstva prepadnutých hlasov, a taktiež disproporcia medzi podielom hlasov a podielom získaných mandátov (Sloboda 2017, s. 8). V prípade volieb do NR SR a volieb do EP voliči volia všetkých poslancov v jednom volebnom obvode, pričom voliči môžu využiť aj možnosť preferenčného hlasovania.⁶⁷

Z hľadiska zamerania nášho príspevku je potrebné pochopiť najmä, väčšinový volebný systém (ďalej ako VVS), ktorý sa uplatňuje aj v komunálnych voľbách na Slovensku. Z anglo-amerického prostredia je tento typ volebného systému známy aj ako „*first past the post – FPTP*“ čo by vo voľnom preklade mohlo znamenať niečo ako prvý berie všetko a využíva sa vo voľbách do Dolnej snemovne britského parlamentu (*House of Commons*) ako aj v prezidentských voľbách v USA. V komunálnych voľbách preto rozhoduje absolútny počet hlasov u konkrétnych kandidátov. Pri tomto systéme môžeme sledovať, že volič sa orientuje viac na osobnosť kandidáta ako na jeho stranickú príslušnosť. Za starostov, primátorov, obecných a mestských poslancov sú zvolení tí kandidáti, ktorí získali vo svojom volebnom obvode najviac hlasov. V samotnom procese volieb však nie je medzi obcami s postavením mesta, respektíve bez postavenia mesta veľká významných rozdielov. Okrem terminologického rozdielu, keď občania obcí volia svojho starostu a mestá volia svojho primátora (a Slovensku – Špecifické postavenie v zákone majú mestá Košice a Bratislava, ktoré si volia svoje zastupiteľstvo a starostu mestskej časti. – Zákon 401/1990 Zb., resp. Zákon 377/1990 Zb.) (Sloboda 2017, s. 10). Nevýhodou tohto systému je vysoký prepad hlasov, k čomu dochádza aj vo voľbách na Slovensku. Teoreticky sa pri tomto volebnom systéme môže stať, že z ôsmich kandidátov vyhrá voľby ten, ktorému bolo odovzdaných 20 % všetkých platných hlasov, a teda 80 % hlasov fakticky prepadá. Takto môže nastať situácia, že voľby vyhrá kandidát, ktorý síce získal najviac hlasov, ale v prípade druhého kola volieb by daného kandidáta počtom hlasov predbehol iný kandidát, ku ktorému by sa z prepadnutých 80 % hlasov priklonilo viac voličov. Druhé kolo sa však vo voľbách do orgánov samosprávy obcí nevyužíva.

⁶⁶ Posledné voľby do NR SR sa uskutočnili 29.2.2020, posledné voľby prezidenta SR sa konali 30.3.2019, posledné voľby do orgánov samosprávnych krajov sa konali 4. 11. 2017, posledné voľby do orgánov samosprávy obcí sa konali 10. 11. 2018 a posledné voľby do Európskeho parlamentu sa konali 25. 5. 2019 Dostupné z: <https://volby.statistics.sk/>

⁶⁷ Bez preferenčného hlasovania by situácia vyzerala nasledovne, ak strana získa vo voľbách desať mandátov v parlamente potom za poslancov poslancami bude zvolených prvých desať ľudí na stránickej kandidátke. Do poradia však zasahujú tzv. krúžky. Kandidát z nižšej pozície má šancu preskočiť niekoho z vyššej ak splní dve podmienky: a) získa vyšší počet krúžkov, teda preferenčných hlasov. b) Ale prihladiť sa na bude len vtedy, ak je počet krúžkov vyšší ako 3 percentá z celkového počtu hlasov pre stranu. Dostupné z: <https://dennikn.sk/1776559/kruzky-maju-v-nasich-volbach-velku-vahu-volici-mozu-stranam-prekopat-kandidatky/>

2 Kto je starosta alebo primátor?

Na Slovensku je každá obec jednomandátovým obodom. V praxi to znamená, že vo voľbách starostu/primátora sa využíva VVS a volič si vyberá iba jednu preferenciu zo zoznamu kandidátov. Podľa zákona sa víťazom volieb stáva ten kandidát, ktorý získa najviac platných hlasov (Zákon č. 180/2014 Zb). Teoreticky môže nastať situácia, kedy medzi víťazom a porazeným v komunálnych voľbách bude rozdiel iba jedného hlasu. Kandidovať na funkciu starostu obce môže podľa § 165 zákona o výkone volebného práva obyvateľ obce, ktorý má v obci trvalý pobyt a najneskôr v deň konania volieb dovŕšil vek 25 rokov, pričom spĺňa predpoklady na výkon funkcie starostu (nie je vo výkone trestu odňatia slobody, nebol právoplatne odsúdený za úmyselný trestný čin, je spôsobilý na právne úkony). Žiadne iné zákonom stanovené podmienky – ako napríklad najvyššie dosiahnuté vzdelanie – zákon v súčasnosti nestanovuje (MV SR, 2021).

Starosta reprezentuje výkonný orgán obce. Riadi obecné zastupiteľstvo, zastupuje obec navonok, zastupuje obec vo vzťahu k štátnym orgánom a iným právnickým a fyzickým osobám. Podľa definície Slobodu (2017, s. 12), „primátor, alebo starosta je najvyšším politickým reprezentantom mesta so silným mandátom získaným priamou voľbou. Každý primátor (starosta) je však manažérom obmedzených zdrojov v obci a nesie zodpovednosť za rozvoj obce. Ich rozhodnutie a schopnosť spolupracovať so zastupiteľstvom tak má podstatné dosahy na úspech alebo neúspech rozvoja v obci“.

Záujem o funkciu starostu je v každej obci odlišný; kým v niektorých obciach je o túto funkciu mimoriadne vysoký záujem, v iných obciach je situácia opačná, t. j. nikto o túto funkciu záujem neprejaví alebo záujem prejaví iba jeden kandidát. V tejto súvislosti M. Hruška (2014) pri analýze počtu kandidátov na primátora v roku 2014 došiel k záveru, že v 535 obciach alebo mestách neprebehla o túto funkciu žiadna súťaž, pretože kandidoval iba jeden kandidát. V ďalších 856 mestách mali voliči na výber len dvoch kandidátov (Sloboda 2017, s. 13).

Dôvody nekandidovania na funkciu starostu sa môžu líšiť aj z hľadiska lokality konkrétnej obce. Tie obce, ktoré sa stávajú „satelitmi“ väčších miest, sú z hľadiska svojej geografickej pozície zaujímavé a atraktívne pre život ľudí. S najväčšou pravdepodobnosťou sú preto zaujímavé aj pre kandidátov na starostov či poslancov. Naopak tie obce, ktoré sú z demografického hľadiska poznačené úbytkom populácie alebo starnutím obyvateľstva nemusia byť pre starostov zaujímavé. Ďalším faktorom kandidatúry môže byť napríklad aj celková atmosféra v obci, vôľa poslancov spolupracovať so starostom či priznať starostovi vyšší funkčný plat.

Nielen z vyššie uvedených dôvodov možno evidovať v jednotlivých obciach rôzne počty kandidátov. Kým v niektorých obciach je len jeden kandidát, vo veľkých mestách evidujeme vysoké počty kandidátov. Pritom podľa Slobodu (2017, s. 13), samotný „počet kandidátov ešte nevyhnutne nehovorí o kvalite politickej súťaže, no je minimálne jedným z jej možných indikátorov.“ Napríklad v roku 2014 kandidovalo na funkciu starostu mestskej časti KVP v Košiciach až 14 kandidátov. Je pritom zaujímavé, že v roku 2010 v tejto časti prejavili záujem o funkciu starostu iba traja kandidáti (Korzár Košice, 2014). V tejto súvislosti možno evidovať aj opačný extrém na Slovensku. Ako príklad nám môže poslúžiť situácia v obci Ižipovec v okrese Liptovský Mikuláš z roku 2014. V tejto obci nechcel byť nikto starostom ani poslancom obecného zastupiteľstva. Starosta dokonca aktívne hľadal svojho nástupcu aj cez obecný rozhlas. Paradox celej situácie zvýraznil aj záujem jedného občana z Popradu, ktorý požiadal o administratívnu zmenu svojho trvalého pobytu do obce Ižipovce (Vražda 2014).

Jedným z ďalších dôvodov nezájmu o pozíciu starostu môže byť aj funkčný plat. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR na svojej oficiálnej webovej stránke informuje, že starostovi obce, resp. primátorovi mesta patrí plat, ktorý je súčinom priemernej mesačnej mzdy zamestnanca v národnom hospodárstve a zákonom určeného násobku podľa počtu obyvateľov obce/mesta. Pre ilustráciu uvedieme, že priemerná mesačná mzda v hospodárstve

SR bola v roku 2020 1 133 EUR.⁶⁸ Podrobné rozdelenie platu k počtu obyvateľov v obci nám znázorňuje tabuľka č. 1. Starostovia sa na účely § 3 ods. 1 zaraďujú do deviatich platových skupín podľa počtu obyvateľov obce alebo mesta a násobky sa im ustanovujú takto:

1.	Do 500 obyvateľov	1,65-násobok
2.	Od 501 do 1 000 obyvateľov	1,83-násobok
3.	Od 1 001 do 3 000 obyvateľov	2,20-násobok
4.	Od 3 001 do 5 000 obyvateľov	2,41-násobok
5.	Od 5 001 do 10 000 obyvateľov	2,60-násobok
6.	Od 10 001 do 20 000 obyvateľov	2,81-násobok
7.	Od 20 001 do 50 000 obyvateľov	3,21-násobok
8.	Od 50 001 do 100 000 obyvateľov	3,54-násobok
9.	Nad 100 000 obyvateľov	3,98-násobok

Tab. č. 1 Platové pomery starostov na Slovensku podľa § 3 zákona č. 253/1994 Zb.
(Zdroj: Zákon č. 253/1994 Zb.)

Plat starostu (primátora) nesmie byť nižší, ako je ustanovené v § 3 ods. 1 zákona č. 253/1994. Obecné zastupiteľstvo môže plat starostu/primátora zvýšiť až o 60 % na základe väčšinového rozhodnutia uznesením. Aj z tohto zákonom stanoveného pravidla môžeme vidieť, aké je dôležité, aby starosta spolupracoval s poslancami obecného zastupiteľstva. Plat starostu preto môže byť dostatočným motivačným faktorom najmä v menej rozvinutých okresoch Slovenska. Napriek tomu, značnou bariérou o uchádzanie sa do funkcie starostu môže byť veľké množstvo kompetencií, ktoré musí starosta vykonávať, keďže počet kompetencií starostu je porovnateľný s kompetenciami primátora veľkého mesta (MY Noviny stredného Považia, 2014). V uvedenom zmysle je príkladom anonymné vyjadrenie jednej starostky, ktorá uviedla, že „za tie peniaze sa neoplatí brať na seba toľko“, pretože „človek si inde zarobí, príde z roboty a má voľno. Starosta je v práci 24 hodín denne“ (MY Žilinské noviny, 2014).

Odhliadnuc od spomenutého názoru zastávame názor, že nie je vonkoncom jednoduché zhodnotiť či je koeficient na výpočet platu starostu dostatočným motivátorom k tomu, aby sa o funkciu starostu uchádzali najlepší kandidáti. Tento plat môže byť pre mnohých občanov veľmi zaujímavý avšak nemusí to byť zaujímavá odmena pre človeka, ktorý si vo vlastnom zamestnaní, resp. v súkromnom sektore zarobí viac. V ideálnom prípade by sa o funkciu starostu/primátora neuchádzal kandidát z dôvodu vidiny zárobku, ale z dôvodu úprimného záujmu o rozvoj obce a pomoci obyvateľom, ktorí v obci žijú.

3 Poslanec obecného (mestského) zastupiteľstva

Po priblížení funkcie starostu je pre komplexnosť fungovania samosprávy dobré poznať úlohu, práva a povinnosti poslancov obecnej samosprávy. Tieto podrobne definuje § 25 zákona č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení. Spomínaný zákon ustanovuje, že poslancom môže byť osoba s trvalým pobytom na území obce, ktorá má viac ako 18 rokov a je plne spôsobilá na právne úkony. Poslanec samosprávy sa po úspešnej kandidatúre stáva verejným činiteľom a vzťahuje sa na neho niekoľko trestných činov, ktorých sa môže pri výkone svojej práce dopustiť. Aplikuje sa pritom pravidlo, podľa ktorého „*neznalosť zákona neospravedlňuje*“ (Píry, 2019). Medzi základné povinnosti patrí povinnosť poslanca zúčastňovať sa práce

⁶⁸ STATdat. Dostupné z: [http://statdat.statistics.sk/cognosext/cgi-bin/cognos.cgi?b_action=cognosViewer&ui.action=run&ui.object=storeID\(%22i94C7052B240A492FB3BE8C7A487D337B%22\)&ui.name=Priemern%C3%A1%20mesa%C4%8Dn%C3%A1%20mzda%20v%20hospod%C3%A1rstve%20SR%20%5Bpr0204qs%5D&run.outputFormat=&run.prompt=true&cv.header=false&ui.backURL=%2Fcognosext%2Fcps4%2Fportlet%2Fcommon%2Fclose.html&run.outputLocale=sk](http://statdat.statistics.sk/cognosext/cgi-bin/cognos.cgi?b_action=cognosViewer&ui.action=run&ui.object=storeID(%22i94C7052B240A492FB3BE8C7A487D337B%22)&ui.name=Priemern%C3%A1%20mesa%C4%8Dn%C3%A1%20mzda%20v%20hospod%C3%A1rstve%20SR%20%5Bpr0204qs%5D&run.outputFormat=&run.prompt=true&cv.header=false&ui.backURL=%2Fcognosext%2Fcps4%2Fportlet%2Fcommon%2Fclose.html&run.outputLocale=sk)

zastupiteľstva. Zastupiteľstvo je v prvom rade kolektívny orgán, ktorý má právomoc prijímať uznesenia, územný plán, rozpočet a všeobecne záväzné nariadenia obce.

Jednotlivé práva poslanca tvoria osobitný zoznam možností akým spôsobom môže realizovať svoju činnosť v rámci samosprávy. Môžeme ich rozdeliť na – a) hlasovanie poslanca, b) činnosť poslanca v rámci zastupiteľstva a c) kontrolnú činnosť poslanca. V tomto príspevku jednotlivé práva a povinnosti poslancov nebudeme podrobnejšie analyzovať. Je však dôležité reflektovať, že aj poslanci môžu kandidovať ako NEKA alebo straníci, pričom samotný a plynulý chod obce i zastupiteľstva neraz závisí práve od dohody (konsenzu) medzi samotnými poslancami, resp. poslaneckými klubmi.

4 Porovnanie fungovania samosprávy a NEKA s EÚ

Inštitút finančnej politiky (IFP) vo svojej ekonomickej analýze z roku 2017 poukazuje na fakt, že v samospráve existuje priestor na zlepšenie kvality pri nezmenenom objeme finančných zdrojov. Podľa analýzy je „slovenská samospráva rozdrobená. Až 92% obcí na Slovensku má menej ako 3000 obyvateľov. Slovensko má viac ako 3,5-násobne vyšší podiel starostov a viac ako dvojnásobne vyšší podiel komunálnych poslancov na 100-tisíc obyvateľov ako priemer EÚ“ (IFP, 2017, s. 5). Rozdrobenosť tak podľa IFP vedie k neefektívnemu vykonávaniu správa. Výrazným ukazovateľom je podľa analýzy aj fakt, že obce do 250 obyvateľov minú viac ako polovicu výdavkov na výkon správa čo ide na úkor rozvoja obce. Naopak, obce s počtom obyvateľov 20-tisíc až 50-tisíc minú na výkon správy len 10 % výdavkov (IFP, 2017, s. 5). Podľa analýzy by sa vytváraním spoločných obecných úradov ušetrilo zo štátneho rozpočtu až do 181 mil. eur ročne.

Z tohto pohľadu sa ako logické riešenie ukazuje zlúčenie niektorých malých obcí, v ktorých je napríklad počet obyvateľov menší ako 200. Zákon Slovenskej republiky túto možnosť dovoľuje: „Dve obce alebo viac obcí sa môžu zlúčiť do jednej obce“ (Zákon č.369/1990 Zb.). Okrem toho je možné aj pričlenenie obce podľa článku 2a uvedeného zákona: „Obec, ktorá po vykonaní dvoch po sebe idúcich volieb do orgánov samosprávy obcí nemá obecné zastupiteľstvo ani starostu obce (ďalej len „nefunkčná obec“), vláda môže nariadením pričleniť k susediacej obci, ktorá sa nachádza v tom istom okrese ako nefunkčná obec, ak s tým susediaca obec súhlasí.“ Jedným z príkladov nefunkčnej obce môže byť obec Ondavka v okrese Bardejov. Táto obec nemala starostu ani poslancov v dvoch po sebe vykonaných voľbách. Z tohto dôvodu Ministerstvo vnútra SR iniciovalo proces pričlenenia obce k inej obci. Následne bol tento proces zastavený, pretože sa v doplňujúcich voľbách prihlásili kandidáti na starostu aj poslancov (TASR, 2020). Doplňujúce voľby sa v roku 2020 konali aj v ďalších 19 obciach, kde si občania volili poslancov zastupiteľstiev a 33 obciach kde si občania volili starostu (SITA, 2020).

S pojmom NEKA sa pritom stretávajú aj obyvatelia všetkých členských krajín Európskej únie. Kompetencie a možnosti na kandidatúru NEKA sú v týchto krajinách rôzne. Podrobnejšie sa uvedenému fenoménu venovala napríklad štúdia Európskeho parlamentu v roku 2013.⁶⁹ Závety štúdie odhaľujú, že približne polovica členských štátov EÚ dovoľuje NEKA kandidovať v národných voľbách (*national legislative elections*). Ide o krajiny ako Bulharsko, Cyprus, Dánsko, Estónsko, Francúzsko, Nemecko, Grécko, Maďarsko, Írsko, Litva, Malta a Rumunsko (v čase výskumu do tejto kategórie patrilo aj Spojené kráľovstvo) (DGFIP, 2013, s. 22). Druhým zaujímavým ukazovateľom je, že približne štvrtina krajín dovoľuje kandidovať NEKA aj vo voľbách do Európskeho parlamentu. Ide o krajiny ako Bulharsko, Cyprus, Estónsko, Írsko, Malta, Rumunsko (v čase výskumu aj Spojené kráľovstvo) (DGFIP, 2013, s. 25).

---

⁶⁹ Directorate general for internal policies, 2013, Independent candidates in national and European elections, study.

5 NEKA

Slovenská legislatíva, umožňuje NEKA kandidovať len vo voľbách s väčšinovým volebným systémom hlasovania. Politológ D. Klimovský (2011) okrem samotných NEKA rozlišuje aj nezávislé hnutia, ktoré sledujú rozvoj obec alebo jej časti, a môžu sa zaregistrovať ako subjekt s vlastnými kandidátmi pre komunálne voľby.

Fenomén nezávislého kandidáta sledujeme v Európe aj na Slovensku už niekoľko rokov. Zhodujú sa na tom viacerí politológovia a potvrdzuje to vo svojom výskume aj Európsky parlament. Podľa štúdie vyhrávajú v Európe NEKA najmä v obvodoch, kde volič volí iba jedného zástupcu (či už do parlamentu alebo ako starostu/primátora). NEKA poväčšine preferujú takí voliči, ktorí sú viac kritickí na vládu a menej spokojní s aktuálnym stavom demokracie. Voliči preferujú NEKA aj z dôvodu, že sa necítia stotožnení s programom žiadnej politickej strany a preferujú osobnosť, namiesto ideálov strany (DGFIP, 2013).

Nárast NEKA zaznamenávame aj na Slovensku. Uvedený nárast na pozíciách starostov/primátorov aj poslancov môžeme vidieť v Tabuľke č. 2, ktorá zaznamenáva počty NEKA a ich percentuálny podiel za posledných dvadsať rokov. Možno predpokladať, že tento nárast budeme zaznamenaný aj v blízkej budúcnosti, resp. v najbližších komunálnych voľbách v roku 2022.

	2002	2006	2010	2014	2018
Počet zvolených starostov a primátorov za NEKA	951	895	979	1104	1232
Podiel zvolených starostov a primátorov za NEKA	32,66 %	30,83 %	33,67 %	37,95 %	42,42 %
Počet zvolených poslancov zastupiteľstiev za NEKA	2892	3638	4764	6000	7301
Podiel zvolených poslancov zastupiteľstiev za NEKA	13,46 %	17,10 %	22,66 %	28,91 %	35,36 %

Tab. č. 2 Počet a podiel zvolených NEKA primátorov/starostov a poslancov v rokoch 2002 – 2018
(Zdroj: Štatistický úrad SR, vlastné spracovanie autorom)

Teórie o tom, koho možno považovať za nezávislého kandidáta, nie sú medzi odborníkmi jednotné. Spomínaný politológ D. Klimovský rozdelil NEKA do dvoch skupín: a) kandidátov bez podpory politickej strany a b) NEKA s podporou politickej strany, pričom druhá situácia nastáva často, lebo je výhodná pre obe strany. Kandidát má podporu čím znižuje svoje náklady na kampaň a politická strana má v obci kandidáta, ktorého by inak nemala (Klimovský 2011).

Podľa M. Kaliňáka môžeme rozoznávať tri typy NEKA. Časť nezávislých kandidátov sa podľa Kaliňáka nechce prihlásiť k svojej straníckej minulosti. Druhá časť straníckych kandidátov, ktorí si zráтали, že na danom území budú mať väčšiu šancu ako nezávislí, vzhľadom na to, že dlhodobo spolupracujú s konkrétnou politickou stranou. Tretou skupinou sú tí kandidáti, ktorí sa skutočne kariérne profilujú iba po nestraníckej linke. Kaliňák zároveň dodáva, že je v praxi ťažké rozlíšiť, kto je v skutočnosti NEKA a kto nie je (Beňová 2017).

Ako príklad môžeme použiť primátorov krajských miest Jána Noska a Richarda Rybníčka, ktorí v roku 2014 získali post primátorov v Banskej Bystrici, resp. v Trenčíne. Kandidovali ako NEKA a verejne pritom vopred deklarovali, že si cenia politickú podporu a súhlasia s touto podporou z čo najširšieho spektra politických strán. V horšom prípade však máme kandidátov, ktorí len využívajú vlnu nepolitickéj politiky a prezentujú sa ako NEKA. Ide teda o utilitaristické konanie kandidátov, t. j. aby vo voľbách napokon uspeli (Cirner 2014, s. 97).

V naznačenej súvislosti politológ M. Cirner (2014) vo svojej publikácii uvádza aj ďalší typ NEKA, ku ktorému sa nehlási pred voľbami žiadna strana, no po voľbách vyplynie, že NEKA mal podporu niekto z politických strán. Cirner preto dodáva, že ide o najhorší

z možných scenárov, keďže nezávislý kandidát sleduje iba svoje súkromné záujmy, pritom jeho kampaň je platená z prostriedkov lobistických skupín

6 Výhody a nevýhody nezávislej kandidatúry

Kandidovať ako nezávislý so sebou prináša výhody, ale aj nevýhody. Výhodou môže byť obdobie, kedy voliči vnímajú negatívne celú politickú scénu v krajine. V takom prípade volič v komunálnych voľbách uprednostní NEKA. „Na druhej strane, nezávislí kandidáti môžu byť pre potencionálnych voličov ťažšie čitateľní z hľadiska programu a postojov. Voliči vo všeobecnosti uprednostňujú integritu a čitateľnosť kandidátov. Jednoznačná politická afilácia znižuje náklady voliča na zisťovanie kvalít a kvalifikácie kandidáta“ (Sloboda 2017, s. 22). Tieto politologické teórie nemusia byť pravdivé v malých obciach.

V mnohých prípadoch nie je dôležité, či kandidát vystupuje ako NEKA alebo za niektorú politickú stranu. Volič v obci sa napokon aj tak rozhoduje na základe dobrej skúsenosti alebo osobnej známosti so samotným kandidátom na starostu, príp. poslanca obecného zastupiteľstva. Tento predpoklad potvrdzuje aj sociológ Haulík (2010), ktorý vo svojej štúdií tvrdí, že veľkosť obce v takých prípadoch zohráva dôležitú úlohu. Znamená to, že aj veľkosť obce a tradícia politickej strany v danej obci sú rovnako dôležitými faktormi (ne)úspechu NEKA. Matúš Sloboda vo svojej publikácii uvádza napríklad analýzu českého politológa S. Balíka z roku 2009, ktorý tvrdí, že NEKA dominujú prevažne vo vidieckych (malých) obciach (Sloboda 2017). Môžeme predpokladať, že politické strany a hnutia sa uchádzajú o úspech svojich kandidátov najmä vo väčších obciach a samozrejme v mestách. Z politického hľadiska je to logickým vyústením úsilia politických strán maximalizovať svoje šance na úspech v parlamentných voľbách. Obľúbený a úspešný kandidát v obci s vyšším počtom obyvateľov môže pre stranu priniesť viac voličov ako stranícky starosta úspešný v obci s menším počtom obyvateľov.

Hovorca ZMOS M. Kaliňák vidí v náraste NEKA aj určité riziká. Pre starostu/primátora je veľkou záťažou keď musí rokovať nielen so zástupcami jednotlivých poslaneckých klubov, ale aj vyjednávať konkrétne podmienky na podporu schvaľovaných materiálov individuálne s každým „nezávislým“ poslancom. Tento postup je nielen časovo náročný, ale predovšetkým môže veľmi skomplikovať prijímanie dôležitých dokumentov. Aj preto Kaliňák v jednom z rozhovorov uviedol ako jedno z rizík NEKA paradox, ktorý nastal v Prešovskom a Žilinskom VÚC, kde popri sebe pôsobili až dva kluby nezávislých poslancov (Pacherová 2018). Tento varovný prst však dvíhajú aj ďalší experti na politiku, ktorí upozorňujú, že s nárastom NEKA môže okrem nepredvídateľnosti čoraz viac dochádzať aj k štiepeniu názorov o dôležitých otázkach v obci.

7 Vývoj NEKA v poslednom období

Najsilnejšou politickou stranou na Slovensku v rokoch 2006 až 2019 bola strana SMER-SD. Svoju pozíciu potvrdzovala v tomto období v komunálnych aj národných voľbách. Avšak, už od roku 2017 zaznamenávame úpadok tejto sociálnodemokratickej ľavicovej strany. Po župných voľbách v roku 2017 sa s týmto názorom stretávame vo viacerých médiách. DenníkN po voľbách publikoval titulok „Úbytok Smeru je šnúrou, ktorá sa začala prehrou Róberta Fica v prezidentských voľbách s outsiderom Kiskom“ (Zala 2017). SMER-SD vo voľbách v roku 2017 v porovnaní s minulými voľbami stratil. Tento trend pokračoval aj v roku 2018, kedy spoločnosťou na Slovensku otriasla vražda novinára a jeho snúbenice. Nespokojnosť verejnosti sa napokon prejavila aj vo viacerých protestoch na námestiach s požiadavkou odstúpenia vtedajšieho predsedu vlády R. Fica. V komunálnych voľbách v roku 2018 strana SMER-SD opäť stratila svoje pozície a trend NEKA rástol. V roku 2016 bolo vo voľbách do orgánov miest a obcí a do obecných samospráv zvolených 6000 poslancov, ktorí kandidovali ako nezávislí v roku 2018 vo voľbách ich počet presiahol 7300. Namiesto 1104 nezávislých starostov a

primátorov v predchádzajúcom volebnom období ich bolo po komunálnych voľbách v roku 2018 až 1231. Rastúci trend NEKA v tomto období by sme preto mohli prisudzovať aj nedôvere voči strane SMER-SD. Táto nedôvera pokračovala aj v roku 2019 (prezidentské voľby, voľby do Európskeho parlamentu) a následne vyvrcholila vo voľbách do NR SR v roku 2020. Po volebnom neúspechu napokon došlo k vnútornému triešteniu strany v podobe odchodu niektorých poslancov z poslaneckého klubu. Stalo sa tak v júni 2020, kedy P. Pellegrini opustil SMER-SD a spolu so skupinou ďalších poslancov následne založili politickú stranu HLAS (HN Slovensko, 2020).

V roku 2020 sa po niekoľkoročnej vláde SMER-SD dostala k moci koalícia nových strán, ktorá však aj z dôvodu pandémie COVID-19 a niektorých nesprávnych rozhodnutí stratila dôveru mnohých občanov už rok po voľbách. Prieskum agentúry AKO z januára 2021 ukázal, že strany koalície za rok stratili svoje niekdajšie preferencie. Najhoršie v tomto porovnaní obstálo práve hnutie premiéra I. Matoviča (OĽaNO), ktoré za rok stratilo dôveru takmer polovice občanov. Preferencie podpory voličov OĽaNO klesli z volebných 25 % na 13 %. Strana Za ľudí by sa podľa prieskumu po roku od volieb nedostala ani do NR SR. Preferencie mierne klesli aj strane SME RODINA. Naopak, jediná strana, ktorá zaznamenala nárast preferencií bola liberálna strana SaS (Sopóci 2021). Dôveryhodnosť lídrov politických strán v očiach verejnosti teda klesla rovnako ako klesla dôvera k predošlým vládam. Aj na základe koalícnej krízy z roku 2021 môžeme predpokladať, že dôvera v politické strany u voličov poklesne, nakoľko po vyjadrení nedôvery vládnym stranám z obdobia 2016 – 2020 nebudú niektorí voliči voliť ani kandidátov vládnych strán z volieb do NR SR 2020 a rastúci trend NEKA bude pokračovať.⁷⁰

Proti tomuto tvrdeniu je však hovorca ZMOS M. Kaliňák, ktorý v rozhovore pre denník Pravda z roku 2018 vyjadril svoj názor, v ktorom predikuje, že obrovský nárast počtu nezávislých môže v najbližšom období pre voliča sprofanovať. Otázkou podľa neho zostáva, „či aj politické strany za toto obdobie pochopia, že si do svojich radov potrebujú zaangažovať tých najúspešnejších reprezentatívnych mienkotvorných ľudí, ktorí uspeli aj bez značky politickej príslušnosti. Prípadne či tu vznikne priestor na vytváranie regionálnych politických strán“ (Pravda, 2018).

8 Iný pohľad na komunálnu politiku

Skutočnosť, že sú pozície v komunálnej politike zaujímavé, je nespochybniteľný. Uvedomujú si to aj občania, keďže komunálne voľby sú po parlamentných voľbách de facto druhými najdôležitejšími voľbami pokiaľ ide o účasť na hlasovaní (Cirner 2014, s. 92). Vplyv na dianie v obci je preto zaujímavý nielen pre politické subjekty, ale aj pre jednotlivcov, ktorí kandidujú ako nezávislí. Volebné pravidlá sú ústretivejšie k straníckym nominantom, keďže nezávislí kandidáti na funkcie starostov, primátorov alebo poslancov samosprávy musia okrem formálnych úkonov doložiť k svojej kandidatúre aj petíciu s podpismi občanov danej samosprávy o podpore ich kandidatúry (Cirner 2014, s. 93). Počet potrebných podpisov upravuje zákon o podmienkach výkonu volebného práva a zmene niektorých zákonov 180/2014 Z. z. Minimálny počet podpisov voličov podporujúcich kandidatúru kandidáta bez politickej príslušnosti pre voľby poslancov obecného zastupiteľstva a voľby starostu obce uvádzame v tabuľke č. 3.

⁷⁰ V čase písania tejto práce (marec 2021) prebiehala koalíčná kríza a klesala dôveryhodnosť lídrov koalíčných politických strán.

Počet obyvateľov obce	Počet podpisov voličov na podpisovej listine
do 50	10
51 - 100	20
101 - 500	40
501 - 2 000	100
2 001 - 20 000	200
20 001 - 100 000	500
nad 100 000	1 000

Tab. č. 3 Minimálny počet podpisov voličov podporujúcich kandidatúru kandidáta bez politickej príslušnosti pre voľby poslancov obecného zastupiteľstva a voľby starostu obce
(Zdroj: Ministerstvo vnútra SR – Informácia pre kandidátov bez politickej príslušnosti)

Ako môžeme vidieť v tabuľke, vysoké percento podpisov zákon vyžaduje najmä pri malých obciach. „Prakticky sa teda môže stať, že v obci ktorá má 51 obyvateľov bude kandidát, ktorý chce kandidovať ako nezávislý potrebovať petíciu s 20 podpismi občanov, čo je takmer 40 percent zo všetkých občanov obce“ (Cirner 2014, s.93).

Pri pojme nezávislý kandidát, je dôležité uvedomiť si, že nie je „nezávislý“ ako „nezávislý“. Aj starostovia a poslanci, ktorí kandidujú ako nezávislí, sú mnohokrát „onálepkovaní“ ako nominanti nejakého politického zoskupenia. „Politické strany si neraz týmto spôsobom vylepšujú svoje výsledky v komunálnych voľbách“ (Cirner 2014 s. 93). Dokonca si v niektorých prípadoch jedného úspešného kandidáta „prisvojujú“ viaceré strany, ak kandidoval za volebnú koalíciu. „Existujú preukázateľné prípady dlhoročných starostov, ktorí zvyčajne nie sú členmi politických strán, ale podľa situácie kandidujú za strany, ktoré sú súčasťou aktuálnej vlády, alebo je vysoko pravdepodobné, že budú súčasťou vlád“ (Cirner 2014, s. 93).

Nárast počtu zvolených nezávislých kandidátov v tejto práci nespochybňujeme. Jasne to ukazuje aj Tabuľka č. 2, ktorá hovorí o počte zvolených. Pre mnohých starostov je výhodnejšie kandidovať ako NEKA z dôvodu, budúcej spolupráce so zastupiteľstvom kde má ako NEKA lepšie možnosti na utvorenie konštruktívnych vzťahov (Cirner 2014, s. 94)

Dôvodov, prečo kandidát zvolí možnosť kandidovania ako NEKA je viac. „Politický analytik Ján Baránek tvrdí, že znechutenie ľudí z politiky dokážu využiť kandidáti, ktorých jedinou devízou je absencia politickej minulosti. Slovenská politika je traumatizovaná neustálymi škandálmi a preto z nej môžu profitovať noví politici“ (Cirner 2014, s. 95).

V súčasnosti sa zdá, že napriek tomu, že toto tvrdenie vzniklo pred niekoľkými rokmi je stále viac aktuálnejšie. M. Kaliňák dodáva, že „rast počtu nezávislých je aj reakciou na veľmi slabo fungujúce stranícke štruktúry. Akoby strany na miestnej úrovni síce mali nejakých funkcionárov a pečiatku, no zrejme im tam absolútne chýbajú osobnosti (Beňová 2017).

Tento jav môžeme v konečnom dôsledku označiť ako negatívny pre obyvateľa Slovenskej republiky z dôvodu, že ak z regionálnej politiky nevzídu silní kandidáti, potom strany nemajú široký výber pri výchove elít pre vysokú celonárodnú politiku, keďže vieme, že do volieb do NR SR môžu kandidovať iba politické strany alebo hnutia.

Občania odmietajú politiku straníckych príkazov a pokynov. Kandidáti na starostov a poslancov sú si toho vedomí, a preto je v mnohých prípadoch výhodnejšie kandidovať ako NEKA. Nie je tajomstvom, že volič odmietne kandidáta už len pri pohľade na politickú stranu uvedenú pri jeho mene. Toto znechutenie z politiky dokážu využiť kandidáti, ktorých jedinou devízou je absencia politickej minulosti (Cirner 2014, s. 95). Tento fenomén nárastu NEKA zďaleka nevnímame len na príklade Slovenskej republiky. Politológ M. Cirner vo svojej publikácii *Kríza politických strán – prehľbujúci sa problém* (2015) poznamenáva, že v euroatlantickom priestore je kríza tradičných politických strán viditeľná už od 80. rokov 20.

storočia kedy arogancia štandardných politických zoskupení a ich nereflektovanie hlasu ľudu spolu s korupčnými škandálmi prispieva k nárastu nedôvery strán (Cirner 2014, s.95).

Záver

V porovnaní s priemerom Európskej únie je na Slovensku väčšia rozdrobenosť samospráv. To vytvára viac miest pre starostov/primátorov a poslancov. NEKA síce nemôžu kandidovať vo všetkých voľbách, ktoré sa na Slovensku konajú, ale za posledných 20 rokov zaznamenávame podľa štatistických údajov nárast tohto fenoménu. Je preto zrejmé, že zo strany občanov aj naďalej pretrváva záujem o funkcie starostov a poslancov. Nie je vylúčené, že jedným z hlavných motivátorov tohto záujmu je práve platové ohodnotenie funkcie, ktoré vyplýva zo zákona.

Dôvodov, prečo sa NEKA vo voľbách uchádzajú o funkcie je niekoľko. Podrobnejšie pojednávanie o týchto dôvodoch si však vyžaduje samostatnú analýzu, pretože jednotlivé z nich sa líšia v závislosti od rozvoja regiónu, počtu obyvateľov a rozpočtu obce. Rovnako evidujeme niekoľko skupín NEKA ako aj fakt, že NEKA mohol byť v minulosti straníkom alebo začal spolupracovať s politickou stranou až po voľbách, v ktorých mandát získal.

Na základe poznatkov zistených pri spracovaní v tomto príspevku môžeme predpokladať, že rastúci trend v počte zvolených NEKA vo voľbách do orgánov územných samospráv na Slovensku bude pokračovať aj kvôli súčasnej politickej situácii v krajine kedy nespokojnosť občanov v vládou SMERu a jeho koalíčných partnerov vystriedala nespokojnosť s vládou OĽaNO a jeho koalíčných partnerov.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BEŇOVÁ, Z. *Nezávislí vo voľbách rekordne naberali*. [online] [cit. 2021-3-25]. Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/volby-do-vuc-2017/clanok/447209-nezavisli-vo-volbach-rekordne-naberali/>
- CIRNER, M., 2014. Fenomén nezávislých kandidátov v komunálnych voľbách 2014 ako dôsledok tzv. nepolitickej politiky. In: *Aktuálne výzvy a problémy verejnej správy II*. Košice 2015. ISBN 977-80-8152-344-1.
- (DGFIP) Directorate general for internal policies, 2013. *Independent candidates in national and European elections*, study. ISBN 978-92-823-4452-1.
- HN Slovensko, *Pellegrini predstavil 10 poslancov vrátane Erika Tomáša, ktorí s ním odchádzajú zo Smeru*. [online]. [cit. 2021-3-23]. Dostupné z: <https://slovensko.hnonline.sk/2165148-pellegrini-predstavil-10-poslancov-vratane-erika-tomasa-ktori-s-nim-odchadzaju-zo-smeru>
- (DGFIP) Directorate general for internal policies, 2013. *Independent candidates in national and European elections*, study. ISBN 978-92-823-4452-1.
- IFP, jún 2017 – *Skrytý poklad v samospráve, Alternatívne možnosti sústredenia výkonu správy v samosprávach*, Ekonomická analýza.
- KLIMOVSKÝ, D. a V. ŽÚBOROVÁ 2011. Komunálne voľby 2010. In: Bútora, M., Kollár, M., Mesežnikov, G. a kol. *Slovensko 1996 – 2010. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: IVO.
- Korzár Košice, *Na KVP je najviac kandidátov na starostu v Košiciach*. [online]. [cit. 2021-3-25]. Dostupné z: <https://kosice.korzar.sme.sk/c/7398620/na-kvp-je-najviac-kandidatov-na-starostu-v-kosiciach.html>
- MY Noviny stredného Považia, *Traja richtári sa už do úradu vrátiť nechcú*. [online]. [cit. 2021-3-25]. Dostupné z: <https://mypoavazska.sme.sk/c/7312912/traja-richtari-sa-uz-do-uradu-vratit-nehcu.html>
- MY Žilinské noviny, *Každý v obci nechce byť starostom*. [online]. [cit. 2021-3-23]. Dostupné z: <https://myzilina.sme.sk/c/7441301/kazdy-v-obci-nehce-byt-starostom.html>

- PACHEROVÁ, S. Kaliňák: *Zo značky nezávislý raz môže byť aj nadávka*. [online]. [cit. 2021-3-23]. Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/komunalne-volby-2018/clanok/491249-kalinak-zo-znacky-nezavisly-raz-moze-byt-aj-nadavka/>
- PÍRY, M., *Práva a povinnosti poslancov obecnej samosprávy*. [online]. [cit. 2021-3-29]. Dostupné z: <https://www.najpravo.sk/clanky/prava-a-povinnosti-poslancov-obcej-samospravy.html>
- SITA, *Nového starostu si zvolili občania v 33 obciach Slovenska*. [online]. [cit. 2021-3-29]. Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/564913-noveho-starostu-si-zvolili-obcania-v-33-obciach-slovenska/>
- SOPÓCI, P. *Prieskum: Voľby by vyhral Hlas, Za ľudí ani kotlebovci by do parlamentu neprešli*. [online]. [cit. 2021-3-22]. Dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/22617653/preferencie-politickych-stran-ako-marec-2021.html>
- Statistics.sk. *Voľby do orgánov samosprávy obcí 2018 – Definitívne výsledky hlasovania*. [online]. [cit. 2021-3-23]. Dostupné z: <https://volby.statistics.sk/oso/oso2018/sk/data01.html>
- SLOBODA, M., 2017. *Víťazi a kandidáti vo voľbách, Fenomén nezávislého kandidáta, efekt funkcionára a rodový aspekt vo voľbách primátorov miest na Slovensku*. ISBN 978-80-223-4381-7. [online]. [cit. 2021-3-23]. Dostupné z: https://fses.uniba.sk/fileadmin/fsev/uvp/dokumenty_17_18/SLOBODA_M_VI_T_AZI_A_KANDIDA_TI_VO_VOL_BA_CH.pdf
- TASR, *Voľby v Ondavke budú pričleňovanie k inej obci pozastavili*. [online]. [cit. 2021-3-21]. Dostupné z: <https://presov.korzar.sme.sk/c/22481893/volby-v-ondavke-budu-priclenovanie-k-inej-obci-pozastavili.html>
- Zákon č. 180/2014 Zb. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov*. [online]. [cit. 2021-3-22]. Dostupné z: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2014/180/>
- Zákon č. 377/1990 Zb. o hlavnom meste Slovenskej republiky Bratislave*. [online]. [cit. 2021-3-22]. Dostupné z: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1990-377>
- Zákon č. 401/1990 Zb. o meste Košice*. [online]. [cit. 2021-3-22]. Dostupné z: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1990/401/>
- Zákon č. 253/1994 Zb. o právnom postavení a platových pomeroch starostov obcí a primátorov miest*. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1994-253>
- Zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení*. [online]. [cit. 2021-3-22]. Dostupné z: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1990-369>
- ZALA, B. *Úpadok Smeru je šnúrou, ktorá začala prehrou Roberta Fica v prezidentských voľbách s outsiderom Kiskom*. [online]. [cit. 2021-3-22]. Dostupné z: <https://dennikn.sk/940667/preco-smer-upada/>

VI. SOCIÁLNE A PSYCHOLOGICKÉ VEDY

18 VEDOMOSTI O KLIMATICKÝCH ZMENÁCH, DÔVERA V SEBA, ORGANIZÁCIE A VEDU AKO PREDIKTORY EKOLOGICKEJ ÚZKOSTI

Patrícia Gajdošociová

Študijný odbor:

Študijný program: psychológia

Stupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 2.

Konzultant: PhDr. Monika Kačmárová, PhD.

Abstrakt

Cieľom tejto štúdie bolo overiť existenciu vzťahu medzi prediktormi ekologickej úzkosti (vedomosti o klimatických zmenách, dôvera v seba, vedu a organizácie) a ekologickou úzkosťou. Kontrolné premenné vo výskume boli premenné rod a vek. Výskumnú vzorku tvorilo 130 respondentov dvoch vekových skupín. Testovacia batéria zahŕňala 4 dotazníky: Sociodemografický dotazník, Dotazník na meranie ekologickej úzkosti (Clayton & Karazsia 2020), Dotazník na meranie vedomostí o klimatických zmenách (Tobler, Visschers, & Siegrist 2012) a Dotazník na meranie dôvery v seba, vedu a organizácie (Ojala 2005). Na základe výsledkov regresnej analýzy bol zistený štatisticky významný pozitívny vzťah medzi ekologickou úzkosťou a dôverou v seba. Z kontrolných premenných sa ako signifikantný prediktor preukázal rod. Muži preukazovali vyššiu mieru ekologickej úzkosti. Vedomosti o klimatických zmenách, dôvera v organizácie a vedu neboli potvrdené ako významné prediktory ekologickej úzkosti.

Kľúčové slová

Ekologická úzkosť. Vedomosti o klimatických zmenách. Dôvera v seba, organizácie a vedu.

Úvod

Klimatické zmeny sú aktuálnym problémom a trápia celý svet (Wu, Snell, & Samji 2020). Alarmujúce je, že sa dejú oveľa rýchlejšie, ako vedci predpovedali (Climate Council of Australia 2019) a môžeme predpokladať, že nasledujúce storočie bude klimatickými zmenami charakteristické (Harris, Hobbs, Higgs, & Aronson 2006). Podľa Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) predstavujú klimatické zmeny každú zmenu podnebia v priebehu času či už v dôsledku prirodzenej variability alebo v dôsledku ľudskej činnosti (IPCC; Pielke 2005).

Shepardson, Niyogi, Choi a Charusombat (2010) uvádzajú, že klimatické zmeny sú najväčším globálnym environmentálnym problémom a najväčšou environmentálnou výzvou, akej ľudstvo čelí. Ľudia sú v súčasnosti najmocnejšími pôvodcami zmien na našej planéte. Zásadným spôsobom menia Zem, jej prirodzené rytmy a vzorce a ohrievajú jej podnebie (Albrecht 2011). Pojem „anthropocene“ zdôrazňuje význam ľudského vplyvu a používa sa na opis súčasnej geologickej éry. Opisuje ju ako obdobie, ktorého charakteristiky boli zásadne ovplyvnené ľudskou spoločnosťou. Clayton (2019) uvádza, že keď klimatické zmeny zmenia svet, nevyhnutne to zmení aj spoločnosť a ovplyvní ľudí.

Budúce generácie budú vo veľkej miere ovplyvnené klimatickými zmenami. Globálna koncentrácia atmosférického oxidu uhličitého je najvyššia za posledné 3 milióny rokov, hladiny morí neustále stúpajú a teploty sú najvyššie, aké kedy boli zaznamenané (Wu et al. 2020). Aby sa tento stav zlepšil, bude potrebné, aby celoživotné emisie oxidu uhličitého na priemerného mladého človeka boli v súčasnosti až osemkrát nižšie, ako boli celoživotné emisie oxidu uhličitého ich starých rodičov. Len tak sa môže stabilizovať otepľovanie o 1,5 stupeň Celzia (Hausfather 2019).

Už teraz pociťujeme aktuálne prejavy klimatických zmien. Niektoré sú viditeľné, ako horúčavy, hurikány, záplavy, požiare a suchá, no klimatické zmeny majú aj menej viditeľné

dôsledky, ktoré majú ale väčší potenciál ovplyvniť väčšiu skupinu ľudí. Patria medzi ne zmeny priemernej teploty, zvyšovanie hladín morí alebo zmena zrážkových modelov (Wu et al. 2020).

Klimatické zmeny predstavujú riziká pre fyzické aj duševné zdravie, bývanie, infraštruktúru, poľnohospodárstvo a prírodné ekosystémy (IPCC, 2014). Klimatické zmeny a extrémne počasie sú zdrojom rizika pre všetky ľudské aktivity. Rôzne spoločenské zmeny, ako napríklad zvýšenie počtu obyvateľov v pobrežných a mestských oblastiach a čoraz zložitejšia infraštruktúra miest spôsobili, že sme oveľa zraniteľnejší voči vplyvom klimatických zmien a extrémneho počasia, ako sme boli v minulosti. Klimatické zmeny a extrémne počasie spôsobujú škody na majetku a infraštruktúre, úrazy či straty na životoch (Stephenson 2008).

Cieľom tejto štúdie bolo overiť existenciu vzťahu medzi prediktormi ekologickej úzkosti (vedomosti o klimatických zmenách, dôvera v seba, vedu a organizácie) a ekologickej úzkosťou. Závislou premennou bola ekologickej úzkosť. Nezávislými premennými boli vedomosti o klimatických zmenách, dôvera v seba, vedu a organizácie. Kontrolovanými premennými boli premenné rod a vek. Na základe stanovenia cieľov štúdie sme si položili nasledujúce výskumné otázky: 1. Existuje významný pozitívny vzťah medzi vedomosťami o klimatických zmenách a ekologickej úzkosťou? 2. Existuje významný pozitívny vzťah medzi dôverou v seba, vedu a organizácie a ekologickej úzkosťou?

1 Ekologická úzkosť

Môžeme rozlišovať priame a nepriame vplyvy klimatických zmien na ľudskú psychiku (podobne ako skúsenosti s nimi). Nepriame vplyvy je ťažké zaznamenať, lebo sa môžu diať postupne a nemusíme si ich ani všimnúť. Ekologická úzkosť je práve takýmto druhom vplyvu. Človek môže, napríklad pociťovať úzkosť a smútok, pretože sa rúbe les v blízkosti jeho domu. Ale úzkosť môže prežívať aj preto, lebo má pocit, že klimatické zmeny nepriaznivo ovplyvnia jeho budúcnosť (Bodnar 2008). Ekologická úzkosť je alarmujúca hlavne preto, lebo ňou môže trpieť široký okruh ľudí. Clayton (2020) uvádza, že ňou môže trpieť prakticky ktokoľvek, kto vie o klimatických zmenách a vzhľadom na dosah dnešných komunikačných portálov je to takmer každý, kto by mohol byť ekologickej úzkosťou ovplyvnený, bez ohľadu na vlastnú osobnú zraniteľnosť alebo pocit bezpečia.

Väčšina definícií ekologickej úzkosti zdôrazňuje všeobecný charakter ekologickej úzkosti (Pihkala 2020). Clayton, Manning, Krygsman a Speiser (2017) ju pre Americkú psychologickú asociáciu zadefinovali ako chronický, silný a stály strach z environmentálnej skazy. Albrecht ekologickej úzkosť popisuje ako generalizovanú a nešpecifickú. Uvádza, že ľudia trpiaci ekologickej úzkosťou majú pocit, že ekologické základy existencie sú v procese kolapsu (Albrecht; Pihkala 2020).

Ekologická úzkosť má niektoré svoje špecifické symptómy, ktoré sa u ľudí prejavujú. Pihkala (2019) odporúča psychologom odsledovať hlavne tieto: poruchy spánku alebo nespavosť, zmeny nálady, nadmernú stimuláciu alebo zníženú energiu. Castleoe (2018) uvádza, že medzi príznaky spojené s ekologickej úzkosťou patria záchvaty paniky, nespavosť, obsedantné myslenie a/alebo zmeny chuti do jedla spôsobené obavami z klimatických zmien.

Výskum, ktorý sledoval obavy z klimatických zmien v bežnej populácii počas dlhšieho časového obdobia zistil, že intenzita obáv z klimatických zmien vrcholí u stredoškôľakov a vysokoškôľakov (Zaleski; Searle & Gow 2010). To sa potvrdilo aj vo výskume Searlea a Gowa (2010), ktorí zistili, že mladšie vekové kategórie pod 30 rokov sú viac znepokojené klimatickými zmenami ako staršie vekové kategórie nad 35 rokov.

Ekologickej úzkosťou sú ohrozené viac ženy ako muži. Berry a Peel (2015) zistili, že ženy trpia vo väčšej miere ekologickej úzkosťou ako muži.

Klimatické zmeny sú zložitým javom, predstavujú súhrn viacerých príčin a ich následkov a podieľa sa na nich mnoho fyzikálnych javov. Autori Shi, Visschers, Siegrist a Arvai (2016) preto upozorňujú, že pri meraní vedomostí o klimatických zmenách je dôležité

zohľadniť ich rôzne dimenzie. Vedomosti o klimatických zmenách môžeme zaradiť do niekoľkých kategórií, ako napríklad vedomosti o príčinách klimatických zmien, fyzikálne vedomosti o klíme, vedomosti o dôsledkoch klimatických zmien alebo vedomosti o správaní v prospech klímy.

Albrecht (2011) uvádza, že ľudia, ktorí majú viac vedomostí o klimatických zmenách, majú aj vyššiu mieru ekologickej úzkosti. Shi et al. (2016) zistili, že rôzne dimenzie vedomostí o klimatických zmenách hrajú odlišnú úlohu pri formovaní obáv z klimatických zmien. Vyššie úrovne vedomostí o príčinách klimatických zmien, o dôsledkoch klimatických zmien a o správaní v prospech klímy súviseli so zvýšenými obavami z klimatických zmien. Vyššia úroveň vedomostí o fyzikálnych javoch spájaných s klimatickými zmenami nebola vo významne pozitívnom vzťahu s obavami z klimatických zmien.

2 Dôvera v seba, organizácie a vedu

Dôvera v seba sa chápe ako dôvera vo svoje vlastné schopnosti zmierniť hrozbu klimatických zmien. Dôvera vo vedu a organizácie sa chápe ako viera v to, že klimatické zmeny sú skutočným a vážnym problémom, pretože tak to tvrdia vedci (Ojala 2021). V štúdiu, ktorá sledovala dôveru v seba, organizácie a vedu a obavy z klimatických zmien sa zistilo, že existuje vzťah medzi dôverou v seba, vedu a organizácie pôsobiace v oblasti klimatických zmien a obavami z klimatických zmien (Ojala 2005). Solomon a Flores (2001) sa snažia o vysvetlenie tohto vzťahu a uvádzajú, že dôvera v seba predpokladá prevzatie zodpovednosti za zlepšenie stavu klimatej krízy, čo nevyhnutne povedie k istej miere úzkosti, takže dôvera v seba automaticky neznamená absenciu všetkej úzkosti. Naopak, absencia obáv môže naznačovať nedostatok skutočnej dôvery v seba a môže byť znakom ľahostajnosti alebo nevedomosti.

3 Metodológia

Cieľom výskumu bolo overiť existenciu vzťahu medzi prediktormi ekologickej úzkosti (vedomosti o klimatických zmenách, dôvera v seba, vedu a organizácie) a ekologickou úzkosťou. Na základe cieľov výskumu sme si stanovili tieto hypotézy:

H1: Predpokladali sme významný vzťah medzi vedomosťami o klimatických zmenách a ekologickou úzkosťou.

H1.1: Predpokladali sme významný pozitívny vzťah medzi vedomosťami o dôsledkoch klimatických zmien a ekologickou úzkosťou.

H1.2: Predpokladali sme významný pozitívny vzťah medzi vedomosťami o príčinách klimatických zmien a ekologickou úzkosťou.

H1.3: Predpokladali sme významný pozitívny vzťah medzi vedomosťami o správaní v prospech klímy a ekologickou úzkosťou.

H1.4: Predpokladali sme významný negatívny vzťah medzi vedomosťami o fyzikálnych javoch spájaných s klimatickými zmenami a ekologickou úzkosťou.

H2: Predpokladali sme významný pozitívny vzťah medzi dôverou v seba, vedu a organizácie a ekologickou úzkosťou.

Výskumnú vzorku tvorilo celkovo 130 osôb. Respondentov sme rozdelili na dve skupiny. Prvú skupinu tvorili respondenti vo veku od 14 do 18 rokov. Túto vekovú skupinu tvorilo 77 respondentov. 68.8 % bolo žien a 31.2 % mužov. Priemerný vek respondentov v tejto vekovej skupine bol 16.99 rokov. Väčšina respondentov v tejto vekovej skupine bola vo veku 18 rokov, a to 29 osôb. Priemerný vek žien v tejto vekovej skupine bol 17.08 rokov a priemerný vek mužov bol 16.79 rokov.

Druhou skupinou boli respondenti vo veku od 30 do 45 rokov. Celkový počet respondentov v tejto vekovej skupine bol 53, z ktorého 45.3 % bolo žien a 54.7 % mužov. Priemerný vek respondentov v tejto vekovej skupine bol 37 rokov. Väčšina respondentov bola

vo veku 30 rokov, a to 13 osôb. Priemerný vek žien v tejto vekovej skupine bol 35 rokov a priemerný vek mužov bol 38.66 rokov.

Pre výber respondentov sme použili príležitostný výber.

Na zber údajov boli použité 4 výskumné nástroje. Na začiatok sme použili Sociodemografický dotazník. Potom sme použili Dotazník na meranie ekologickej úzkosti (Clayton & Karazsia 2020). Následne sme použili Dotazník na meranie vedomostí o klimatických zmenách (Tobler, Visschers, & Siegrist 2012). Ako posledný sme použili Dotazník na meranie dôvery v seba, vedu a organizácie (Ojala 2005).

Nami vytvorený sociodemografický dotazník obsahoval 2 položky. Zisťovali sme rod a vek respondentov. Premennú vek sme rekódovali a pracovali sme s ňou ako s kategorickou/dichotomickou premennou.

Na meranie ekologickej úzkosti sme so súhlasom autorov použili dotazník od Clayton a Karazsia (2020) s názvom Climate change anxiety scale. Dotazník obsahuje 13 položiek a má 2 subškály. Prvou subškálou je kognitívno-emočné narušenie. Subškála skúma kognitívno-emočné narušenie ako odpoveď na hrozbu klimatických zmien. Toto narušenie sa môže prejaviť v ruminácii, problémoch so spánkom, zhoršenej koncentrácii, nočnými morami alebo plačlivosťou. Druhou subškálou je narušenie fungovania. Vyššie skóre v tejto subškále indikuje, že osoba má z dôvodu obáv z klimatických zmien narušenú schopnosť efektívneho vykonávania práce a narušenú socializáciu.

Odpovede sa zaznamenávali na škále od 1 úplne nesúhlasím po 5 úplne súhlasím. Čím vyššie skóre respondent dosiahne, tým má vyššiu mieru ekologickej úzkosti. Respondent môže skórovať od 13 bodov po 65 bodov. Na zistenie miery ekologickej úzkosti sme preto použili výpočet hrubého skóre. Autori pôvodného dotazníka uvádzajú, že pri konštrukcii dotazníka sa potvrdila dobrá vnútorná reliabilita s Cronbachovou alfou .93. Reliabilita celkového dotazníka dosiahla Cronbachovu alfu .94, čo je vyhovujúca reliabilita.

Ako ďalší v poradí sme so súhlasom autorov použili Dotazník na meranie vedomostí o klimatických zmenách (Tobler, Visschers, & Siegrist, 2012). Pôvodný dotazník obsahuje 41 položiek, ktoré sú rozdelené do 4 subškál: vedomosti o príčinách klimatických zmien, vedomosti o fyzikálnych javoch spájaných s klimatickými zmenami, vedomosti o dôsledkoch klimatických zmien a vedomosti o správaní v prospech klímy. Z pôvodného dotazníka sme vylúčili 5 položiek, ktoré sa pýtali na vedomosti o klimatických zmenách vo Švajčiarsku. Ostalo nám teda 36 položiek.

Subškálu vedomosti o fyzikálnych javoch spájaných s klimatickými zmenami tvorilo 9 položiek, subškálu vedomosti o dôsledkoch klimatických zmien tvorilo 10 položiek, subškálu vedomosti o príčinách klimatických zmien tvorilo 9 položiek, subškálu vedomosti o správaní v prospech klímy tvorilo 8 položiek.

Dotazník sa skladá z 19 správnych a 17 nesprávnych tvrdení o klimatických zmenách, ktoré sú usporiadané v náhodnom poradí. Respondenti mohli na položky odpovedať možnosťami: pravdivé, nepravdivé, neviem. Každá subškála obsahuje položky rôznej obtiažnosti, od základných vedomostí o klimatických zmenách, s ktorými sa respondenti môžu bežne stretnúť v médiách, až po odborné vedomosti o klimatických zmenách.

Položky sme na základe vzoru autorov dichotomizovali, aby sa odstránila možnosť neviem a respondenti sa dali rozlíšiť na tých, ktorí majú vyššiu úroveň vedomostí o klimatických zmenách a na tých, ktorí majú nižšiu úroveň vedomostí o klimatických zmenách. Odpoveď neviem znamenala, akoby respondent na položku odpovedal nesprávne. Ostali nám teda možnosti pravdivé a nepravdivé. Nesprávne položky sme rekódovali. Vyššie skóre znamená vyššiu úroveň vedomostí o klimatických zmenách a nižšie skóre nižšiu úroveň vedomostí o klimatických zmenách. V každej otázke mohol teda respondent získať 1 bod za správnu odpoveď a 0 bodov za nesprávnu odpoveď. Maximálny počet bodov vo všetkých subškálach bol 36.

Ako posledný sme administrovali Dotazník na meranie dôvery v seba, vedu a organizácie, ktorý sme použili so súhlasom autorky (Ojala, 2005). Dôveru v seba sme merali 1 položkou, dôveru vo vedu sme merali 1 položkou a takisto dôveru v organizácie sme merali 1 položkou. Respondenti odpovedali na 5 - bodovej škále od 1 do 5, pričom 1 znamenala možnosť vôbec nie a 5 vo veľkej miere. Čím vyššie skóre respondent dosiahol, tým vyššiu mal dôveru v seba, vedu a organizácie.

Dáta, ktoré sme použili, boli zozbierané v mesiacoch január až február 2021. Výskumné nástroje sme administrovali v elektronickej forme prostredníctvom sociálnych sietí a formou mailovej komunikácie. Respondenti boli poučení o anonymite, účele výskumu a dôvernosti získaných údajov. Pri každej časti testu boli pokyny, ako majú respondenti pri vyplňaní otázok postupovať.

Dáta sme analyzovali pomocou štatistického programu IBM SPSS 20. Na overenie hypotéz sme použili viacnásobnú hierarchickú lineárnu regresiu pomocou metódy stepwise.

4 Zistenia a diskusia

4.1 Zistenia

V prípade ekologickej úzkosti bolo viacnásobnou hierarchickou lineárnou regresiou pomocou metódy stepwise zistené, že z testovaných prediktorov boli signifikantné dva – rod a dôvera v seba. Rod vysvetlil 9 % variancie a dôvera v seba ďalšie 4 % variancie ekologickej úzkosti. Čím mali osoby vyššiu dôveru v seba, tým mali vyššiu mieru ekologickej úzkosti ($b = 2.17$). Muži mali vyššiu mieru ekologickej úzkosti ako ženy ($b = 5.85$).

4.2 Diskusia

4.2.1 Hypotéza 1

V hypotéze H1.1 sme predpokladali významný pozitívny vzťah medzi vedomosťami o dôsledkoch klimatických zmien a ekologickej úzkosťou. Na základe výsledkov štúdie môžeme konštatovať, že H1.1 sme nepotvrdili.

Jedným z dôvodov, prečo sme nepotvrdili hypotézu H1.1 môže byť to, že ľudia nemajú jasnú predstavu o tom, aké dôsledky môžu mať klimatické zmeny. Nevedia o vážnych a neodvratiteľných škodách, ktoré môžu klimatické zmeny spôsobiť na životnom prostredí a preto sa klimatických zmien ani neobávajú (Shi et al. 2016). O tejto skutočnosti svedčí aj to, že na položku: „Nasledujúcich pár desaťročí väčšina klimatických vedcov očakáva... nárast javov, ako extrémne suchá, záplavy a búrky“, ktorú sme administrovali v rámci subškály vedomostí o dôsledkoch klimatických zmien, odpovedalo správne len 13 % respondentov z výskumu. Ďalším dôvodom, prečo sme nepotvrdili hypotézu H1.1 môže byť to, že ľudia na Slovensku príliš nepocitujú priame dôsledky klimatických zmien. Zistilo sa, že skúsenosti ľudí s extrémnymi poveternostnými javmi alebo s extrémne vysokými teplotami sa spájajú s presvedčením, že dochádza ku klimatickým zmenám. Ľudia ľahšie dôverujú svojim zmyslom a kladú väčší dôraz na miestne dopady klimatických zmien ako na globálne. Často teda ignorujú informácie o klimatických zmenách, ktoré sa priamo netýkajú ich domoviny (Whitmarsh, 2008).

Ako ďalší dôvod nepotvrdenia hypotézy H1 môže byť to, že mladí ľudia a dospelí na Slovensku trpia skôr klimatickým skepticizmom ako ekologickej úzkosťou. Keďže na Slovensku nemáme žiadne výskumy, ktoré by sa zaoberali podobnými javmi, môžeme len hádať, aké postoje, názory alebo presvedčenia majú Slováci o klimatických zmenách a aké psychologické javy v reakcii na klimatickú hrozbu prevládajú v slovenskej populácii. Niektoré výskumy potvrdili u svojich respondentov vysokú mieru klimatického skepticizmu (Lee et al. 2020). Stojí za ďalšie preskúmanie, či Slováci trpia skôr ekologickej úzkosťou alebo majú tendenciu ku klimatickému skepticizmu. Musíme vziať do úvahy aj fakt, že užívatelia sociálnych sietí sú vo väčšej miere vystavení dezinformáciám o klimatických zmenách ako tí,

ktorí sociálne siete nepoužívajú, čo mohlo takisto ovplyvniť výsledky (Moutier, Plagne-Cayeux, Melot, & Houde 2006). Je nutné spomenúť, že miera ekologickej úzkosti závisí aj od svetonázoru, kultúrnych hodnôt a politických preferencií (Stevenson, Peterson, Bondell, Moore, & Carrier 2014). A keďže niektoré politické strany popierajú klimatické zmeny a iné upozorňujú na hrozbu klimatických zmien, výsledky mohlo ovplyvniť aj to, aké boli prevládajúce politické preferencie respondentov. Je potrebné vziať do úvahy aj to, že klimatické zmeny nie sú pre verejnosť prioritným záujmom. Prieskumy opakovane ukazujú, že hospodárske a sociálne problémy sú pre verejnosť naliehavejšími problémami ako otázky životného prostredia. Ľudia nevnímajú klimatické zmeny ako priame a osobné riziko a klimatické zmeny sú pre nich skôr problémom budúcnosti (Eurobarometer 2005). Tieto zistenia boli platné už pred 15 rokmi.

V hypotéze H1.2 sme predpokladali významný pozitívny vzťah medzi vedomosťami o príčinách klimatických zmien a ekologickej úzkosťou. Na základe výsledkov môžeme konštatovať, že hypotézu H1.2 sme nepotvrdili.

Dôvodom nepotvrdenia hypotézy H1.2 môže byť nepripúšťanie si faktu, že ľudia sú zodpovední za súčasný stav klimatickej krízy, čo následne znižuje mieru obáv z klimatických zmien (Shi et al. 2016). Vo výskume Nortona a Leamana (2004) sa zistilo, že len 5 % respondentov podniká kroky na ochranu klímy a prijíma opatrenia, ktoré majú zamedziť zhoršeniu klimatickej krízy, pretože si myslia, že klimatické zmeny sú prirodzený jav, ktorý by tu bol aj bez ľudského príchenu.

V hypotéze H1.3 sme predpokladali významný pozitívny vzťah medzi vedomosťami o správaní v prospech klímy a ekologickej úzkosťou. Na základe výsledkov môžeme konštatovať nepotvrdenie hypotézy H1.3.

Jedným z dôvodov, prečo sme nepotvrdili hypotézu H1.3 môže byť to, že respondenti vo výskume mali najhoršiu mieru vedomostí práve zo subškály vedomostí o správaní v prospech klímy. Len 3,1 % respondentov odpovedalo správne na všetky otázky z tejto subškály a získalo tak plný počet bodov (8 bodov). Toto zistenie je v rozpore so zisteniami iných štúdií, v ktorých dosahovali respondenti najlepšie skóre práve z tejto subškály (Tobler et al. 2012). 57 % respondentov z výskumu nevedelo, že zníženie teploty o 1 stupeň v miestnosti vytápanej plynom zníži emisie oxidu uhličitého. 55 % respondentov nevedelo, že produkcia 1 kg hovädzieho mäsa produkuje viac skleníkových plynov ako produkcia 1 kg pšenice. 41 % respondentov nevedelo, že vozidlo s dieselovým motorom produkuje viac oxidu uhličitého ako vozidlo s benzínovým motorom.

V hypotéze H1.4 sme predpokladali významný negatívny vzťah medzi vedomosťami o fyzikálnych javoch spájaných s klimatickými zmenami a ekologickej úzkosťou. Na základe výsledkov štúdie môžeme konštatovať, že hypotézu H1.4 sme nepotvrdili.

Dôvodom, prečo sme nepotvrdili hypotézu H1.4 môže byť to, že v spoločnosti ešte stále vo veľkej miere prevládajú chybné názory a presvedčenia o fyzikálnych javoch spájaných s klimatickými zmenami. Jedným z nich je napríklad to, že ozónová diera je príčinou klimatických zmien, globálneho otepľovania a skleníkového efektu (Österlind 2005). Aj v tomto výskume si 58,5 % respondentov mylne myslelo, že ozónová diera je hlavnou príčinou skleníkového efektu. Respondenti vo výskumoch uvádzajú, že ich primárnym zdrojom poznatkov o klimatických zmenách je škola (Kerr & Walz 2007). Iný výskum zistil, že aj učitelia majú chybné poznatky o klimatických zmenách (Boon 2009). Aj v školských učebniciach sa ešte môžeme stretnúť s mylnými interpretáciami klimatických javov. Problematické sú aj bežné metafory používané na vysvetlenie fyzikálnych javov súvisiacich s klimatickými zmenami, ktoré sú často nesprávne interpretované (Dijkstra & Goedhart 2012). Žiaci sú pri posudzovaní akýchkoľvek zložitých vedeckých problémov odkázaní na informácie, ktoré im poskytujú dospelí. Niektoré ich vedomosti preto môžu odrážať dezinformácie, ktoré dostávajú od svojho okolia (Harris & Koenig 2006). Záleží aj na tom, s akými presvedčeniami

o klimatických zmenách prídu žiaci do škôl. Ak sú žiaci skeptickí voči klimatickým zmenám, môže to brániť ich ďalšiemu prijímaniu poznatkov o klimatických zmenách. Tento vzťah neplatí len pre adolescentov, vzťahuje sa aj na dospelých (Lee, Gjersoe, O'Neill, & Barnett 2020).

Tieto zistenia sú v rozpore s výsledkami výskumov (Shi et al. 2016; Tobler et al. 2012), v ktorých sa zistilo, že vyššie úrovne vedomostí o príčinách klimatických zmien, o dôsledkoch klimatických zmien a o správaní v prospech klímy súviseli so zvýšenými obavami z klimatických zmien (H1.1, H1.2, H1.3). Vyššia úroveň vedomostí o fyzikálnych javoch spájaných s klimatickými zmenami nebola vo významne pozitívnom vzťahu s ekologickou úzkosťou (H1.4).

4.2.2 Kontrolné premenné

Jednou z kontrolných premenných bola premenná vek. Predpokladali sme, že mladšie vekové kategórie sú viac znepokojené klimatickými zmenami ako staršie vekové kategórie, čo potvrdili mnohé výskumy (Searle & Gow 2010; Threadgold 2012). Vo výskume sme tento vzťah nepotvrdili. Jedným z vysvetlení môže byť to, že klimatické zmeny môžu ovplyvniť fungovanie celej spoločnosti a celých rodín, môžu ovplyvniť ich pohodu, ekonomický stav aj celkové fungovanie, preto sa ich majú dôvod obávať všetky vekové kategórie (Miller-Slough & Dunsmore 2016). Jedným z dôvodov môže byť aj nepomer respondentov v rámci vekových kategórií adolescencie (77 osôb) a strednej dospelosti (53 osôb). Možno je aj to, že adolescenti sa mohli nachádzať vo vývojovom stupni zníženého záujmu o ostatných aj o prírodu, čiže boli pod vplyvom hedonistických hodnôt (Lee et al. 2020). Výskumy opísali aj vzťah, kedy popieranie klimatických zmien, nižšie obavy z klimatických zmien a nízka ochota konať odrážajú stratégie zvládania mladých ľudí, ktorí sa cítia bezmocní v boji proti klimatickým zmenám (Ojala 2012a; 2012b).

Druhou kontrolnou premennou bola premenná rod. Vo výskumoch ženy preukazujú vyššiu mieru ekologickej úzkosti ako muži (Berry & Peel 2015; Searle & Gow 2010). Vo výskume sme tento vzťah nepotvrdili. Zistili sme, že vyššiu mieru ekologickej úzkosti mali muži. Niektoré štúdie uvádzajú, že u mužov v posledných rokoch stúpa miera úzkosti. Jedným z vysvetlení môže byť to, že mladí muži cítia čoraz väčšiu neistotu ohľadom svojej budúcnosti a majú väčšie pochybnosti, ktoré sa týkajú ich schopnosti prevziať úlohy, ktoré sa od nich očakávajú plniť ako starší muži (Barahmand 2008). Ďalším dôvodom môže byť to, že dievčatá majú v rámci svojho vzdelávania menší záujem o prírodovedné predmety ako chlapci a majú menšiu dôveru vo svoje prírodovedné znalosti ako chlapci (McCright 2010; VanLeuvan 2004). To môže viesť k tomu, že sa menej zaujímajú aj o klimatické zmeny ako muži. Ďalším dôvodom môže byť to, že muži môžu vo väčšej miere vnímať ohrozenie svojich pracovných miest prísnejšími zákonmi na ochranu životného prostredia, keďže muži častejšie ako ženy pracujú v odvetviach ako je napríklad poľnohospodárstvo, rybárstvo alebo drevorubačstvo (Ojala 2015).

4.2.3 Hypotéza 2

V hypotéze H2 sme predpokladali, že dôvera v seba, vedu a organizácie bude vo významne pozitívnom vzťahu s ekologickou úzkosťou. Hypotézu H2 sme si stanovili na základe zistení výskumov, ktoré poukazujú na to, že dôvera v seba, vedu a organizácie je silným prediktorom ekologickej úzkosti (Ojala 2005). Dôvera v seba sa v tomto prípade chápe ako dôvera vo svoje vlastné schopnosti zmierniť hrozbu klimatických zmien. Dôvera vo vedu a organizácie sa chápe ako viera v to, že klimatické zmeny sú skutočným a vážnym problémom, pretože tak to tvrdia vedci (Ojala 2021).

Na základe výsledkov štúdie môžeme konštatovať, že sme zistili pozitívny vzťah medzi dôverou v seba a ekologickou úzkosťou, čo je v súlade so zisteniami iného výskumu (Ojala 2021). Solomon a Flores (2001) sa snažia o vysvetlenie tohto vzťahu a uvádzajú, že dôvera v

seba predpokladá prevzatie zodpovednosti za zlepšenie stavu klimatickej krízy, čo nevyhnutne povedie k istej miere úzkosti, takže dôvera v seba automaticky neznamená absenciu všetkej úzkosti. Naopak, absencia obáv môže naznačovať nedostatok skutočnej dôvery v seba a môže byť znakom ľahostajnosti alebo nevedomosti. Medzi dôverou vo vedu a dôverou v organizácie a ekologickou úzkosťou sa nepreukázal významný pozitívny vzťah.

Dôvodom nepotvrdenia týchto vzťahov môže byť to, že na Slovensku sa médiá nevenujú téme klimatických zmien dostatočne. Ľuďom môžu klimatické zmeny sprostredkovať len vedci. Vedci a environmentálne organizácie neuplatňujú vzťah, ktorí vedci a organizácie v zahraničí využívajú na to, aby prostredníctvom zvýšeného prísunu informácií o klimatických zmenách vyvolali v ľuďoch väčšie obavy z klimatických zmien a prinútili ich tak viac sa angažovať v ochrane klímy (Owens; Milfont 2012).

Záver

Hlavným zámerom tejto štúdie bolo overiť existenciu vzťahu medzi prediktormi ekologickej úzkosti (vedomosti o klimatických zmenách, dôvera v seba, vedu a organizácie) a ekologickou úzkosťou. Kontrolné premenné v tomto výskume boli premenné rod a vek.

Konkrétne sme predpokladali významný vzťah medzi vedomosťami o klimatických zmenách a ekologickou úzkosťou. Vedomosti o klimatických zmenách sme rozdelili do dimenzií: vedomosti o dôsledkoch klimatických zmien, vedomosti o príčinách klimatických zmien, vedomosti o správaní v prospech klímy a vedomosti o fyzikálnych javoch spájaných s klimatickými zmenami.

Predpoklad, že medzi vedomosťami o dôsledkoch klimatických zmien a ekologickou úzkosťou bude významný pozitívny vzťah sme nepotvrdili. Ďalej sme predpokladali významný pozitívny vzťah medzi vedomosťami o príčinách klimatických zmien a ekologickou úzkosťou, ktorý sme nepotvrdili. Predpoklad významne pozitívneho vzťahu medzi vedomosťami o správaní v prospech klímy a ekologickou úzkosťou sme nepotvrdili. Predpokladali sme významný negatívny vzťah medzi vedomosťami o fyzikálnych javoch spájaných s klimatickými zmenami a ekologickou úzkosťou. Tento vzťah sme nepotvrdili. Zistenia sú v rozpore s výsledkami výskumov, v ktorých sa zistilo, že vyššie úrovne vedomostí o príčinách klimatických zmien, o dôsledkoch klimatických zmien a o správaní v prospech klímy súviseli so zvýšenými obavami z klimatických zmien. Vyššia úroveň vedomostí o fyzikálnych javoch spájaných s klimatickými zmenami nemala v zahraničných štúdiách na obavy žiadny vplyv.

V rámci kontrolných premenných sme predpokladali, že adolescenti budú mať vyššiu mieru ekologickej úzkosti ako dospelí. Tento vzťah sme nepotvrdili. Rovnako sme nepotvrdili ani predpoklad, že ženy budú mať vyššiu mieru ekologickej úzkosti ako muži. Vo výskume sa zistilo, že muži majú vyššiu mieru ekologickej úzkosti. Tieto zistenia sú v rozpore s inými výskumami.

Predpoklad, že medzi dôverou v seba, vedu a organizácie a ekologickou úzkosťou existuje významný pozitívny vzťah sme potvrdili len čiastočne. Zistili sme významný pozitívny vzťah medzi dôverou v seba. Predpoklad významne pozitívneho vzťahu medzi dôverou vo vedu a organizácie a ekologickou úzkosťou sme nepotvrdili, čo je v rozpore so zahraničnými výskumami.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- ALBRECHT, G., 2011. *Chronic Environmental Change: Emerging "Psychoterratic" Syndromes*. Retrieved November, 11, 2020. [online]. Dostupné z: <https://scite.ai/reports/chronic-environmental-change-emerging-psychoterratic-1xWpeV>.
- BARAHMAND, U., 2008. Age and gender differences in adolescent worry. In: *Personality and Individual Differences*, 45(8), s. 778-783.
- BERRY, H. L., & D. Peel, 2015. Worrying about climate change: Is it responsible to promote public debate? In: *BJPsych International*, 12(2), s. 31-32.
- BODNAR, S., 2008. Wasted and Bombed: Clinical Enactments of a Changing Relationship to the Earth. In: *Psychoanalytic Dialogues*, 18(4), s. 484-512.
- BOON, H., 2009. Climate Change? Who Knows? A Comparison of Secondary Students and Pre-service Teachers. In: *Australian Journal of Teacher Education*, 35(1), s. 104-120.
- CASTELLOE, M., 2018. *Coming to terms with ecoanxiety*. Retrieved January 9, 2021. [online]. Dostupné z: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-me-in-we/201801/coming-termsecoanxiety>.
- CLAYTON, S., 2019. Psychology and climate change. In: *Psychologist Papers*, 40(3), s. 167-173.
- CLAYTON, S., 2020. Climate anxiety: Psychological responses to climate change. In: *Journal of Anxiety Disorders*, 74(102263), s. 203-220.
- CLAYTON, S., B. KARAZSIA, 2020. Development and validation of a measure of climate change anxiety. *Journal of Environmental Psychology*, 69(101434), s. 103-112.
- CLAYTON, S., C. MANNING, K. KRYGSMAN, M. SPEISER, 2017. *Mental health and our changing climate: Impacts, implications, and guidance*. Retrieved October 19, 2020. [online]. Dostupné z: <http://ecoamerica.org/wp-content/uploads/2017/03/ea-apa-psych-report-web.pdf>.
- Climate Council of Australia, 2019. *Weather gone wild: Climate change fuelled extreme weather in 2018*. Retrieved October 22, 2020. [online]. Dostupné z: <https://www.climatecouncil.org.au/resources/climate-change-extreme-weather/>.
- DIJKSTRA, E., M. GOEDHART, 2012. Development and validation of the ACSI: Measuring students' science attitudes, pro-environmental behaviour, climate change attitudes and knowledge. *Environmental Education Research*, 18(6), s. 733-749.
- Eurobarometer, 2005. *The attitudes of European citizens towards environment*. Retrieved December 10, 2020. [online]. Dostupné z: https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_217_en.pdf.
- HARRIS, J. A., R. J. HOBBS, E. HIGGS, J. ARONSON, 2006. Ecological Restoration and Global Climate Change. *Restoration Ecology*, 14(2), s. 170-176.
- HARRIS, P. L., M. A. KOENIG, 2006. Trust in testimony: How children learn about science and religion. *Child Development*, 77(3), s. 505-524.
- HAUSFATHER, Z., 2019. *Analysis: why children must emit eight times less CO2 than their grandparents*. Retrieved November 20, 2020. [online]. Dostupné z: <https://www.carbonbrief.org/analysiswhy-children-must-emit-eight-times-less-co2-than-their-grandparents>.
- IPCC, 2014. *Summary for Policymakers*. In: *Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Retrieved November 23, 2020. [online]. Dostupné z: <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg3/>.
- KERR, S., S. WALZ, 2007. Holes' in student understanding: addressing prevalent misconceptions regarding atmospheric environmental chemistry. *Journal of Chemical Education*, 84(10), s. 1693-1696.

- LEE, K., N. GJERSOE, S. O'NEILL, J. BARNETT, 2020. Youth perceptions of climate change: A narrative synthesis. *WIREs Climate Change*, 11(3), s. 641-665.
- MCCRIGHT, A. M., 2010. The effects of gender on climate change knowledge and concern in the American public. *Population and Environment*, 32(1), s. 66-87.
- MILFONT, T. L., 2012. The Interplay Between Knowledge, Perceived Efficacy, and Concern About Global Warming and Climate Change: A One-Year Longitudinal Study. *Risk Analysis*, 32(6), s. 1003-1020.
- MILLER-SLOUGH, R. L., J. DUNSMORE, 2016. Parent and friend emotion socialization in adolescence: Associations with socio-emotional adjustment. *Adolescent Research Review*, 1(4), s. 287-305.
- MOUTIER, S., S. PLAGNE-CAYEUX, A-M. MELOT, O. HOUDE, 2006. Syllogistic reasoning and belief-bias inhibition in school children: Evidence from a negative priming paradigm. *Developmental Science*, 9(2), s. 166-172.
- NORTON, A., L. LEAMAN, 2004. *The day after tomorrow: Public opinion on climate change*. Retrieved November 5, 2020. [online]. Dostupné z: https://climateprediction.net/wp-content/schools/mori_poll.pdf.
- OJALA, M., 2005. Adolescents' Worries about Environmental Risks: Subjective Well-being, Values, and Existential Dimensions This research was supported by the Swedish Knowledge Foundation and by a grant to the author from the Foundation of Lars Hierta's Memory. Special thanks to Professor Håkan Stattin and two anonymous reviewers for valuable comments on earlier drafts of this paper. *Journal of Youth Studies*, 8(3), s. 331-347.
- OJALA, M., 2012a. Hope and climate change: The importance of hope for environmental engagement among young people. *Environmental Education Research*, 18(5), s. 625-642.
- OJALA, M., 2012b. Regulating worry, promoting hope: How do children, adolescents, and young adults cope with climate change? *International Journal of Environmental and Science Education*, 7(4), s. 537-561.
- OJALA, M., 2015. Climate change skepticism among adolescents. *Journal of Youth Studies*, 18(9), s. 1135-1153.
- OJALA, M., 2021. *To trust or not to trust? Young people's trust in climate change science and implications for climate change engagement*. Retrieved January 3, 2021. [online]. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14733285.2020.1822516>.
- ÖSTERLIND, K., 2005. Concept formation in environmental education: 14-year olds' work on the intensified greenhouse effect and the depletion of the ozone layer. *International Journal of Science Education*, 27(8), s. 891-908.
- PIELKE, R. A., 2005. Misdefining "climate change": consequences for science and action. *Environmental Science and Policy*, 8(6), s. 548-561.
- PIHKALA, P., 2019. *Climate Anxiety*. Retrieved November 14, 2020. [online]. Dostupné z: <https://mieli.fi/en/raportit/climate-anxiety>.
- PIHKALA, P., 2020. Anxiety and the Ecological Crisis: An Analysis of Eco-Anxiety and Climate Anxiety. *Sustainability*, 12(19), s. 7836-7843.
- SEARLE, K., K. GOW, 2010. Do concerns about climate change lead to distress? *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 2(4), s. 362-379.
- SHEPARDSON, D. P., D. NIYOGI, S. CHOI, U. CHARUSOMBAT, 2010. Students' conceptions about the greenhouse effect, global warming, and climate change. *Climatic Change*, 104(3), s. 481-507.
- SHI, J., V. H. M. VISSCHERS, M. SIEGRIST, J. ARVAI, 2016. Knowledge as a driver of public perceptions about climate change reassessed. *Nature Climate Change*, 6(8), s. 759-762.

- SOLOMON, R. C., F. FLORES, 2001. *Building Trust in Business, Politics, Relationships, and Life*. Retrieved September 29, 2020. [online]. Dostupné z: <https://sites.google.com/site/specipatrican/pdf-download-building-trust-in-business-politics-relationships-and-life-full-download-by-robert-c-solomon>.
- STEPHENSON, D., 2008. *Definition, diagnosis, and origin of extreme weather and climate events*. Retrieved November 10, 2020. [online]. Dostupné z: <http://empslocal.ex.ac.uk/people/staff/dbs202/publications/2008/extremes.pdf>.
- STEVENSON, K. T., N. PETERSON, H. BONDELL, S. MOORE, S. CARRIER, 2014. Overcoming skepticism with education: interacting influences of worldview and climate change knowledge on perceived climate change risk among adolescents. *Climatic Change*, 126(4), s. 293-304.
- THREADGOLD, S., 2012. 'I reckon my life will be easy, but my kids will be buggered': ambivalence in young people's positive perceptions of individual futures and their visions of environmental collapse. *Journal of Youth Studies*, 5(1), s. 17-32.
- TOBLER, C., V. H. M. VISSCHERS, M. SIEGRIST, 2012. Consumers' knowledge about climate change. *Climatic Change*, 114(2), s. 189-209.
- VanLEUVAN, P., 2004. Young women's science/mathematics career goals from seventh grade to high school graduation. *Journal of Educational Research*, 97(1), s. 248-267.
- WHITMARSH, L., 2008. Are flood victims more concerned about climate change than other people? The role of direct experience in risk perception and behavioural response. *Journal of Risk Research*, 11(3), s. 351-374.
- WHITMARSH, L., 2011. Scepticism and Uncertainty about Climate Change: Dimension, Determinants and Change over Time. *Global Environmental Change*, 21(2), s. 690-700.
- WU, J., G. SNELL, H. SAMJI, 2020. Climate anxiety in young people: a call to action. *Lancet Planet Health*, 4(10), s. 435-436.

19 VÝZNAM ŠKOLSKEJ SOCIÁLNEJ PRÁCE A IMPLIKÁCIA EKOLOGICKÝCH PERSPEKTÍV PRI RIEŠENÍ ZÁŠKOLÁCTVA

Nikola Juhássová

Študijný odbor: Sociálna práca

Študijný program: sociálna práca

Stupeň, forma, ročník štúdia: Mgr., denná, 2.

Konzultant: Mgr. Antónia Sabolová Fabianová, PhD.

Abstrakt

Predkladaná štúdia ponúka komplexný teoreticko-metodologický koncept, ktorý obohacuje prepojenie unikátneho vzťahu konceptu ekologických perspektív a školskej sociálnej práce, ktoré môžu prispieť k riešeniu sociálno-patologického javu záškoláctva. Primárnym cieľom predkladaného príspevku je prezentovať výsledky teoreticko-empirickej štúdie zameranej na implikáciu ekologických perspektív v sociálnej práci pri riešení záškoláctva v kontexte poukázania na význam školskej sociálnej práce. Oblasťou empirického skúmania mapovania je vnímanie záškoláctva v spojitosti s konceptom ekologických perspektív a profesionalizácie školskej sociálnej práce. Výskumným problémom aplikačnej štúdie je skúmanie rozdielnosti vo vnímaní problematiky záškoláctva a jeho riešenia v kontexte ekologických perspektív u dvoch kategórií výskumného súboru: u študentov a študentiek študijných odborov sociálnej práce *Filozofickej fakulty* a pedagogických odborov *Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*. Použitou výskumnou metódou je autorský dotazník v elektronickej forme. Spôsob prístupu k spracovaniu dát je zvolením kvantitatívnej stratégie, použitím štatistických vyhodnocovacích metód. Cieľom empirickej časti predkladanej štúdie je interpretácia a porovnanie výskumných zistení v rozdielnosti vnímania záškoláctva medzi dvomi kategóriami výskumného súboru. Analýza empirických dát z mapovania prináša podnetné výsledky smerujúce k vnímaniu sociálno-ekologického rozmeru príčin záškoláctva u výskumného súboru v spätosti s fungovaním v problematických sociálnych prostrediach žiaka alebo žiačky. Sekundárne výsledky mapovania preukazujú potrebu etablovania školskej sociálnej práce a zriadenia pracovnej pozície školského sociálneho pracovníka v základných aj stredných školách v spätosti s pomocou pri riešení záškoláctva v koordinácii s triednym učiteľom a výchovným poradcom.

Kľúčové slová

Záškoláctvo. Riešenie. Ekologické perspektívy. Školská sociálna práca.

1 Úvod do súčasnej problematiky záškoláctva ako objektu sociálnej práce

Problematika záškoláctva je aktuálnou v teórii aj v praxi sociálnej práce. Záškoláctvo je jedným z najčastejších sociálno-patologických javov vyskytujúcich v školskom prostredí spolu so šikanovaním, alkoholizmom, krádežami, kriminalitou a delikvenciou (Bradová 2011; Hroncová a Kraus 2006). Reflektovanie aktuálnej miery výskytu záškoláctva na území Slovenskej republiky zabezpečuje inštitút Štátnej školskej inšpekcie (2019), ktorý poukazuje na mieru vymeškaných neospravedlnených hodín v školskom roku 2018/2019 v 79 kontrolovaných základných školách pri počte 18 404 žiakov celkovo vymeškalo 1 676 807 vyučovacích hodín a z toho bolo vykázaných až 67 072 neospravedlnených hodín (4 %). Najvyšší počet neospravedlnených hodín v školskom roku 2018/2019 eviduje v Košickom kraji s počtom 29 061 hodín. Sociálno-patologický jav záškoláctva vníma Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny v Ružomberku (2019) ako neprítomnosť žiaka na vyučovaní vyznačujúcou sa neospravedlnenou absenciou z vyučovania bez vedomia alebo s vedomím zákonných zástupcov dieťaťa. Upozorňujúc, že na záškoláctvo bez vedomia rodičov je potrebné nahliadať ako na znak určitej reakcie dieťaťa, ktoré nie je schopné situáciu riešiť inak ako únikom zo školského zariadenia. Kyriacou (2005) sa zas venuje označeniu „záškolák“ pod ktorým vníma žiaka, ktorý nedisponuje žiadnym legálnym dôvodom absentovania v škole a predsa ju nenavštevuje. Okrem

Úradov práce, sociálnych vecí a rodiny a odborov sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately participujú na riešení záškoláctva so žiakmi so sociálne-znevýhodneného prostredia podľa Štátnej školskej inšpekcie (2010) aj: výchovní poradcovia (vedením individuálnych pohovorov so žiakmi), zákonní zástupcovia, špeciálny pedagógovia, polícia a miera aktívnej koordinácie prebieha aj so sociálnymi pracovníkmi príslušných komunitných centier. Túto podobnosť koordinácie pracovníkov reflektuje aj Šarišská (2019a) existenciou koordinačných stretnutí pracovníkov pozostávajúcich z: pracovníkov z Odboru sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately, polície, obce a iných úradov, ktorí počas dohodnutých stretnutí pracujú na tvorbe preventívnych opatrení pre klientov a ich rodičov neplniacich si povinnú školskú dochádzku. Vyššie uvedené čísla neospravedlnených vyučovacích hodín potvrdzujú aktuálnosť záškoláctva aj napriek prísne definovanej platnej legislatívnej povinnosti. Zavedenie povinnej školskej dochádzky vychádza primárne z *Ústavného zákona č. 460/1992 Zb.*, pod interpretáciou: „Každý má právo na vzdelanie. Školská dochádzka je povinná. Jej dĺžku po vekovú hranicu ustanoví zákon“. Ďalej je spätá so *Zákonom č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní* a jeho § 19 *Povinná školská dochádzka*, ktorý definuje povinnosť žiaka plniť desaťročnú povinnú školskú dochádzku, od ktorej nemožno oslobodiť, a to až do dovŕšenia 16. roku veku žiaka. V prípadoch neplnenia povinnosti povinnej školskej dochádzky je uplatniteľným pri jeho následkoch *Zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálno-právnej ochrane detí a sociálnej kuratele*, kedy sa stáva opodstatneným zásah sociálneho pracovníka alebo sociálnej pracovníčky z *Úradu práce, sociálnych vecí a rodiny* a tiež v legislatívnej rovine je opatrené neposkytnutie prídavku na dieťa pri neplnení riadnej školskej dochádzky prítomnom v *Zákone č. 600/2003 Z. z. o prídavku na dieťa*. V trestno-právnej následkovej rovine záškoláctva je potrebné upozorniť na *Trestný zákon č. 300/2005 Z. z.*, a jeho § 211 *Ohrozovanie mravnej výchovy mládeže* z ktorého plynie, že v prípadoch ak osoba bráni v povinnej školskej dochádzke osobe mladšej ako 18 rokov, bude potrestaná odňatím slobody až na dva roky.

2 Implikácia ekologických perspektív pri riešení záškoláctva a význam etablovania školskej sociálnej práce

Implikácia historického konceptu sociálno-ekologických perspektív a modernej školskej sociálnej práce predstavuje potencionálne východisko pre riešenie záškoláctva zo strany sociálnej práce. Autorka Levická (2012) vníma prejav záujmu o ekologické koncepty a ich aplikáciu do sociálnej práce ako jednej z pomáhajúcich profesií v 60. rokoch 20. storočia. Ekologické perspektívy poskytujú sociálnym pracovníkom a sociálnym pracovníčkam relevantné vysvetlenie vzťahu človeka a prostredia. Optika Skotákovej (2015; Balogová et al. 2016) poukazuje na podstatu ekologickej perspektívy, ktorou je vzájomné prepojenie „človeka v prostredí“. V ekologických perspektívach v sociálnej práci ide o prepojenosť klienta a jeho prostredia a zmeny v interakciách medzi nimi. Aplikáciu ekologickej perspektívy v sociálnej práci v školskom prostredí sa usilujú priblížiť Vasil'ová a Lovašová (2018) pomocou významnej úlohy pri vzájomnej interakcii medzi žiakom a jeho sociálnym prostredím. Žiak je v kontexte ekologických perspektív vnímaním ako neoddeliteľná súčasť sociálnych systémov, ktoré ho obklopujú. Aplikácie autor Howe (2009; Skyba 2015a) podrobne popisuje kontext obsahu jednotlivých systémov sociálnej ekológie žiaka, s ktorými je vo vzájomnej interakcii. Mikrosystém: zahŕňa najbližšie prostredie jednotlivca patrí tu napr. rodina, trieda, rovesnícka skupina, ktoré má na neho najväčší vplyv. Mezosystém: v sebe zahŕňa interakcie medzi dvoma mikrosystémami napr. škola a rodina, žiak a rovesníci a pod. Exosystém: je systémom s nepriamou participáciou na rozvoji dieťaťa napr. pracovné prostredie jeho rodičov, ktorého dieťa nie je priamym účastníkom ale vplyva na situáciu v rodine a jeho život. Makrosystém: predstavuje širší socio-kultúrny kontext, ktorý zahŕňa: životný štýl, zvyky, kultúrne normy, hodnoty a očakávané správanie vyplývajúce z jednotlivých rôl. Pre chronosystém sa stáva charakteristickým zachytávanie vplyvov a zásadných zmien v priebehu života človeka, ktoré

môžu zmeniť interakcie napr. rozvod rodičov a vzťahy medzi dieťaťom a rodičom. Práve v týchto prostrediach môžu vznikať príčiny záškoláctva, ktoré zdôrazňuje pedagogička Bakošová (2002) a sú odvodenými z vonkajšieho vplyvu prostredia napr. z rodinného a školského prostredia, vplyvu rovesníckych a iných skupín. Problematiku príčin záškoláctva objasňuje Lednická (2007; Hroncová a Kraus 2006), ktorá obdobne v príčinách z vonkajšieho prostredia kladie dôraz na príčiny záškoláctva nadväzujúce na jednotlivé prostredia či vzťahy, ktoré sa podieľajú na záškoláctve. V negatívnom vzťahu ku školskému prostrediu môže ísť o prejavy neúspešnosti žiaka v školských povinnostiach napr. kladením neprimeraných požiadaviek na dieťa alebo prílišných očakávaní na vedomosti a schopnosti dieťaťa, zlé sociálne vzťahy alebo negatívna atmosféra v škole alebo aj výskyt šikanovania žiaka, ktorý reaguje záškoláctvom. Z vplyvu rodinného prostredia potencionálne príčiny záškoláctva môžu prameniť z nezájmu rodičov o dieťa na získanie pozornosti, výchova založená na príkazoch a zákazoch, požadovaný perfekcionizmus, nedôslednosť výchovy alebo rodičia, ktorí pôsobia ako negatívny príklad.

Školská sociálna práca je v podmienkach Slovenskej republiky aktuálne spoločensky nepoznanou, nerozvinutou a legislatívne neetablovanou profesiou (Vasiľová a Lovašová 2018; Skyba 2013, 2014; Rusnáková a Spustová 2018). Autorka Matulayová (2014) nachádza zmysel absentovania školskej sociálnej práce náhradou sociálnej práce v rezorte školstva, a to v dvoch rovinách. V prvej rovine je sociálna práca realizovaná inými odborníkmi, priamo v škole koordinátormi výchovy a prevencie, sociálnymi pedagógmi alebo inými odborní zamestnancami školy. Obsahom druhej roviny je sociálna práca realizovaná v rezorte školstva: v zariadeniach výkonu ochrannej alebo ústavnej výchovy alebo v stredisku výchovnej starostlivosti. Nadväzujúc na popísané Skyba (2014) poukazuje na úlohy školských sociálnych pracovníkov a pracovníčok, ktoré vyplývajú z aspektov posúdenia potrieb žiakov v rôznych oblastiach sociálneho fungovania, interakcií medzi rodinou a školou a rozvoja, implementovaním a hodnotením nových modelov, poskytovaním služieb v školách a spolupráce, facilitovania a koordinácie jednotlivých služieb v školskom prostredí včasnej intervencie a procesu monitoringu. Cieľom školskej sociálnej práce je prevencia a intervencia v problémovom správaní detí, posilňovanie rodín pri riešení problémov a zabezpečenie otvorenej komunikácie medzi školou a rodinou žiaka (Dupper 2002; Vasiľová a Lovašová 2018). Na potrebu etablovania školskej sociálnej práce poukazuje Skyba (2013) vo svojej analýze z realizovaného výskumu s názvom „*Školská sociálna práca optikou expertov a expertiek pracujúcich deťmi a mládežou*“ z roku 2012, z ktorého plynie podnetné výskumné zistenie: 74,20 % učiteľov zúčastnených pedagógov na výskume udalo, že školský sociálny pracovník by sa mal podieľať na riešení záškoláctva. Túto spätnú väzbu respondenti argumentovali tým, že záškoláctvo je problémom, ktoré si vyžaduje riešenie prostredníctvom zriadenia pozície školského sociálneho pracovníka priamo na školách. Následne Vasiľová a Lovašová (2018) tvrdia, že samotná školská sociálna práca je odvodená z ekologických prístupov. Školskú sociálnu prácu vnímajú cez osobnosť školského sociálneho pracovníka, ktorý je profesionálom, vykonáva množstvo úloh v školskom prostredí spojených s výkonom takých úloh, ktoré nespádajú pod kompetencie pedagógov ani iných zamestnancov školy. Práca školského sociálneho pracovníka je nepedagogická, zaoberajúca sa primárne oblasťou sociálnych vzťahov v školskom prostredí. Výskumníčky Rusnáková a Spustová (2018) reflektujú výhodu zavedenia školského sociálneho pracovníka vo vzťahu k súčasnému výkonu pozície výchovných poradkýň na základe realizovaných rozhovorov. Účastníci výskumu reflektovali pozíciu výchovného poradcu ako zaťažujúcu, pretože pedagóg má svoje učiteľské povinnosti ale zároveň kompetencie a úlohy výchovných poradkýň. Úlohy sa týkajú poskytovania poradenstva žiakom, učiteľom, rodičom, žiakom so špeciálno-výchovnými potrebami alebo tiež žiakom zo sociálne znevýhodneného prostredia zahŕňujúc aj administratívu. Výchovný poradca na základnej škole má tiež v kompetencii riešenie výchovných problémov žiakov a žiačok vrátane riešenia záškoláctva.

Výskumníčky sa zhodujú v presvedčení uvítania pozície školského sociálneho pracovníka zo strany výchovných poradcov z dôvodu menšej záťaži rozdelením činností. Klientom školskej sociálnej práce podľa Facuny (2016) môže byť napr. dieťa, žiak alebo rodina, ktorá si vyžaduje pomoc, z dôvodu nepriaznivej sociálnej situácie alebo určitého sociálneho problému. V spojitosti uplatnenia školskej sociálnej práce pri riešení záškoláctva sa žiada vyzdvihnúť sociálno-interakčný model školskej sociálnej práce, ktorý kategorizoval Alderson (1972, in: Vasil'ová a Lovašová 2018). Sociálno-interakčný model upozorňuje na vplyvy skupín žiaka, do ktorých patrí. Ide napr. o mikrosystémy ako rodina, školské prostredie alebo iné komunity a aplikačne okrajovo zachytáva vplyvy záškoláctva. Súhlasne so Skyba (2015b) môžeme reflektovať, že uplatnenie pozície školského sociálneho pracovníka alebo pracovníčky etablovaním do slovenských podmienok nachádza v procese význam – zameraný na redukciiu alebo odstránenie nežiaducich sociálnych javov spojených s problémami žiakov aj v prípade záškoláctva. Školský sociálny pracovník môže byť prínosným v poskytovaní sociálnych služieb zameraných na správanie žiaka, optimalizáciu sociálneho fungovania žiaka, vytváranie priaznivej sociálnej klímy v školskom prostredí a prispievania k riešeniu rôznych konfliktov, čo vedie k prevencii a redukcii školskej neúspešnosti.

3 Realizovaný výskum

Realizovaný výskum sa zameriaval na skúmanie vnímania problematiky záškoláctva, etablovania školskej sociálnej práce v kontexte uplatnenia ekologických perspektív. Realizácia mapovania prebiehala v máji 2020. Na výskume sa zúčastnilo 16 študentov sociálnej práce a 25 študentov pedagogických odborov. Pri kreovaní výskumu sme zvolili kvantitatívnu stratégiu výskumu. Zvoleným typom výskumu je mapovanie a výskumnou metódou je elektronický autorský dotazník. Spôsob spracovania dát prebehol prostredníctvom štatistických procedúr v programe *Excel*. Výsledkom mapovania sú numerické hodnoty a grafické spracovanie prezentované v časti interpretácia výskumných dát spolu so slovným komentárom.

3.1 Hlavný výskumný problém

Hlavným výskumným problémom obidvoch kategórií výskumného súboru je rozdielnosť vo vnímaní problematiky záškoláctva a jeho riešenia v kontexte ekologických perspektív u študentov a študentiek sociálnej práce *Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*, a u študentov a študentiek pedagogických odborov z *Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*. Základným teoretickým východiskom je, že pod záškoláctvom Bakošová (2008) rozumie úmyselné a vedomé vynechanie vyučovania žiakom, bez toho aby o tom vedeli rodičia. Za možné príčiny, ktoré nadväzujú na jednotlivé prostredia vníma Lednická (2007; Hroncová a Kraus 2006) to, že pochádzajú z: negatívneho vzťahu ku škole, vplyvu rodinného prostredia, vrstovníckeho prostredia a iných dôvodov zakotvených v prežívaní žiaka. Uvedené prostredia tvoria tzv. ekologický koncept sociálnej práce, ktorý sa vyznačuje prepojenosťou klienta, jeho prostredia a zmien v ich interakciách (Skotáková 2015; Balogová et al. 2016). Pri aplikácii ekologickej perspektívy v školskom prostredí zohráva podstatnú rolu vzájomná interakcia medzi žiakom a jeho sociálnym prostredím (sociálnymi systémami). Žiak tvorí súčasť sociálnych systémov ako napr. rodiny, školy, rovesníkov a iných vplyvných komunít (Vasil'ová a Lovašová 2018). Ako sme už načrtli v teoretickej časti, v priamom kontakte so záškolákmi v školskom prostredí sú pedagógovia, ktorí realizujú dočasné opatrenia na jeho eliminovanie. Pedagóg, pri registrovaní záškoláctva a vykázaní neospravedlnených hodín kontaktuje Oddelenie sociálno-právnej ochrany detí a sociálnej kurately na miestnom príslušnom Úrade práce, sociálnych vecí a rodiny. Vzťah budúcich pedagógov a sociálnych pracovníkov pre riešenie záškoláctva si vyžaduje efektívnu spoluprácu. Na základe argumentácie o koordinácii vyššie uvedených dvoch profesií sme zvolili výskumný súbor pozostávajúci z budúcich pedagógov a budúcich sociálnych pracovníkov. V nadväznosti na

participáciu riešenia problematiky záškoláctva v školskom prostredí prostredníctvom sociálnej práce Skyba (2014) zdôrazňuje koncept školskej sociálnej práce, ktorá je jednou z možností pri pomoci s riešením záškoláctva. Profesionálne uplatnenie školského sociálneho pracovníka v Slovenskej republike absentuje aj v legislatívnej rovine. Z podloženej odbornej argumentácie o prepojenosti a dôležitosti koordinácie pedagogických odborníkov a sociálnych pracovníkov, tu vyvstáva opodstatnenosť výskumného problému zakoreneného vo vnímaní problematiky záškoláctva a jeho riešenia prostredníctvom ekologických perspektív u študentov a študentiek vybraných fakúlt *Prešovskej univerzity v Prešove*.

3.2 Výskumný cieľ

Primárnym výskumným cieľom mapovania bolo zistiť vnímanie záškoláctva v kontexte ekologických perspektív u študentov a študentiek sociálnej práce *Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove* a študentov a študentiek *pedagogických odborov Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*. Čiastkovým výskumným cieľom mapovania bolo zistiť kategoriálne rozdiely vo vnímaní problematiky záškoláctva medzi študentmi študijných odborov sociálna práca a pedagogických odborov *Prešovskej univerzity v Prešove*.

3.3 Výskumné otázky

VO1: Akú najčastejšiu vonkajšiu príčinu záškoláctva prameniaku z prostredia vnímajú študenti sociálnej práce a pedagogických odborov?

VO2: Vnímajú študenti obidvoch kategórií zánik výskytu záškoláctva u žiaka, nápravou resp. vyriešením problému v prostredí, ktoré predstavuje jeho príčinu vzniku?

VO3: Existuje rozdiel vo vnímaní potreby etablovania školskej sociálnej práce v podmienkach *Slovenskej republiky* na riešenie problematiky záškoláctva medzi študentmi sociálnej práce a študentmi pedagogických odborov?

VO4: Existuje rozdiel vo vnímaní predstavy pracovnej pozície školského sociálneho pracovníka na základných školách ako koordinátora riešenia záškoláctva medzi študentmi sociálnej práce a študentmi pedagogických odborov?

3.4 Výskumný súbor

Výber výskumného súboru bol zámerný. Hlavnou podmienkou pre účasť na výskume bolo prebiehajúce štúdium v dennej forme na prvom a druhom stupni v študijnom odbore sociálna práca na *Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove* alebo v pedagogickom odbore *Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*. Dostupný výskumný súbor preto tvoria dve výskumné kategórie: študenti a študentky odboru sociálna práca a pedagogických odborov, medzi ktorými sa zisťovali kategoriálne rozdiely vo vnímaní záškoláctva. Celkový počet zúčastnenej výskumnej vzorky na mapovaní je 41 respondentov. Výskumný súbor podľa rodu tvorilo 35 žien (85,4 %) a 6 mužov (14,6 %). Výskumný súbor na základe stupňa štúdia tvorilo 32 študentov (78 %) 1. stupňa denného štúdia a 9 študentov denného štúdia 2. stupňa (22 %) z celkového výskumného súboru. Výskumný súbor pozostával z 16 študentov sociálnej práce (39 %) a 25 študentov pedagogických odborov (61 %) z celého výskumného súboru. Na základe kritéria rozloženia výskumného súboru podľa veku sa zúčastnilo najviac respondentov vo veku 22 rokov (10 respondentov); vo veku 20 rokov (9 respondentov); vo veku 21 rokov (8 respondentov); a vo veku 19 rokov (1 respondent). Priemerný vek výskumnej vzorky bol 21,85 roka.

3.5 Metodológia výskumu

Pri tvorbe metodológie sme vychádzali primárne z autora Gavoru (2008) a publikácie a špecifiká realizovania mapovania sme preberali z metodológie od Bačíkovej a Janovskej (2018). Zvolený typ výskumu je mapovanie, deskriptívny typ výskumu. Voľbu tohto typu

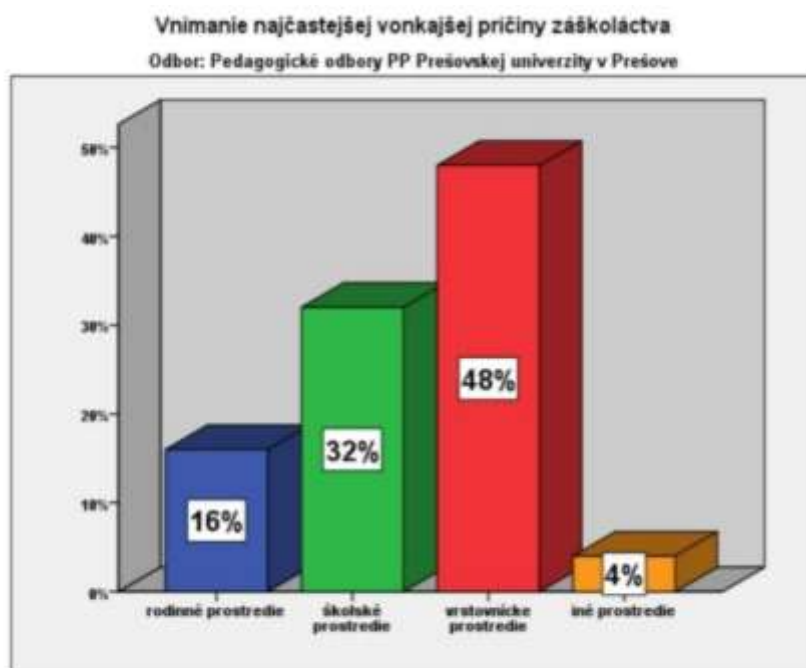
výskumu argumentujeme potrebou zachytenia vnímania s následným porovnaním rozdielov v dvoch kategóriách výskumného súboru. Zvolenou výskumnou metódou je dotazník. Dotazník bol anonymný a bol určený iba pre respondentov splnených kritérií definovaných vo výskumnom súbore. Dotazník bol zostavený autorkou predkladanej štúdie opierajúc sa o hlavné východiská problematiky. Dotazníková batéria pozostávala z dvoch častí. Prvá časť, bola zameraná na zber sociálno-demografických údajov. Druhá časť, predstavovala otázky zamerané na vyjadrenie vnímania záškoláctva. Dotazník bol zložený z otvorených aj uzatvorených otázok. Každá položka dotazníka vyžadovala voľbu jednej odpovede. Všetky otázky elektronického dotazníka boli povinné. Uzatvorené otázky ponúkali respondentom spektrum rôznych možností vo forme viacbodových škál. Výskumom získané údaje boli použité výlučne pre účel štúdie. Dotazník bol distribuovaný dvom kategóriám výskumného súboru zverejnením dotazníka na sociálnej sieti *Facebook*, v skupine *Prešovská univerzita v Prešove* aj spoločným ročníkovým emailom.

3.6 Interpretácia výskumných dát

Interpretácia dát je zameraná na prezentovanie odpovedí na výskumné otázky. Dáta boli získané štatistickými procedúrami, sú anonymné a slúžia na overenie stanovených hypotéz.

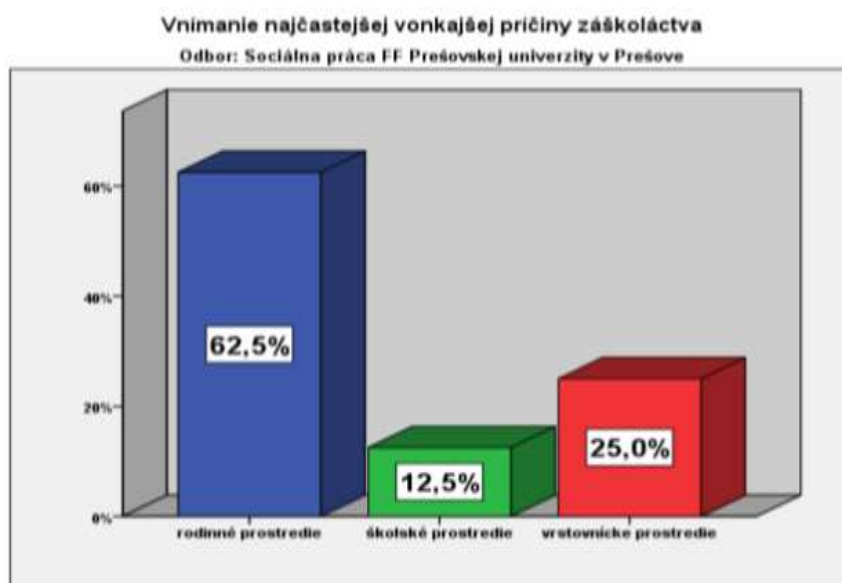
H1: *Predpokladáme, že študenti sociálnej práce vnímajú najčastejšiu príčinu záškoláctva prameniáciu z rodinného prostredia, zatiaľ čo študenti pedagogických odborov vnímajú najčastejšiu príčinu záškoláctva odvodenú zo školského prostredia.*

Pomocou analýzy výskumných dát v podobe **Grafu č.1** a **Grafu č.2**, konštatujeme, že 62,5 % študentov výskumnej kategórie odboru sociálna práca reflektuje hlavnú príčinu záškoláctva odvodenú z rodinného prostredia. Ďalej 12,5 % študentov sociálnej práce uvádza ako najčastejšiu príčinu prameniáciu zo školského prostredia a 25 % z vrstovníckeho prostredia. Z **Grafu č.1** vyplýva, že 48 % respondentov pochádzajúcich z pedagogických odborov hľadá hlavnú príčinu zakotvenú vo vrstovníckom prostredí; nasleduje príčina zo školského prostredia (32 %); príčina pochádzajúca z rodinného prostredia (16 %); najnižší počet respondentov zvolilo možnosť príčiny odvodennej z iného prostredia (4 %). **Hypotéza 1**, týkajúca sa študentov sociálnej práce vo vnímaní najčastejšej príčiny záškoláctva prameniacej z rodinného prostredia sa u 62,5 % študentov potvrdila. **Hypotéza 1**, týkajúca sa študentov pedagogických odborov v najčastejšej príčine prameniacej z školského prostredia sa potvrdila len u 32 % odpovedajúcich, a však viac respondentov vníma najčastejšiu príčinu práve vo vrstovníckom prostredí (48 %).

(zdroj: vlastné spracovanie)

Graf č. 1: Vnímanie najčastejšej vonkajšej príčiny záškoláctva študentmi pedagogických odborov PF PU

(zdroj: vlastné spracovanie)

Graf č. 2: Vnímanie najčastejšej vonkajšej príčiny záškoláctva študentmi sociálnej práce FF PU

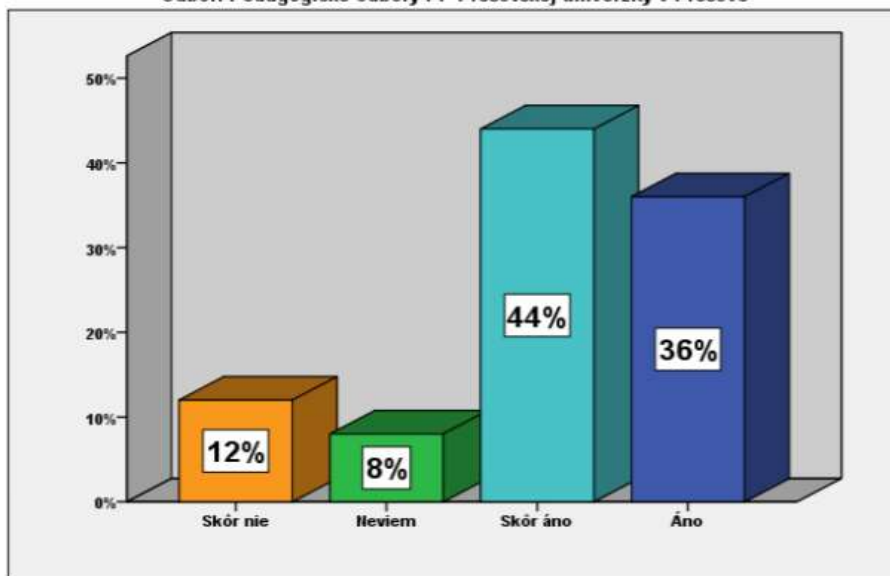
H2: Predpokladáme, že študenti oboch kategórií výskumného súboru vnímajú zánik výskytu záškoláctva nápravou problému v prostredí, ktoré predstavuje jeho príčinu vzniku.

Na základe **Grafov č.3 a č.4** môžeme prezentovať, že na otázku, či je možné nápravou, resp. vyriešením problému v prostredí, ktoré predstavuje jeho vznik záškoláctva dosiahnuť u žiaka zánik výskytu záškoláctva odpovedali študenti odboru sociálna práca kladne a to v 56,3 % áno a 37,5 % skôr áno. Študenti pedagogických odborov odpovedali tiež súhlasne v 44 % skôr áno a 36 % vyjadrilo súhlas. Uvedenú **Hypotézu 2** u študentov sociálnej práce potvrdzuje

56,3 % áno a 37,5 % skôr áno. **Hypotézu 2** potvrdzujú aj študenti pedagogických odborov v 44 % ako skôr áno a 36 % súhlasom áno.

Vnímanie zániku výskytu záškoláctva u žiaka, nápravou problému v prostredí, ktoré predstavuje jeho príčinu vzniku

Odbor: Pedagogické odbory PP Prešovskej univerzity v Prešove

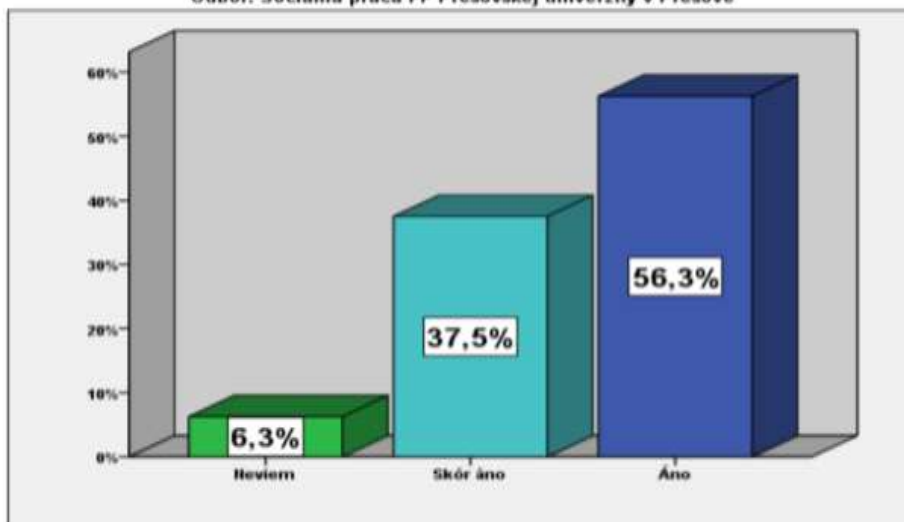

(zdroj: vlastné spracovanie)

Graf č. 3: Vnímanie zániku výskytu záškoláctva u žiaka, nápravou problému v prostredí, ktoré predstavujú jeho príčinu vzniku študentmi pedagogických odborov PF PU

Vnímanie zániku výskytu záškoláctva u žiaka, nápravou problému v prostredí, ktoré predstavuje jeho príčinu vzniku

Odbor: Sociálna práca FF Prešovskej univerzity v Prešove

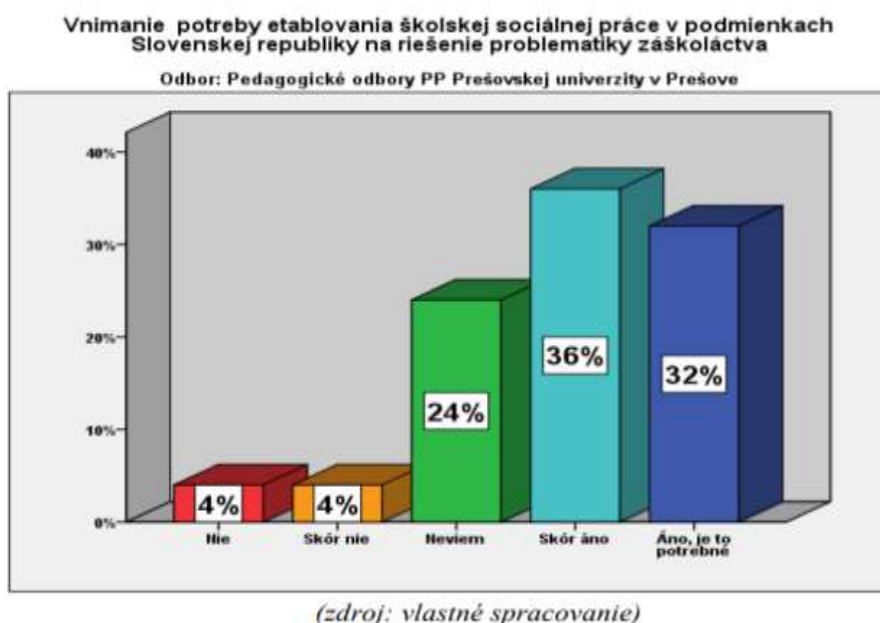

(zdroj: vlastné spracovanie)

Graf č. 4: Vnímanie zániku výskytu záškoláctva u žiaka, nápravou problému v prostredí, ktoré predstavujú jeho príčinu vzniku študentmi sociálnej práce FF PU

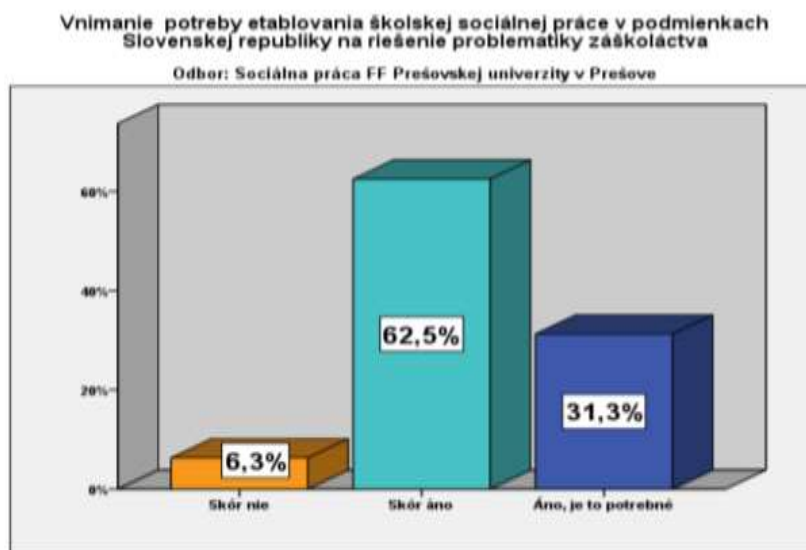
H3: Predpokladáme, že existuje rozdiel vo vnímaní potreby etablovania školskej sociálnej práce v podmienkach Slovenskej republiky na riešenie problematiky záškoláctva medzi študentmi sociálnej práce a študentmi pedagogických odborov.

Grafické znázornenia č. 5 a č. 6 vyjadrujú výskumné zistenia na položenú otázku vnímania potreby etablovania (zakotvenia) školskej sociálnej práce a to legislatívne aj zriadením profesijnej pozície, v podmienkach *Slovenskej republiky* za účelom riešenia problematiky záškoláctva. Študenti odboru sociálna práca prezentujú túto potrebu pomocou vyjadrenia odpovedí skôr áno (62,5 %) a sú o nej presvedčení vyjadrením áno v 31,3 %. Iba 6,3 % sa vyjadrilo skôr nie. Rozdielny pohľad podali študenti pedagogických odborov. Zo študentov pedagogických odborov uviedlo 36 % skôr áno; 32 % áno, čiže považujú potrebu etablovania školskej sociálnej práce pri riešení záškoláctva. Nasledujúc 4 % odpovedalo skôr nie; 4 % vyjadrilo jasný nesúhlas a 8 % z nich nevedelo na otázku odpovedať. **Hypotézu 3** potvrdzujú študenti odboru sociálna práca v 93,8 % vyjadrujúc potrebu etablovania školskej sociálnej práce na riešenie záškoláctva a 68 % študentov pedagogických odborov.

(zdroj: vlastné spracovanie)

Graf č. 5: Vnímanie potreby etablovania školskej sociálnej práce v podmienkach Slovenskej republiky na riešenie problematiky záškoláctva študentmi pedagogických odborov PF PU

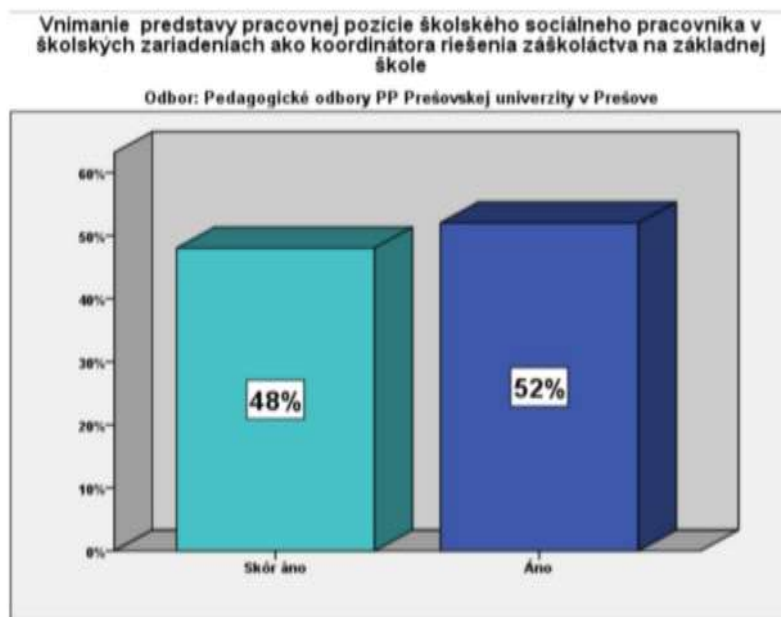

(zdroj: vlastné spracovanie)

Graf č. 6: Vnímanie potreby etablovania školskej sociálnej práce v podmienkach Slovenskej republiky na riešenie problematiky záškoláctva študentmi sociálnej práce FF PU

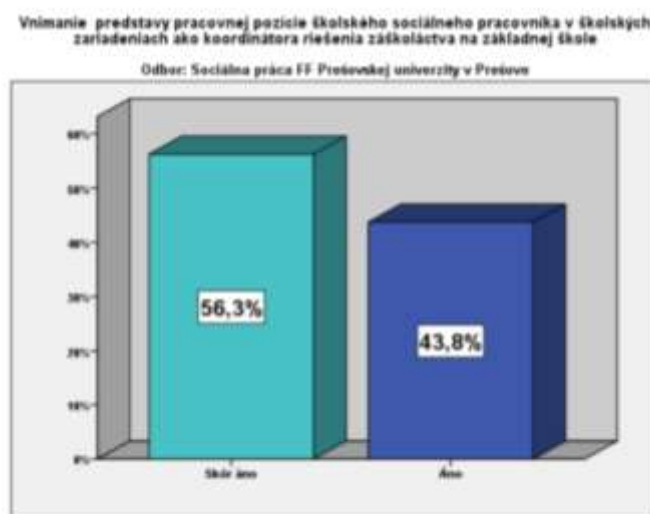
H4: Predpokladáme, že existuje rozdiel vo vnímaní predstavy zriadenia pracovnej pozície školského sociálneho pracovníka v základných školách ako koordinátora riešenia záškoláctva medzi študentmi sociálnej práce a študentmi pedagogických odborov.

Ako vyplýva z **Grafu č. 7** a **Grafu č. 8** respondenti na otázku predstavy zriadenia pracovnej pozície školského sociálneho pracovníka ako koordinátora riešenia záškoláctva v školských zariadeniach - základných školách v odbore sociálna práca vyjadrilo súhlas v 56,3 % skôr áno a 43,8 % áno. Zo študentov študujúcich pedagogické odbory vyjadrilo predstavu zriadenia v odpovedi skôr áno 48 % a 52 % uviedlo výlučný súhlas. **Hypotézu 4**, potvrdzujú súhlasne všetci študenti sociálnej práce aj pedagogických odborov v zriadení školského sociálneho pracovníka v základných školách.

(zdroj: vlastné spracovanie)

Graf č. 7: Vnímanie predstavy pracovnej pozície školského sociálneho pracovníka v školských zariadeniach ako koordinátora riešenia záškoláctva na základnej škole študentmi pedagogických odborov PF PU

(zdroj: vlastné spracovanie)

Graf č. 8: Vnímanie predstavy pracovnej pozície školského sociálneho pracovníka v školských zariadeniach ako koordinátora riešenia záškoláctva na základnej škole študentmi sociálnej práce FF PU

Vyššie predstavené výsledky vedú k formulovaniu nasledujúcich záverov. Realizovaním mapovaním sme hľadali odpovede na výskumné otázky u výskumného súboru, ktoré boli zamerané na: vnímanie najčastejšej vonkajšej príčiny záškoláctva prameniacej z prostredia; vnímanie zániku výskytu záškoláctva u žiaka nápravou problému v prostredí, ktoré predstavuje jeho príčinu vzniku; vnímanie potreby etablovania školskej sociálnej práce v podmienkach Slovenskej republiky na riešenie problematiky záškoláctva a vnímania predstavy pracovnej pozície školského sociálneho pracovníka ako koordinátora riešenia záškoláctva na základných školách medzi študentmi sociálnej práce a študentmi pedagogických odborov. Z výsledkov vyobrazených grafov je zjavné, že väčšina hypotéz sa potvrdila a študenti aj študentky študijných odborov sociálna práca a pedagogických odborov *Prešovskej univerzity v Prešove* vnímajú problematiku záškoláctva ako aktuálnu s presahom príčin záškoláctva v sociálnom prostredí a tým potvrdzujú praktický rozmer ekologického konceptu a kladú dôraz na etablovanie profesie školskej sociálnej práce.

Záver

V závere štúdie možno konštatovať, že uvedené empirické zistenia potvrdzujú potrebu zakotvenosti sociálno-ekologického prístupu v sociálnej práci a jeho implikácie pri odhalení príčin aj možností pomoci na riešení záškoláctva. V úvode definovaným cieľom predkladaného príspevku bolo priblížiť teoreticko-empirickú štúdiu zameranú na aplikáciu ekologických perspektív v sociálnej práci, v kontexte poukázania na význam a rolu školskej sociálnej práce pri riešení záškoláctva. Na základe vyššie uvedeného možno považovať cieľ za splnený.

Podnetným empirickým zistením, priamo vplývajúce z realizovanej štúdie je, že všetci zúčastnení na mapovaní vnímajú záškoláctvo ako podstatnú problematiku, ktorá je objektom sociálnej práce a zhodujú sa v predstave zriadenia pracovnej pozície školského sociálneho pracovníka na základných školách. Taktiež je potrebné vyzdvihnúť doplňujúce výskumné zistenie z nami realizovaného mapovania v ktorom, obe kategórie výskumného súboru: študenti sociálnej práce (93,8 %) a pedagogických odborov (84 %) vnímajú sociálnu prácu ako oblasť, ktorá aktívne participuje pri riešení záškoláctva. V závere možno porovnať viacero podobných realizovaných výskumov;

Prieskum Pétiovej (2013), skúmal názory riaditeľov základných a stredných škôl na najčastejšie dôvody predčasného ukončenia povinnej školskej dochádzky a v 72,2 % riaditeľov škôl príčinu odvodzuje v sociálno-znevýhodnenom rodinnom prostredí žiakov. Zistenie možno reflektovať ako podobnosť, keďže aj 62,5 % výskumnej vzorky študentov sociálnej práce vníma za najčastejšiu príčinu záškoláctva problémy prameniace z rodinného prostredia;

Podobný výskum bol realizovaný aj Bielikovou (2015) z Ústavu informácií a prognóz školstva, ktorá skúmala kvalitu vzťahov v školskom prostredí prostredníctvom rozhovorov s triednymi učiteľmi a koordinátormi prevencie na stredných aj základných školách. Závěry z tohto výskumu smerujú k tomu, že vysoký počet triednych učiteľov má podrobné informácie o rodinnom prostredí všetkých žiakov a tiež k zisteniu, že v malých školách kde sa poznajú žiaci, rodičia a aj učelia tak spolupráca a komunikácia aj v prípade záškoláctva je efektívnejšou než v mestských školách s vysokým počtom detí;

Zároveň empirické zistenia vychádzajúce zo Skyba (2014), Rusnákovskej a Spustovej (2018) aj nami realizovaného mapovania vyjadrujú potrebu zavedenia oblasti školskej sociálnej práce aj pracovnej pozície v podmienkach Slovenskej republiky pomocou preventívnej roviny, interakčného pôsobenia na žiaka a jeho sociálne prostredia, v kuratívnej rovine riešenia záškoláctva.

Zo záverov teoreticko-empirickej štúdie a východísk teórie, praxe a empirie sa opakovane preukazuje opodstatnenie školskej sociálnej práce ako kompetentnej profesie pri podieľaní sa na riešení záškoláctva a posilnenie efektívnej komunikácie v interakcii žiak-škola-

rodina ako fungujúcich sociálnych systémov rešpektujúcich základné princípy sociálno-ekologickej perspektívy.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- BAČÍKOVÁ, M. a A. JANOVSÁ, 2018. *Základy metodológie pedagogicko-psychologického výskumu. Sprievodca pre študentov učiteľstva*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. ISBN 978-80-8152-695-4.
- BAKOŠOVÁ, Z., 2002. Teoretické otázky záškoláctva. In: *Mládež a spoločnosť*. Roč. 8, č. 4, s. 17-24. ISSN 1335-1109.
- BAKOŠOVÁ, Z., 2008. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave. ISBN 978-80-969944-0-3.
- BALOGOVÁ, B. et al., 2016. *Kompendium sociálnej práce pre magisterský stupeň sociálnej práce*. Prešov: Pavol Šidelský -Akcent Print. ISBN 978-80-89295.
- BIELIKOVÁ, M., 2015. *Kvalita vzťahov v školskom prostredí*. [online]. [cit. 2021-05-28]. Dostupné z: https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacieskolstve/vyskumy-prevencia/vyskum-v-oblastiprevencie.html?page_id=10278.
- BRADOVÁ, K., 2011. *Záškoláctvo – výskyt, prevencia, riešenie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. ISBN 978-80-557-0244-5.
- FACUNA, J., 2016. *Školská sociálna práca so žiakmi z marginalizovaných rómskych komunit*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav Bratislava. ISBN 978-80-8118-187-0.
- GAVORA, P., 2008. *Úvod do pedagogického výskumu*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. ISBN 978-80-223-2391-8.
- HRONCOVÁ, J. a B. KRAUS et al., 2006. *Sociálna patológia pre sociálnych pracovníkov a pedagógov*. Banská Bystrica: Bratia Sabovci. ISBN 80-8083-223-4.
- KYRIACOU, Ch., 2005. *Řešení výchovných problémů ve škole*. Praha: Portál. ISBN 80-71789-45-3.
- LEVICKÁ, J. et al., 2012. *Ekosociálne prístupy v sociálnej práci*. Trnava: Oliva. ISBN 978-80-89332-14-4.
- MATULAYOVÁ, T., 2014. *Školská sociálna práca: analýza legislatívy Slovenskej a Českej republiky*. [online]. [cit. 2021-04-17]. Dostupné z: <http://www.socialniprace.cz/zpravy.phpoblast=2&clanek=480>
- PETIOVÁ, M., 2013. *Názory riaditeľov základných a stredných škôl na predčasné ukončenie povinnej školskej dochádzky*. [online]. [cit. 2021-30-27]. Dostupné z: https://www.cvtisr.sk/buxus/docs/prevenicia/texty/Nzory_riaditeov_zkladnych_a_strednych_kl_na_predasn_ukonenie_povinnej_kolskej_dochdzky_.pdf
- RUSNÁKOVÁ, A. a M. SPUSTOVÁ, 2018. Školská sociálna práca optikou výchovného poradenstva v kontexte práce so žiakmi a žiačkami zo sociálne vylúčených rómskych komunit. In: B. Balogová a M. Skyba, eds. 2018. *Aktuálne výzvy pre sociálnu prácu: Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou*. [online]. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. s. 132-141. [cit. 2021-04-30]. ISBN 978-80-555-2076-6. Dostupné z: <https://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.html?file=/web/kniznica/elpub/dokument/Balogova%2014/subor/9788055520766.pdf>
- SKYBA, M., 2013. Pôsobenie sociálneho pracovníka a sociálnej pracovníčky v školskom prostredí z pohľadu učiteľov a učiteľiek. In: *Sociálni pracovníci/Sociálna práca*. Roč. 13, č. 2., s. 64-84. ISSN 1213-6204.
- SKYBA, M., 2014. *Školská sociálna práca*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. ISBN 978-80-555-1153-5.
- SKYBA, M., 2015a. Ekologická perspektíva ako referenčný rámec prípadovej štúdie v školskej sociálnej práci. In: *Journal Socioterapie* [online]. Roč. 1, č. 1, s. 20-22. [cit. 2021-

- 05-25]. ISSN 2453-7543. Dostupné z:
<https://www.unipo.sk/public/media/29698/journal.pdf>
- SKYBA, M., 2015b. Ekologická perspektíva v školskej sociálnej práci. In: M. Skyba a D. Šoltésová. *Service-learning vo vzdelávaní (školských sociálnych pracovníkov a pracovníčok)*. [online]. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. s.13-52. [cit. 2021-05-25]. ISBN 987-80-555-1313-3. Dostupné z:
<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Skyba2/subor/1.pdf>
- ŠARIŠSKÁ, M. a B. BALOGOVÁ, 2019a. Kazuistický prípad riešenia kriminálneho správania mladistvého klienta. In: *Journal socioterapie. Klinická sociálna práca v socioterapii*. [online]. Roč. 5, č. 1, s. 57-64. [cit. 2021-05-25]. ISSN 2453-7543. Dostupné z: <https://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/ieasp-ff/journal-socioterapie/>.
- ŠTÁTNA ŠKOLSKÁ INŠPEKCIA, 2010. *Správa o stave a úrovni starostlivosti o žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia v základnej škole v školskom roku 2009/2010 v SR*. [online]. [cit. 2021-05-25]. Dostupné z:
https://www.ssiba.sk/admin/fckeditor/editor/userfile/s/file/Dokumenty/UZP_%20SZP_ZS_90.pdf?fbclid=IwAR1jIHieGSE98ZeUTjv7g_eIprDpA1soCqfv0JIHQCsx6eAJ4ZMIqWi1BHU
- ŠTÁTNA ŠKOLSKÁ INŠPEKCIA, 2019. *Správa o stave bezpečnosti školského prostredia a o vzťahoch medzi aktérmi vzdelávania v základnej škole v školskom roku 2018/2019*. [online]. [cit. 2021-40-11]. Dostupné z: https://www.ssiba.sk/default.aspx?text=g&id=3&lang=sk#2019_2020
- ÚRAD PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY RUŽOMBEROK, 2019. *Záškolačstvo*. [online]. [cit. 2021-04-15]. Dostupné z: https://www.upsvr.gov.sk/socialne-veci-a-rodina-1/rodina/vychovne-problemydeti/zaskolactvo.html?page_id=262372&urad=240623
- VASILOVÁ, V. a S. LOVAŠOVÁ, 2018. *Možnosti sociálnej práce v školskom prostredí v podmienkach SR*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. ISBN 978-80-8152-635-0.
- Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (Školský zákon)*
- Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon*
- Zákon č. 305/2005 Z. z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele*
- Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov*
- Zákon č. 460/1992 Zb. Ústavný zákon*
- Zákon č. 600/2003 Z. z. o prídavku na dieťa*